

Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі
Ғылым комитеті
Ә.Х. Марғұлан атындағы Археология институты

Министерство науки и высшего образования Республики Казахстан
Комитет науки
Институт археологии им. А. Х. Маргулана

Солтүстік Қазақстан облысы әкімдігінің Мәдениет, тілдерді дамыту және архив ісі басқармасының
Тарихи-мәдени мұраны қорғау және пайдалану орталығы

Центр по охране и использованию историко-культурного наследия управления культуры,
развития языков и архивного дела акимата Северо-Казахстанской области

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ТАРИХ ЖӘНЕ МӘДЕНИЕТ ЕСКЕРТКІШТЕРІНІҢ ЖИНАҒЫ

СОЛТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН ОБЛЫСЫ

2024 жылдан шығарыла бастады

1-ШЫҒАРЫЛЫМ

СВОД ПАМЯТНИКОВ ИСТОРИИ И КУЛЬТУРЫ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

СЕВЕРО-КАЗАХСТАНСКАЯ ОБЛАСТЬ

Издается с 2024 года

ВЫПУСК 1

Алматы
2024

Редакция кеңесі:

А. Оңғарұлы (төраға), Т.Б. Мамиров, Д.А. Байтілеу,
А.М. Мамедов (жауапты редактор)

Редакция ұжымы:

Қ.Б. Мамиров, А.А. Плешаков, А.М. Мамедов, Т.Б. Мамиров, В.А. Амелин,
Е.Б. Жолдыбай, Қ.М. Асылбеков, И. Бекзатқызы

Құрастырушылар:

М. Қиясбек, Т.Б. Мамиров, С. Қуандық, Д.А. Байтілеу, Ж.Р. Утубаев,
Ж. Сатулганов, Е.Ш. Ақымбек, Б.А. Железняков, А.Х. Шаяхметов, О. Ошанов
Д. Дүйсенбай, Ш.Т. Шахарбек

Редакционный совет:

А. Онгарулы (председатель), Т.Б. Мамиров, Д.А. Байтлеу,
А.М. Мамедов (ответственный редактор)

Редакционная коллегия:

К.Б. Мамиров, А.А. Плешаков, А.М. Мамедов, Т.Б. Мамиров, В.А. Амелин,
Е.Б. Жолдыбай, К.М. Асылбеков, И. Бекзатқызы

Составители:

М. Киясбек, Т.Б. Мамиров, С. Қуандық, Д.А. Байтлеу, Ж.Р. Утубаев,
Ж. Сатулганов, Е.Ш. Ақымбек, Б.А. Железняков, А.Х. Шаяхметов, О. Ошанов
Д. Дуйсенбай, Ш.Т. Шахарбек

Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі
Ғылым комитеті
Ә.Х. Марғұлан атындағы Археология институты

Министерство науки и высшего образования Республики Казахстан
Комитет науки
Институт археологии им. А. Х. Маргулана

Солтүстік Қазақстан облысы әкімдігінің Мәдениет, тілдерді дамыту және архив ісі басқармасының
Тарихи-мәдени мұраны қорғау және пайдалану орталығы

Центр по охране и использованию историко-культурного наследия управления культуры,
развития языков и архивного дела акимата Северо-Казахстанской области

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ТАРИХ ЖӘНЕ МӘДЕНИЕТ ЕСКЕРТКІШТЕРІНІҢ ЖИНАҒЫ

СОЛТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН ОБЛЫСЫ АЙЫРТАУ АУДАНЫ

СВОД ПАМЯТНИКОВ ИСТОРИИ И КУЛЬТУРЫ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

СЕВЕРО-КАЗАХСТАНСКАЯ ОБЛАСТЬ АЙЫРТАУСКИЙ РАЙОН

Кітап ҚР ҒЖБМ Ғылым комитетінің бағдарламалық-нысаналы қаржыландыру шеңберінде,
BR18574223 жобасы аясында дайындалып, баспадан шығарылды

Книга подготовлена и издана в рамках программно-целевого финансирования
Комитета науки МНВО РК, ИРН проекта BR18574223

Баспаға Ә.Х. Марғұлан атындағы Археология институтының Ғылыми кеңесі ұсынған
Рекомендовано к печати ученым советом Института
археологии им. А. Х. Маргулана

Пікір жазғандар: т.ғ.к. М.К. Хабдулина, А.А. Горячев
Рецензенты: к.и.н. М.К. Хабдулина, А.А. Горячев

**Қазақстан Республикасының Тарих және мәдениет ескерткіштерінің жинағы. Солтүстік Қазақстан облысы.
1-шығарылым. Айыртау ауданы. – Алматы, 2024. – 320 б. – Қазақша, орысша.**

**Свод памятников истории и культуры Республики Казахстан. Северо-Казахстанская область. Выпуск 1.
Айыртауский район. – Алматы, 2024. – с. 320. – Казахский, русский**

ISBN 978-601-82117-7-5

ISBN 978-601-82117-8-2

Ғылыми-энциклопедиялық сипаттағы бұл басылымға Солтүстік Қазақстан облысы Айыртау ауданындағы бұрын тіркелген және жаңадан анықталған археология ескерткіштері мен қасиетті нысандары енгізілген. Ұсынылған мәліметтер тас дәуірінен бастап бүгінгі күнге дейінгі тарих пен мәдениет ескерткіштеріндегі көпжылдық арнайы зерттеулердің нәтижелеріне негізделген.

Кітапта өңірдің қысқаша физикалық-географиялық сипаттамасы, топонимикасы мен зерттелу тарихы жайлы да қосымша ақпарат берілген. Басылым карталар, топографиялық жоспарлар, аэрофототүсірілімдер және фотосуреттермен безендірілген.

Басылым Қазақстанның, соның ішінде Солтүстік Қазақстан облысының мәдени мұрасын зерттеу, сақтау, қорғау және насихаттау мәселелеріне қызығушылық танытатын тарихшы, археолог, этнограф, архитектор, өнертанушы мамандар мен көпшілік қауымға арналған.

В данное издание научно-энциклопедического характера включены ранее зафиксированные и новые памятники археологии и сакральные объекты Айыртауского района Северо-Казахстанской области. Представленные данные основаны на результатах многолетних специальных исследований на памятниках истории и культуры от эпохи камня до современности.

В книге также даны краткая физико-географическая характеристика, топонимика и история исследования памятников региона. Издание иллюстрировано картами, топографическими планами, аэрофотоснимками и фотографиями.

Книга предназначена для специалистов – историков, археологов, этнографов, архитекторов, искусствоведов, а также для широкого круга читателей, которые интересуются вопросами изучения, сохранения, защиты и популяризации культурного наследия Казахстана, в частности Северо-Казахстанской области.

ISBN 978-601-82117-7-5

ISBN 978-601-82117-8-2

ӘОЖ 902/904 (574)

КБЖ 63.4 (5Қаз)

*Ақсораң тауы, Айыртау ауданы
Горы Аксоран, Айыртауский район*

МАЗМҰНЫ

ОГЛАВЛЕНИЕ

АЛҒЫ СӨЗ.....	8
ПРЕДИСЛОВИЕ.....	10
КІРІСПЕ.....	14
ВВЕДЕНИЕ.....	52
АНТОНОВ АУЫЛДЫҚ ОКРУГІ.....	92
АНТОНОВСКИЙ СЕЛЬСКИЙ ОКРУГ.....	92
АРЫҚБАЛЫҚ АУЫЛДЫҚ ОКРУГІ.....	106
АРЫҚБАЛЫКСКИЙ СЕЛЬСКИЙ ОКРУГ.....	106
ВОЛОДАР АУЫЛДЫҚ ОКРУГІ.....	126
ВОЛОДАРСКИЙ СЕЛЬСКИЙ ОКРУГ.....	126
ГУСАКОВ АУЫЛДЫҚ ОКРУГІ.....	132
ГУСАКОВСКИЙ СЕЛЬСКИЙ ОКРУГ.....	132
ЕЛЕЦ АУЫЛДЫҚ ОКРУГІ.....	138
ЕЛЕЦКИЙ СЕЛЬСКИЙ ОКРУГ.....	138
ИМАНТАУ АУЫЛДЫҚ ОКРУГІ.....	142
ИМАНТАУСКИЙ СЕЛЬСКИЙ ОКРУГ.....	142
ҚАЗАН АУЫЛДЫҚ ОКРУГІ.....	150
КАЗАНСКИЙ СЕЛЬСКИЙ ОКРУГ.....	150
ҚАМЫСАҚТЫ АУЫЛДЫҚ ОКРУГІ.....	164
КАМСАКТИНСКИЙ СЕЛЬСКИЙ ОКРУГ.....	164

МАЗМҰНЫ

ОГЛАВЛЕНИЕ

ҚАРАТАЛ АУЫЛДЫҚ ОКРУГІ.....	174
КАРАТАЛЬСКИЙ СЕЛЬСКИЙ ОКРУГ.....	174
КОНСТАНТИНОВ АУЫЛДЫҚ ОКРУГІ.....	180
КОНСТАНТИНОВСКИЙ СЕЛЬСКИЙ ОКРУГ.....	180
ЛОБАНОВ АУЫЛДЫҚ ОКРУГІ.....	216
ЛОБАНОВСКИЙ СЕЛЬСКИЙ ОКРУГ.....	216
СЫРЫМБЕТ АУЫЛДЫҚ ОКРУГІ.....	228
СЫРЫМБЕТСКИЙ СЕЛЬСКИЙ ОКРУГ.....	228
ТӨМЕНГІ БҰРЛЫҚ АУЫЛДЫҚ ОКРУГІ.....	238
НИЖНЕБУРЛУКСКИЙ СЕЛЬСКИЙ ОКРУГ.....	238
УКРАИНА АУЫЛДЫҚ ОКРУГІ.....	263
УКРАИНСКИЙ СЕЛЬСКИЙ ОКРУГ.....	263
ТАРИХИ-МӘДЕНИ МҰРА ОБЪЕКТІЛЕРІН ҚОРҒАУ ЖӘНЕ ЗЕРТТЕУ МӘСЕЛЕЛЕРІ БОЙЫНША ЗАҢНАМАЛЫҚ АКТІЛЕРДІҢ ТІЗБЕСІ.....	304
ПЕРЕЧЕНЬ ЗАКОНОДАТЕЛЬНЫХ АКТОВ ПО ОХРАНЕ И ИЗУЧЕНИЮ ОБЪЕКТОВ ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО НАСЛЕДИЯ.....	304
ТАҚЫРЫПТЫҚ КАРТАЛАР.....	308
ТЕМАТИЧЕСКИЕ КАРТЫ.....	308
ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ДЕРЕККӨЗДЕР.....	314
ИСПОЛЬЗОВАННЫЕ ИСТОЧНИКИ.....	314

АЛҒЫ СӨЗ

Бұл басылым Айыртау ауданының тарих және археологиялық нысандарының алдын ала тізіміне енгізілген жергілікті маңызы бар тарих және мәдениет ескерткіштері, сәулет кешендері мен құрылыстары туралы ақпараттар жинағы болып табылады. Ол тас дәуірінен Жаңа заманға дейінгі кезеңді қамтитын Айыртау ауданы ескерткіштерінің бірыңғай деректер базасын құруға бағытталған. Жинақта аудан аумағында жүргізілген көпжылдық археологиялық зерттеулердің нәтижелері көрсетілген. Кітап уақыт талабына сай өзгеріп және толықтырылып отыратын есепке алу және мониторинг жүйесін көрсетеді. Сонымен қатар, бұл ғылыми зерттеулер барысында жинақталған мәдени мұраға қатысты ақпараттар мен деректер кешені. Ғылым мен техниканың заманауи жетістіктеріне сүйене отырып, осы жинақталған мәліметтер кешенін тез әрі жеңіл өңдеп толықтыруға болатын бірыңғай геоақпараттық жүйеге кіріктіру қажет.

Айыртау ауданының қолайлы табиғи-географиялық жағдайы археологиялық ескерткіштердің сипаты мен әртүрлі болуына өз ізін қалдырды. Ежелгі тұрақтар мен тас құралдары табылған жерлерді анықтау мақсатында жүргізілген археологиялық барлау жұмыстары аймаққа халық өте ежелден қоныстанғандығын көрсетті. Археологиялық олжаларды талдау нәтижесінде адам алғаш рет аудан аумағына кейінгі палеолитте келді деп мәлімдеуге болады.

Біздің заманымызға дейінгі екінші мыңжылдықта Айыртау ауданының ежелгі мал шаруашылығымен айналысатын тайпалары бағалы металдарды өндіріп, олардан еңбек құралдары мен әшекейлер жасауды үйренді. Бай жайылым алқаптарының болуы, өзен мен бұлақтардың көптігі ерте темір дәуірі мен орта ғасыр-

дағы көшпелілерінің осы аймаққа қарқынды түрде қоныстануына алып келді. Көшпелілердің обаларында жүргізілген археологиялық қазба жұмыстары ежелгі тұрғындардың өзіне тән ерекшеліктері бар бірегей мәдениет болғандығын дүние жүзіне көрсетті.

«Қазақстан Республикасының Тарих және мәдениет ескерткіштері жинағы. Солтүстік Қазақстан облысы. Айыртау ауданы» энциклопедиялық сипаттағы ғылыми-анықтамалық басылым болып табылады және облыс аумағында сақталған археология, тарих, архитектура және қала құрылысы ескерткіштері, сондай-ақ аймақтың топонимдік ерекшеліктері мен киелі орындары туралы ақпарат береді. Бұл Ө.Х. Марғұлан атындағы Археология институты жоспарлаған бірінші басылым болып табылады. Кітапқа Солтүстік Қазақстан облысы Айыртау ауданының әкімшілік-аумақтық құрамына кіретін он төрт ауылдық округте орналасқан 117 тарих және мәдениет ескерткіштері бойынша материалдар енгізілді.

Ескерткіштер туралы мақалалар біріздендірілген, ескерткіштің орналасқан жері, зерттелуі, сипаттамасы, пайда болу мерзімі және библиографиясы туралы барынша қысқа және жан-жақты мәліметтерден тұрады. Мақалаларда фотосуреттер, жоспарлар мен сызбалар қоса берілген. Кітаптың және әр бөлімнің басында әкімшілік округтер жөнінде нақты карта-сызбалар келтірілген. Оларда округтердің орталықтары, елді мекендер, жолдар, негізгі су қоймалары мен ірі шоқылар белгіленіп, осы жинаққа енген аудан ескерткіштерінің орналасуы көрсетілген.

Археология, тарих және архитектура ескерткіштері жөніндегі мақалаларда ҚазКСР ҒА Тарих, археология және этнография институтының Солтүстік Қазақстан археологиялық экспедицияларының, Солтүстік Қазақстан

облыстық тарихи-өлкетану музейінің, К.Д. Ушинский ат. Петропавл мемлекеттік педагогикалық институты, М. Қозыбаев ат. Солтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Солтүстік Қазақстан облысының тарихи-мәдени мұраны қорғау және қолдану бойынша орталығы, Ө.Х. Марғұлан ат. Археология институты экспедицияларының материалдары қолданылды.

Жаңа мәліметтер 2023 жылы «Мәдени-тарихи үрдіс контекстіндегі Солтүстік Қазақстан: тас дәуірінен бастап этнографиялық бүгінге дейін» бағдарламалық нысаналы қаржыландыру аясында Ө.Х. Марғұлан ат. Археология институтының археологиялық экспедициялары нәтижесінде алынды. Ө.Х. Марғұлан ат. Археология институтының бөлімдері базасында тас, қола, ерте темір дәуірі және орта ғасыр дәуірлері бойынша мамандардан құралған археологиялық отрядтар жасақталды.

Кітапта ауданның зерттелу тарихы мен ескерткіштердің сипаттамасы ғана емес, сонымен қатар табиғи ландшафттық ерекшеліктері, Айыртау ауданының әкімшілік бөлінісі және топонимдері жөнінде ақпарат берілген. Аймақтың мәдени-табиғи ландшафт ерекшеліктері ауданның географиялық нысандарының атауларында көрініс тапқан. Жинақта географиялық атаулар мәдени мұраның маңызды бөліктерінің бірі ретінде қабылданады.

Басылымда аудан топонимдерінің жіктелуі, олардың қалыптасу тарихы, шығу тегі және семантикасы беріледі. Осы шығарылымда ұсынылған топонимикалық материалдар библиографиялық және архив деректеріне, сонымен қатар жинақты құрастырушылардың зерттеліп отырған аумақта жүргізген далалық ізденістердің қорытындыларына сәйкес құрастырылған.

Жинақты дайындау барысында осы уақытқа дейін жүргізілген ғылыми-зерттеу жұмыстарының нәтижелері

негізінде ескерткіштерді қайта тексере отырып, геоақпараттық жүйе бағдарламасы арқылы оларды картаға енгізу жұмыстары атқарылды. Ескерткіштердің картасын жасауда Google maps, Bing maps картографиялық қосымшалары, ғарыштық түсірілімдер мен 1:100 000 масштабтағы ауданның топографиялық карталары пайдаланылды. Ескерткіштердің координаттары Garmin e Trex 20x моделіндегі GPS қабылдағышының көмегімен алынып, WGS-84 координаттық жүйесінде жасалды. Аудан бойынша ескерткіштердің картасын жасау және сандық жүйеге енгізу ArcGIS Desktop бағдарламалық кешенінде жүзеге асырылды.

Кітап BR18574223 **«Мәдени-тарихи үрдіс контекстіндегі Солтүстік Қазақстан: тас дәуірінен бастап этнографиялық бүгінге дейін»** бағдарламасы аясында дайындалып, баспадан шығарылды.

Жоба тарихи ортаны қалпына келтіру және тас дәуірінен бастап кейінгі орта ғасырға дейінгі Солтүстік Қазақстандағы мәдени-тарихи үрдістердің мираскерлігін анықтау, Орталық Еуразия мәдени мұра жүйесіндегі дала және орманды дала аймақтарындағы археологиялық ескерткіштердің орнын көрсету, дала және орманды даланың мәдени мұраны қорғау, қолдану және насихаттау үшін әдістемелік негізін құру мақсатына ие.

Еліміздің ежелгі тарихын тануда өз үлесін қосып, Солтүстік Қазақстан облысының Айыртау ауданы аумағындағы археологиялық зерттеулердің барлық қатысушыларына шынайы ілтипат білдіреміз. Белгілі ғалымдар Г.Б. Зданович, В.Ф. Зайберт, М.К. Хабдулина, А.М. Кисленко, А.А. Плешаков, В.И. Заитов, Т.А. Бойко, С.С. Заев және Айыртау ауданы аумағында өзінің зерттеулерін жүргізген өзге ғылым қайраткерлеріне айрықша алғыс айтамыз.

ПРЕДИСЛОВИЕ

Данное издание представляет собой сборник информации о памятниках истории и культуры местного значения, об архитектурных комплексах и сооружениях, включенных в предварительный список исторических и археологических объектов Айыртауского района. Оно направлено на создание единой базы данных о памятниках Айыртауского района, которая охватывает период от эпохи камня до Нового времени. В сборнике отражены результаты многолетних археологических исследований, проведенных на территории района. Издание представляет собой систему учета и мониторинга, которая дополняется и меняется согласно требованиям времени. Кроме того, это набор данных и информации, связанных с культурным наследием, собранных в ходе научных исследований. Основываясь на последних достижениях современной науки и техники, необходимо интегрировать весь накопленный комплекс сведений в единую геоинформационную систему, которую можно быстро и легко обрабатывать и дополнять.

Выгодное природно-географическое положение Айыртауского района наложило отпечаток на характер и разнообразие памятников археологии. Археологические разведки, проводимые с целью выявления древних стоянок и местонахождений каменных орудий, показали, что регион был заселен еще в глубокой древности. Анализ археологических находок позволяет утверждать, что впервые человек пришел на территорию района еще в позднем палеолите.

Во II тыс. до н. э. древние скотоводы, обитавшие на территории нынешнего Айыртауского района, научились добывать ценные металлы и изготавливать из них орудия труда и украшения. Наличие богатых пастбищных угодий, довольно значительное количество рек и родников способствовали активному заселению данной территории

номадами в раннем железном веке и Средневековье. Археологические раскопки возведенных кочевниками курганов убедительно продемонстрировали миру, что для древнего населения была характерна уникальная культура, отличающаяся большим своеобразием.

«Свод памятников истории и культуры Республики Казахстан. Северо-Казахстанская область. Айыртауский район» является научно-справочным изданием энциклопедического характера и рассказывает о сохранившихся на территории области памятниках археологии, истории, архитектуры и градостроительства, а также об особенностях топонимов и о сакральных объектах региона. Он является первым изданием из запланированных трудов подобного рода Институтом археологии им. А.Х. Маргулана. В книгу вошли материалы по 117 памятникам истории и культуры из четырнадцати сельских округов, входящих в административно-территориальный состав Айыртауского района Северо-Казахстанской области.

Статьи о памятниках унифицированы, содержат предельно краткие и в то же время исчерпывающие данные об объектах: дата возникновения, местонахождение, информация об изучении, описание и характеристика, библиография. Статьи сопровождаются фотографиями, планами и схемами. В начале книги и каждого раздела о конкретном административном округе приводятся карты-схемы. На них обозначены их центры, населенные пункты, дороги, основные водоемы, крупные возвышенности, показано размещение памятников района, включенных в настоящий свод.

В статьях о памятниках археологии, истории и архитектуры использовались материалы Северо-Казахстанской археологической экспедиции Института истории, археологии и этнографии АН КазССР, экспедиций Северо-Казахстанского областного историко-краеведческого

музея, Петропавловского государственного педагогического института им. К.Д. Ушинского, Северо-Казахстанского государственного университета им. М. Козыбаева, Центра по охране и использованию историко-культурного наследия Северо-Казахстанской области, Института археологии им. А.Х. Маргулана.

Новые данные были получены в 2023 г. в результате археологических экспедиций Института археологии им. А.Х. Маргулана в рамках программно-целевого финансирования «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности». На базе отделов археологии Института археологии им. А.Х. Маргулана были сформированы археологические отряды специалистов по эпохам камня, бронзы, раннего железного века и Средневековья.

В книге не только рассматриваются история исследования региона и характеристика памятников, но также представлены данные о природно-ландшафтных особенностях, дана информация об административном делении и топонимах Айыртауского района. Своеобразие культурно-природного ландшафта отражено в названиях географических объектов края. Географические названия воспринимаются в книге как одна из важнейших частей культурного наследия.

В издании дается классификация топонимов района, история их формирования, происхождения и семантика. Топонимические материалы, представленные в этом выпуске, составлены согласно библиографическим и архивным данным, а также по итогам полевых поисков составителей свода на исследуемой территории.

В ходе подготовке свода на основании результатов ранее выполненных научно-исследовательских работ

были проведены повторные обследования памятников с нанесением их на карту непосредственно в программе ГИС. При создании карт использовались картографические сервисы Google maps, Bing maps, космические снимки и топографические карты района в масштабе 1:100000. Координаты памятников определены с помощью GPS-приемника Garmin e Trex 20x и в системе координат WGS-84. Оцифровка и создание карт памятников по району производились в программном комплексе ArcGIS Desktop.

Книга подготовлена и издана в рамках программы BR18574223 «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности».

Проект имеет целью реконструкцию исторической среды и определение преемственности культурно-исторических процессов в Северном Казахстане от эпохи камня до позднего Средневековья, обозначение места археологических памятников степной и лесостепной зоны в системе культурного наследия Центральной Евразии, создание методологической основы для сохранения, использования и популяризации культурного наследия степи и лесостепи.

Выражаем искреннюю признательность всем участникам археологических изысканий на территории Айыртауского района Северо-Казахстанской области, которые своим трудом внесли огромный вклад в познание древней истории нашей страны. Особо хотим поблагодарить таких известных ученых, как Зданович, В.Ф. Зайберт, М.К. Хабдулина, А.М. Кисленко, А.А. Плешаков, В.И. Заитов, Т.А. Бойко, С.С. Заев и других деятелей науки, проводивших свои исследования на территории Айыртауского района.

*Байсары көлі, Айыртау ауданы
Озера Байсары, Айыртауский район*

КІРІСПЕ

Ауданның физикалық-географиялық сипаттамасы

Айыртау ауданы Солтүстік Қазақстан облысының оңтүстігінде, қоңыржай құрғақ орманды дала аймағында, Көкшетау қыратының батыс бөлігінде орналасқан. Ол Ғабит Мүсірепов және Есіл аудандарымен шектеседі. Жалпы ауданы – 9,62 мың км². Әкімшілік орталығы – Саумалкөл ауылы, ол облыс орталығы Петропавл қаласынан 280 шақырым қашықтықта орналасқан (www.gov.kz).

Жер бедері. Аудан аумағы Сарыарқаның солтүстігіндегі Көкшетау қыратының бірқатар аласа таулы аймақтарын алып жатыр. Жер бедері әдемі, ойлы-қырлы, бұйратты таулар мен абсолютті биіктігі теңіз деңгейінен 250-ден 500 м-ге дейін жететін жазықтар болып келеді.

Г.А. Рейсгоф пен М.А. Малинина (1952 ж.) Көкшетау қыратындағы жер бедерінің келесідей түрлерін бөліп қарастырады:

а) абсолютті биіктігі 400 м-ден асатын аласа таулар. Имантау, Жақсы Жалғызтау секілді кейбірі 700–800 м биіктікке дейін жетеді. Мұнда гранит бағаналар немесе матрац тәрізді гранит үйінділері кездеседі. Көбіне тау беткейлерінде қираған тау жыныстары таралған;

б) басында тау жыныстары мен кең шоқыаралық ағынсыз аңғарлары бар дөңгелек пішінді төбелер, жоталар және шоқылар. Төбелердің шоқыаралық кеңістіктерден әдеттегі биіктігі шамамен 100–150 м құрайды;

в) шоқыларға немесе тау жоталарына іргелес жатқан тектоникалық және дефляциялық қазаншұңқырлар. Қазаншұңқырлар көл шөгінділерінің қалың қабатымен толтырылған. Бұған Имантау, Арықбалық және басқа да көлдер жатады (Почвы Казахской ССР..., 1960, с. 9).

Ауданның ең биік нүктесі – Жақсы Жалғызтау (730 м). Биіктігі бойынша Көкшетау қыратындағы төртінші

шың. Жақсы Жалғызтау көлінен оңтүстік-батысқа қарай 1 шақырым жерде орналасқан, таудың тік солтүстік-шығыс қабырғасы көлге төніп тұр. Беткейлері қарағайлы орманмен жабылған (Северо-Казахстанская область..., 2006, с. 22). Ал екінші жағын гүлді алқаптар мен далалық жайылымдар алып жатыр. Табиғаттың бұл көркем мекені ұзақ уақыттан бері кеңінен танымал (Пресняков С.М., 2017, с. 44). Атауының шығу тегі жақын жерде орналасқан балыққа бай, суы тұщы Жақсы Жалғызтау көлімен байланысты. Мұндай баға беру мәніндегі атаулар, әдетте, сол жердің қоныстану үшін қолайлы немесе қолайсыз болуына орай берілген. Алайда елді мекендердің атаулары көбінесе қандай да бір белгілеріне қарай немесе алғашқы қоныстанушының атымен аталды, сондықтан «Жақсы» атаулары аз кездеседі, ал қоныстануға қолайсыз жерлерді «Жаман» деп атады, сондықтан «жаман» тіркесі атауларда жиі ұшырасады (Султаньяев О.А., 1967, с. 64–70).

Таудың шыңы тегіс, беткейлері тік құлама болып келеді. Мұндай морфология Имантау гранитоидты тау сілеміне де тән. Ауданның батыс бөлігінде Имантау және Сырымбет таулары орналасқан (Северо-Казахстанская область..., 2006, с. 22). Имантау тау шоқысы Көкшетау қыратының орталық бөлігінде, Имантау көлінің оңтүстігінде орналасқан. Абсолютті биіктігі – 621 м. Көлге қараған беткейі өте тік. Шоқы гнейстер, кварциттер, филлиттер және кристалды тақтатастар секілді архей және протерозой жыныстарынан тұрады. Имантау тау бөктерінде көктерек және қайың ормандары аралас көркем ландшафт қалыптасқан (Казахстан. Национальная энциклопедия, 2005, с. 457).

Сырымбет – бұл бірінен-бірі асып түсетін үш шоқы, әрқайсысы өзіндік қайталанбас сұлулығымен ерекше назар аудартады. Бірінші шоқының дәл етегінде Сырымбет көлі жатыр. Әрі қарай Жетікөл, Ақбас секілді

*Қарасай мен Ағынтай батырлардың мемориалдық кешеніндегі табиғат
Природа у мемориального комплекса батыров Карасая и Агынтая*

басқа да көлдер жалғасқан. Одан әріде Егіндіағаш, Сұлукөл, Сарыбұлақ көрінеді. Ең аласа шоқының шыңында тұрғанның өзінде аспанмен астасқан көгілдір қиырға жалғасатын қалың орман жатыр. Осы жерден піскен бидай мен арпаның шексіз алқаптары көрінеді (Косарев В.Б., 2017, с. 36). Биік шоқылар сирек кездеседі, олардың арасында Бүркітті тауы теңіз деңгейінен 372 м биіктіктегі, облыс жер бедерінің төменгі деңгейіндегі солтүстікте орналасқан аралдық тау. Жергілікті тұрғындар арасында бұл тау «Жаманшоқы» деп аталады. Жаман – таудың емес, тау етегіндегі көлдің атауы. Жаман деп тауды емес, ішуге жарамсыз көлдегі суды атаған (Жандаев М., 1973). Жер бедерінің төменгі формаларынан уақытша су ағындарының таяз тілме аңғарлары мен көл қазаншұңқырларын кездестіруге болады (Северо-Казakhstanская область..., 2006, с. 22).

Имантау көлі маңында Котлован және Сетлаватая шоқылары орналасқан. Олардың төбесіне көл мен ерекше пішінді жартастардың көріністерін тамашалау үшін көтерілуге болады. Котлован шоқысының биіктігі

– 621 м. Бұл Имантау көлінің жағасына іргелес жатқан ең үлкен шоқы. Шоқының етегінде арасын айтарлықтай үлкен бұлақ бөліп жатқан аралас орман мен қарағай орманы жалғасып жатыр.

Геологиялық құрылысы. Ауданның геологиялық құрылысын Зеренді кен орындар шоғыры мен Шарық кен қабатының кембрийге дейінгі терең метаморфтанған түзілімдері құрайды (Отчет о возможных..., 2023, с. 14). Аудан аумағы Көкшетау – Солтүстік Тянь-Шань каледондық қатпарлы жүйесінің солтүстік жиегіне жатады. Ол орта және кейінгі палеозойда қалыптасқан Сарысу-Көкшетау дөңес-жақпартасты ойдымнан тұрады. Оның екінші ретті ірі құрылымдық элементтерінің бірі Солтүстік Қазақстан дөңестері болып табылады. Дөңеске тән элемент жер қабатына балқыған магмалардың ену процесін көрсететін терең жарылымдар болып саналады. Тереңде орналасу уақыты мен жағдайына қарай олар платформалық, геосинклинальды кезеңдердегі және дөңестің пайда болу кезеңіндегі жарылымдарға бөлінеді (География и экология..., 2022, с. 13). Аймақтың максималды көтерілу

*Айыртау ауданының жер бедері
Рельеф Айыртауского района*

уақыты болып табылатын ордовиктің соңы мен девонның басындағы көптеген жарылымдардың әсерінен шағын интрузиялар пайда болған. Қазіргі уақытта олар жазық жер бедерінен ерекшеленетін таулар мен шоқыларды (Имантау, Жаманшоқы және т. б.) құрайды (Северо-Казахстанская область..., 2006, с. 25).

Аумақтың бұл бөлігінің құрылымдық негізі бірқатар блоктарға бөлінген каледондық антиклинорийден тұрады. Көтеріңкі блоктар жас тектоникалық ойыстармен алмасып отырады. Олардың құрамына палеозойға дейінгі және палеозойлық метаморфтық жыныстар (құмтастар, конгломераттар, тақтатастар және т. б.) кіреді, олар аса терең жатпайды, ал беткі қабатын үштік кезеңдегі теңіз шөгінділері және саздақ жамылғылар жауып тұрады. Шын мәнінде, аласа таулар мен шоқылар ұзақ денудация мен желге мүжілу процесіне ұшыраған

гранитті жыныстардан (Айыртау таулары) тұрады. Төбе тізбектері желілі тау жыныстарымен жапсарлас жатады (География и экология..., 2022, с. 14).

Бұл жерде гранит, кварцит, порфирит, кристалды тақтатастар, құмтас, гнейс және басқа да геологиялық материалдардан тұратын кристалды магмалық және метаморфтық тау жыныстары жер бетіне шығып жатыр немесе қуаты аз шөгінді жыныстардың қабаттарымен жабылған (Северо-Казахстанская область..., 2006, с. 24). Аудан аумағында олар Көкшетау қыратында кең таралған.

Батыс Сібір жазығы шекарасындағы жерлерде Көкшетау қыратының солтүстік беткейлеріндегі ежелгі жыныстардың субаэральды денудациясының әртүрлі өнімдері (қиыршықтасты элювий, желге мүжілген борпылдақ қабық, делювий) шоғырланған.

Көкшетау қыратында мезозой және үстік кезеңде пайда болған мүжілу қыртыстарынан тұратын ерекше шөгінділер бар. Мұнда құм қабаттарымен қоса тот басқан қызыл және ақ қиғашқабатты малтатастар, ақ немесе сары каолинит саздар кең таралған. Қыраттың төменгі және салыстырмалы түрде тегіс жерлерінде тау жыныстары барлық жерде дерлік борпылдақ элювиалды, элювиал-делювиалды, пролювилі, көл және аллювиалды шөгінділермен жабылған (География и экология..., 2022, с. 15). Қатпарлы тау жыныстарында кайнозойдың құмды-сазды шөгінділері жатыр. Ауданның едәуір бөлігі интрузивті құрылымдардан тұрады (Отчет о возможных..., 2023, с. 14).

Қазіргі Солтүстік Қазақстан аумағындағы литосфералық тақталар тектоникасы тұрғысынан геологиялық-формациялық талдау негізінде құрамына Көкшетау орталық массиві кіретін орталық Қазақ литосфералық тақтасын ерекше бөліп қарастыруға болады. Көкшетау орталық массивіне сиалитизацияның жоғары дәрежесі, сондай-ақ магматизм процесіндегі күмбезді (жартылай шар тәрізді) сипат және радиалды концентрлік құрылым, жалпы магматогендік күмбезді көтерілімнің және орталық опырылу мен күмбез үстінің шөгуімен қоса жергілікті күмбезді-диапирленудің өзгеруі тән (Кузовенко А.И., 2004, с. 7–8).

Пайдалы қазбалары. Аудандағы сирек кездесетін кендерге ең алдымен, қалайы, вольфрам, аз мөлшерде молибден, тантал, ниобий және сирек металл кендері жатады. Соңғы кездері қалайы кені практикалық маңыздылыққа ие бола бастады.

Солтүстік Қазақстанның сирек металды қалайы кенінің геологиялық өлшемдері негізінде сирек металдардың кварцты-грейзендік, оның ішінде мүжілу қыртыстарымен байланысты кен орындарын іздестіруде Володар құрылымдық-металлогениялық белдеміндегі біршама төмен тектоникалық блоктарға жататын Көкшетау көтерілімінің солтүстік-батыс беткейлері макрорельефінің анағұрлым әлсіз көтерілген тұстары неғұрлым перспективалы болып табылатыны анықталды (Сырымбет және Шоққарағай кен алқаптары). Шарық кен қабаттары мен Орлиногорск кешенінің кіші интрузиялық жоғарғы шөгінділерінің кең таралуы, мүжілу қыртысының әлсіз эрозиялық бұзылуы және сақталуы бұл аудандарды қалайы және тантал-ниобий кендерін анықтауда жоғары перспективалы деп санауға мүмкіндік береді.

Володар аймағының ең жоғары және терең эрозияға ұшыраған бөліктері Оңтүстік (Золотоношенск кенді алаңы) және Орталық (Володар кенді алаңы) екі көтерілімді құрайды. Мұнда альбит-грейзен және кварц-грейзен типіндегі қалайы мен танталдың көптеген шағын

кен ашылымдары, сондай-ақ қалайы және танталға бай мүжілу қыртыстары мен шөгінділері анықталған. Бұлаймақ сирек металды шикізаттың ірі өнеркәсіптік нысандарын анықтауда перспективасы аз болып табылады. Жоғарғы интрузивті аймақтар мен лейкограниттердің жоғарғы шөгінділерінің айтарлықтай терең эрозиялық бұзылуын ескере отырып, осы көтерілімдер маңында орташа және шағын, айтарлықтай дәрежеде эрозияға ұшыраған қалайы мен тантал кен орындары анықталуы мүмкін деп болжануда. Сирек кездесетін гранит алаптарының магмалық жыныстардағы аймақтары бойымен салынған ежелгі терең аңғарлардан көмілген шөгінділерді іздеу қызығушылық тудыруы мүмкін.

Қазіргі уақытта ауданда Сырымбет, Өскен және Орлиногорск кен орындары, сондай-ақ 40-тан астам байырғы қалайы кен орындары және мүжілу қыртысы мен шашыранды кендердің 46-ға жуық кен ашылымдары бар (Кузовенко А.И., 2004, с. 26). Кендер кешенді болып келеді, қосымша вольфрамит, ниобийдің сирек элементтері, цирконий және т. б. кездеседі. Құрамында қалайы бар минерал касситерит болып табылады, ол мүжілу қыртысында шөгінділер түзеді. Бұл минералдың байырғы кен орындары скарн-грейзен тектес кен орындарына жатады (География и экология..., 2022, с. 15). 1986 жылы Қостанай іздеу-түсіру экспедициясы Сырымбет кен орнын ашқалы бері Қазақстан қалайы кендерінің ірі қорлары бар мемлекеттер қатарына енді. Кен орны Көкшетау орталық массивінің солтүстік-батыс бөлігінде орналасқан, ол жас магмалық және шөгінді түзілімдермен біріктірілген кембрийге дейінгі метаморфтық кешен тау жыныстарының бөліктері болып табылады.

Кенді алаң кен құрамындағы қалайы мөлшері әртүрлі болатын үш аумаққа бөлінеді. Ең бай кендер орталық бөлікте, біршама азы – оңтүстік-батыс жағында және қалайы мөлшері бойынша ең төменгі кендер солтүстік-шығыс аумақта кездеседі. Оңтүстік-батысқа қарай 4 шақырым жерде тантал-ниобиймен минералдануы басым Сарыбұлақ кен орны орналасқан (Омирсерикова М.Ш., Исаева Л.Д., 2013, с. 9–10). Ниобий мен тантал грейзендердің мүжілу қыртысында ірі шөгінді кен орнын құрайтын колумбиттермен байланысты (География и экология..., 2022, с. 15).

Зерттеліп отырған аймақта тек қалайының байырғы кен орындары ғана емес, сонымен қатар шашыранды кендердің де кең таралуы тән. Орлиногорск және Шоққарағай шашыранды кендері практикалық тұрғыдан аса маңызды болып табылады. Шашыранды кендердің зерттелу және барлау дәрежесі әртүрлі. Ұсақ тау жыныстарымен қатар, аймақта мүжілу қыртысы да кең дамыған. Ең қуатты және маңызды мүжілу қыртысы

Сырымбет кен орнында зерттелген (Кузовенко А.И., 2004, с. 27).

Айыртау ауданындағы Баян және Ақсоран кен орындары қорлары бойынша орташа, кешенді болып есептеледі. Вольфрам оксидінің мөлшері шамамен 0,35% құрайды. Вольфрамның серіктері – молибден және т. б. металдар (География и экология..., 2022, с. 16). Баян вольфрам кен орны Айыртау ауданында облыс орталығы Петропавл қаласынан оңтүстік-батысқа қарай 225 шақырым және Көкшетау қаласынан оңтүстік-батысқа қарай 105 шақырым, аудан орталығы Саумалкөл ауылынан оңтүстікке қарай 40 шақырым жерде орналасқан. Кен орнының аумағы Батыс – геологиялық пайдалану алаңы және Шығыс – «Көкшетау» мемлекеттік ұлттық табиғи паркі алаңы болып екі бөлікке бөлінген (Отчет о возможных..., 2023, с. 9–10). Кешен Көкшетау орталық массивінің батыс бөлігінде орналасқан, генетикалық жағынан стратиформдық кен орындарына жақын, әлемдегі ең перспективалы вольфрам кен орындарының бірі болып табылады. Баян металлогендік кешенінің кен орындары мен кен ашылымдарын ені 25–30 шақырымға дейінгі, ұзындығы 150 шақырымнан асатын ендік кен аймағынан байқауға болады (Мазуров А.К., 2002, с. 67–69). Молибденит жеке кен орындарын құрмайды. Вольфрам және уран кен орындарында (Баян кен орны және т. б.) ілеспе компонент ретінде өнеркәсіптік маңызға ие (География и экология..., 2022, с. 16).

Баян–Ақсоран типіндегі сирек металды кен орындары жоғарғы рифей кезеңіне жатады және уран кенінен ертерек қалыптасты. Жалпы кенді локализациялаушы жарылым жүйелерінің кеңістіктік бірігуі жағдайында уран және сирек кездесетін кен орындары біртұтас кенді аудандар мен орталықтарда шоғырлануы мүмкін. Мұндай жағдайда Баян және Ақсоран кен орындарының жанында уран нысандары болуы мүмкін екендігін аңғаруға болады (Абдрахманов А.К., Сушко С.М., 2011, с. 34–35). Мұнда Грачевское (уран мөлшері 0,178%, теңгерімдік қорлары – 8884 тонна) және Косачинское (уран мөлшері 0,114%, қорлары – 14309 тонна) секілді екі ірі желі тәрізді гидротермалық кен орындары орналасқан. Көлемі бойынша орташа Ақанбұрлық кен орны және т. б. болып табылады (География и экология..., 2022, с. 15).

Аудандағы мыс кен ашылымдарының бірі Имантау кен орны болып табылады. Кобальт жеке өнеркәсіптік кен орындарын сирек құрайды, ол никель кендерінде аз мөлшерде кездеседі (Златогор кен орны). Темір кендерінің магматогендік кен орындарының ішінде Никольск-Бұрлық кен орны ерекше қызығушылық тудырады. Ол құрамында темір, алтын және басқа да элементтерден бөлек шөгінді сидерит кенімен байланысты.

Сонымен қатар аудан аумағында граниттер, кварциттер, гнейстер және басқа да құрылыс тастары бар. Алмаздар Баршын және Красномайск кен орындарындағы апатит пироксениттерінің мүжілген қыртысында орналасқан (География и экология..., 2022, 16 б.).

Климаты. Климаты күрт континенталды, қоңыржай белдеудің Батыс Сібір климаттық аймағына жатады. Қысы суық және ұзақ, жазы салыстырмалы түрде ыстық, ашық, көбіне құрғақ ауа райы басым. Қысқы және жазғы температура арасында айқын айырмашылық бар, температураның тәуліктік ауытқу амплитудасы үлкен. Қаңтарда орташа температурасы – 17–18 °С, шілдеде – +18+19 °С. Жауын-шашынның орташа жылдық мөлшері 300–400 мм. Қараша-наурыз айларындағы жауын-шашынның орташа мөлшері (жиынтығы) – 105 мм, сәуір–қазан айларындағы жауын-шашынның орташа мөлшері (жиынтығы) – 266 мм-ге жетеді. Тұрақты қар жамылғысының жату ұзақтығы 153 күнге тең. Ылғалдылықтың орташа жылдық мөлшері 72% құрайды. Ылғалдылықтың ең жоғары жетіспеушілігі мамыр–маусым айларында байқалады.

Жылдың суық мезгілінде жел режимі негізінен Сібір антициклонының батыс сілемінің, ал жылы мезгілде әлсіз барикалық депрессия әсерімен анықталады. Зерттеліп отырған аудан аумағында желдің батыс және оңтүстік-батыс бағыттары басым. Желтоқсан–ақпан айларында желдің оңтүстік-батыс (4 м/с), маусым–тамыз айларында – батыс (2 м/с) бағыттары басым. Желдің орташа жылдық жылдамдығы 2,4 м/с құрайды. Румб бойынша қаңтар айындағы ең жоғарғы жылдамдық – 8,1 м/с (Отчет о возможных..., 2023, с. 13).

Гидрографиясы. Аудан аумағында гидрографиялық торап біркелкі дамымаған. Өртүрлі бағытта ағып жатқан өзендердің көпшілігі, сондай-ақ тек көктемде ғана суға толатын көптеген сайлар мен құрғақ аңғарлар Көкшетау қыратынан бастау алады (Почвы Казахской ССР..., 1960, с. 23). Ауданның ең маңызды өзендері Ақанбұрлық, Иманбұрлық, Қамысақты, Қарасу, Тайсары, Құрқарағай және т. б. болып табылады.

Ақанбұрлық өзені Жақсы Жалғызтау тауларынан бастау алады және көптеген салалары (Шарық, Бабықбұрлық және т. б.) бар. Қараменді өзені Иманбұрлық өзеніне құяды. Иманбұрлық өзені (Төменгі бұрлық) Имантау көлінің таулы жерінен басталып, Есіл өзеніне құяды (Отчет о возможных..., 2023, с. 16). Өзен алқабы биік, қазіргі деңгейінен 2–3 м асатын деңгейде қалыптасқан. Бұл жоғары атмосфералық ылғалдылық жағдайында ғана мүмкін.

Суббореалда өзендердегі су деңгейі күрт төмендейді, жерасты суларының минералдануы және олардың жату

*Айыртау ауданының табиғи су айдындары
Водоемы Айыртауского района*

тереңдігі артады, жайылмасы биік өзен аңғарларында суландыру бұзылады (мысалы, Иманбұрлық өзені). Осыған орай, топырақ ерітінділерінің минералдануы мен булану концентрациясы артады, қарашірік қабаттарының қуаты азаяды (Северо-Казakhstanская область..., 2006, с. 25). Ұзындығы 90 шақырымнан асатын Қамысақты өзені Көкшетау қыратының солтүстік-батыс бөлігінен бастап ағады. Ол тек көктем мезгілінде ғана ағады, ал жылдың қалған уақытында бөлек өзен иіріміне айналады (Почвы Казахской ССР..., 1960, с. 24).

Ауданда көптеген ұсақ көлдер бар, ең ірілері Саумалкөл, Шалқар, Үлкен, Қоскөл, Имантау, Жақсы Жалғызтау, Айыртаушық, Байсары және т. б.

Имантау көлі солтүстік-батыстан оңтүстік-шығысқа қарай созылып жатыр. Ұзындығы – 13,1 шақырым, ені – 4,8 шақырым. Орташа тереңдігі – 5,7 м, ең терең жері

– 10 м-ден астам. Оңтүстік-батыс жағалауы биік, тік, қалған жағалаулары жайпақ. Көлге Имантау тауы жанаса орналасқан. Көлдің солтүстік-батыс бөлігі мүйіспен бөлінген. Жағалауда қамыс-құрақ, көктерек және қайың ормандары өскен. Судың құрамы гидрокарбонатты, минералдануы – 0,78–0,84 г/л. Көлде шабақ, аққайран, алабұға, шортан, жылтыр тұқы, мөңке мекендейді. Көлден Иманбұрлық өзені бастау алады.

Көлдің оңтүстік бөлігінде тасты арал орналасқан (Казахстан. Национальная энциклопедия, 2005, с. 457). Аралға оның жағалауында өсетін, бұл жерлерде сирек кездесетін казак аршасы ерекше көрік беріп тұр. Жергілікті тұрғындар аралды байырғы атауымен «Тасарал» деп атайды. Сондай-ақ халық арасында аралды Жыланды (Змеиный) (аралда жыландар мекендегендіктен) және Казачий (XIX ғ. Имантауға казактар қоныс аударғаннан

*Айыртау ауданының табиғат нысандары
Объекты природы Айыртауского района*

кейін) деп те атайды. Онда казактар жиын өткізгендіктен арал «Казачий» деп аталған (https://www.oopt.kz/categories/view/osrtov_imantau/). Арал бұрындары (1905 ж.) жағалау аймағымен оңтүстік және солтүстік жағынан екі құмқайыр арқылы байланысқан, сол кездері аралға осы құмқайырлар арқылы атпен баруға болатын. Алайда уақыт өте келе климаттық құбылыстарға байланысты аралмен байланыс үзіліп, құмқайырды су шайып кеткен.

Жақсы Жалғызтау көлінің беті ашық, тек солтүстік-батыс жағалауында ғана қамыс өседі (жағадан 50 метрге дейін). Түбі қатты, құмды-қиыршық тасты келеді. Негізінен жаңбыр және жерасты суларымен қоректенеді. Көлден Аққанбұрлық өзені бастау алады. Суы тұщы. Суару үшін қолданылады. Көлдің айналасына ормандыдала ландшафты тән. Қарасу өзені көлге көктем мен жаздың басында ғана құяды (Казахстан. Национальная энциклопедия, 2005, с. 270).

Топырақ жамылғысы. Топырақ жамылғысы – кәдімгі қара топырақ, ішінара сортаңды жерлер, ойыстарда сортаң кездеседі.

Аудан аумағын 1931 ж. М.Г. Буквинов зерттеген. Мұнда ол қайың тоғайларының астындағы сортаң емес, сортаң, ірі құмды және әлсіз күлгінденген орташа қарашірікті қара топырақтарды бөліп көрсетеді. Автор сипаттаған барлық қара топырақтар тілімделген болып табылады (Почвы Казахской ССР..., 1960, с. 35). Аудандағы қара топырақ салыстырмалы түрде жауын-шашынның аздығы, жазғы жауын-шашынның қысқы мезгілден басым болуы, қысы суық әрі қардың аз болуы және желі қатты болатын ыстық жаз жағдайында қалыптасады.

Бұл аймақта кәдімгі карбонатты орташа қарашірікті қара топырақтар кең таралмаған. Олар өзендер мен көлдердің биік террасаларында және Аққанбұрлық өзенінің бойындағы ойпатты жазықтарда кездеседі. Бұл

топырақтар карбонатты сары-қоңыр саздарда және ауыр саздақтарда дамиды.

Оңтүстік қара топырақтар ауданның айтарлықтай аумағын алып жатыр. Көкшетау қыратында оңтүстік қара топырақтар кең шоқыаралық жазықтарда, жалпақ және көлбеу беткейлерде орналасқан. Оңтүстік қара топырақтар үшін топырақ түзуші жыныстар қоңыр карбонатты саздар, саздақтар, ұсақ тас пен қиыршық тас араласқан шоқылардың беткейлеріндегі аллювиалды және делювиалды түзілімдер, сондай-ақ Көкшетау қыратынан шайылған делювиалды саздар болып табылады. Оңтүстік қара топырақ белдемінде бетегелі-селеулі өсімдік формациясы басым.

Сортаңды емес, қарашірігі аз оңтүстік қара топырақтар суайрықтарда және шоқыаралық жазықтарда, төбелердің жалпақ беткейлерінде орналасқан. Аз дамыған қара топырақтар оңтүстік қара топырақтар белдемінде шоқылардың шыңдары мен беткейлерінде жиі кездеседі. Олар жер бетіне жақын орналасқан тығыз қиыршық тастарда қалыптасады.

Сорлар аса көп таралмаған, әдетте ойыс жерлерде, көл маңындағы террасаларда, құрғақ көлдердің түбінде, өзендердің жоғарғы жайылмалық террасаларында және жеке алқаптарда да, шалғынды тұзды батпақтармен бірге де кездеседі. Сортаңдар шағын көлемде барлық жерде кездеседі. Олар терең тұйық дала шұңқырларында және шалғынды өсімдіктердің астындағы батпақты шұңқырлардың сыртында шамадан тыс ылғалдану нәтижесінде қалыптасады. Бірақ ең көп таралған сортаңды жерлер – қайың-көктерек тоғайлары мен орман шұңқырлары.

Сұр орман топырақтары аудан аумағындағы ормандарда кең таралған. Олар қайың-көктерек ормандарының астында әртүрлі шөпті-шалғынды өсімдіктермен бірге дамиды. Сұр орман топырақтары суайрық жазықтарында және жалпақ беткейлердің жоғарғы бөліктерінде кездеседі. Ойыстардағы сұр орман топырақтары сортаң және кермектелген топырақтарға ауысады (Почвы Казахской ССР..., 1960, с. 35, 45, 47, 68, 78, 82).

Өсімдіктер әлемі. Айыртау ауданының аумағы орманды дала аймағында қарағайлы-қайыңды ормандары бар орманды дала белдеуінде орналасқан. Флорасы боз, бетеге, арпабас, бидайық, қияқ, өлең, ащышөп, кермек, жусан, қарақат, таңқурай жидек тоғайлары және т. б. тұрады. Орманды ағаш өсімдіктері көктерек-қайың, қарағай, қарағайлы-қайың ормандары, қылқан жапырақты орман мен шоқ ормандардан тұрады. Бұлақтар мен көлдердің жағасында қамыс пен шалғынды шөптер өседі. Тың және тыңайған жерлерді

игеру кезеңінде ауданның біраз жері жыртылды (Северо-Казахстанская область..., 2006, с. 130). Қазіргі уақытта бұл өлкенің ормандары солтүстік-батыстан оңтүстік-шығысқа қарай созылып жатыр. Ірі орман алқаптары аумақтың солтүстігінде (Орлиногорск орман шаруашылығы) және оңтүстік-батысында (Рузаев орман шаруашылығы) орналасқан (Отчет о возможных..., 2023, с. 19).

Жануарлар әлемі. Айыртау ауданының жануарлар әлемі өте бай. Омыртқалылардың 283 түрі бар, оның ішінде сүтқоректілердің 47 түрі, құстардың 210 түрі, бауырымен жорғалаушылардың 3 түрі, қосмекенділердің 5 түрі, балықтардың 12 түрі кездеседі. Аудан аумағында қарағайлы ормандардың кең таралуы оның жануарлар әлеміндегі тайга элементтерін көрсетеді. Бұл ерекшелік аю, құну секілді кейінгі жылдарда жойылып кеткен түрлерде де, ақ қоян, елік, ақкіс, сілеусін, марал, тиін секілді қазірге дейін сақталған түрлерде де байқалады. Мұнда қасқыр, борсық, орман тышқаны, жертесер секілді орман жануарлары кең таралған. Жануар түрлерінің саны бойынша екінші орынды тақта тұмсықтылар алады. Бұл топқа көлемі әртүрлі және түрлі түсті құстар кіреді. Олар: сыбырлақ аққу, сұңқылдақ аққу, қоңыр қаз, жабайы үйрек, саңырау құр және т. б. (Отчет о возможных..., 2023, 19 б.).

Ауданның зерттелу тарихы, ескерткіштердің сипаттамасы. Солтүстік Қазақстан облысының оңтүстік бөлігінде шоғырланған Айыртау ауданы 1928 ж. құрылған. Ауданның әкімшілік орталығы – Саумалкөл. Облыс орталығы – Петропавл қаласынан оңтүстікке қарай 280 км жерде орналасқан. Аймақ Солтүстік Қазақстан облысының Ғабит Мүсірепов атынд., Шал ақын, Тайынша, Есіл аудандарымен және Ақмола облысымен шекаралас. Аймақтың жалпы ауданы – 9,62 мың км². Ауданның шекаралары бірнеше рет өзгеріске ұшыраған. Аудан жерлерінің бір бөлігі 1964 ж. Рузаев ауданына, 1966 ж. Арықбалық ауданына өтті. 1997 ж. мамыр айында Айыртау және Арықбалық аудандары бірігіп кетті (География и экология..., 2022, с. 110).

Батыс Сібірдің оңтүстігіндегі кейбір аумақтардың, соның ішінде Солтүстік Қазақстан облысының табиғаты жөніндегі алғашқы мәліметтер моңғол хроникасында және XIII ғ. кейбір шығыс авторларында кездеседі.

XVI ғ. аяғында Батыс Сібір Ресей империясына қосылғаннан кейін орыс мемлекеті мен Қазақ хандығының шекаралары ортақ болды. XVII–XVIII ғғ. Ресей империясының шығысқа қарай белсенді түрде кеңеюіне байланысты ең алдымен Ресей аумақтарын қорғау үшін және оның шеткі жерлерінің экономикалық әлеуетін дамытуға жағдай жасау үшін шекаралық қорғау құрылыстары жүйесін құру қажеттілігі туындады.

Сонымен қатар бұл көршілес этникалық топтармен және мемлекеттермен сауда-саттық байланыстарының кеңеюіне ықпал етті (География и экология..., 2022, с. 110).

1696 ж. Ресей үкіметі Тобыл қолбасшысы А. Нарышкинге «учинить чертеж», яғни қазақ жерінің географиялық картасын жасауды тапсырды. Қолбасшы сызбаны жасауды Тобыл қызметкері С.У. Ремезовке тапсырды. Тапсырмада былай деп жазылды: *«написать степи от Тобольска до Казачьи орды и до Бухареи Большою и до Хивы, и до Еука, и до Астрахани, куды ближе и сколь далеко днями в ход пути сухим и водяным, летом и зимою, и реки числом и величиною, и корм людям и скоту бесскуден бы, и переправил переходны б, и каменные горы проходны б, и урочища ведомы, и всему учинить наличный чертеж трёх аршин длины попереk двух, и на чертеже подписать именно»* (Свод памятников..., 2008).

С.У. Ремезовтің алғашқы зерттеу экспедициялары барысында қазақ жерінің маңызды географиялық нысандары бейнеленген «Чертеж всех Сибирских городов и земель» және «Чертеж земли всей безводной и малопроездной каменной степи» деп аталатын әйгілі карталары жасалды. Картада Батыс Сібірге және Ресейдің еуропалық бөлігіне шекаралас жатқан Қазақстан аумақтары шынайы көрсетілген еді (Свод памятников..., 2008).

Бір бөлігі Қазақстан аумағынан жинақталған құнды археологиялық материал І Петр есімімен байланысты. Ол өзінің 1716 ж. және 1718 ж. жарлықтарында Сібірден табылған ескі заттарды Берг-коллегияға немесе Мәскеу мен Петербург аптекаларына жіберуді бұйырды. 1716 ж. қаңтарында М.П. Гагариннен арыстан және басқа да аңдар бейнеленген айылбастардан тұратын алтын заттардың коллекциясы келді. Желтоқсанда алтын заттардың тағы бір партиясы толықты. А.Н. Демидов алтын және күміс заттардың үлкен мөлшерін Петров коллекциясына тапсырды (Хабдулина М.К. и др., 2008).

1786 ж. Орынбор – Троицк – Петропавл – Омбы – Семей шекара линиясына сапарға шыққан табиғи тарихтың профессоры әрі Ресей Императорлық Ғылым академиясының мүшесі П.С. Паллас Тобыл–Есіл линиясы көптеген тұщы, тұзды және ащы көлдерден Есілге дейін, одан әрі Ертіске дейін өткендігін суреттеді (Свод памятников..., 2008).

Сібірдің алғашқы зерттеушісі Д.Г. Мессершмидтің мәліметтері бойынша тонаушылық қазбалардан табылған олжалар негізінен Қазақстанның солтүстік-шығысынан, Көкшетау және Павлодар облыстарынан шыққандығы белгілі. Осымен бірге ол пұтқа табынушылардың қабірлері бекер қазылып жатқандығын айтты, себебі

олардан *«находят только разные железные и медные вещи»* (Хабдулина М.К. и др., 2008).

Қазақстанның археологиясы бойынша ауқымды материал М. Красовскийдің жазбаларында кездеседі. Орталық Қазақстандағы археологиялық ескерткіштерді сипаттауда ол өзінің бақылауымен жиналған материалдарды және Сібір казак әскерінің офицерлері құрастырған «Топографические описания степной местности» атауымен белгілі қолжазбаны қолданды. М. Красовский алғашқылардың бірі болып тарихи ескерткіштерді ғылыми зерттеуге көңіл бөліп, олардың пайда болуы және типологиясы туралы мәселені алға тартты (Свод памятников..., 2007).

Қазақстанның Ресейге қосылуы, оның Ресей мемлекетінің экономикасына енуі өлкенің кең көлемде зерттелуіне алып келді. Бұл кезге дейін Қазақстан жан-жақты зерттелмеген аймақ болатын. Географтардың, геологтардың, натуралистердің, геодезистердің, топографтардың көптеген тақырыпта жазған әртүрлі еңбектерінде археологиялық ескерткіштер (ежелгі тау кендері, обалы қорымдар, қалалардың, тұрақтардың орындары, мазарлар, тастардағы суреттер мен жазбалар, тас мүсіндер және т.б.) жөнінде мәліметтер кездеседі (П.И. Рычков, П.С. Паллас, И.П. Шангин, А. Левшин, А.К. Гейнс). Олар ескерткіштерді тіркеп, үстірт сипаттама берді. Зерттеушілердің қатарында В.В. Радлов, П.П. Семенов Тянь-Шанский, Ш.Ш. Уәлиханов, Г.Н. Потанин секілді сол уақыттың беделді ғалымдары болды (Хабдулина М.К. и др., 2008).

1859 ж. Ресей империясында негізі қаланған Императорлық археологиялық комиссия Қазақстан аумағын жан-жақты археологиялық зерттеу керек деген міндет қойды. Осы мақсатпен мұнда Ресей шығыстанушысы, түрколог, этнограф, археолог В.В. Радлов жіберілді. Оның археологиялық ізденістерінің нәтижелері кейіннен «Древности Сибири» (Радлов, 1896) атты көлемді еңбегінде жинақталды. 1881 ж. Императорлық археологиялық комиссияның рұқсатымен Көкшетау қаласы маңындағы Шағалалы өзенінде қола дәуірі обаларында А.В. Селиванов (тарихшы әрі археолог болған орыс шенеунігі) қазба жұмыстарын жүргізді (Хабдулина М.К. и др., 2008).

Бұл уақытта Орынбор архивтік комиссиясы ерекше белсенділігімен көзге түсті. Комиссия өкілдері ескерткіштерді тіркеу, есепке алу және қорғау бойынша үлкен жұмыс атқарды. Комиссия жанында музей жұмыс істеді, осы музейдің негізінде кейіннен Қазақ КСР Орталық Мемлекеттік музейі құрылды. Комиссиядағы белді қызметкердің бірі И.А. Кастанье болды. Ол бастапқы классификацияны жасап, Қазақстанның 1910 ж. дейінгі белгілі археологиялық ескерткіштерінің типтер

*Стратификацияланған ескерткіштерді зерттеу
Исследование стратифицированных памятников*

және облыстар бойынша нақты тізбесін құрастырды. Оның «Древности Киргизской степи и Оренбургского края» (1910 ж.) атты іргелі еңбегі әлі күнге дейін өзінің маңыздылығын жоғалтқан жоқ.

Бұл қоғамдардың жұмысы елдің орталық археологиялық мекемесі — Археологиялық комиссияның жұмысымен тығыз байланыста жүрді. Археологиялық комиссия археологиялық қазба жұмыстарын жүргізу құқығын беретін ашық парақтар беріп, кейіннен олардың нәтижелерін өздерінің есептерінде жариялады. Комиссия атынан 1894 ж. Көкшетау және Атбасар қалаларының маңында В. Селиванов; 1911 ж. Петропавл қ. жанында Ю.П. Аргентовский қазба жұмыстарын жүргізді. Ю.П. Аргентовский (Орал археологі) қола дәуірінің алты обасын қазды. 1914 ж. Петропавл қ. оңтүстік-батысқа қарай 8 км жерде Н.Н. Бортвин археологиялық қазба жұмыстарын жүргізді (Хабдулина М.К. и др., 2008).

1917 ж. Қазан төңкерісіне дейін зерттеушілер, өлкетанушылар Қазақстанның археология ғылымына орасан зор үлес қосты. Ежелгі дәуір ескерткіштері бойын-

ша қомақты материал қалдырды. Олардың тіркеген көптеген ескерткіштері мен ежелгі дәуір заттары, оларға берген сипаттамалары әлі күнге дейін құнды. Уақыт өте келе кейбір ескерткіштер толыққанды жойылды немесе өзгеріске ұшырағандығы сонша, олар туралы сақталған мәліметтер қазіргі таңда жалғыз дереккөз болып отыр.

1918 ж. Халық комиссарлар кеңесі ежелгі дәуірге жататын барлық монументалды және заттай ескерткіштерді тіркеу туралы декрет жариялады. 1919 ж. Материалдық мәдениет тарихының мемлекеттік академиясының (ММТМА) іргесі қаланды. Кеңес мемлекеті Орталық Азия республикаларында тарих, мәдениет және өнер ескерткіштерін зерттеу және қорғау үшін жеке ғылыми-өлкетану мекемелері құрылды. 1920 ж. қарашасында Ташкентте Түркістан музей істері және ежелгі дәуірдің, өнер мен табиғаттың ескерткіштерін қорғау жөніндегі комитет (Туркомстарис, кейіннен — Среднеазкомстарис) құрылды. Оның мақсаты Орта Азияның және Қазақстанның аумағындағы ежелгі

дәуір ескерткіштерін қорғау және зерттеу болды (Свод памятников..., 2007).

Солтүстік Қазақстан өңірі де назардан тыс қалған жоқ. 1924 ж. қаңтарында Петропавл қаласында ғылыми орталыққа және облыстың ежелгі құндылықтарының қорына айналған өлкетану музейі ашылды (Свод памятников..., 2007).

Қазақ далаларының солтүстік аумақтары туралы үзінді мәліметтерді және қазіргі Айыртау ауданы аумағының орналасқан жері жөніндегі естеліктерді қамтитын XIX ғ. Ресей деректерінің арасында әскери корпустың командирі, майор Ф.К. Набоковтың зерттеу күнделігі сақталған. Ол Қазақ даласына 1816 ж. жаңа бекіністер мен казак станицаларын салуға ыңғайлы орындарды таңдау үшін жіберілген болатын. Ф.К. Набоков өзінің күнделігінде Горькая линиядан 240 верст жерде орналасқан Якшы-Янгистау (Жақсы Жалғызтау) тауының баурайында үш отряд кездесті, ал Жақсы Жалғызтау тауының артында «стояли аулы разных

караульских волостей до 1000 кибиток, где хан Валий находился» деп жазған (Сибирский вестник..., 1820).

Аққанбұрлық өзенін Кулай-Агырь-Бурлык деп атайды. 1825 ж. картада осы атаумен берілген. Кейіннен 1895 ж. Айыртау өңірінде болған Григорий Потанин былай дейді: «эти места использовались потомками знаменитого сарымбетского хана Валия как летние пастбища» («Об основании...», 2019). Григорий Потанин осы жерлерде Шоқан Уәлихановтың әкесі Шыңғыс сұлтанмен кездескен. Белгілі қазақ ғалымы Ш.Ш. Уәлиханов туған өлкесінің ежелгі ескерткіштері – Солтүстік Қазақстан облысы Айыртау ауданындағы Сырымбет шатқалына өте қатты қызығушылық танытады.

Айыртау ауданының археологиялық ескерткіштері туралы алғашқы мәліметтерді тау инженері (маркшейдер) И.П. Шангин және географ И.Я. Словцов қалдырды. 1816 ж. И.П. Шангин мыс кендерін іздеу, сонымен қатар Солтүстік Қазақстан өлкесінің топографиялық картасын жасау үшін құрылған экспедицияға жетекшілік етті. 1820

ж. «Сибирский вестникте» жарияланған «Извлечение из описания экспедиции, бывшей в Киргиз-Кайсацкой степи в 1816 г.» атты есебінде ол Имантау көлінің оңтүстік-батыс жағасындағы мыс кенінің ежелгі өндірістері, олардың маңында орналасқан обалы жерлеу орындары бар екенін жазды.

1878 ж. И.Я. Словцов Көкшетау өлкесіне жасаған саяхатында кездестірген археологиялық нысандарға баса назар аударды, кейіннен «Путевые записки» жазбаларында оларға сипаттама берді. Бұл жазбаны 1881 ж. Орыс географиялық қоғамының Батыс-Сібір бөлімшесі жарыққа шығарды. Оның бағыты Айыртау ауданының оңтүстік-батыс бөлігімен өтті. И.Я. Словцов Имантау, Қопа, Жетібай көлдері маңындағы, сонымен бірге Шағалалы (Чаглинка), Атбасар (Жабай), Желтібай, Аққанбұрлық, Аққайрақты өзен жағалары бойындағы материалдық мәдениет ескерткіштері туралы мәліметтер келтіреді. Жазбаларында обалар, қабірлер, тас мүсіндер: Айыртау тауы жанындағы қорым, Айдабол көлі маңындағы обалар тобы сияқты жерлеу құрылыстарына тоқталды. Арықбалық көлінен солтүстік-батысқа қарай 4 км жердегі мыс өндіріс орны, Ақанбұрлық ауылы жанындағы Аққанбұрлық өзені жағасындағы суландыру арнасының қалдықтары және Аққайрақты өзені жағасындағы ежелгі қалалар секілді басқа да нысандар туралы сипаттамалар кездеседі. И.Я. Словцов ақпарат жинау мақсатын былай түсіндірді: *«Ввиду стремления правительства заселять этот край земледельцами небезынтересно было бы ознакомиться с его богатствами и принять посильное участие в собрании, по крайней мере, материалов в естественно-историческом отношении»* (Свод памятников..., 2008).

Жергілікті өлкетанушылардың, әуесқой археологтардың ынта-ықыласының арқасында 1930-шы жж. Солтүстік Қазақстанның тас ғасыры туралы алғашқы мәліметтер алынды. 1930-шы жж. аяғына қарай Солтүстік Қазақстанда қола дәуірінің ескерткіштері ашылып, олардың мәдени тиістілігі анықталды. Қорымдар, тұрақтар және тау-кен өндіріс орындары іріктеліп қазылып, мәдениеттің алдын ала хронологиясы дайындалды, қола дәуірі тайпаларының тарихын сипаттайтын жалпы контурлар жасалды.

Есіл маңының ежелгі дәуірі туралы архивтік материалдарды жинау жұмыстарының едәуір көлемі және жалпы барлау жұмыстары 1954–1956 жж. тың игеру экспедицияларының қызметімен байланысты. Қазақстанның солтүстік өңірлеріне К.А. Ақышев жетекшілік еткен Солтүстік Қазақстан археологиялық экспедициясы жіберілді. Негізгі мақсат – ежелгі дәуірдің ескерткіштерін тіркеу және «мерзімі бар қазбаларды

жүргізу». 1956 ж. Айыртау ауданы аумағында ауқымды барлау және стационарлық археологиялық жұмыстар жүргізілді, нәтижесінде К.А. Ақышевтың редакциялығымен баспадан шыққан «Археологическая карта Казахстана» ұжымдық монографиясына енген ескерткіштер белгіленіп, тіркелді (Хабдулина М.К. и др., 2008).

Солтүстік Қазақстан облысы Айыртау ауданы аумағындағы тас дәуірі, соның ішінде неолит ескерткіштерін мақсатты түрде зерттеу бастамасы Л.А. Чалаяның есімімен байланысты. 1967–1971 жж. ол Иманбұрлық-1 және Иманбұрлық-2 стратификацияланған тұрақтарын ашып, қазба жұмыстарын жүргізді. Иманбұрлық-1 тұрағының стратиграфиясы анықталды (Хабдулина М.К. и др., 2008).

XX ғ. 50-шы жж. ортасынан 70-ші жж. аяғына дейінгі кезеңде М.Қ. Қадырбаев ерте темір дәуірі ескерткіштерін мақсатты түрде зерттеуді қолға алып, Солтүстік Қазақстан Есіл маңындағы ерте темір дәуірінің алғашқы қоныстарын ашады. Солтүстік Қазақстан археологиялық экспедициясының ірі ғылыми ұжымы Солтүстік Қазақстанның әртүрлі хронологиялық кезеңдеріне жататын ескерткіштерді белсенді түрде зерттеуге кірісті. Солтүстік Қазақстанның андронов ескерткіштерінің жоспарлы және жүйелі түрде зерттелуі 1967 ж. басталды. Солтүстік Қазақстан аумағындағы ескерткіштерді барлау жұмыстарына Г.Б. Зданович жетекшілік етті. Кейінгі жылдары жаппай барлау жұмыстары Солтүстік Қазақстанның барлық жерінде дерлік жүргізілді. Солтүстік Қазақстан облысы аумағынан тарихи-мәдени мұраның тас, қола, ерте темір дәуірі және орта ғасыр ескерткіштеріне жататын 600-ден астам археология нысаны ашылып, зерттелді.

1972 ж. Г.Б. Зданович Қарағанды мемлекеттік университетіне жұмысқа ауысқаннан кейін Солтүстік Қазақстан археологиялық экспедициясын В.Ф. Зайберт басқарды (Хабдулина М.К. и др., 2020, 138–143 б.). Ал 1974 ж. бастап Солтүстік Қазақстан археологиялық экспедициясы жеке қаржыландырылатын екі жасаққа бөлінді: В.Ф. Зайберт жетекшілік еткен пединститут жасағы және А.А. Плешаков жетекшілік еткен Солтүстік Қазақстан облыстық тарихи-өлкетану музейі жасағы. Ғылыми жоспарлар жетекшілердің және ұжым мүшелерінің ғылыми міндеттеріне сәйкес жасалды.

Ауқымды стационарлы жұмыстармен бірге ежелгі ескерткіштерді айқындау, перспективалық аудандарды анықтау және ғылыми бағыттарды әзірлеу мақсатында Солтүстік Қазақстанның өзен-көлдерін жаппай зерттеу бағыты да қолға алынды. Алғашқы жылдардың өзінде Есіл өзені және оның салаларында неолиттік тұрақтар тіркелді. Нәтижесінде Солтүстік Қазақстанның

археологиялық картасында неолиттік атбасар мәдениеті және энеолиттік ботай мәдениеті пайда болды.

Өткен ғасырдың 80–90 жж. Айыртау ауданының археологиялық ескерткіштерінің зерттелуіне Г.Б. Здановичтің оқушылары – В.Ф. Зайберт, А.М. Кисленко, А.А. Плешаков, В.И. Заитов жетекшілік еткен Солтүстік Қазақстан археологиялық экспедициясы қомақты үлес қосты. 1980 ж. Г.Б. Здановичтің басшылығымен Орал-Қазақстан археологиялық экспедициясының барлау жасағы Айыртау ауданында Жақсы Жалғызтау көлі және Аққанбұрлық, Бабықбұрлық, өзендерінің маңындағы археологиялық ескерткіштерді зерттеді (Хабдулина М.К. и др., 2008).

Т.А. Бойко және С.С. Заев жетекшілік еткен Солтүстік Қазақстан археологиялық экспедициясының бір барлау жасағы 1972 ж. Айыртау ауданы аумағындағы Иманбұрлық, Аққанбұрлық өзендерінің жайылмаларында және көл шұңқырларының жағаларында қола, ерте темір және орта ғасыр дәуірлерінің қоныс, жерлеу типтерінің ескерткіштерін зерттеді (Бойко, А.Т., Заев С.С., 1973, 61–73 б.). Жеке археологиялық нысандар: Жақсы Жалғызтау қорымы мен қонысы, Кирилловка ауылы маңындағы обаға стационарлы археологиялық зерттеулер жүргізілді (Зданович Г.Б., 1980, с. 37–44; Плешаков А.А., Мартынюк О.И., 1982, с. 152–153). 1974 ж. Айыртау ауданындағы жұмыстарды М.К. Хабдулина жетекшілік еткен Солтүстік Қазақстан археологиялық экспедициясының археологиялық жасағы жалғастырды.

1980 ж. Солтүстік Қазақстандағы тас дәуірін зерттеуде өзгерістер болды. Жаз айында құрамында О.И. Мартынюк және В.И. Заитов болған Солтүстік Қазақстан археологиялық экспедициясының археологиялық жасағы Ботай тұрағын анықтады. Ол Айыртау ауданының Никольское ауылынан оңтүстік-шығысқа қарай 1,5 км жерде Иманбұрлық өзенінің оң жағасында орналасқан еді. Осылайша Тобыл-Ертіс қосөзенінің энеолит мәдениетіне Ботай атауы берілді (Зайберт В.Ф., 1985, с. 3–17).

Ауданы 20 гектарға тең ескерткіштің мәдени қабаты қалың. В.Ф. Зайберттің жетекшілігімен ескерткіште тез арада алғашқы қорғау жұмыстары жүргізілді. Ашылған күннен бастап Ботай КСРО-ның жоғарғы санатты археолог мамандарының назарын аударды, қазба жұмыстары он далалық маусым бойы жүрді. Жылқының доместикациясы мәселелерімен және жалпы энеолит дәуіріндегі шаруашылықтың өндіру түрінің қалыптасу мәселелерімен айналысатын шетелдік ғалымдар ерекше қызығушылық танытты.

Зерттеліп отырған кезеңде ондаған ғылыми еңбек жарық көріп, ғылыми айналымға Ботайдың мәдени қабатынан табылған бірнеше жүз мыңдаған артефакт

енгізілді. 1983 ж. тұрақта бірінші жалпыодақтық семинар, 1995 ж. «Ранние коневоды степей Евразии» атты халықаралық симпозиум өтті.

1993 ж. «Энеолит Урало-Иртышского междуречья» (Зайберт В.Ф., 1993) атты монография жарыққа шықты. Бұл еңбекте В.Ф. Зайберт демографиялық есептер жасап, палеоэкономикалық қалпына келтіру жұмыстарын жүргізді. Олардың нәтижелері Ботай тұрағының 500 жыл бойы тіршілік еткендігін дәлелдеді. Демек, бұл Еуразия аумағындағы энеолит дәуірінің ірі орталықтарының бірі болған. Қырық жылдан бері тұрақта зерттеу жұмыстары жүргізіліп келеді, ал ХХІ ғ. басында жаңа әдістер қолданысқа енді. 2018 ж. бері жыл сайын Еуразияның ерте жылқышыларына арналған археологиялық қазбалар, ғылыми тәжірибелер мен фестивальдар өткізілетін «Ботай» музей-қорығы өз жұмысын бастады.

2000 ж. бастап А.А. Плешаковтың басшылығымен Ескерткіштер жинағын құру мақсатында Солтүстік Қазақстан облысының тарихи-мәдени мұра ескерткіштерін зерттеу және мониторингтеу бойынша жаппай барлау жұмыстары, соның ішінде Айыртау ауданының барлық өзен және көл қазаншұңқырларында барлау жұмыстары жүргізілді. Осы мақсатты іске асырып, облыстың оңтүстік өңірлерін зерттеу үшін В.Ф. Зайберттің жетекшілігімен Көкшетау археологиялық жасағы жұмылдырылды. Ғалымдар ұжымының жұмысы нәтижесінде 2007 ж. «Қазақстан Республикасының тарих және мәдениет ескерткіштерінің жинағы. Солтүстік Қазақстан облысы» (Свод памятников..., 2007) атты археологиялық энциклопедиялық басылым жарияланды. Ескерткіштер жинағы жарыққа шыққан сәтте Айыртау ауданы аумағында қорымдар мен жеке обалардан құралған 75 археологиялық нысан тіркеліп, зерттелді.

Қазіргі кезде Солтүстік Қазақстан аумағында заманауи технологияларды қолдану және жаратылыстану ғылымының әдістерін пайдалану арқылы жаңа ауқымды археологиялық зерттеулер жүргізу, облыстың, соның ішінде аудандар бойынша жаңа қазіргі ескерткіштер жинағын дайындаудың ғылыми қажеттілігі туындады.

«Мәдени-тарихи процестер контекстіндегі Солтүстік Қазақстан: тас дәуірінен этнографиялық қазіргі заманға дейін» нысаналы-бағдарламалық қаржыландыру жобасы аясында 2023 ж. маусым айында Ө.Х. Марғұлан атынд. Археология институты Солтүстік Қазақстан облысының батыс аудандарына екі кезеңмен жан-жақты зерттеу жүргізді. Ө.Х. Марғұлан атынд. Археология институтының бөлімдері базасында тас, қола, ерте темір және орта ғасыр дәуірлері мамандарынан құралған археологиялық жасақтар жабдықталды. Олардың қызметі аясында барлау топтары археологиялық және

этнографиялық нысандарды, соның ішінде қорымдар, обалар және тұрақ типтес ескерткіштерді анықтау мақсатында Есіл өзенінің оң және сол жағалаулары бойында далалық зерттеу жұмыстарымен айналасты. Маңызды міндеттер қатарында бұрын анықталған ескерткіштерді мониторингтеу және жаңа тұрақ типті нысандарды, кесенелер, қорымдар, обалар, петроглифтер, балбалдар, ортағасырлық суландыру жерлері, керуен жолдары және Айыртау ауданы тұрғындарының көші-қон орындарын анықтау болды. Зерттеулер Солтүстік Қазақстан облысының Айыртау ауданы аумағында орналасқан Есіл өзені және оның салалары – Иманбұрлық пен Аққанбұрлық өзендері арналары жайылымындарын және жайылма үсті террасаларын, көл топтарының солтүстік-батыс бөлігін және Жақсы Жалғызтау, Имантау және Айыртау тау сілемдерін қоса, Көкшетау қыратының тарамдарын қамтыды.

Зерттеу барысында елуден аса археологиялық және этнографиялық ескерткіш анықталды. Бұл ауданның мәдени мұраға бай екендігін көрсетеді. Нысандардың мониторингі және құжаттамасы ұшқызсыз ұшу аппараттарын және GPS-қабылдағыштарын қоса заманауи технологияларды қолдану арқылы жүргізілді (Отчет отдела..., 2023). Айыртау ауданы аймағында тас ғасырынан тарихи қазіргі кезге дейін әртүрлі тарихи кезеңдерге тиісті тарихи-мәдени мұраның 109 ескерткіші ашылып, зерттелді.

Жүргізілген барлау жұмыстарының нәтижелері фотосуреттер, жоспарлар мен карталар қамтылған есептерде, мақалаларда жарық көрді, ал бұл Тәуелсіз Қазақстанның қазіргі ғылымына және Айыртау ауданының археология, этнография ескерткіштерін зерттеуге үлкен үлес қосты.

Тас дәуірі. Айыртау ауданы Солтүстік Қазақстан облысының көрікті өлкесі болып табылады. Таулы және шоқылы құрылымдардан тұратын бай және алуан түрлі ландшафт, қайың-теректі тоғайлары және реликті ормандар палеолит дәуірінен бастап адамдарды қызықтырды. Мұнда әртүрлі тас жыныстардың жер бетіне шыққан орындары бар, ежелгі адамдар оларды еңбек құралдарын жасау үшін пайдаланды. Өзендердің алаптарын және көл жағаларын жан-жануарлар мекен етті, бұл ежелгі тұрғындардың аң аулауына қолайлы жағдай жасады. Объективті және субъективті себептерге байланысты өңір зерттелген жоқ, бұл аумаққа адамзат қауымы қоныстанған және олардың қалыптасқан кезеңдерін көрсететін ескерткіштердің бар-жоғы тексерілмеді. Сондықтан да өңірдің ежелгі тарихын қалпына келтіру жұмыстары кезінде мамандарды әлі көптеген тың жаңалықтар күтіп тұр.

Жаңа тас ғасыры. Айыртау ауданы аумағындағы

неолит кезеңі Солтүстік Қазақстанның мезолит-неолит ескерткіштерінің зерттелу материалдары негізінде В.Ф. Зайберт бөліп көрсеткен Атбасар мәдениетіне (б.з.д. VII–III мыңж.) кіреді. Бұл мәдениет солтүстік-батыста Тобыл маңына дейінгі, оңтүстік және оңтүстік-батыста Торғай қолатына дейінгі, оңтүстікте Қарағанды алабына дейінгі, солтүстік-шығыс және шығыста Ертіс маңына дейінгі аумақты қамтиды. Ертіс маңы аумағында Қазақстанның яшма тәрізді тау жынысынан жасалған тас құралдары кездесетін тұрақтар бар.

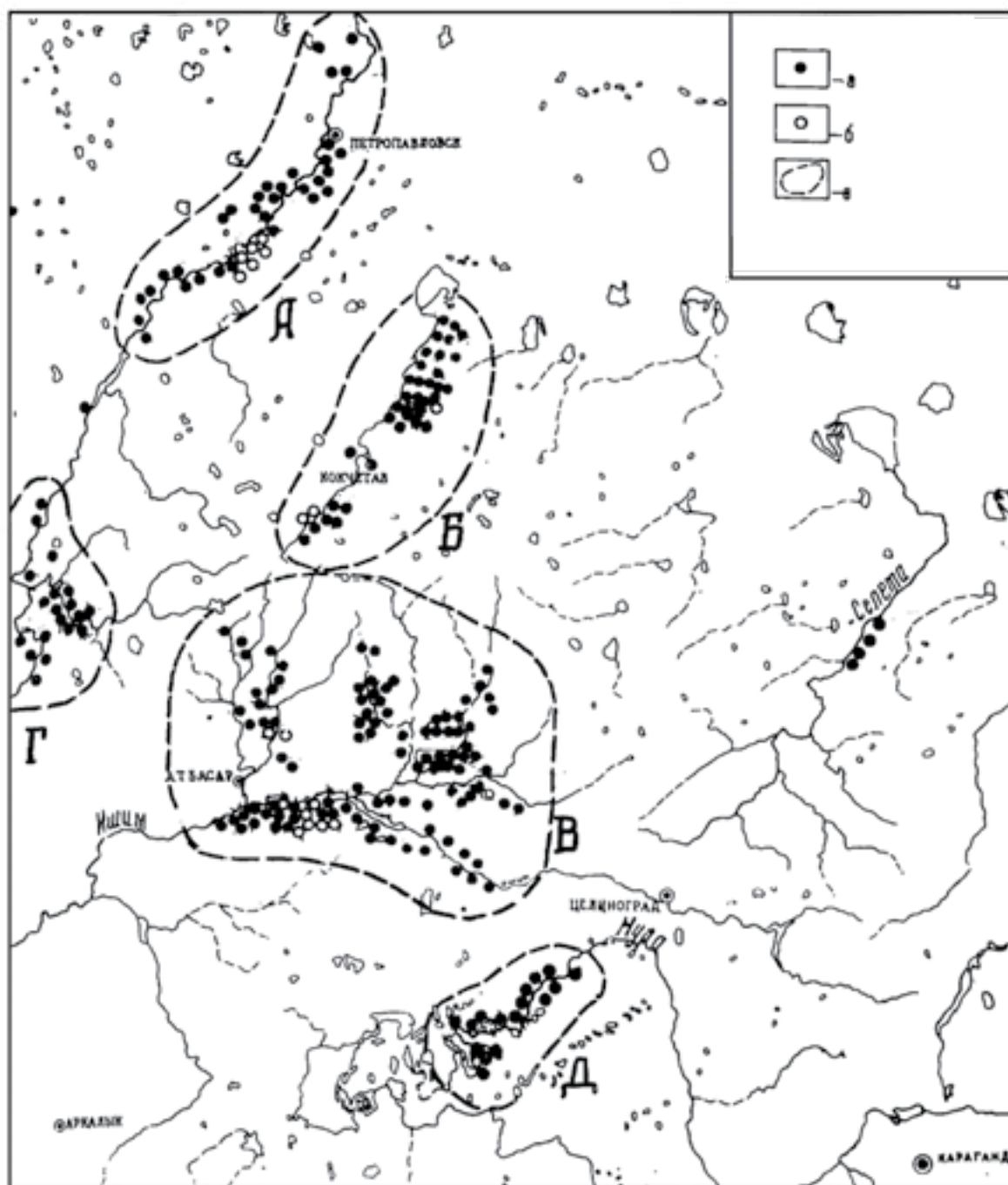
Неолит ескерткіштерінде пластиналы индустрия, бастапқы сатыда құрамалы техника кеңінен қолданылған. Кейінгі палеолитте құрамалы-пластиналы индустрия ескіріп, орнына жаңа технологиясы келеді. Орта неолитте тельмандықтан явленкалық нұсқасының басым болғаны анық байқалды. Еңбек құралдарын жасауда көбіне ұзартылған пішіндегі пластиналар және дайындама ретінде тас жаңқалар қолданылды. Екінші рет өңдеу әртүрлі сипатта болды.

А.А. Плешаков жасаған еңбек құралдарының функционалды талдауына сәйкес, неолит дәуіріндегі Тобыл-Ертіс қосөзені тайпаларының шаруашылығында белгілі бір тұрақтылық байқалғандығын көрсетті. Шаруашылық аңшылық пен балық аулауға негізделді; аңшылық немесе балық аулау басым келетін шаруашылық қызметі жалпы шаруашылық тәртібінің өзгеруіне әсер етті. Сонымен бірге климаттың өзгеруі де бұл процесте маңызды рөл атқарды.

Адамзат қауымы қазіргі дала өзендері (Тельман, Виноградов шағынауданы) суларының деңгейінен 2–4 м биіктікте орналасқан жайылма үсті террасаларының алаңдарына, кейде Есіл өзенінің (Явленка шағынауданы) екінші жайылма үсті террасаларының жұрнақтарына қоныс тепті.

Азияның микролиттік мәдени аумағында Атбасар мәдениетінің өзіндік орны бар. Атбасар мәдениетіне мезолит және ерте неолит дәуірлерінде кеңінен таралған пластиналы индустрия мен құрамалы техникасы бар ескерткіштер енеді. Кейінгі неолитте құрамалы-пластиналы индустрия ескіріп, оның орнына жаңқалы технология келді. Керамиканың қабырғасы жұқа, жұмыртқа пішінді немесе түбі үшкір, мойны ашық, өрнегі тарақ немесе ою техникасымен салынған, кейде батырма әдісі де кездеседі. Өрнекті композицияға тарақты қалыппен жасалған «адымды тарақ» толқынды сызықтары кіреді. Кейінгі неолитте әртүрлі тарақты өрнек пайда болды.

Тұрақтардың еңбек құралдары кешенін ағаш, сүйек және мүйіз өңдеуге, тері өңдеуге, әшекей бұйымдар, киім, аңшылық және балық аулау құралдарын жасауға

Солтүстік Қазақстанның
тас ғасыры ескерткіштерінің шағын аудандар бойынша орналасуы

арналған еңбек құралдарының тобы және керамикалық ыдыстарды жасауға арналған құралдар тобы деп бөлуге болады.

Аңшылықтың негізін құрайтын еңбек құралдары ескерткіштердің коллекцияларында жебе және найза ұштары, құрамалы пышақ және қылыш, құрамдас аңшылық құралдарының құрамалары түрінде кездеседі. Сонымен қатар аң аулаудың көптеген әдістері белгілі, мәселен әртүрлі қоршаулар, лабиринт типтес тұзақтар, аңшылық апан, торлар және өзге де аң аулау тәсілдері. Терісі бағалы аңдарды аулауда доғал, алайда салмақты сүйектен және ағаштан жасалған жебе ұштары пайдаланылды. Суда жүзетін құстар мол болғандықтан, жылдың жылы мезгілінде тамақтану рационына құс

еті қосылды. Мезолиттік және неолиттік тайпалардың шаруашылығында балық аулау маңызды рөл атқарды. Тұрақтар мен қоныстардың судың қасында орналасуы тұрғындардың балықты азық ретінде пайдаланғандығын білдіреді. Балық аулау үшін құрамалы құрамдас сүңгілер қолданылды. Арнайы жарық түсіре отырып балықты түнгі уақытта сүңгімен аулады. Көктемгі аңшылық кезінде суда жүзіп жүрген бұғы, бұлан аулау үшін ұшына пышақ байланған найза қолданылды. Атбасар типтес ескерткіштерде ау батырғыларының табылуы балықты аудың көмегімен аулағандығын білдіреді. Айыртау ауданы аумағындағы балық аулау иемденуші шаруашылықтың негізгі түрінің бірі болуы мүмкін, өйткені өңірде ихтиофаунаға бай, көрікті әрі ірі өзен-көлдер көп.

Атбасарская культура			Ботайская культура	
Мезолит	Ранний неолит	Средний неолит	Поздний неолит	Энеолит
10540±200 VII тыс. до н.э.	VI тыс. до н.э.	V тыс. до н.э.	IV тыс. до н.э.	IV-III тыс. до н.э.

Атбасар мәдениетінің генезисі

Ботай қонысы. Жалпы жоспар. V қазба жоспары

Бұл өңірдегі Жамбыл I орны жалғыз болса да, көрнекті археологиялық нысан болып табылады, нысаннан тас дәуірінің еңбек құралдары табылды. Олжаларға қарағанда яшмокварциттен жасалған бұйымдарымен белгілі атбасар мәдениетіне тән. Неолит дәуірінде жаппай қолданылған ұштық қырғыштар – осы айтылғанның дәлелі.

Энеолит

Айыртау ауданында энеолит дәуіріне жататын Ботай қонысы орналасқан. Еуразия құрлығында жылқы өсіретін өндіруші шаруашылықтың бастауы саналатын ескерткіш ретінде күллі әлемге танылған мәдениетке Ботай деген атау берілген болатын.

Ботай мәдениеті – Солтүстік Қазақстанның энеолит дәуірі ескерткіштерін зерттеген уақытта жиналған материалдардың негізінде В.Ф. Зайберт (1983 ж.) бөліп көрсеткен археологиялық мәдениет. Тобыл-Ертіс көсөзені (Рощинское, Ботай, Баландино, Красный Яр,

Васильковка, Сергеевка) энеолиттік қоныстарын зерттеу кезінде қарастырып отырған аумақта осы уақытта өзіндік шаруашылық тәртібінің белгілері бар ерекше археологиялық мәдениет қалыптасқандығы белгілі болды.

В.Ф. Зайберттің пікірінше, Ботай мәдениеті сыртқы инновация элементтері бар жергілікті неолиттік мәдениет негізінде қалыптасты. Кремнийлі құрал-жабдықтың түп негізі неолит мәдениетіндегі пластиналы индустрияның орнын басқан жаңқалы технологиядан бастау алады. Кремнийден жасалған құралдардың өзгеруі және жетілуі тұтыну өнімдерін және еңбек құралдарын өндірудің белсенділігімен байланысты. Орал-Қазақстан далаларында энеолит дәуірінде қалыптасқан шаруашылық-мәдени типті жылқы өсіру басым болып келетін отырықшы көп салалы деп анықтауға болады. Тұрғындардың өмір сүруін қамтамасыз етуде белгілі бір рөлді аңшылық, балық аулау, үй кәсіптері атқарды.

Ботайлықтардың өндірістік-шаруашылық әрекетін еңбек құралдары, қару, ыдыс, әшекей бұйымдары сияқты ондаған мың заттар дәлелдейді. Тұрғын бөлмелерден табылған құралдардың қатарында келесі заттар кездеседі: қырғыштар, пышақтар, керамика, ретушерлер, ұрғыштар, жебе және найза ұштары, сүйек бұйымдары. Қоныстың өндірістік бөлігінен табылған заттар жиынтығы өте көп әрі әртүрлі болып келеді. Әсіресе жануарлардың сүйектері және олардан жасалған құралдар көп. Ең көп және кеңінен тарағаны – кремнийден жасалған бұйымдар. Шикізат үшін сапасыз ірі түйіршікті яшма тәрізді жыныс, ашық қызыл және қоңыр түсті құмдақ кварциттер пайдаланылды. Табылған сүйектердің көбі жылқыға тиесілі. Зубр, бұғы, елік, киік, тур, аю, қасқыр, түлкі, қарсақ, құндыз, суыр, қоян, доңыз сүйектері сирек кездеседі. Сонымен қатар тұрақтың кіреберісі маңында жерленген үй иттерінің тұтас қаңқалары табылғандығын атап өту керек.

Ботай мәдениетіне жататын энеолит қонысының көптеген жәдігерлеріне жасалған типология-трасологиялық талдау олардың шаруашылығы көпсалалы әрі кешенді болғанын дәлелдейді, олар негізін жылқы шаруашылығымен айналысқан. Сүйектен жасалған

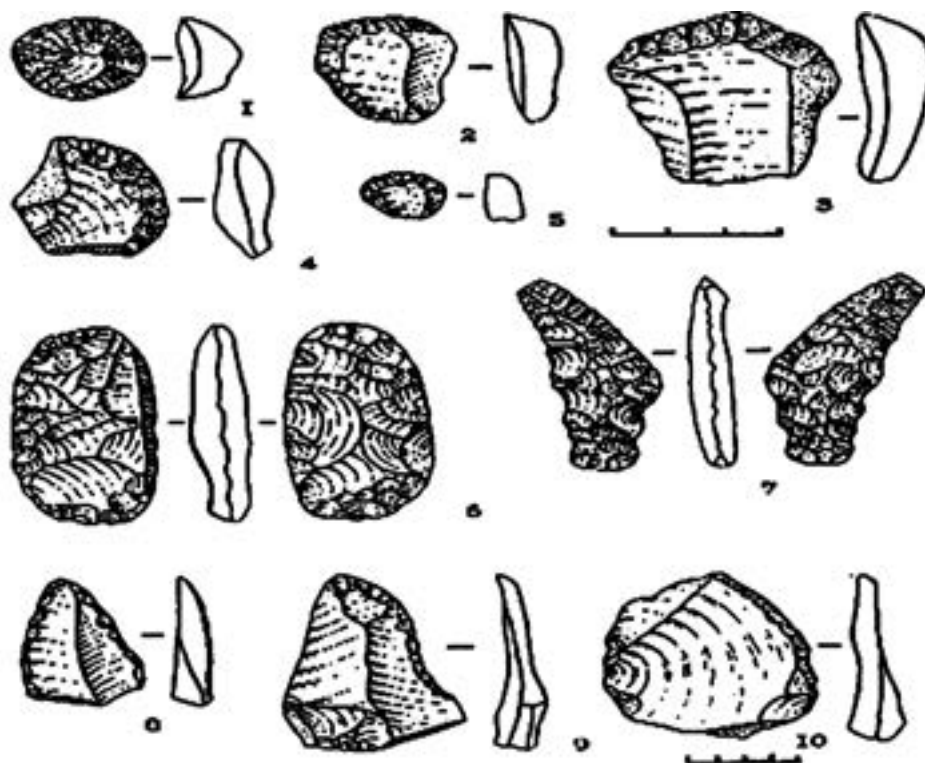
ауыздықтар, тұсау ілмектері, ветеринарлық мақсаттарда қолданылған түйреулер осы айтылғандарды растайды. Көпқұрылымды экономикалық жүйеде жылқы шаруашылығымен айналысу еңбекті өндіру және өндеу типтері саласындағы тұрмыстық әрекетті кеңейте түсті.

Ағаш өндеу және тұрақ салуға байланысты еңбек құралдары басым. Бұл – балталар және шотбалталар, көптеген қашау тәрізді құралдар мен ағаш қырғылар және т.б. Осы әртүрлі құралдардың көмегімен ағаш шапқан, оларды бөренелерге бөлген және екінші мәрте тазалап өндірген, яғни ағашты жонған, кеспелтектер кескен, саңылау тескен және әртүрлі бұйымдар жасаған.

Тек Ботай қонысының өзінен 10 мыңнан астам керамика сынықтары табылды. Жақсы сақталған жоғарғы бөліктерін негізге ала отырып, шамамен 60 ыдыс қалпына келтірілді. Негізінен бұл мойны ашық және қабырғалары тік ыдыс. Ыдыс жасау үшін табиғи кварцит қоспасы мен дала шпаты қосылған жергілікті темірленген саз қолданылды. Ыдыстар ленталық жабыстыру, кейін күйдіру арқылы жасалды. Өрнек беткі қабатына түгел салынды, көбіне ыдыстың ернеуі мен мойнының ішкі жағына да жалғасты. Ыдыстарды мата қапшықтарының (тоқыма керамикасы) ішіне салып қалыптады. Өрнек

Ботай қонысының сүйек бұйымдары

Ботай қонысы. Кремний бұйымдары

салу үшін тарақ, жіп және цилиндр секілді әртүрлі бедер қолданылды.

Ботайлықтардың үй өндірісінде сүйек ою ісінің рөлі зор болды. Ежелгі тұрғындар әртүрлі өндірістік қызметте және тұрмыста сүйектен жасалған құралдарды пайдаланды. Бұл айтарлықтай берік және жеңіл өндірілетін шикізаттың молдығымен және кейбір өндіріс түрлерінің (тері өндіру, керамикалық, тоқыма бұйымдарын жасау, ағаш өңдеу) технологиялық процестерінің ерекшелігімен сипатталады. Сүйек ою ісі технологиясына жасалған талдауға сәйкес, энеолитте сүйек пен мүйіз өңдеудің барлық негізгі әдістері (кесу, бұрғылау, сүргілеу, тегістеу және т.б.) белгілі болғандығын көрсетті. Сүйектен бұйымдар жасау үшін тас құралдармен қатар, мыстан жасалған құралдар қолданылған.

Энеолит қоныстары ауданы 30–70 м² болатын дөңгеленген немесе көпбұрыш пішінді жартылай жертөле түрінде болды. Баспананың қазаншұңқыры 60–80 см. Шұңқырдың шеттеріне сүйекпен тығыздалған саз балшықты қабырғалар жасалды, қабырғаның биіктігі 80 см. Жоғарғы жағына сырықтар мен бөренелерге тірелген

шатыр қабаты жабылды. Баспананың ең биік жері – ортасы, 270–350 см құрады. Жалпы ботай мәдениетінің баспаналары «шошала» типіндегі конструкция секілді, алайда жерге қарай тереңдетілген. Тұрғылықты кешендердің ішкі жоспары келесідей: ортасында, яғни дәліз тәрізді шығатын жерге жақынырақ ошақ орналасты, шаруашылық қажеттіліктер үшін қабырғасы мен еденге шұңқыр-қоймалар қазылды.

Баспаналар топтасып орналасқан, көбіне бір-біріне жапсарлас салынған, үй-жайлар арасында өткелдер болды. Жалпы, қоныстың конструкциялары тұрғылықты және шаруашылық кешендер болып бөлінді. Ботай қонысынан байқалғандай, шаруашылық кешендер өзен жағасына жақын жерде орналасқан, олардың көлемі кішілеу болды, ошақ орындары анықталған жоқ.

Ботай мәдениетінің жерлеу орындары Ботай қонысында ғана кездеседі, олар негізгі мақсаты бойынша пайдаланылмайтын баспаналарда орналасқан. Баспанада сырықпен жабылған саз төсеніштен тұратын жерлеу камерасы жасалған. Ал іргесі периметр бойымен екі сатыдан тұратын жылқының бас сүйектерімен

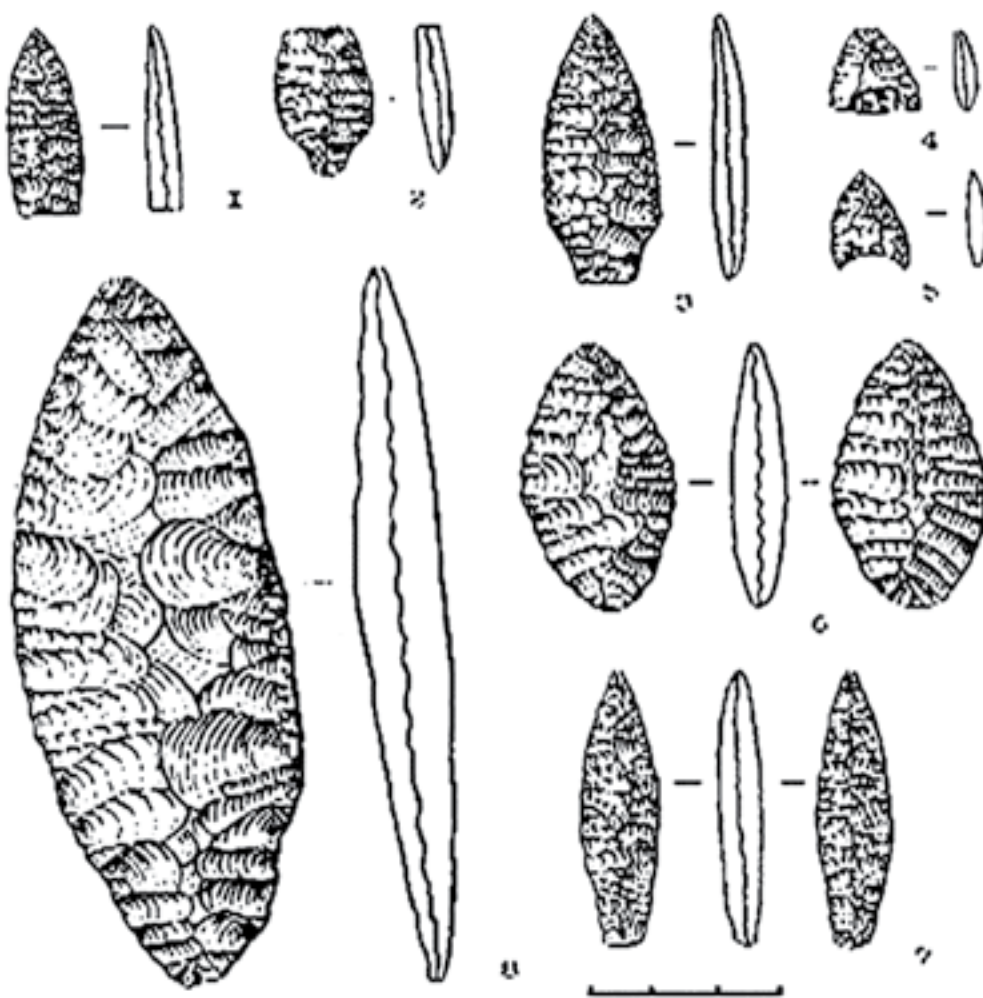
қаланды. Жерлеу топтық және әр уақытқа тиесілі болды, қабыршақтардан жасалған моншақтардан тұратын әшекейлер салынған екен.

Баспананың кіреберісіндегі «жерлеуде» трепанация іздері бар бас сүйегі және қайтыс болғаннан кейін жасалған саз маскасы назар аудартты.

Қола дәуірі. Физикалық-географиялық тұрғыдан андронов мәдени-тарихи қауымы Еуразия құрлығының түкпірінде ұлан-ғайыр аумақты алып жатты. Бұл аумақтың жер бедерінде ойпаттар мен жазықтар басым. Каспий маңы, Тұран мен Барабин ойпаттары, Есіл мен Құланды жазықтары, Жалпы Сырт, Ембі, Үстірт, Торғай, Бетпақдала үстірттері орналасқан. Қарастырып отырған аймақтың орталығында орналасқан аласа адырлы әрі бір-екі төбесі

бар қазақтың ұсақ шоқылы ірі сілемі өңірдің жалпы жазық келген сипатын бұзбайды. Андронов мәдени-тарихи қауымының тұрғындары қазіргі төрт ландшафтық аймақта (орманды дала, дала, шөлейт, шөл) орналасты. Өртүрлі аудандарда шоғырланған археологиялық ескерткіштерді негізге ала отырып, андроновшылардың тіршілік етуіне қолайлы орта – өмір сүруге ыңғайлы экологиялық мекен орманды дала және ірі өзен жүйелері мен көптеген ағын сулар және ескі арналары бар дала аймақтары болды деп қорытындылауға болады.

Қола дәуірі тұрғындарының барлық материалдық мәдениеті бұл уақыттағы негізгі кәсіп кетпенді егіншілікпен сабақтасатын малшаруашылығы болғандығын көрсетеді (Оразбаев А.М., 1958, с. 216–294). Андронов қауымының

Ботай қонысы. Екі жағы да өңделген жебе және найза ұштары

бүкіл тарихындағы шаруашылық қызметтің жетекші түрі малшаруашылығы болды. Андронов мәдениеті көбіне Петров дәуірінде қалыптасқан кешенді шаруашылықпен сабақтас. Табынның үш компонентті құрамы (мүйізді ірі қара мал, мүйізді ұсақ мал және жылқы) осы Петров дәуірінде-ақ қалыптасқан болатын. Петров типті ерте қола ескерткіштер Ертіс өзенінің батысында, Солтүстік Қазақстаннан Оңтүстік Оралға дейінгі аумақта орналасқан. Өз кезегінде, андронов мәдени-тарихи қауымы таралған орталық және батыс өңірлерін қамтиды. Петров мәдениетінің кешендері көпқабатты ескерткіштерде кездеседі (Зданович Г.Б., 1975, с. 27).

Қоныстардың топографиясы, заттық және остеологиялық мол материал б.з.д. II мыңжылдықта Оралдан шығысқа қарай созылған даладағы бүкіл қола дәуірі тұрғындары тағы бір мың жыл бойы кешенді мал және егін шаруашылықтарының түрімен айналысатынын, табынның жоғарыда айтылған құрамының қалыптасқандығын көрсетеді. Өндіруші шаруашылықтың орнауы көршілес орманды дала, дала аймақтарын мекендеген және сақталып қалған иемденуші шаруашылық тәртібіне ие, этникалық жағынан өзге тұрғындармен шиеленіскен күресте жүргендігі сөзсіз. Дұшпандық қатынастар кейбір туыс қауымдар арасында да болуы мүмкін, бұл петров мәдениетінің қорғану құрылыстары жүйесінде және жауынгершілік дөңгелек арбаның жоғары деңгейде дамуынан көрінеді. Петров мәдениетінің ескерткіштерінде бір үйірдегі жылқы саны 4–12% болды, ал қола дәуірінің соңғы сатысындағы қоныстардағы остеологиялық материалдар бойынша жылқының меншікті салмағы 30–36%-ға жетті (Зданович Г.Б., 1988, 184 б.).

Андронов тайпаларының өмірінде мал шаруашылығы үлкен рөл ойнады, өйткені жануарлар адамның тіршілігі үшін қажеттінің бәрін берді, атап айтқанда: азық, жүн, тері, бұйымдар жасауға арналған сүйектер, отын ретінде іске асырылған тезек және сүйек. Андроновшылардың негізгі азығы сүт болды, одан сүзбе және ірімшік жасады. Ет деликатес болуы мүмкін, оны мейрам кезінде жеген, құдайларға құрбандық ретінде шалған. Қой, сиыр, жылқы ұстаған.

Олардың жылқы баққаны ерекше қызығушылық тудырады, жылқы тұқымының үш түрі өсірілді. Олар бойымен және түрімен ерекшеленді. Шоқтығының бойы 152–160 см, аяқтары жіңішке, басы кішірек, мойны ұзын, жарау келген жылқы элиталық жылқы болды. Ол петров дәуірінде андронов қоғамының негізгі әскери күші болып саналатын арбаға жегу үшін пайдаланылды. Андроновшылар екі өркешті түйе – бактриандарды да өсірген.

Андроновшылардың бақташылық өнері де керемет болды. Олар кейінгі және соңғы қола дәуірінде алғашқылардың бірі болып, қыс уақытында малды қорада ұстаған. Қыстың салқын күндері жас малды жылытылған жерде ұстаған, осы мақсатта үй-жайдың бір бөлігін қоршаған.

Қазақстанның дала кеңістіктерінде шаруашылық қызметі ретінде мал шаруашылығымен айналысу өте қолайлы болды. Әртүрлі шөп өсетін даланың бір квадрат километрі жылына 6–7 өгіз бен жылқыны азықтандыруға мүмкіндік берді. Бұл жағдай андронов шаруашылығының кейінгі эволюциясында мал шаруашылығы рөлінің артуына алып келді. Б.з.д. XVII–XVI ғғ., андронов қоғамының қалыптасуы барысында, шаруашылық кешенді, бекіністі құрылыстары бар отырықшы болды. Алайда петров мәдениетінің тайпалары экономиканың интенсификациясы және өндіргіш күштердің артуы нәтижесінде қала өркениетінің жолымен жүрген жоқ. Экологиялық ортаның ерекшелігі андронов қоғамы шаруашылығының экстенсивті дамуын туғызды.

Андроновшылар қоныстарының жанындағы өзендердің жайылмаларына егін отырғызды. Құнарлы әрі ылғалды топырақта егін, бақша өсірді. Жерді тас-тан жасалған кетпенмен өндеген. Дәнді-дақылдардан тары, бидай еккен. Астықты орақпен жинап, дәнді тікбұрышты немесе дөңгелек пішінді дәнүккішпен ұнға айналдырған. Егіншілік андронов қауымы тұрғындарының шаруашылық әрекетінің тұрақты саласы болғанымен малшаруашылығымен салыстырғанда өнімі төмендеу болды. Барлық қоныстар егіншілік үшін қолайлы жайылымдық жерлерде немесе су көздері мен бұлақтар маңында орналасқан. Топырақты екінші рет өңдейтін құрал сияқты табылған көптеген олжаларға қарап, лимандық суаруға негізделген қарапайым егісті егіншіліктің болғанын болжауға болады. Андронов қауымы тұрғындарының шаруашылығында аңшылық пен балық аулау маңызды рөл атқарған жоқ (Плешаков А.А., 2013, с. 78–97). Қола дәуірі тұрғындарының барлық материалдық мәдениеті бұл уақытта кетпенді егіншілікпен сабақтасқан мал шаруашылығының негізгі кәсіп болғандығын білдіреді.

Келесі кезең (б.з.д. XV–XIII ғғ.) дала мәдениетінің өркендеуімен байланысты. Бұл аумақтардың кеңеюімен және қоныстар мен қорымдардың молдығымен расталады, олардың саны қола дәуірінің басқа сатылары ескерткіштерінен басым. Б.з.д. XIII ғ. кешенді шаруашылықтың даму қарқындылығы төмендеді. Отарлық мал шаруашылығына өткен кезде ғана қарқынды даму мүмкін еді. Жайылымдардың маусым бойынша бөлінуі жерді пайдаланудың тиімді жүйесіне

айналды. Үйірлерінің артынан жүрген бақташыларда уақытша баспананың жаңа түрі – жеңіл шатырлар пайда болды, бұл болашақтағы киіз үйдің үлгісі болатын.

Алакөл және кейінгі қола дәуірінде жылқының маңызы артты. Ол шаруашылық қажеттіліктер (тасымалдау) үшін пайдаланылды, арбалардың орнына жүріп-тұрудың маңызды түріне айналған мініс ат келді. Білікті ауыздықтар пайда болды. Қоғамда қосымша өнімнің артуына байланысты жылқымен жүріп-тұрудың оңай әрі ыңғайлы болуы қоғамның жіктелуіне ықпал етті, соның салдарынан дала аймағындағы қарым-қатынас шиеленісі күшейді, материалдық игілік алудың жеңіл формасы есебінде шабуыл жасау жиіледі, қола дәуірінің соңғы кезеңінде андронов мәдени қауымы тайпалары әлсіреп, құлдырады (Зданович С.Я., 1979, с. 20).

Шаруашылықтың кешенді түрі б.з.д. II мыңж. бойы, яғни б.з.д. IX ғ. дейін қарқынды дамыды, б.з.д. IX ғ. бастап б.з.д. VII ғ. аралығында қайта климаттық өзгерістер орын алды. Кешенді шаруашылықтың көшпелі мал шаруашылыққа ауысуы, ең алдымен ішкі заңдылықтар мен қоршаған ортаға байланысты болды. Ылғалдылықтың және салқындықтың артуымен сипатталған климаттық өзгерістер көктем мезгілінде өзен деңгейінің күрт өсуін тудырды, судың ұзақ уақытқа жайылуы шаруашылық дағдарысына алып келді.

Б.з.д. IX–VII ғғ. Қазақстанның жазиралы жеріне жаңа экономикалық тәртібі (көшпелі малшаруашылық) бар тайпалар қоныстанды. Бір жарым – екі ғасыр бойы шаруашылықтың осы екі түрі сабақтаса қолданылды, алайда аридтік бағытқа қарай өзгерген климаттық жағдай табын құрамы өзгерген жылжымалы мал шаруашылығының басым шаруашылық түріне айналуына себеп болды. Сәйкесінше ежелгі тұрғындардың өмір сүру салты да өзгерді.

Шаруашылықтың дәстүрлі түрімен қатар қола дәуірінің соңында дала және орманды дала кеңістіктеріне жаңа «көшпелі» өмір сүру салты және шаруашылық түрі келді. К.А. Ақышевтың және басқа да көптеген зерттеушілердің пікірінше, бұл шаруашылық XIX ғ. – XX ғ. басына дейін ұзақ уақыт бойы сақталды (Акишев К.А., 1953, с. 18).

Андроновшылардың діни көзқарастары мен наным-сенімдері ең алдымен, күнге табынушылықпен байланысты еді. Бұл андроновшылардың жерлеу рәсімінде айқын көрініс тапты. Сақиналы тас қоршаулар, мәйітті өртеу және қайтыс болған адамды жосамен себу, рәсімде оттың болуы – мұның барлығы адамның күннен «жаратылғанын», ал от күннен пайда болғанын көрсетеді. Андроновшылар жерлеу рәсімінде мәйітті өртеу рәсімін немесе Айыртау ауданындағы Сергеевка қ. оңтүстікке

қарай кездесетін обалы жерлеу үйінділері немесе тас қоршаулары бар тас немесе ағаш конструкцияларынан жасалған қабір шұңқырларына мәйітті қою рәсімін ұстанған. Андронов жерлеу кешендерінің барлық кезеңдерінде жеке обалар болмаған, ал қабір шұңқырлары мен оба үйінділерінде жерлеу асы болған.

Тұрғын үй кешендері жартылай жертөле немесе жерүсті типтес бірнеше баспаналардан құралған мекендерді, петров кезеңінің бірінші сатысында қорғаныс құрылыстарын қамтыды.

Қоныстар мен қорымдардан табылған олжалардың негізгі бөлігін керамика құрайды. Көбіне нақышты оюы бар құмыра немесе банка пішінді, қолмен жабыстырып жасалған, тарақ немесе тегіс қалыпты, жалпақ табанды ыдыс түрінде болып келеді. Өрнекке оюдың аймақтарға бөлініп салынуы, әртүрлі геометриялық және меандрлы сызықтардың болуы тән. Қола құю өндірісінің жоғары деңгейде болғандығын осы мәдениетке жататын әрбір қазылған археологиялық ескерткіштен табылған еңбек құралдары, қалайы мен күшән қосылған қоладан жасалған қарулар білдіреді.

Тау ісі және металлургия. Мыс өндірудің ірі орталығы Орталық Қазақстан болды. Мұнда тотыққан полиметалл кендерінің көптеген кен орындары және салмағы бірнеше центнерге жететін таза мыстың кесектері табылды. Жезқазған өңірінде тау-кен ісінің көптеген құралдары және металл өңдеу іздері анықталған бірқатар кеніштер орналасқан.

Солтүстік Қазақстанның оңтүстік аймақтарындағы қола дәуірінің ежелгі мыс кен орындары ерекше назар аударарлық.

Қалайы кен орындарының болуы андроновшыларда қола құю өндірісінің өркендеуіне ықпал етіп, басқа тайпалармен белсенді қарым-қатынас орнатуға және андроновшылардың дала аймағында басым рөлді иемденуіне мүмкіндік берді. Андроновшылар алтын, күміс, қорғасын өндірді.

Кенді өндіру үшін келесі еңбек құралдары пайдаланылды: кедір-бұдырлы өңделген тастан жасалған сыналар, салмағы 40 кг жететін ұрғыштар, қайлалар, шоттар, балғалар, балталар. Кен уатқыштар, үккіштер мен ұнтақтағыштар кенді ұнтақтау үшін қолданылды. Маралдың мүйізінен шашыраңқы кендерді өңдеуге арналған жеңіл қайлалар, жануар қабырғаларынан жұмсақ жыныстарды алуға арналған құралдар, жауырындардан қалақтар, қоладан шоттар мен қайлалар жасаған.

Металл мекендерде балқытылған. Ерте қола дәуірінде-ақ металлургия өндірісінің болғаны анық.

Кейінгі қола дәуірінде металлургияда елеулі прогресс байқалды. Тотыққан кендермен қатар күкіртті кендер пайдаланылды. Бұл өндеудің қосымша сатысын енгізуді талап етті. Тазартылмаған мысты алу үшін температура деңгейін жоғарылату қажеттілігі туындады. Осы жағдай металлургиялық көріктер конструкцияларын әрі қарай жетілдіруге және пештердің арнайы түрлерін жасауға себеп болды. Бұйымның мақсатына қарай мыс және қалайы, мыс, сүрме және қалайы, мыс, күшән және қалайы сияқты жаңа қоспалар қолданылды.

Керамика өндірісі. Ерте қола дәуірінде ыдыстар жүн матадан немесе ат жалынан тоқылған тоқыма қалып көмегімен жасалды. Ыдыстың төменгі бөлігі қалыпқа сазды жабыстыру барысында дайындалған болуы мүмкін. Ыдыс тұрқы дайындалғаннан кейін аударылған қалыптың бетіне бүйіріне қарағанда қалың етіп жасалған ыдыстың түбі жабыстырылды.

Орта қола кезеңінде сақталып қалған қыш жасау өндірісі дәстүрімен қатар керамика дайындаудың жаңа әдістері пайда болды. Мысалы, сақиналы жабыстыру әдісі кезінде алдымен ыдыстың түбі жасалып, одан кейін домалақ тұрқы, ұстағышы, домалақ ернеуі жабыстырылды.

Өрнек тегіс немесе тісті қалыппен жұқа, терең батырмаланып жасалды, әртүрлі пішінді қалыптар, тырнақ батырмалары, жапсырмалар кеңінен қолданылды, қара және қоңыр бояулы өрнектер кездеседі. Өрнек ыдыстың бүкіл тұрқына салынды, ал мойны безендірілмеді немесе оған тұрқынан өзгеше элементтері бар ою-өрнек бедерленді. Бұл керамикаға ерекше сән берді. Ыдыс берік болу үшін оны арнайы пештерде немесе ошақта күйдірді.

Баспаналар. Андронов қоныстары желден қорғалған жерлерде, кіші өзендердің жағаларында орналасқан. Кейінгі қола дәуірінде тұрақты қоныстармен қатар құдықтар мен бөгеттер маңында шоғырланған, бұлақтар жанында немесе өзендерден алыс жердегі шөлді жайылымдарда орналасқан уақытша тұрақтар пайда болды.

Ауданы бойынша андронов қоныстары екі түрге бөлінеді: тек бірнеше баспаналары бар кіші және 10–20 құрылыстарды қамтитын үлкен қоныстар. Егер андронов мәдениетінің батыс ареалына көлемі шағын қоныстар (10 баспанаға дейін) тән болса, Оралда, Солтүстік және Орталық Қазақстанда 10–20 баспанадан тұратын үлкен мекендер басым болып келеді. Климаттың аридтік жағдайында адамдардың тіршілігі үшін қолайлы экологиялық орта азая бастады, Язевое және Алексеевское (Тобыл маңында), Новоникольское I және Карлуга II (Солтүстік Қазақстанда), Атасу (Сарыарқаның

орталығында) секілді ірі қоныстар пайда болды. Аумақтың кеңеюіне байланысты тұрғындардың тығыздығы жалпы азайды, алайда олар мекен етуге қолайлы жерлерде шоғырланды.

Андронов қоныстарында баспана құрылысының екі санаты анықталды: жартылай жертөлелер және жерүсті құрылыстары. Жартылай жертөлелер жерге 0,6–1 м, кейде 1,2–1,6 м тереңдікте қазылған ұзақ уақыттық баспаналар болды. Андронов үйлері әдетте дұрыс тікбұрышты пішінге ие болды, сондай-ақ көлемінің үлкендігімен (80–100 шаршы метрден 200–300 шаршы метрге дейін) ерекшеленді. Екі көрші құрылысты жерасты дәлізбен байланыстыру андроновшыларға тән ерекшелік еді. Кейінгі қола дәуірінде бірнеше көрші құрылыс дәліздер жүйесі арқылы бірыңғай блокқа бірікті, тас плиталардан құралған дұрыс тікбұрышты пішінді жоспарланған көп камералық баспаналар басымдыққа ие болды. Ауданы 500–600 шаршы метрді құрады, ал кейбір жағдайда 1000 шаршы метрден асты. Құрылыс материалы ретінде жергілікті географиялық жағдайларға және қолжетімділігіне байланысты ағаш немесе тас қолданылды.

Ерте темір дәуірі (б.з.д. VIII – б.з. IV ғғ.) – адам темірді өңдеу өнерін алғаш игеріп, темірден негізгі еңбек құралдарын жасай бастаған тарихи-мәдени кезең. Бұл уақытта Еуразия даласына скиф-сармат әлемінің немесе олармен туыстас тайпалардың тұрғындары қоныстанған болатын. Қазақстан аумағында сақ тайпалары, савроматтар, үйсіндер, қаңлылар, сунну және сарматтар өмір сүрді, олар белгілі бір аумаққа қоныстанып, көші-қон процестерге қатысты. Осы процестерде Солтүстік Қазақстан аумағы ерекше рөл атқарды. Бұл өңірде орын алған тарихи оқиғалар жалпыға танылған мерзімдеу және хронологияға сәйкес келген жоқ.

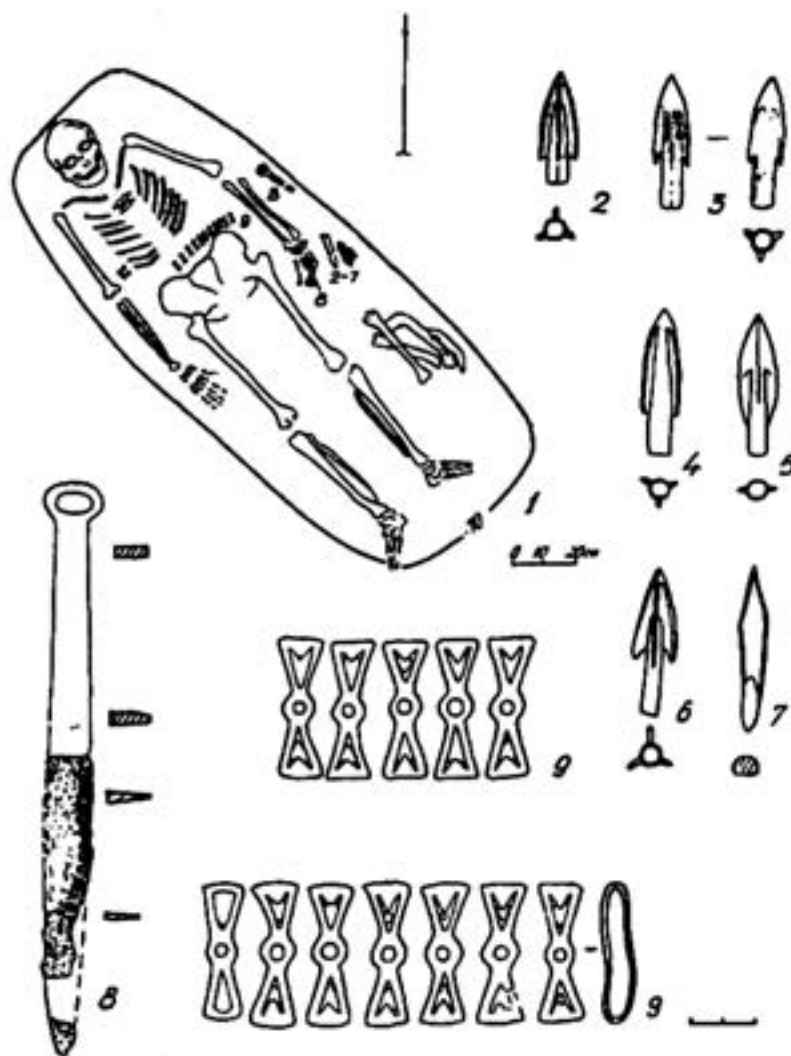
Солтүстік Қазақстандағы ерте темір дәуірі мәдениеттерінің қалыптасу мәселесін қарастыру қола дәуірі соңындағы оқиғаларды талдауды және өтпелі кезеңнің ескерткіштерін бөлуді талап етті. Қазіргі таңда жоғарғы шекара – б.з.д. VIII ғ. ерте сақ дәуірінің басы ретінде белгілі. Оқиғалар мен құбылыстардың ету сипаты ұзақтығы бір-екі жүзжылдықтан кем емес уақытты алған шығар. Осы болжамдарды ескере отырып өтпелі кезең б.з.д. IX–VIII ғғ. шегінде мерзімделуі мүмкін. Қазақстандық материалдар бойынша оны өтпелі түр ескерткіштерінің мәдени ерекшелігін айқындайтын екі ескерткіш бойынша (Доңғал және Кеңеткел X қоныстары) доңғал-кеңеткел деп атауға болады.

Солтүстік Қазақстанның ерте темір дәуірінің этномәдени картасы екі әртүрлі археологиялық мәдениеттің көрші болғанын көрсетеді. Олардың

қалыптасуы суббореал ксеротерманың салдарына сәйкес келеді (б.з.д. II мыңж.).

Мәдени-тарихи жағдайдың кейінгі өзгерісі б.з.д. II мыңж. аяғы – б.з.д. I мыңж. басында климаттық режимнің күрт ауысуымен байланысты. Оның салдары орманды дала және дала үшін әртүрлі болды. Егер Батыс Сібірдің орманды дала аймағында бұл шаруашылық дәстүрлердің консервациясына, мәдени-генетикалық процестердің баяулануына алып келсе, дала зонасында қарқынды шаруашылық және мәдени өзгерістерді тудырды (Акишев К.А., 1972). Көшпелі мал шаруашылығына өту процесі бір-екі жүзжылдыққа созылды. Экологиялық қолайлы оазистерде сарғара тұрғындары шаруашылықтың үйреншікті көшенді жүйесін сақтап қалуға тырысты.

Қола дәуірі дәстүрлерінің біртіндеп өзгеруі Солтүстік Қазақстанның көшпелі мал шаруашылығы және ерте темір дәуірі мәдениетінің қалыптасуын Кеңеткел X қонысынан табылған материалдар айқындайды. Ескерткіштің топографиясы, мәдени қабаттың құрамы, табылған ұсақ қола бөлшектер, қола бұйымдар, боқат пен тас құралдар мекенді округтің қолөнер және егіншілік орталығы болған деп топшылауға мүмкіндік береді. Мекеннің тіршілігіне отырықшы қолөнер және егіншілік орталықтарымен өзара байланысы керек еді. Шаруашылық жүргізудің қозғалмалы формасына өтудің бастапқы сатысында отырықшы жерлерде моноэтникалық, туыстас орта тіршілік етті. Шын мәнінде бұл көшпелі округке қызмет еткен қауымның бір бөлігі болатын (Акишев К.А., 1991).

Алыпқаш, №2 оба

Кейіннен жаңа өндірістік қызметтің нығаюына және бірігуіне байланысты көшпелі және отырықшы әлемнің поляризация процесі басталды. Отырықшы тұрғындар этникалық қауымнан бөлінеді. Б.з.д. I мыңж. ортасына қарай орманды дала аймағының отырықшы орталықтары Солтүстік Қазақстан көшпенділерімен бірге егіншілікпен айналыса бастады.

Солтүстік Қазақстанның дала аймағында көшпелі мал шаруашылығының орнауымен қатар ерте темір дәуірі мәдениетінің қалыптасу процесі жүрді. Бұны өтпелі уақыттың обалар тобы айқын көрсетеді, олардың жерлеу рәсімдерінде қола дәуірі белгілерімен қоса, ерте темір дәуірінің элементтері сабақтасады (Таиров А.Д., 1993, с. 3–19). Осылайша б.з.д. I мыңж. басында палеоклиматтық және шаруашылық өзгерістер нәтижесінде ландшафтық аймақтардың қазіргі шекаралары қалыптасты, әртүрлі екі археологиялық мәдениет пен шаруашылық-мәдени типтердің орнығу процесі жүрді.

Сақ дәуірі туралы дереккөздердің басым түрі – қоныстық материал. Бұл аймақтың ерте обалы кешендері б.з.д. V–IV ғғ. жатады. Солтүстік Қазақстанның басқа бөлігіндегі ежелгі ескерткіштердің негізгі түрі жерлеу кешендері болып табылады. Қазіргі кезде белгілі қоныстар санаулы, мәдени қабаты жұпыны және аз уақыт қана өмір сүрген. Олардың тіршілік еткен уақыты өтпелі және ерте сақ кезеңдерімен (б.з.д. IX–VII ғғ.) шектеледі.

Ескерткіштердің мәдени тиістілігін анықтау кезінде қоныстар мен жәдігерлердің әркелкілігі анық көрінеді. Петропавл шағынауданының археологиялық нысандары Орал сырты және Батыс Сібірдің орманды дала аймағының отырықшы мәдениеттерінің оңтүстік перифериясын сипаттайды. Солтүстік Қазақстанның қалған бөлігі Сергеев және Есіл–Шағалалы шағынаудандары шеңберінде сақ типті дала мәдениеттерімен шектеседі. Бірақ бұл жағдай тек скиф–сақ кезеңіне тән. Ғұн-сармат уақытында жағдай өзгеріп, мәдени айырмашылықтардың жойылғаны байқалып, Солтүстік Қазақстанның барлық аумағындағы ескерткіштер біріздендіріледі. Әртүрлі мәдени нысандардың үйлесімі, орманды дала және дала аймақтарының тарихи дамуындағы қарқынның әртүрлі болуы, хронологиялық шеңберді негіздеудің әртүрлі белгілері сақ немесе сармат мәдениеттерін мерзімдеуде өзінің ішкі градиациясымен сәйкес келмейтін бөлшектенген хронологиялық жүйелердің қалыптасуына ықпал етті (Хабдулина М.К., Зданович Г.Б., 1984).

Жерлеу рәсімі және заттық материалдарды талдаудың нәтижесі бойынша екі ірі кезең ажыратылады: сақ – б.з.д. VIII ғ. және ғұн-сармат – б.з.д. II ғ. – б.з. IV ғ. Б.з.д. II ғ. кешендер бойынша сақ кезеңінің соңына жатқызылады, бұл дәстүрлі түрде б.з.д. IV–II ғғ. мерзімделеді. Сонымен

бірге бұл ғасырда жерлеу рәсімінің өзгеруіне және материалдық мәдениеттің көптеген элементтерінің өзгеруіне негіз болған жаңа нәрселер келді. Б.з.д. II–I ғғ. қару мен керамиканың жаңа түрлері пайда болып, ғұн типіндегі садақ кеңінен таралады. Солтүстік Қазақстан материалдары бойынша бұл аумақтағы ғұн-сармат дәуірінің басы б.з.д. II ғ. сәйкес келеді.

Орта ғасыр. Зерттеулер нәтижесінде 1960 ж. ҚазКСР ҒА баспасында «Археологическая карта Казахстана» атты археологиялық ескерткіштердің тізімі жарық көрді. Бұл жұмыста авторлар және зерттелген археологиялық нысандар көрсетіліп, Қазақстанның ежелгі дәуірлерін зерттеудің тарихи талдауы беріледі. Тізімге нақты жері анықталған 4911 нысан және орналасқан жері белгісіз 395 ескерткіш енді. Бұл еңбек 1960 ж. дейін Қазақстанда зерттелген барлық дәуірлердің археологиялық ескерткіштерін қамтитын бірінші толық басылым болды (Археологическая карта Казахстана, 1960).

1902 ж. Харьков қаласында өткен XII археологиялық съезде «пұт тастар» деп аталып кеткен табыт үстіндегі тас мүсіндер туралы мәселе қарастырылды. И.А. Кастаньенің «Древности Киргизской степи и Оренбургского края» еңбегінде көптеген суреттері бар қызықты «Этюд о каменных бабах» этюдi кездеседі. Алғашқы тың игерушілердің естеліктеріне сәйкес, Қазақстан аумағында ежелгі дәуірдің осындай ескерткіштері барлық жерден ұшырасқан. Тұрғын үйлердің құрылысы кезінде гранитті мүсіндер үйлердің іргетасын нығайту үшін қолданылған. Ұлы даланың құпияларын жасырған бұл мүсіндер хронологиялық жағынан дарқан даланың ерте көшпенділері және ортағасырлық тұрғындары кезеңіне тиісті еді.

Алтын Орда дәуірі ескерткіштерін көпжылдық зерттеулер Ақ Орда деп аталған оның «батыс» қанаты болып табылатын Батыс Қазақстан және республиканың Еуропалық бөлігі аумағын зерттеуге бағытталды. «Шығыс» қанаты негізінен Сырдария өңірі және ішінара Орталық Қазақстанның ескерткіштері бойынша зерттелді. Ортағасырлық Солтүстік Қазақстан мамандардың назарынан тыс қалды.

Қазіргі таңда қазақ халқы және ұлтының қалыптасуы мен орнығуы, Еуразия кеңістігінде Қазақ мемлекетінің пайда болуы деген сұрақтар өзекті болып отыр. 2020 ж. Қазақ хандығы мен қазақ мемлекетінің қалыптасуына бас-тама болған және осы оқиғаға атсалысқан саяси құрылым ретінде Алтын Орда мемлекетінің қалыптасуына 750 жыл толуына орай, тәуелсіз мемлекетіміздің президенті Қасым-Жомарт Тоқаев айтулы мерекені атап өтуді ұсынды.

Қазақстанның солтүстік өңірінің үлкен аумағында орналасқан ежелгі және ортағасырлық тарихтың әртүрлі кезеңдеріне жататын бірнеше мыңдаған археологиялық ескерткіш материалдары туралы ақпарат Солтүстік Қазақстан археологиялық экспедицияның есептерінде кездеседі. Солтүстік Қазақстан облысының, ішінара Ақмола, Павлодар және Қостанай облыстарының археологиялық ескерткіштеріне барлау және стационарлық жұмыстар жүргізілді. Алайда ежелгі дәуір ескерткіштеріне баса көңіл бөлінді, ал ортағасырлық нысандар өзге дәуірлер ескерткіштерін зерттеумен байланысты тек қана тіркелді немесе қазылды. Ортағасырлық ескерткіштердің көп материалдары әлі күнге дейін жарияланбады, ғылыми айналымға енгізілмеді, олар қор-қоймаларда сақтаулы.

Есептерде және ескерткіштер жинағында көрсетілген археологиялық нысандардың бірнешеуіне ғана тоқталып өтсек:

Новоникольское қорымы (Қызылжар ауданы). Қола дәуірі, ерте темір дәуірі, орта ғасыр. Сыртқы нысандар саны – 8. Алты обалы үйіндіде қазба жұмыстары жүргізілді, төртеуі қола дәуірінің әртүрлі кезеңдеріне жатады, біреуі – темір дәуіріне, біреуі – ерте орта ғасырға тиесілі. Ортағасырлық обаның диаметрі 12 м, биіктігі 0,2 м, ол қалыңдығы 0,5 м болатын күйдірілген оба асты алаңынан тұрды. Қабірдің қабырғалары күйдірілген. Тонау үшін қазылған ордан от қалдықтары бар көптеген қола әшекейлер табылды. Жерлеу рәсіміне келсек, қабір шұңқырында мәйітті өрттеген деп қарастыруға болады.

Жуантөбе қорымы (Уәлиханов ауданы). Ерте темір дәуірі, орта ғасыр, XX ғасыр. Сыртқы нысандардың саны – 15. Ескерткіштің негізін үш тас оба құрайды. Диаметрі 9–10 м, биіктігі 0,8–1 м. Қорғандар тізбектеліп орналасқан. Шеткі үйінділерден солтүстік-шығыс бағытқа қарай «мұрттары» бар, әрбір қорғаннан бір-бір мұрт шығып тұр. Екі «мұрт» та тас алаңдармен аяқталады. Обалы топтың оңтүстігіне қарай тас толтырылған (1–2 × 1,5–3 м) 12 қабір тіркелген. Осы алаңдағы ескерткіштің оңтүстік-шығысында кейінгі орта ғасырға жататын бейіт бар, мұнда XX ғ. тағы жерлеу рәсімдері орындалған.

Бағанаты 2 қорымы (Шал ақын ауданы). Қола дәуірі, ерте темір дәуірі, орта ғасыр. Сыртқы нысандар саны – 42.

№3 оба. Биіктігі 0,55 м, диаметрі 9,2 м. 20 см тереңдіктен қабірдің ағаш жабыны анықталды. Төселген бөренелердің өлшемі 2,8 × 2 м. Шеттері төменгі көлденең бөренелерге сүйенген. Жабынның үстінен жануарлардың сүйектері табылған. Оның астында қабір шұңқыры орналасқан, өлшемдері 1,65 × 0,5 ×

1,5 м. Шұңқырдың шеттеріне қара топырақты блоктар қойылған. Жерленген адамның қаңқасы солтүстік-батыс – оңтүстік-шығыс бойынша бағытталған. Мәйіт қабырға бойымен орналасқан және көлбеу салынған ағаштармен жабылған. Бас сүйектің қасынан құрбандық жануардың сүйектері табылды. Сол шынтақ буынның маңында қарасора тұқымдарының шағын шоғыры анықталды, бәлкім, бұрын дорбада (кисет) болған шығар. Қолдың буыны аймағында диаметрі 1,5–2 см болатын ақ түсті матаға оралған кішкене шар табылды. Қол буыны астындағы дақтың төменгі шеті диаметрі 7–8 см болатын қола дискімен аяқталды. Мойын тұсынан түрлі түсті шыныдан жасалған моншақтар анықталды. Бас сүйектің төбесі маңынан қайың қабығынан жасалған құрсама (мүмкін, шашбау) табылды. Бас сүйектің жанында жерлеу баскиімі немесе шаш үлгісі бөлшегі болуы мүмкін матаның қалдықтары тіркелген. Жерлеу орны ерте орта ғасырмен мерзімделеді.

№5 оба. Диаметрі 2,5 м. Беті тас сауытпен жабылған. Оның астынан таспен толтырылған қабір шұңқыры анықталды. Орта ғасыр дәуіріне тиесілі жерлеу орнынан солтүстікке – оңтүстікке бағытталған мәйіттің қалдықтары табылды. Мәйіт сүйектері кесінді ағаштардан жасалған жәшік ішіне орналастырылған. Жамбас сүйектері деңгейінде диаметрі 2 см, биіктігі 2,5 см болатын және шыны масса мен пастадан жасалған моншақ табылды. Оң иығы тұсына құрбандық жануардың сүйектері қойылған екен.

Карьерное ауылы маңындағы қорым (Қызылжар ауданы). Ерте орта ғасыр. С.Я. Зданович жетекшілік еткен Солтүстік Қазақстан археологиялық экспедициясының барлау тобы 1967 ж. ашқан болатын. Қорымның басым бөлігі карьер салдарынан қираған екен. Екі қираған қабір анықталды. Табылған заттық материал – нашар сақталған сақиналы темір ауыздықтары бар жылқының бас сүйегі, лазуриттен жасалған үш жалпақ салпыншақ, сүйектен жасалған алты зат (түйреуіштер).

Лебяжье қонысы (Қызылжар ауданы). Кейінгі орта ғасырдың бекініссіз қонысы Есіл өзенінің сол жағасында, Лебяжье көлінен шығысқа қарай жыра қиығында орналасқан. Қорымды 1956 ж. К.А. Ақышевтың жетекшілігімен Солтүстік Қазақстан археологиялық экспедициясы зерттеп, №77 (I – № 924) нөмірмен ҚАК енгізді.

Новокаменка қорымы (Қызылжар ауданы). Кейінгі орта ғасыр (б.з. XV – XVII ғғ.). Қорымды археологиялық экспедиция толық қазды. 24 жерлеу орны тазартылды, олардың оны балалардың жерлеу орны болып шықты. Тек қана бір қабірден жерлеу құралы – ағаш қораптағы шыны айна табылды.

Орта ғасырдың көптеген археологиялық ескерткіштері мен ежелгі жәдігер коллекцияларын зерттеу – болашақтың еншісінде. Мұндай зерттеулерді ғылыми әдебиетке жариялау және бұқаралық ақпарат құралдары арқылы таныту тарихи-мәдени мұра ескерткіштерін тәрбиелік және танымдық мақсатта насихаттауға көмектеседі.

2019 ж. Тайынша ауданы Донецкое ауылының тұрғындары Солтүстік Қазақстанда ортағасырлық Алтын Орда дәуіріне тиесілі тағы бір олжа – әйел адамның (?) жерлеу орнын анықтады. Жерлеу орнынан бедерленген ою-өрнегі бар, екі балық бейнеленген айна, ағаш тарақ, темір қайшы, темір өзекше, темір ыдыстың сынығы табылды. Бұл олжа әлі де ғылыми зерттеуді, хронологиялық және мәдени тиістілігін анықтау мақсатында жан-жақты ақпарат алу үшін түрлі талдаулар жүргізуді талап етеді. Солтүстік Қазақстан облысы прокуратурасының көмегімен бірегей жәдігерлер ғалымдардың қолына түсті (Плешаков А.А., 2021, с. 115–124).

КСРО БКП(б) ОК 09.08.1944 ж. Орта ғасыр дәуірінің археологиялық зерттеулеріне тыйым салу жөніндегі қаулысы ресми түрде әлі де күшін жойған жоқ. Бірақ егеменді Қазақстанның қазіргі саяси жағдайы Алтын Орда дәуірінің тарихи оқиғаларын зерттеуге мүмкіндік берді. Уәлиханов ауданындағы Қызылоба кесенесінде жүргізілген қазба жұмыстары Қазақстанның солтүстік өңірінің орта ғасыр кезеңі зерттеулерінің бастамасы болды (Плешаков А.А., 2020, с. 91–100).

Орал-Қазақстан далаларының ортағасырлық тарихы С.Г. Боталовтың еңбектерінде көрініс тапты, ол соңғы онжылдықта Қазақстан және көршілес аумақ көшпелілерінің қоныстанған аумақтарындағы ескерткіштерін зерттеп келеді (Боталов С.Г., 2015, с. 544–545, 1007–1012).

Археология саласындағы үлкен мәселе – тарихи-мәдени мұра ескерткіштерін қорғау және пайдалану. КСРО ыдырағаннан кейін жер учаскелеріне деген меншіктің өзгеруіне байланысты археологиялық ескерткіштердің нақты жағдайы жөнінде қазіргі уақытқа дейін түсінік жоқ (Плешаков А.А., Котляренко Е.П., 2011, с. 54–59). Осыған байланысты 2019 ж. Солтүстік Қазақстан облысының прокуратурасы «Тарихи-мәдени мұраны сақтау» бағдарламасын дайындап, өңірдің тарихи-мәдени мұра нысандарын қорғауды ұйымдастыруды қолға алды. Бұл құжат Қазақстан Республикасының 2019 ж. 26 желтоқсанында № 288-VI «Тарихи-мәдени мұра нысандарын қорғау және қолдану туралы» Заң жарияланғанға дейін билік органдарының өңірдің тарихи-мәдени мұра құндылықтарына деген қатынасын реттеді.

2019 ж. оң нәтижелер алынып, 2020 ж. жалғасын тапты.

Ауданның топонимикасы. Аудан атауына Айыртаушық көлінің жағасында орналасқан, екіге бөлінген Айыртау тауы себеп болған.

Өлкедегі барлық орографиялық нысандардың өз атауы бар. Ороним – жер бетіндегі кез келген дөңес (тау, тау жотасы, төбе) және ойыс (аңғар, жыра, ойпат, шатқал, шұңқыр) жер бедері нысандарының жеке атауы. В.А. Никоновтың пікірінше, олар елді мекендердің атауларына қарағанда, басқа табиғи нысандардың атаулары сияқты тұрақты, көбіне гидронимдерге ұқсас болып келеді. Топонимдердің басқа түрлеріне қарағанда оронимдерде нысанның сыртқы түрі (таудың сыртқы кескіні немесе оның түсі) негізгі белгі қызметін атқарады. Көбінесе ороним нысанның пішінін ұқсастық белгілері негізінде сипаттайтын астарлы мағынада аталады, мысалы, Айыртау (Никонов В.А., 2011, с. 46). Г.И. Водорезов «Қазақ халқының байқампаздығын атап өтпеуге болмайды. Ұлан-ғайыр далада көшіп жүрген қазақтар осындай бірыңғай құмды атырапта әрі көзге барлығы бірдей болып көрінетін шоқыларда олардың морфологиялық ерекшеліктерін байқай білген. Биіктігі мен пішініне қарай оларға «тау», «төбе», «адыр», «шоқы», «жал» және т. б. деп ерекше атаулар берген» деп жазады (Водорезов Г.И., 1938, с. 5). Жер бедерінің оң және теріс пішіндерінің халықтық географиялық терминдері аудан топонимдерінде жиі кездеседі, олардың ішінде биік (тау, шоқы, төбе, тас) және ойыс жерлерге (шұңқыр, сай, ой) қатысты орографиялық терминдер бар. Мысалы: Имантау, Жалғызтау, Жаманшоқы, Құлшыбайтөбе, Тасарал, Сарысай және т. б.

Кейбір топонимдер тікелей немесе жанама түрде тау жыныстарының құрамын көрсетеді. Атап айтқанда, әктастардың, ақ мәрмәрдің, монокварциттердің, кварц пен барит кендерінің байырғы орындары Ақтау немесе Ақшоқы деп аталуы мүмкін. Тұтас кварциттер, кварц-барит минералдары әдетте, гидротермалық өзгеріске ұшыраған жылтыратылған жыныстар арасында жер бедерінің дөңес пішінін қалыптастыратыны анықталды. Жер бедерінің бұл элементтері өздерінің ашық түстерінің арқасында ежелгі уақытта көшпелі халық үшін бағыт-бағдар болды. Сондай-ақ қазіргі уақытта кен орындарын іздеуде өте маңызды, өйткені тау баурайында кен орындарымен тікелей байланысты өзгеріске ұшыраған кварц-серицит тау жыныстары жатады (Бакенов М.М., 1968, с. 25).

Су, көл, бұлақ, түбек, шалқар сөздерінің қатысуынан құралған көптеген гидронимдер кездеседі, өйткені су көздері көшпелілердің өмірінде үлкен рөл атқарды. Олар көшіп-қону бағыттарын, тұрақ орындарын таңдауда суға

бағдарланған. Қазақ халқы су нысандарының физикалық-географиялық ерекшеліктеріне (жер бедері, климаты, топырағы, өсімдік жамылғысы) ежелден назар аударып, оларға ат қойып (номинация), шаруашылық жүргізу үшін қажетті белгісіне қарап ажырата білген. Оларға мынадай топонимдерді жатқызуға болады: Қарасу, Қоскөл, Жетікөл, Құндыкөл, Сарытүбек, Сарыбұлақ, Сұлукөл, Шолақөзек және т. б.

Ауданның көптеген жер-су атауларында осы жерде өсетін өсімдіктер мен ағаштардың аттары бар. Өсімдіктер әлемімен байланысты топонимдер өсімдіктердің белгілі бір түрлерінің бұрын немесе қазір таралғандығынан ақпарат береді, бұл тарихи ландшафт көрінісін қалпына келтіруге көмектеседі. Бұларға Шоққарағай, Қаратал, Қамысақты, Қарақамыс, Құрқарағай және т. б. атаулар жатады.

Ауданның географиялық атауларында жануар аттарының қатысуымен жасалған топонимдер ерекше орын алады. Мұнда орман мен даланы мекендейтін жабайы жануарлар мен құстар жиі кездеседі, сондықтан елді мекендердің, таулар мен су көздерінің атаулары фауна өкілдерімен байланысты: Қарсақ ауылы, Бүркітті тауы, Жыланды аралы және т. б.

Табиғи орта тек шаруашылық қызмет түрін ғана емес, сонымен бірге адамдардың өмір салтын да қалыптастырады. Зерттеліп отырған аумақтың физикалық-географиялық алғышарттары ауылшаруашылығындағы екі бағыттың, яғни егіншілік пен мал шаруашылығының дамуына толық сәйкес келеді. Мысалы, Саумалкөл топонимі де көшпелілердің өмір салтынан ақпарат береді. Егіншілік жүйесімен байланысты атаулар шаруашылықтың мал шаруашылығынан басқа да салаларының болғандығын көрсетеді. Айыртау ауданы аумағында бұрын егін шаруашылығының дамығандығына аудан топонимдерінде айтарлықтай кең тараған егін, арық терминдері дәлел бола алады: Егіндіағаш, Арықбалық және т. б.

Аудан антропонимдерінің қалыптасуын батырлардың (Қарасай батыр, Ағынтай батыр және т. б.), тарих және мәдениет қайраткерлерінің (Ақан сері, Үкілі Ыбырай, Айғаным қонысы және т. б.) есімдерімен байланысты атаулар деп бірнеше топқа бөліп қарастыруға болады. Қыстаулардың атаулары көбінесе жер иесінің атымен немесе тегімен байланысты болып келеді, мысалы: Әлжан, Құсбек, Ақан және т. б.

Жергілікті географиялық атаулар гидронимдер мен оронимдерде сақталғандығын айта кету керек. Ойконимдерге келетін болсақ, олардың көп бөлігіне қайта атау берілді немесе орыс атауларымен қатар қолданылып отырды, тиісінше, аудан аумағында

ұзақ уақыт бойы бір-бірімен өзара әрекеттесетін екі, яғни қазақ және орыс топонимикалық жүйесі бар (Омарова Г.Т., 2010, с. 34).

Топонимикалық жүйелер біртіндеп қалыптасатыны белгілі, олардың қалыптасуына тек жергілікті географиялық жағдайлар ғана емес, сонымен қатар аумақтың этникалық құрамы, қоныс аудару процесінің ерекшеліктері, қоныс аударушылардың шыққан жерлері де әсер етеді. Аймақ халқының қазіргі этникалық құрамы ұзақ уақытқа созылған тарихи кезеңде қалыптасты. Бұл процеске XX ғ. қоғамдық-саяси оқиғалар, ең алдымен, әртүрлі әлеуметтік және этникалық топтардың күштеп қоныс аударуы әсер етті. Бұл ауданда жаппай шаруа ауылдарының пайда болуына ықпал етті. Тез арада жаңа ауылдар пайда болды. Орыс тіліндегі ойконимдер негізінен алғашқы қоныстанушылардың есімдері мен тегінен құралды. Мысалы, Антоновка, Колесниковка, Карловка, Кирилловка, Кутузовка, Лобаново, Комаровка, Лавровка, Гусаковка, Матвеевка және т. б.

Кеңес үкіметі жылдарында Айыртау ауданында көптеген ауылшаруашылық артельдері, жерді бірлесіп өңдеу серіктестіктері, коммуналар, ұжымшарлар, кеңшарлар пайда болды. Революциядан кейінгі алғашқы жылдары оларға Заря, Прекрасное, Светлое, Интернациональное сияқты атаулар берілді.

Табиғи ландшафтың өзгеруіне әсер еткен маңызды оқиғалардың бірі 1954 ж. кейін жаппай қайта атау үрдісіне алып келген тың және тыңайған жерлерді игеру саясаты болды. Бұл әсіресе республиканың солтүстік өңірлерінде, соның ішінде Айыртау ауданында ерекше байқалды. Осы кезеңде аудан аумағында Целинное, Трудовое сияқты ауыл атаулары пайда болды.

Сондай-ақ жердің табиғи ерекшеліктерін немесе нысанның географиялық орналасуын сипаттайтын атаулар бар. Мұндай топонимдерге Горное, Высокое, Междоузерное, Красногорка сияқты атауларды жатқызуға болады.

Аудандағы орыс топонимиясының қалыптасу тәсілдерінің бірі – қазақ атауларын гибридтеу (сөздердің тоғысуы), яғни «жоғарғы», «төменгі» секілді әртүрлі анықтауыш сөздерді қосу, мысалы: Жоғарғы бұрлық – Верхний Бурлык, Төменгі бұрлық – Нижний Бурлык және т. б. Калькалау – бұл да қазақ атауларының орыс топонимиясына өту тәсілдерінің бірі. Мысалы, Бүркітті тауы – гора Орлиная, Тасөткел – Каменный Брод, Қамысақты – Камышовое т. б. Сөзжасамдық бейімдеудің нәтижесі ретінде пайда болған будан және калька атаулар ауданның қазақ және орыс топонимикасында қатар қолданылады (Омарова Г.Т., 2010, с. 35).

Айыртау ауданының құрылу тарихынан. Аудан 1928 ж. (Қызылжар округінің құрамында) «Володарский»

деген атаумен құрылды. Кеңес үкіметі жылдарында ауданның аумақтық шекаралары мен атауы (1930 жылдан 1963 жылға дейін Айыртау ауданы, 1963 ж. бастап Володарский) бірнеше рет өзгеріске ұшырады. 1993 ж. Володар ауданы Айыртау ауданы болып өзгертілді. 1944 жылдан 1997 жылға дейін аудан Кокчетав (1993 жылдан бастап Көкшетау) облысының құрамында болды және аталған әкімшілік бірліктің жойылуына байланысты 1997 жылы Солтүстік Қазақстан облысының құрамына берілді. Әкімшілік орталығы – Саумалкөл ауылы. Ауданға 14 ауылдық округ кіреді, халық саны (2023 ж. мәліметтер бойынша) – 32,6 мың адам.

Айыртау ауданының қоныс аудару тарихы өте бай. XIX ғ. бұл аумақта казак ауылдары (Аиртавская, Акан-Бурлукская, Арык-Балыкская, Лобановская,

Нижне-Бурлукская және т. б.) және шаруа қоныстары (Кривоозёрное (қазір – Саумалкөл ауылы), Антоновское, Воскресеновское және т. б.) құрылды. Кеңес үкіметі жылдарында аудан тұрғындары жер аударылған халықтарды қонақжайлылықпен қабылдады, кейінірек мұнда тың және тыңайған жерлерді игеру үшін орыстар, украиндар, белорустар және басқа да халықтар қоныс аударды. Нәтижесінде ауданда көпұлтты халық қалыптасты (Ключарева В.В., 2023, с. 151–152).

Қазіргі уақытта Солтүстік Қазақстан облысының ірі аудандарының бірі болып табылады. Экономикалық даму бойынша аграрлы-өнеркәсіптік ауданға жатады. Аймақта астық шаруашылығы, мал шаруашылығы және тау-кен өндірісі қарқынды дамуда.

Айыртау ауданының әкімшілік-аумақтық бөлінісі
(ауданда 14 ауылдық округ бойынша бөлінген 75 елді мекен бар)

Ауылдық округтер	Елді мекендер
Антонов ауылдық округі <i>Орталығы – Антоновка ауылы</i>	Ақан сері
	Антоновка
	Жұмысшы
	Заря
	Комаровка
	Лавровка
	Уголки теміржол бекеті
Арықбалық ауылдық округі <i>Орталығы – Арықбалық ауылы</i>	Ағынтай батыр
	Арықбалық
	Баян
	Горное
	Қарасай батыр
	Целинное
Володар ауылдық округі <i>Орталығы – Саумалкөл ауылы</i>	Айыртау
	Воскресеновка
	Галицино
	Красногорка
	Новоукраинка
	Орловка
	Саумалкөл

Гусаков ауылдық округі <i>Орталығы – Гусаковка ауылы</i>	Береславка
	Гусаковка
	Қарсақ
	Новосветловка
Елец ауылдық округі <i>Орталығы – Елецкое ауылы</i>	Айыртау
	Елецкое
	Колесниковка
	Междуозёрное
Имантау ауылдық округі <i>Орталығы – Имантау ауылы</i>	Жоғарғы Бұрлық
	Имантау
Қазан ауылдық округі <i>Орталығы – Қазан ауылы</i>	Аксеновка
	Бұрлық
	Всеволодовка
	Қазан
	Никольско-Бұрлық
	Прекрасное
Қамысақты ауылдық округі <i>Орталығы – Қамысақты ауылы</i>	Бірлестік
	Қамысақты
	Құмтөккен
	Орлиногорское
	Светлое
	Үкілі Ыбырай
Қаратал ауылдық округі <i>Орталығы – Қаратал ауылы</i>	Ботай
	Высокое
	Қаратал
	Қоскөл
	Шүкірлік
Константинов ауылдық округі <i>Орталығы – Константиновка ауылы</i>	Аққанбұрлық
	Ақшоқы
	Константиновка
	Красново
	Құсбек
	Матвеевка
Лобанов ауылдық округі <i>Орталығы – Лобаново ауылы</i>	Әлжан
	Заря
	Лобаново
	Шалқар
Төменгі Бұрлық ауылдық округі <i>Орталығы – Төменгі Бұрлық ауылы</i>	Төменгі Бұрлық
	Жақсы Жалғызтау

Сырымбет ауылдық округі Орталығы – Сырымбет ауылы	Дәуқара
	Егіндіағаш
	Қарақамыс
	Сарыбұлақ
	Сырымбет
	Сұлукөл
	Шоққарағай
	Шолақөзек
Украина ауылдық округі Орталығы – Кирилловка ауылы	Бұрлық
	Каменный Брод
	Карловка
	Кирилловка
	Кутузовка
	Петропавловка
	Сарысай
	Сарытүбек

АНТОНОВ АУЫЛДЫҚ ОКРУГІ

1993 ж. 12 желтоқсанда Көкшетау облыстық әкімшілігі басшысының шешімімен Антонов ауылдық округі құрылды. Әкімшілік орталығы – Антоновка ауылы.

Антоновка ауылы. 1896 ж. Кіші Қоскөл елді мекеніне Полтава губерниясы Пирятин уезінің Антоновка, Журавка, Кулышевка ауылдарынан 100 отбасы келді. Жаңа келген тұрғындарға жер телімдері берілді. Тұрғындар жер телімдеріне сала бастады, кейбіреулері ескі моншаларда қыстады. Қыс көрлі және қарлы болды. Жер үйлер дымқыл тартып, суық болды. Көктемде халық үй салуға кірісті. Алдымен шағын қыстақтар салды, содан кейін малшаруашылығын дамытты, егін өсірді. Осылайша шағын ғана Антоновка ауылы құрылды. Ауыл қоныс аударушылардың көп бөлігі келген Антоновка ауылының атымен аталды.

Ақан сері ауылы. Ауыл қазақ ақыны, халық композиторы және әншісі Ақан сері Қорамсаұлының (1843–1913 жж.) құрметіне аталған. Қазақ халқы Ақан серінің есіміне үлкен құрметпен қарап, сүйіспеншілікпен еске алады. Ол Қаратал деген жерде дүниеге келген, қазір ол жерде Ақан сері атындағы жаңа ауыл пайда болды. Шын есімі Ақжігіт, бірақ бала кезінен еркелетіп Ақан деп атаған. Дарынды жас жігіттің сирек кездесетін суырыпсалмалық өнері,

әдемі дауысы және ән орындау шеберлігі жоғары болды. 1993 ж. ақынның 150 жылдығына орай Қоскөл көлінің жағасында жаңа заманауи Ақан сері ауылы және ақынға арналған мемориалдық кешен орнатылды.

Комаровка ауылы. 1908 ж. Сарыкөл көлінің жағасында қоныс аударушылар ауылы құрылып, ол Комаровский деп аталды.

Лавровка ауылы. 1900–1901 жж. Пенза, Самара, Орлов, Нижегород губернияларынан Кривоозерный болысына (қазіргі Саумалкөл) шаруалар келе бастады. Кейбір қоныс аударушылар жер телімдерін алып, Қамысақты өзенінің бойына қоныстанды, осылайша ауыл салына бастады. Ауыл 1902 ж. құрылды және ауыл шіркеу салуға көмектескен православиелік діни қызметкер Лавровтың есімімен аталды, діни қызметкер о баста ауылға өз есімін беру туралы шарт қойған екен.

Әдебиет

1. Материалы сайта Северо-Казахстанской областной универсальной научной библиотеки им. С. Муканова.
2. Мәлікова С. Айыртау ауданының елді мекен тарихынан. Atau.kz. Ономастическая электронная база. 2020.
3. Отдел архивов и документации СКО. Северо-Казахстанский государственный архив. Справочник по истории административно-территориального деления СКО. Петропавловск, 2007. С. 69.

АРЫҚБАЛЫҚ АУЫЛДЫҚ ОКРУГІ

1993 ж. 24 желтоқсанда Көкшетау облыстық әкімшілігі басшысының шешімімен Арықбалық ауылдық округі құрылды. Әкімшілік орталығы – Арықбалық ауылы.

Арықбалық ауылы. Имантау көлінің батыс жағалауында, Арықбалық өзені бастау алып жатқан жерде, 1824 ж. құрылған Арықбалық ауылы орналасқан. Ауылдан даланы крест тәрізді бөліп тұрған ежелгі арықтардың орындары табылған, ол бұрындары бұл жерде егіншіліктің дамығандығын көрсетеді. Ауылдың атауын жергілікті тұрғындар алғашқы қоныстанушылардың бекіре балықтарын аулау әдісімен байланыстырады. Олар Имантау көлінен бастау алатын өзен арнасын осы ауылда тұрған отбасылар санына қарай бірнеше ондаған арықтарға бөлген.

Қарасай батыр және Ағынтай батыр ауылдары. Солтүстік Қазақстан облысы әкімінің 2000 ж. 24 қаңтардағы шешімімен Мәдениет ауылы Қарасай батыр ауылы, Златогорка ауылы Ағынтай батыр ауылы болып өзгертілді. XVII ғ. Есім ханның басшылығымен Қарасай мен Ағынтай батыр жарты ғасырға жуық туған жерін қорғап, сыртқы жауға қарсы күрескен. Олар көп қиындықты бірге көргендіктен, ең жақын ажырамас достар ретінде бірге жерленген. Екі батыр да Құлшыбай төбесінде жерленген. 1999 ж. 15 қазанда ауыл маңында «Қарасай-Ағынтай» мемориалдық кешені ашылды. Кешен зиярат ету және экскурсия орны болып табылады. Жыл сайын мыңдаған зияратшылар бұл жерге тілек тілеу үшін келеді.

Баян ауылы. Аңыз бойынша, ауыл бір байдың Баян атты қызының есімімен аталады. Кейінірек ауыл атауы өзгертіліп, Наследниковка деп аталды. Солтүстік Қазақстан облысы әкімдігінің 2009 ж. 14 қазандағы №264 қаулысымен және облыстық мәслихаттың 2009 ж. 14 қазандағы №18/10 шешімімен Наследниковка ауылы Баян ауылы болып қайта өзгертілді.

Әдебиет

1. Мәлікова С. Айыртау ауданының елді мекен тарихынан. Atau.kz. Ономастическая электронная база. 2020.
2. Памятная книжка Акмолинской области на 1887 год. Адрес-календарь и географическо-статистические сведения // Издание Акмолинского областного правления / Сост. И.А. Козлов. Омск: тип. Акмол. обл. правл., 1887. С. 133.
3. Памятная книжка Акмолинской области на 1913 год. Адрес-календарь и географическо-статистические сведения // Издание Акмолинского областного правления / Сост. В.С. Недашковский. Омск: тип. Акмол. обл. правл., 1913. С. 243.

4. Справочник по истории административно-территориального деления Северо-Казахстанской области (29 июля 1936 г. – 1 января 2007 г.). Петропавловск, 2007. С. 68.

ВОЛОДАР АУЫЛДЫҚ ОКРУГІ

Әкімшілік орталығы – Саумалкөл ауылы. Ауыл облыс орталығы Петропавлдан оңтүстік-батысқа қарай 248 шақырым және жақын маңдағы Көкшетау қаласынан батысқа қарай 92 шақырым жерде, Саумалкөл көлінің жағасында орналасқан. Қазіргі Солтүстік Қазақстан облысының аумағындағы алғашқы шаруа қонысы осы Айыртау ауданының Кривозерное ауылы (кейіннен Володаровка, қазіргі Саумалкөл ауылы) болды. 1866 ж. Ресей империясының Челябинск уезінен өз еркімен қоныс аударған бес отбасы Кривоозёрное ауылының негізін құрды. Жергілікті қазақтардан жалға алынған жерде пайда болған қоныс 1884 ж. ресми түрде тіркелді. Кейін 1912–1914 жж. дейін шаруалар қоныстары пайда бола бастады.

1922 ж. 1919 жылғы қарашада ауыл үшін шайқаста колчактардың қолынан қаза тапқан қызыл командир Иван Володарскийдің құрметіне Володарское болып өзгертілді. Көкшетау облыстық мәслихаты сессиясының және Көкшетау облысы әкімінің 1997 ж. 30 сәуірдегі бірлескен шешімімен ауданның әкімшілік орталығы Володарское ауылы Саумалкөл ауылы болып өзгертілді. Саумалкөл ауылы көл атауынан шыққан. Саумал – бие сүті. Желді күндері көлдің беті саумал секілді көбіктеніп, ағарғандай көрінеді екен.

Айыртау ауылы. Аудан орталығы Саумалкөл ауылынан оңтүстік-шығысқа қарай 25 шақырым жерде, Шалқар көлінің батысында орналасқан. 1849 ж. казак ауылы ретінде құрылды. 1977–1995 жж. ауыл «Айыртау» астық кеңшарының орталығы болды, оның негізінде ауылшаруашылық бірлестігі, жауапкершілігі шектеулі серіктестік және бірнеше шаруа қожалықтары ұйымдастырылды. Ауыл атауы жақын орналасқан екі таудың атымен аталған.

Воскресеновка ауылы. 1894 ж. Баянтай жерінде қоныс аударушылар ауылы құрылды. Ауылды қоныс аударушылар «Воскресеновское» деп атады.

Новоукраинка ауылы. Ауылды 1898 ж. Украина мен Еділ бойынан келген қоныс аударушы шаруалар құрды. Мұнда келген қоныс аударушылар жаңа жерге орналаса бастады. Ауылды Ворошиловка деп атады, ал ұжымдастыру кезінде ауыл К. Ворошилов атынд. ұжымшарға өзгертілді. 1954 ж. тың игеріліп, Ворошилов-

ка «Комаровский» кеңшарының құрамына кірді. Сол кезден бастап Новоукраинка деп өзгертілді.

Әдебиет

1. Материалы сайта Северо-Казахстанской областной универсальной научной библиотеки им. С. Муканова.
2. Северо-Казахстанская область: страницы летописи родного края: Коллективная монография. Алматы: Казахстан, 1993. С. 45–46, 49.
3. Северо-Казахстанская область. Энциклопедия. Изд. 2-е, доп. Алматы: Арыс, 2006. С. 130.

ГУСАКОВ АУЫЛДЫҚ ОКРУГІ

1993 ж. 24 желтоқсанда Көкшетау облыстық әкімшілігі басшысының шешімімен Гусаков ауылдық округі құрылды. Ауылдық округтің құрамына бұрын таратылған Новосветловский ауылдық кеңесінің (Новосветловка, Береславка, Красный Кордон ауылдары) аумағы кірді. Әкімшілік орталығы – Гусаковка ауылы.

Гусаковка ауылы. 1907 ж. украин қоныс аударушылары құрған. Атауы қоныс аударушылардың көп бөлігі келген Украинаның Гусаковка ауылының атымен аталған.

Новосветловка ауылы. 1905 ж. Құрқарағай жерінде алғашқы жертөлелер пайда болды. Оларды негізінен Украина мен Беларусь елінен қоныс аударушылар салып, қоныстанды. Олар өте жұпыны тұрды, ұзақ уақыт бойы Солтүстік Қазақстанның суық ауа райына үйренісе алмады. Ең ауқаттысы диірменші Новосветлов Яков болды. Диірмендегі жұмысынан бөлек ол самогон дайындады. Оны азық-түлікке айырбастады. 1905 ж. 18 тамызда елді мекенге атау беру үшін уәкілетті тұлғалар келді. Қоныс аударушылар көптеген ұсыныс айтты, бірақ олар диірменшінің қалауына келісіп, ауылды Яков Новосветловтың тегімен атады.

Карсаковка ауылы. 1899 ж. Балық Бұрлық жерінде қоныс аударушылар ауылы құрылды. Ауыл сол жерге қоныс аударған шаруалардың шешіміне сәйкес Карсаковка аталған.

Әдебиет

1. Материалы сайта Северо-Казахстанской областной универсальной научной библиотеки им. С. Муканова.
2. Мәлікова С. Айыртау ауданының елді мекен тарихынан. Atau.kz. Ономастическая электронная база. 2020.
3. Отдел архивов и документации СКО. Северо-Казахстанский государственный архив. Справочник по истории административно-территориального деления СКО. Петропавловск, 2007. С. 70.

ЕЛЕЦ АУЫЛДЫҚ ОКРУГІ

Солтүстік Қазақстан облыстық Мәслихатының XVI сессиясы мен облыс әкімінің 2005 ж. 27 мамырдағы бірлескен шешімімен Жетікөл ауылдық округінің аумағынан Елецкое, Колесниковка, Междоузёрное, Кругловка, Айыртау орманшаруашылығы ауылдарын бөліп алу арқылы Елецкий ауылдық округі құрылды. Әкімшілік орталығы – Елецкое ауылы.

Междоузёрное ауылы. Атау ауылдың Құдымкөл және Жетікөл көлдерінің арасында орналасуына байланысты берілген.

Әдебиет

Справочник по истории административно-территориального деления Северо-Казахстанской области (29 июля 1936 г. – 1 января 2007 г.). Петропавловск, 2007. С. 67–68.

ИМАНТАУ АУЫЛДЫҚ ОКРУГІ

1993 ж. 24 желтоқсанда Көкшетау облыстық әкімшілігі басшысының шешімімен Имантау ауылдық округі құрылды. Әкімшілік орталығы – Имантау ауылы. Ол аудан орталығы Саумалкөл ауылынан оңтүстік-шығысқа қарай 47 шақырым жерде орналасқан.

Имантау ауылы. Қоныс аудару саясаты кезінде казактардан жер қарауға жіберілген өкілдер қазіргі Имантау ауылы орналасқан жерді таңдап алады. Қоныс аударушылар Орынбор губернаторына осы жерде қоныстануға рұқсат сұрап өтініш жіберіп, рұқсат алады. Табиғаты өте бай, көрікті жер. Бұл балығы мол, таудың жанында орналасқан тұщы сулы үлкен көлі, қорек табуға болатын қалың орманы бар, айналасы көк шалғын, топырағы құнарлы жер. Шамамен 1841 ж. Имантауға Сібірден келген балықшылар қоныстанды. Алғашқы үйлер Үлкен бұлақтың жанында салынды. Әдеттегіше, қоныс аударушылар дөңді дақылдар егіп, мал өсірді, балық аулаумен айналысты.

Ауыл Имантау көлінің жанында орналасқандықтан Имантау ауылы деп аталды. Е. Қойшыбаевтың пікірінше, араб тіліндегі «иман» түсінігі әсіресе «қара», «тау» сөздерімен тіркесуі қисынсыз әрі дәлелденбеген. Г.М. Василевич ұсынған Шығыс Сібірдегі Имандра немесе Имангра (тұңғыс тіліндегі) сияқты атаулар арасында байланыстың болу мүмкіндігі қызығушылық тудырады. Г.М. Василевич бұл сөздің этимологиясын қарастыра келе, эвенк тілінде «қарлы өзен»: иман «қар» (түп,

бастау) және гдра – гидроним (өзен-көлдер атауын) құраушы формант деген мағына беретінін айтады. Түркі-иран тілдерінің бірігуінен шыққан Сырдария атауы секілді бұл да түркі-тұңғыс тілінде «қарлы тау» (Имантау) болуы шындыққа саяды және оны қазақтардағы топоним жасау жағдайларына тән деп санауға болады.

Әдебиет

1. Материалы сайта Северо-Казахстанской областной универсальной научной библиотеки им. С. Муканова.
2. Казахстан. Национальная энциклопедия. Том 2 / Гл. ред. Б. Аяган. Алматы: Главная редакция «Қазақ энциклопедиясы», 2005. С. 457.
3. Койчубаев Е. Краткий толковый словарь топонимов Казахстана. Алма-Ата: Изд-во «Наука» Казахской ССР, 1974. Том 1. С. 109–110.

ҚАЗАН АУЫЛДЫҚ ОКРУГІ

Әкімшілік орталығы – Қазан ауылы. 1893 ж. Самара губерниясы Бугульмен уезінің Федотовка ауылынан жеті отбасы келді. Олар Омбы губернаторынан оларды қолайлы жерге тіркеуін сұрады. Губернатор оларға Омбының айналасында бос жерлер жоқ екенін түсіндіріп, Көкшетауға баруға кеңес берді. Көкшетауда олар тіркеудің екі жерде жүргізілетінін біледі, олардың бірі – қазіргі Қазан ауылы орналасқан Балапан жері еді. 1894 ж. мамырда Ресейдің көптеген аймақтарынан қоныс аударушылар тіркеу орнына келе бастады. Бірінші болып Самара губерниясынан келген қоныс аударушылар тіркелді. Сондықтан оларға ауылға атау беру құқығы берілді. Олар Қазаннан келгендіктен, ауылды «Қазан» деп атады.

Аксёновка ауылы. 1980 ж. 2 маусымдағы Көкшетау облыстық Халық депутаттары кеңесі атқару комитетінің шешімімен құрылған орталығы Аксёновка ауылы болып табылатын ауылдық кеңеске Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесі Төралқасының 1980 ж. 28 шілдедегі жарлығымен Аксёновский атауы берілді. Оның құрамына Казан ауылдық кеңесінің Аксёновка, Никольско-Бурлукское, Украин ауылдық кеңесінің Никольское ауылдары берілді.

Всеволодовка ауылы. Ауылдың атауы адам атынан шыққан. Ауылдың Қара мойыл деген халықтық атауы бар. Ауылдың атауы осы жерлерде көп өсетін мойыл өсімдігінің атауына негізделген.

Әдебиет

1. Материалы сайта Северо-Казахстанской областной универсальной научной библиотеки им. С. Муканова.
2. Мәлікова С. Айыртау ауданының елді мекен тарихынан. Атау.kz. Ономастическая электронная база. 2020.

3. Справочник по истории административно-территориального деления Северо-Казахстанской области (29 июля 1936 г. – 1 января 2007 г.). Петропавловск, 2007. С. 64.

ҚАМЫСАҚТЫ АУЫЛДЫҚ ОКРУГІ

1993 ж. 24 желтоқсанда Көкшетау облыстық әкімшілігі басшысының шешімімен Қамысақты ауылдық округі құрылды. 1997 ж. 25 сәуірде таратылды. Солтүстік Қазақстан облыстық мәслихатының IV сессиясы мен облыс әкімінің 2000 ж. 27 маусымдағы бірлескен шешімімен Қамысақты ауылдық округі қайта құрылды. Оның аумағы Антоновка ауылдық округінен бөлініп алынып, құрамына Карасёвка, Бірлестік, Қызылөскер, Өскен, Орлиногор ауылдары, Сырымбет ауылдық округінің құрамынан Светлое ауылы қосылды.

Әкімшілік орталығы – Қамысақты ауылы. 1908 ж. Қарасу өзенінің бойындағы Жалтыркөл деген жерде Карасёвка деген атаумен қоныс аударушылар ауылы құрылды. Бұл жер бұрын Қарасу деп аталған. 2023 ж. ауыл Қамысақты болып өзгертілді.

Светлое ауылы. Бұл атау ауыл маңындағы «Жарқын» көлінің атауынан шыққан. Светлое қазақ тілінен аударғанда «жарқын», «жарқыраған» деген мағынаны білдіреді.

Үкілі Ыбырай ауылы. Ауылдың бұрынғы атауы – Өскен. Кейін ауыл белгілі қазақ композиторы, әнші және ақын Үкілі Ыбырай Сандыбайұлының құрметіне өзгертілді.

Бірлестік ауылы. Ауыл 1920–1930 жж. ұжымдастыру кезінде аталған.

Әдебиет

1. Мәлікова С. Айыртау ауданының елді мекен тарихынан. Атау.kz. Ономастическая электронная база. 2020.
2. Справочник по истории административно-территориального деления Северо-Казахстанской области (29 июля 1936 г. – 1 января 2007 г.). Петропавловск, 2007. С. 65, 68.

ҚАРАТАЛ АУЫЛДЫҚ ОКРУГІ

Солтүстік Қазақстан облыстық мәслихатының IV сессиясы мен облыс әкімінің 2000 ж. 27 маусымдағы бірлескен шешімімен Қаратал ауылдық округі құрылды. Аумағы Қазан ауылдық округінің құрамынан бөлініп алынып, оған Қаратал, Высокое, Шүкірлік, Қоскөл, Ботай ауылдары қосылды. Әкімшілік орталығы – Қаратал

ауылы. (Ауыл маңында тал көп өскендіктен, Қаратал аталған).

Қоскөл ауылы. Ауылдың атауы ауыл маңындағы екі шағын көлге байланысты аталған.

Высокое ауылы. Бұл жер бұрынғы уақытта «Шоңғал» деп аталған. 1909 ж. мұнда Высокое ауылы құрылды.

Әдебиет

1. Мәлікова С. Айыртау ауданының елді мекен тарихынан. Атау.kz. Ономастическая электронная база. 2020.

2. Справочник по истории административно-территориального деления Северо-Казахстанской области (29 июля 1936 г. – 1 января 2007 г.). Петропавловск, 2007. С. 67–68.

КОНСТАНТИНОВ АУЫЛДЫҚ ОКРУГІ

Әкімшілік орталығы – Константиновка ауылы. Ауылды Орталық Ресей мен Украинаның тығыз қоныстанған губернияларынан қоныс аударушылар құрды. Бабықбұрлық өзені ағып жатқан әдемі жерден қоныстанушылар үшін орын бөлінді. Қоныс аударушылар ауылдарының айналасында көптеген казак ауылдары болды (Арықбалық, Ақанбұрлық, Жақсы Жалғызтау, Бабықбұрлық, Имантау, Лобаново, Шалқар және т. б.).

Ауыл «Константиновка» деп қоныс аударушылардың алғашқы легін туған жерінен жаңа тұрғылықты жеріне дейін басқарған, жер телімдері мен қарыз бөлуге қатысқан шенеуніктің тегімен аталды.

Ақшоқы ауылы. Ауылдың атауы осы аймақтың жер бедеріне байланысты аталған болатын.

Аққанбұрлық ауылы. Жақсы Жалғызтау тауынан 3 шақырым жерде орналасқан. 1849 ж. Акан-Бурлукская деген атпен казак ауылы ретінде құрылған. Атауы ауылдың оңтүстік жағымен ағып өтіп, Есілге құятын өзеннің атымен аталған. КСРО уақытында Аққанбұрлық ауылы Ақан кеңшарының 4-ші бөлімшесі болған. Ауыл тұрғындары қазақтардан, тың игеру кезеңінде Украинадан және Белоруссиядан келген казактардың ұрпақтарынан, сондай-ақ Ұлы Отан соғысы кезінде жер аударылған немістер мен ингуштардан тұрды.

Құспек ауылы. Құспек ауылы өзі аттас Құспек көлінің жағасында орналасқан. 1929 ж. дейін Құспек көлінің жанында байлардың мал жайылымдары болды. Бұл жерлер бай шаруалардан қайтарылып алынып, олардың орнына коммуна ұйымдастырылды. Коммунарлар оны бірауыздан «Парижская коммуна» деп атады. XX ғ. ортасында ауыл қайтадан «Құспек» атауын алды.

Әдебиет

1. Материалы сайта Северо-Казахстанской областной универсальной научной библиотеки им. С. Муканова.

2. Мәлікова С. Айыртау ауданының елді мекен тарихынан. Атау.kz. Ономастическая электронная база. 2020.

3. Справочник по истории административно-территориального деления Северо-Казахстанской области (29 июля 1936 г. – 1 января 2007 г.). Петропавловск, 2007. С. 65.

ЛОБАНОВ АУЫЛДЫҚ ОКРУГІ

Солтүстік Қазақстан облыстық мәслихатының IV сессиясы мен облыс әкімінің 2000 ж. 27 маусымдағы бірлескен шешімімен Лобанов ауылдық округі құрылды, оның аумағы Имантау ауылдық округінің құрамынан бөлініп алынып, оған Лобаново, Заря, Әлжан, Шалқар ауылдары қосылды. Әкімшілік орталығы – Лобаново ауылы.

Лобаново ауылы. Император Бірінші Николайдың бұйрығымен 1847 ж. жазында қазақ даласындағы Сібір шекара шебінің казак әскерінің бірқатар жаңа қоныстарын салу мақсатында орын таңдау жұмыстары басталды. Экспедиция шабындық, тұщы су, құрылысқа қажетті ағаштары бар, жаңа казак ауылын құруға неғұрлым ыңғайлы бес үлкен жер теліміне топографиялық түсірілім жасады. Оның ішінде Лобановская ауылының аумағы да болды. Осылайша, 1849 ж. Қолтықкөл көлінің жанынан Лобаново ауылы пайда болды.

Шалқар ауылы. Шалқарға халық 1842 ж. қоныстана бастады. Ол Көкшетау уезінің құрамына кірді. Алғашқы тұрғындары Ресейдің Тамбов, Орынбор, Саратов, Пенза губернияларынан келген 300-ге жуық адам болды. Төзімді үй салынғанға дейін олар «Урус келген» деген жерде Шалқар көлінің ар жағындағы сайда салынған жертөлелерде қыстады.

Елді мекеннің атауы ауылдың қасында орналасқан әдемі Шалқар көлінің атауынан шыққан, ол қазақ тілінде «Үлкен көл» деген мағынаны білдіреді.

Әлжан ауылы. Ауылдың атауы қандай да бір кісі есімімен байланысты.

Әдебиет

1. Материалы сайта Северо-Казахстанской областной универсальной научной библиотеки им. С. Муканова.

2. Мәлікова С. Айыртау ауданының елді мекен тарихынан. Атау.kz. Ономастическая электронная база. 2020.

3. Справочник по истории административно-территориального деления Северо-Казахстанской области (29 июля 1936 г. – 1 января 2007 г.). Петропавловск, 2007. С. 68.

ТӨМЕНГІ БҰРЛЫҚ АУЫЛДЫҚ ОКРУГІ

1993 ж. 24 желтоқсанда Көкшетау облыстық әкімшілігі басшысының шешімімен Төменгі Бұрлық ауылдық округі құрылды. Әкімшілік орталығы – Төменгі Бұрлық ауылы. Ауыл 1848 ж. казак ауылы ретінде құрылды. Оған дейін бұл жерлерде қазақтар көшіп-қонып жүрген, ал ауылдың орнында Үлкен Бабық ауылы болған. Ауылдың атауы осы жерде үстемдік еткен Бабық атты байдың атымен байланысты. 1865 ж. бастап ауыл Ақанбұрлық ауылының құрамына кірді, ал 1908 ж. бастап Нижнебурлукская (Төменгі Бұрлық) ауылы деп аталатын тәуелсіз казак ауылына айналды. Ауыл арқылы өтетін өзен «Бұрлық» деп аталды, ол «тік жағалау» дегенді білдіреді. Кейіннен ауыл Бабықбұрлық өзенінің төменгі ағысында орналасқандықтан, Төменгі Бұрлық деп аталып кетті.

Жақсы Жалғызтау ауылы. Қарасу өзенінің сағасында, Жақсы Жалғызтау көлінің шығыс жағалауында орналасқан. Ауылдың атауы осы көлдің атынан шыққан.

1849 ж. көктемінде Орынбор мен Саратов губернияларынан шаруаларды көшіру басталды. Қоныс аудару міндеттерінің бірі қазақ даласында егіншаруашылығын дамыту болды. Жеребе бойынша алғашқы қоныс аударушыларға Арықбалық көлінің жанынан қоныс бұйырды. 1850 ж. Харьков губерниясының Старобельск округінен қоныс аударушылар келді. Олар бұрыннан бар ауылдарға да, жаңадан салынған қоныстарға (Шалқар, Имантау, Жоғарғы Бұрлық, Жақсы Жалғызтау) да жіберілді. Қоныс аударушылардың этникалық құрамы әртүрлі болды, олардың арасында орыстар, украиндар, мордвиндер, Еділ бойының татарлары болды.

Әдебиет

1. Материалы сайта Северо-Казахстанской областной универсальной научной библиотеки им. С. Муканова.
2. Мәлікова С. Айыртау ауданының елді мекен тарихынан. Atau.kz. Ономастическая электронная база. 2020.
3. Отдел архивов и документации СКО. Северо-Казахстанский государственный архив. Справочник по истории административно-территориального деления СКО. Петропавловск, 2007. С. 74.

СЫРЫМБЕТ АУЫЛДЫҚ ОКРУГІ

Әкімшілік орталығы – Сырымбет ауылы. Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесі Төралқасының 1966 ж. 2 тамыздағы Жарлығымен Казгородок ауылы Сырымбет ауылы болып өзгертілді.

1917 ж. Қазан төңкерісіне дейін Сырымбет шоқысының етегінде Шыңғыс Уәлихановтың ауылы болған, ол оның ұлдары мен жақын туыстары тұрған 10–15 шақты үйден құралған. Бұл ауыл Шыңғыстың ресми лауазымына сәйкес, Төре ауыл деп аталған. Ауылдың орталығында қарағай ағашымен жабылған Шыңғыстың үйі орналасқан. Қарапайым халық оны Орда деп атаған.

Сұлукөл ауылы. Атауы ауылдың жанында орналасқан әдемі көлдің атымен аталған.

Шолақөзек ауылы. Атауы көл атынан шыққан. Жақын маңдағы көлдермен салыстырғанда аумағы кішкентай болғандықтан Шолақөзек деп аталады.

Егіндіағаш ауылы. Қазақстан Республикасы Жоғарғы Кеңесі Төралқасының 1993 ж. 4 мамырдағы қаулысымен Дәуқара ауылдық кеңесінің Восточное ауылы Егіндіағаш ауылы болып өзгертілді. Ауылдың аты мұнда ұшықпайсыз егін алқабы болғандықтан Егіндіағаш деп аталған.

Шоққарағай ауылы. Бұл атау ауыл маңында көп өскен қарағай сөзінен шыққан.

Әдебиет

1. Косарев В.Б. Пятьдесят на пятьдесят. Астана: ИП «Saya_design», 2017. С. 33–34, 119–120.
2. Справочник по истории административно-территориального деления Северо-Казахстанской области (29 июля 1936 г. – 1 января 2007 г.). Петропавловск, 2007. С. 67–68.

УКРАИНА АУЫЛДЫҚ ОКРУГІ

Әкімшілік орталығы – Кирилловка ауылы. Саумалкөл ауылынан оңтүстік-батысқа қарай 24 км жерде орналасқан.

Тұрғындар Кирилловка ауылының құрылуын жер қарау үшін Полтава губерниясынан Кирилл есімді өкілдің келуімен байланыстырады. 1896 ж. мұнда алғашқы қоныс аударушылар көшіп келіп, түпкілікті қоныстанды. Тұрғындардың айтуынша, жер өте құнарлы болған. Көшіп келген соң, олар өздеріне баспана салып, мал өсірумен және егіншілікпен айналысты. Осылайша Кирилловка ауылы құрылды.

Каменный Брод ауылы. Аудан орталығы Саумалкөл ауылынан оңтүстік-батысқа қарай 33 шақырым жерде орналасқан. 1905 ж. бұл жерге Харьков және Полтава губернияларынан қоныс аударушылар келіп, биік тасқа қарама-қарсы өзен маңындағы бос жерге қоныстанды. Отыздан астам отбасы болды, олар өздеріне жертөлелер салып алды. Оларда пеш болмады, нанды қарағашпен жабылған жердегі шұңқырларда пісірді. Кейін үйлер сала бастады, шаруалар тұрақтанып, сиыр, жылқы, қой асырай бастады. Осылайша, шағын ғана Каменный Брод ауылы пайда болды. Ауылға атауды тұрғындардың өздері берді. Тұрғындар өзеннің арғы бетіне үлкен босаға тас арқылы өзенді кешіп өтетін, олар мұны көпір салғанға дейін пайдаланды. Осы өткелге байланысты «Каменный Брод» деп аталды.

Карловка ауылы. Полтава губерниясынан қоныс аударған шаруалар құрған. Атаудың шығу тегінің бір нұсқасы бойынша, қоныс аударушылар ауылға өздері келген Украинаның Карловка қаласының атауын берген.

Сарысай ауылы. Аудан орталығы Саумалкөл ауылынан оңтүстік-батысқа қарай 32 шақырым жерде орналасқан. Ауылдың бұрынғы атауы – Наурыз. 1917 ж. Төңкерістен кейін Сарысай ауылы деп аталды.

Әдебиет

1. Материалы сайта Северо-Казахстанской областной универсальной научной библиотеки им. С. Муканова.
2. Мәлікова С. Айыртау ауданының елді мекен тарихынан. Atau.kz. Ономастическая электронная база. 2020.

*Имантау демалыс орны. Имантау тауы фонында. Айыртау ауданы
Зона отдых Имантау. На фоне горы Имантау. Айыртауский район*

ВВЕДЕНИЕ

Физико-географическая характеристика района

Айыртауский район находится на юге Северо-Казахстанской области, в умеренно-засушливой лесостепной зоне, в западной части Кокшетауской возвышенности. Он граничит с районами имени Г.М. Мусрепова и Есильским. Общая площадь – 9,62 тыс. км². Административный центр – село Саумалколь, расположенное в 280 км от областного центра, города Петропавловска (www.gov.kz).

Рельеф. Территория района занимает ряд невысоких горных массивов Кокшетауской возвышенности в северной части Сарыарки. Рельеф живописный, представлен волнисто-увалистыми возвышенностями и равнинами с абсолютными высотами от 250 до 500 м над уровнем моря.

В Кокшетауской возвышенности Г.А. Рейсгоф и М.А. Малинина (1952 г.) выделяют следующие формы рельефа:

а) низкие горы с абсолютной высотой более 400 м. Некоторые из них, такие как Имантау, Жаксы Жалгызтау, достигают высоты 700–800 м. Здесь наблюдаются гранитные столбы либо нагромождения гранитов в виде матрацевидных отдельностей. Часто склоны усыпаны продуктами разрушения пород;

б) сопки в виде холмов, гряд и увалов округлой формы с выходами коренных пород по вершинам и с широкими межсопочными впадинами, часто бессточными. Обычное превышение сопок над межсопочными пространствами – около 100–150 м;

в) котловины тектонического и дефляционного происхождения, примыкающие к сопкам или горным массивам. Заполнены котловины мощным слоем озерных осадков. Сюда относятся озера Имантау, Арыкбалык и другие (Почвы Казахской ССР..., 1960, с. 9).

Высшая точка района – Жаксы Жалгызтау (730 м), четвёртая по высоте вершина Кокшетауской

возвышенности. Она расположена в 1 км к юго-западу от озера Жаксы Жалгызтау, над которым возвышается крутая северо-восточная стена. Склоны горы покрыты сосновым лесом (Северо-Казахстанская область..., 2006, с. 22), а с другой стороны простираются цветущие поля и степные пастбища. Этот сказочный уголок природы известен давно и широко (Пресняков С.М., 2017, с. 44). Происхождение названия связано с расположенным рядом богатым рыбой одноименным озером с пресной водой. Оценочные названия давались, как правило, местам удобным (или неудобным) для поселения. Причем названия поселениям чаще присваивались по признаку или имени первопоселенца, и поэтому названий на «Жаксы» («Хороший») немного, тогда как неудобных мест было больше, и обозначались они просто – «Жаман» («Плохой»), а потому и слово «жаман» в названиях встречается чаще (Султаньяев О.А., 1967, с. 64–70).

Вершина горы имеет уплощенную форму, как бы обрубленную крутыми склонами. Подобная морфология характерна и для Имантауского гранитоидного массива. На западе расположены Имантауские и Сырымбетские горы (Северо-Казахстанская область, 2006, с. 22). Горная сопка Имантау находится в центральной части Кокшетауской возвышенности, к югу от оз. Имантау. Абсолютная высота равна 621 м. Склон, обращенный к озеру, крутой. Сопка сложена породами архея и протерозоя: гнейсами, кварцитами, филлитами и кристаллическими сланцами. На склонах и у подножий Имантау живописные ландшафты с осиновыми и березовыми лесами (Казахстан. Национальная энциклопедия, 2005, с. 457).

Сырымбет – это три сопки, возвышающиеся одна над другой, и каждая привлекает к себе внимание своей неподражаемой красотой. Сразу у подножия первой раскинулось широкое озеро с таким же названием. Затем следует череда других озер: Жетыколь, Акбас... Вдали виднеются Егиндыагаш, Сулуколь, Сарыбулак.

*Айыртау ауданының жер бедері
Рельеф Айыртауского района*

Когда стоишь на вершине даже самой низкой из сопки, просматриваются плотные леса, уходящие в голубую даль, сливающуюся с небом. Отсюда открываются взору бескрайние поля созревшей золотой пшеницы и ячменя (Косарев В.Б., 2017, с. 36). Более высокие сопки встречаются редко, среди них – гора Буркитти (Орлиная) – самая северная островная гора нижнего яруса рельефа области, высота ее 372 м над уровнем моря. У местного населения эта гора известна как «Жаманшоқы». «Жаман» – название не горы, а озера у подножия горы. И плохая не гора, а вода в озере, которую люди не пьют. (Жандаев М., 1973). Среди отрицательных форм рельефа можно выделить следующие понижения земной поверхности: неглубоко врезанные долины временных водотоков и озерные котловины (Северо-Казахстанская область..., 2006, с. 22).

Неподалеку от оз. Имантау находятся сопки Котлован и Сетлаватая, на которые можно взобраться, чтобы полюбоваться роскошным видом на озеро и скалы причудливой формы. Высота *сопки Котлован* составляет 621 метр. Это самая большая возвышенность, примыкающая к берегу оз. Имантау. У подножия сопки смыкаются смешанный лес и сосновый бор, границей раздела которых является довольно крупный ручей.

Геологическое строение. В геологическом строении района принимают участие глубоко метаморфизованные образования докембрия зерендинской серии и шарыкской свиты (Отчет о возможных..., 2023, с. 14). Территория района относится к северной окраине каледонской Кокшетау-Северо-Тянь-Шаньской складчатой системе. Она представлена Сарысу-Кокшетауским сводово-глыбовым поднятием, сформировавшимся

*Айыртау ауданының табиғат нысандары
Объекты природы Айыртауского района*

в среднем и позднем палеозое. Одним из его крупных структурных элементов второго порядка является Северо-Казахстанский свод. Характерным элементом свода выступают глубинные разломы, по которым фиксируется проникновение интрузий. По времени и условиям заложения они подразделяются на разломы платформенного и геосинклинального периодов и этап сводообразования (География и экология..., 2022, с. 13). По многочисленным разломам в конце ордовика и в начале девона – времени максимального поднятия региона формировались малые интрузии. В настоящее время они образуют выделяющиеся над равнинным рельефом горы и сопки (Имантау, Жаманшоки и др.) (Северо-Казахстанская область..., 2006, с. 25).

Структурную основу этой части территории образует каледонский антиклинорий, разбитый на ряд блоков.

Приподнятые блоки перемежаются с молодыми тектоническими мульдами. В их сложении участвуют допалеозойские и палеозойские метаморфические породы (песчаники, конгломераты, сланцы и др.), которые залегают неглубоко и сверху перекрыты отложениями третичного моря и покровными суглинками. Собственно, низгорья и сопки сложены породами гранитного состава (Айыртауские горы), подвергшиеся длительной денудации и выветриванию. Гряды и цепи холмов примыкают к выходам жильных пород (География и экология..., 2022, с. 14).

В данной местности кристаллические магматические и метаморфические горные породы, представленные гранитами, кварцитами, порфиритами, кристаллическими сланцами, песчаниками, гнейсами и другими геологическими материалами, выходят на дневную

поверхность или перекрыты слоями осадочных пород небольшой мощности (Северо-Казахстанская область..., 2006, с. 24). На территории района они широко распространены в пределах Кокшетауской возвышенности.

Земельное пространство в границах окраины Западно-Сибирской равнины подстилается различными продуктами субаэральной денудации древних скальных пород северных склонов Кокшетауской возвышенности (щебнистый элювий, рыхлые коры выветривания, делювий).

В рамках Кокшетауской возвышенности встречаются своеобразные отложения, представленные корами выветривания, формирование которых происходило в мезозойское и третичное время. Широкое распространение здесь получили ржаво-красные и белые косослоистые галечники с прослойками песков и белых или желтых каолинизированных глин. В понижениях и на сравнительно ровных участках возвышенности горные породы практически везде сверху прикрыты чехлом рыхлых элювиальных, элювиально-делювиальных, пролювиальных, озерных и аллювиальных отложений (География и экология..., 2022, с. 15). На породах складчатого фундамента залегают песчано-глинистые отложения кайнозоя. Значительную часть площади слагают интрузивные образования (Отчет о возможных..., 2023, с. 14).

С позиции тектоники литосферных плит на современной территории Северного Казахстана на основе геолого-формационного анализа надежно выделяется срединная Казахская литосферная плита, в состав которой входит Кокшетауский срединный массив. Для него характерна высокая степень сиалитизации, а также сводово-купольный характер и радиальное концентрическое строение в проявлении магматизма, смена общего магматогенного сводового воздымания и локального куполо-диапиризма с центральным обрушением и надкупольным проседанием (Кузовенко А.И., 2004, с. 7–8).

Полезные ископаемые. Редкометалльное оруденение района представлено прежде всего оловом, вольфрамом, в меньшей мере молибденом, танталом, ниобием и редкими землями. В последнее время всё большую практическую значимость начинает приобретать оловянное оруденение.

На основании геологических критериев редкометалльно-оловянного оруденения Северного Казахстана установлено, что наиболее перспективными для поисков кварцево-грейзеновых месторождений редких металлов, в том числе связанных с корами выветривания, являются относительно слабоприподнятые ступени

макрорельефа северо-западных склонов Кокшетауского поднятия, приуроченные к относительно опущенным тектоническим блокам в пределах Володарской структурно-металлогенической зоны (Сырымбетское и Шоккарагайское рудные поля). Широкое развитие образований Шарыкской свиты и апикальных фаций малых интрузивов Орлиногорского комплекса, слабый эрозионный срез и сохранность кор выветривания позволяют считать данные площади высокоперспективными на обнаружение оловянного и тантал-ниобиевого оруденения.

Наиболее приподнятые и глубоко эродированные блоки Володарской зоны, образующие два поднятия: южное (Золотоношенская рудоносная площадь) и центральное (Володарская рудоносная площадь), на которых зафиксированы многочисленные мелкие рудопроявления олова и тантала альбит-грейзенового и кварц-грейзенового типа, а также связанные с ними оловоносные и танталоносные коры выветривания и россыпи, являются менее перспективными в плане обнаружения крупных промышленных объектов редкометалльного сырья. Учитывая относительно глубокий эрозионный срез надинтрузивных зон и апикальных фаций лейкогранитов, предполагается, что в пределах данных поднятий могут быть выявлены средние и мелкие, в значительной степени эродированные, месторождения олова и тантала. Интерес могут представлять древние переуглубленные долины, проложенные вдоль эндо-контактов редкометалльных гранитных массивов с целью поисков в них погребенных россыпей.

В настоящее время в районе имеются месторождения Сырымбет, Ускен и Орлиногорское, а также более 40 проявлений олова в коренном залегании и порядка 46 проявлений в корках выветривания и в россыпях (Кузовенко А.И., 2004, с. 26). Руды комплексные, попутчиками являются вольфрамит, редкие элементы ниобий, цирконий и др. Оловосодержащим минералом выступает касситерит, образующий россыпи в коре выветривания. Коренные месторождения этого минерала имеют скарново-грейзеновое происхождение (География и экология..., 2022, с. 15). С открытием месторождения Сырымбет в 1986 г. Кустанайской поисково-съёмочной экспедицией Казахстан вошел в число государств с крупными запасами оловянных руд. Месторождение находится в северо-западной части Кокшетауского срединного массива, представляющего собой блоки пород докембрийского метаморфического комплекса, спаянные более молодыми магматическими и осадочными образованиями.

В рудном поле выделяются три зоны с различным содержанием олова в рудах. Наиболее богатые руды

находятся в центральной части, несколько беднее – на юго-западном участке, а самые низкие по содержанию олова руды – в северо-восточном секторе. В 4 км к юго-западу расположено месторождение Сарыбулак с преобладающей тантал-ниобиевой минерализацией (Омирсерикова М.Ш., Исаева Л.Д., 2013, с. 9–10). Ниобий и тантал связаны с колумбитом, который образует крупное россыпное месторождение в корях выветривания грейзенов (География и экология..., 2022, с. 15).

Для исследуемого региона характерно широкое развитие не только коренных проявлений олова, но и россыпей. Наиболее важными в практическом отношении являются Орлиногорская и Шок-Карагайская россыпи. Степень изученности и разведанности россыпей различна. Наряду с россыпями в регионе широко развиты и коры выветривания. Наиболее мощная и практически значимая кора выветривания разведана на месторождении Сырымбет (Кузовенко А.И., 2004, с. 27).

Месторождения Баян и Аксоран Айыртауского района средние по запасам, комплексные. Содержание оксида вольфрама составляет около 0,35%. Попутчиками вольфрама являются молибден и другие металлы (География и экология..., 2022, с. 16). Месторождение вольфрамовых руд Баян расположено в Айыртауском районе, в 225 км на юго-запад от областного центра – города Петропавловска и в 105 км на юго-запад от города Кокшетау, в 40 км на юг от районного центра – села Саумалколь. Площадь месторождения разделена на две части: западная – на площади геологического отвода, восточная – на площади государственного национально-природного парка «Кокшетау» (Отчет о возможных..., 2023, с. 9–10). Комплекс проявлен в западной части Кокшетауского срединного массива, в генетическом отношении близкого к стратиформным месторождениям – одному из самых перспективных типов вольфрамового оруденения в мире. Месторождения и рудопроявления Баянского металлогенического комплекса прослеживаются в субширотной рудной зоне протяженностью более 150 км при ширине до 25–30 км (Мазуров А.К., 2002, с. 67–69). Молибденит не образует самостоятельных месторождений; промышленное значение имеет как попутный компонент в вольфрамовых и урановых месторождениях (Баянское месторождение и др.) (География и экология..., 2022, с. 16).

Редкометалльные месторождения баян-аксоранского типа имеют верхнерифейский возраст и формировались ранее уранового оруденения. В случае пространственного совмещения общих рудолокализирующих систем разломов редкометалльные и урановые залежи могут быть

сконцентрированы в единых рудных районах и узлах. В такой ситуации интерпретируются рудные объекты Баян и Аксоран, вблизи которых возможны урановые объекты (Абдрахманов К.А., Сушко С.М., 2011, с. 34–35). Здесь располагаются два крупных жильообразных рудных тела гидротермального происхождения: Грачевское (содержание урана 0,178%, балансовые запасы составляют 8884 тонны), Косачинское (содержание урана 0,114%, запасы – 14309 тонн). Средними по размерам являются месторождения Аканбурлык и др. (География и экология..., 2022, с. 15).

Одним из рудопроявлений меди в районе является Имантауское месторождение. Кобальт редко образует самостоятельные промышленные подземные кладовые: он встречается в небольших количествах в никелевых рудах (Златогорское рудопроявление). Из магматогенных рудников железных руд наиболее интересно Никольско-Бурлукское рудопроявление. Связано с осадочной сидеритовой рудой, содержащей, кроме железа, золото и другие элементы.

На территории района также имеются граниты, кварциты, гнейсы и другие строительные камни. Алмазы находятся в коре выветривания апатитовых пироксенитов на Барчинском и Красномайском месторождениях (География и экология..., 2022, с. 16).

Климат. Климат резко континентальный, относится к Западно-Сибирской климатической области умеренного пояса. Зима холодная и продолжительная, лето сравнительно жаркое, с преобладанием ясной, часто засушливой погоды. Наблюдается резкий контраст между зимними и летними температурами, отмечается большая амплитуда суточных колебаний температур. Средняя температура января составляет –17–18 °С, июля – +18+19 °С. Среднегодовое количество осадков 300–400 мм. Среднее количество (сумма) осадков за ноябрь – март достигает 105 мм, среднее количество (сумма) осадков за апрель – октябрь – 266 мм. Продолжительность залегания устойчивого снежного покрова равна 153 дням. Среднегодовое значение влажности составляет 72%. Наиболее высокий дефицит влажности наблюдается в мае – июне.

В холодное время года режим ветра определяется в основном влиянием западного отрога Сибирского антициклона, в теплое – слабо выраженной барической депрессией. На территории исследуемого района преобладают западное и юго-западное направления ветра. Преобладающее направление ветра за декабрь – февраль – юго-западное (4 м/с), за июнь – август – западное (2 м/с). Среднегодовая скорость ветра

*Айыртау ауданының табиғат нысандары
Объекты природы Айыртауского района*

составляет 2,4 м/с. Максимальная из средних скоростей по румбам в январе 8,1 м/с (Отчет о возможных..., 2023, с. 13).

Гидрография. Гидрографическая сеть на территории района развита неравномерно. Большинство рек, протекающих в различных направлениях, а также многочисленные сухие долины типа балок, которые наполняются водой только в весенний период, берут свое начало на Кокшетауской возвышенности (Почвы Казахской ССР..., 1960, с. 23). Наиболее значительными реками района являются Акканбурлык, Иманбурлык, Камысакты, Карасу, Тайсары, Куркарагай и др.

Река Акканбурлык имеет свой исток в горах Жаксы Жалгызтау и в свою очередь принимает в себя значительное количество притоков (Шарык, Бабыкбурлык и др.). Река Караменды впадает в р. Иманбурлык. Река

Иманбурлык (Нижний Бурлык) начинается в холмистой местности оз. Имантау и впадает в р. Ишим (Отчет о возможных..., 2023, с. 16). Она имеет высокую пойму, формирование которой возможно при уровне реки, на 2–3 м превышающего ее современный уровень. Это возможно лишь при высокой атмосферной увлажненности.

В суббореале резко падает уровень воды в реках, возрастают минерализация грунтовых вод и глубина их залегания, нарушается орошение в долинах рек, имевших высокую пойму (например, р. Иманбурлык). В связи с этим повышаются минерализация и испарительная концентрация почвенных растворов, уменьшается мощность гумусовых горизонтов (Северо-Казахстанская область..., 2006, с. 25). Река Камысакты протяженностью более 90 км, вытекает из северо-западной части Кокшетауской возвышенности. Она имеет сток только в весен-

*Қайың тоғайы
Березовые рощи*

ний период, а в остальное время года образует отдельные плесы (Почвы Казахской ССР..., 1960, с. 24).

Имеется множество мелких озер, а наиболее крупные – это Саумалколь, Шалкар, Улкен, Косколь, Имантау, Жаксы Жалғызтау, Айыртаушык, Байсары и др.

Озеро Имантау вытянуто с северо-запада на юго-восток. Длина 13,1 км, ширина 4,8 км. Средняя глубина 5,7 м, максимальная – более 10 м. Юго-западный берег высокий, крутой, остальные берега пологие. К озеру вплотную примыкает гора Имантау. Северо-западная часть озера отделена мысом. На побережье произрастают тростник, камыш, осиновые и березовые леса. Состав воды гидрокарбонатный, минерализация 0,78–0,84 г/л. В водоеме водятся чебак, язь, окунь, щука, зеркальный карп, карась. Из озера вытекает р. Иманбурлык.

В южной части озера расположен каменистый остров (Казахстан. Национальная энциклопедия, 2005, с. 457). Остров покрыт редким для этих мест кустарником – можжевельником казацким, который произрастает на побережье острова, что и делает его уникальным. Местные жители называют остров исконным наименованием – «Тасарал», что в переводе с казахского языка означает «каменный остров». Также есть народные названия острова – Змеиный (так как на острове водятся змеи) и Казачий (после переселения в Имантау в XIX в. казаков там происходил их сход) (https://www.oopt.kz/categories/view/osrtov_imantau/).

Остров с береговой зоной связывался двумя косами – с южной и северной стороны, по этим косам в те времена (1905 г.) на остров можно было проехать верхом на лошади. Однако с течением времени в связи с

климатическими явлениями связь с островом прервалась – произошел размыв и обвал косы.

Зеркало оз. Жаксы Жалгызтау открытое, лишь у северо-западного берега произрастает камыш (до 50 м от берега). Дно плотное, песчано-галечное. Питание в основном дождевое и грунтовое. Из озера вытекает р. Акканбурлык. Вода пресная, используется для орошения. Окрестности озера с лесостепными ландшафтами. Река Карасу впадает в озеро только весной и в начале лета (Казахстан. Национальная энциклопедия, 2005, с. 270).

Почвенный покров. Почвенный покров – обыкновенный чернозем, встречаются участки с солодами, в понижениях распространены солончаки.

Территория района была исследована М.Г. Буквиновым в 1931 г. Здесь он выделяет среднегумусные черноземы несолонцеватые, солонцеватые, хрящеватые и слабоподзоленные под березовыми колками. Все описанные автором черноземы являются языковатыми (Почвы Казахской ССР..., 1960, с. 35). Формирование черноземных почв в районе происходит в условиях сравнительно небольшого количества осадков, преобладания летних осадков над зимними, холодной и малоснежной зимы и жаркого лета с сильными ветрами.

Черноземы обыкновенные карбонатные среднегумусные не имеют широкого распространения в регионе. Они встречаются на высоких террасах рек и озер и на пониженных равнинах, например, вдоль р. Акканбурлык. Эти почвы развиваются на карбонатных желто-бурых глинах и суглинках.

Черноземы южные занимают значительные площади в районе. На Кокшетауской возвышенности черноземы южные располагаются на широких межсопочных равнинах, на пологих и покатых склонах. Почвообразующими породами для черноземов южных служат бурые карбонатные глины, суглинки, аллювиальные, делювиальные образования склонов сопок с примесью дресвы и щебня, а также делювиальные глины, смытые с Кокшетауской возвышенности. Господствующей растительной формацией в подзоне черноземов южных является типчаково-ковыльная.

Черноземы южные несолонцеватые малогумусные располагаются на водораздельных и межсопочных равнинах, по пологим склонам сопок. Малоразвитые черноземы распространены в подзоне южных черноземов по вершинам и склонам сопок. Они формируются на плотных щебнистых породах, близко залегающих от поверхности почвы.

Солончаки имеют неширокое распространение, обычно встречаются по низинам, приозерным террасам,

днищам сухих озер, верхним пойменным террасам рек и залегают как отдельными массивами, так и в комплексе с луговыми солонцами. Солоди встречаются повсеместно небольшими участками. Они формируются в условиях повышенного избыточного увлажнения в глубоких замкнутых степных западинах и на периферии болотных западин под крупнотравной луговой растительностью. Но самое большое распространение солоди отмечено в березово-осиновых колках и в лесных западинах.

Серые лесные почвы широко распространены в лесах на территории района. Они развиваются под березово-осиновыми лесами с пышной разнотравно-луговой растительностью. Серые лесные почвы встречаются на водораздельных равнинах и в верхних частях пологих склонов. В пониженных элементах рельефа серые лесные почвы сменяются солодами и осолоделыми почвами (Почвы Казахской ССР..., 1960, с. 35, 45, 47, 68, 78, 82).

Растительный мир. Территория Айыртауского района располагается в пределах лесостепной зоны, на участке лесостепной полосы с березово-колочными лесами и соснами. Флора представлена ковылем, типчаком, костром, пыреем, осокой, вейником, солянкой, кермеком, полынью, ягодными кустарниками смородины, малины и др. Лесная древесная растительность представлена осиново-березовыми, сосновыми, сосново-березовыми лесами, борами и колками. По берегам ручьев и озер произрастают камыш и луговые травы. В период освоения целинных и залежных земель часть территории района была распахана (Северо-Казахстанская область..., 2006, с. 130). В настоящее время леса этого края протянулись полосой с северо-запада на юго-восток. Крупные лесные массивы расположены на севере территории (Орлиногорское лесничество) и на юго-западе (Рузаевское лесничество) (Отчет о возможных..., 2023, с. 19).

Животный мир. Животный мир Айыртауского района очень богатый. Фауна позвоночных насчитывает 283 видов, из них млекопитающих 47 видов, птиц – 210, пресмыкающихся – 3, земноводных – 5, рыб – 12 видов. Широкое распространение сосновых лесов на территории района обуславливает в его фауне таежные элементы. Эта специфичность проявляется как на видах, недавно исчезнувших, – медведь и россомаха, так и на донине сохранившихся, это заяц-беляк, косуля, горностай, рысь, марал, белка. Здесь широко распространены лесные формы животных: волк, барсук, лесная мышь, бурузубка. Второе место по численности занимают пластинчатоклювые. В эту группу входят птицы разных

размеров и окраски: лебедь-шипун, лебедь-кликун, серый гусь, кряква, глухарь и др (Отчет о возможных..., 2023, с. 19).

История исследования, характеристика памятников района. Айыртауский район, расположенный в южной части Северо-Казахстанской области, был образован в 1928 г. Районный административный центр – село Саумалколь, находится в 280 км к югу от областного центра – города Петропавловска. Территория граничит с районами им. Г.М. Мусрепова, Шалакына, Тайыншинским и Есильским районами Северо-Казахстанской области и Акмолинской областью. Общая площадь территории составляет 9,62 тыс. кв. км. Границы района несколько раз менялись. Часть земель района в 1964 г. отошла к Рузаевскому району, в 1966 г. – к Арыкбалыкскому району. В мае 1997 г. произошло объединение Айыртауского и Арыкбалыкского районов (География и экология..., 2022, с. 110).

Первые сведения о природе отдельных территорий юга Западной Сибири, в том числе и Северо-Казахстанской области, встречаются в монгольской хронике и у некоторых восточных авторов уже в XIII в.

В конце XVI в., после присоединения Западной Сибири к Российской империи, границы Русского государства и Казахского ханства стали общими. В XVII–XVIII вв. в ходе активного расширения Российской империи на восток появилась необходимость в создании пограничной системы оборонительных сооружений, которые в первую очередь служили для защиты российских территорий и одновременно стимулировали развитие экономических потенциалов ее окраин. Также они содействовали расширению торговых контактов с прилегающими этническими группами и государствами (География и экология..., 2022, с. 110).

В 1696 г. правительство России предписало тобольскому воеводе А. Нарышкину «учинить чертеж», то есть составить географическую карту казахской территории. Выполнить чертеж воевода поручил тобольскому служащему С.У. Ремезову. В предписании было указано: «написать степи от Тобольска до Казачьи орды и до Бухареи Большой и до Хивы, и до Еика, и до Астрахани, куды ближе и сколь далеко днями в ход пути сухим и водяным, летом и зимою, и реки числом и величиною, и корм людям и скоту бескуден бы, и переправил переходны б, и каменные горы проходны б, и урочища ведомы, и всему учинить наличный чертеж трех аршин длины поперек двух, и на чертеже подписать именно» (Свод памятников..., 2008).

В ходе первых исследовательских экспедиций С.У. Ремезовым были составлены ныне известные карты –

«Чертеж всех сибирских городов и земель» и «Чертеж земли всей безводной и малопроездной каменной степи», на которых были изображены важные географические объекты казахской земли. Наиболее правдиво отражены на карте те территории Казахстана, которые примыкают к Западной Сибири и европейской части России (Свод памятников..., 2008).

Накопление ценного археологического материала, часть которого происходила с территории Казахстана, связана с именем Петра I. Он в ряде своих указов 1716 и 1718 гг. приказывал присылать обнаруженные в Сибири старинные вещи в Берг-коллегию или в Московскую и Петербургскую аптеки. Уже в январе 1716 г. от М.П. Гагарина поступила коллекция золотых вещей: бляхи с изображениями львов и других зверей. В декабре добавилась еще одна партия золотых предметов. Большое количество золотых и серебряных артефактов было передано в Петровскую коллекцию А.Н. Демидовым (Хабдулина М.К. и др., 2008).

В 1786 г. профессор натуральной истории и член Императорской академии наук П.С. Паллас, находясь в путешествии по пограничной линии Оренбург – Троицк – Петропавловск – Омск – Семей, отметил, что Тобол-Ишимская линия проходит через полосу бесчисленных пресных, соленых и горьких озер до Ишима, а оттуда до Иртыша (Свод памятников..., 2008).

По данным первого исследователя Сибири Д.Г. Мессершмидта известно, что находки из грабительских раскопок происходили в основном из северо-восточного Казахстана, Кокчетавской и Павлодарской областей. При этом он указывал, что зачастую могилы язычников копаются напрасно, так как там «находят только разные железные и медные вещи» (Хабдулина М.К. и др., 2008).

Обширный материал по археологии Казахстана разбросан в записках М.В. Красовского. При описании центральноказахстанских археологических памятников он использовал материалы собственных наблюдений и рукопись, известную под названием «Топографические описания степной местности», составленную офицерами Сибирского казачьего войска. Интересно отметить, что М.В. Красовский одним из первых поставил вопрос о научном изучении исторических памятников и выдвинул проблему их происхождения и типологии (Свод памятников..., 2007).

Присоединение Казахстана к России, включение его в экономику Российского государства привело к широкому изучению края. К этому времени Казахстан представлял собой слабо исследованную территорию. В многочисленных и разнообразных по своей тематике трудах географов, геологов, натуралистов, геодезистов,

*Айыртау ауданының табиғат нысандары
Объекты природы Айыртауского района*

топографов имеются сведения об археологических памятниках: древних горных выработках, курганных могильниках, остатках городов, поселений, мазарах, рисунках и надписях на камнях, каменных бабах и т. п. (П.И. Рычков, П.С. Паллас, И.П. Шангин, А.И. Лёвшин, А.К. Гейнс). Они регистрировали памятники и приводили их поверхностное описание. В числе исследователей должны быть названы такие выдающиеся ученые того времени, как В.В. Радлов, П.П. Семёнов-Тян-Шанский, Ш.Ш. Уалиханов, Г.Н. Потанин (Хабдулина М.К. и др., 2008).

Основанная в Российской империи в 1859 г. Императорская археологическая комиссия поставила перед собой задачу широкого археологического изучения территории Казахстана. С этой целью сюда был командирован В.В. Радлов, российский востоковед-тюрколог, этнограф, археолог. Результаты его археологических исследований впоследствии были обобщены в капитальном труде «Древности Сибири» (Радлов, 1896). В

1881 г. по разрешению Императорской археологической комиссии на р. Шагала, недалеко от города Кокчетав (Кокшетау), производил раскопки курганов эпохи бронзы А.В. Селиванов, русский чиновник, проявивший себя как историк и археолог (Хабдулина М.К. и др., 2008).

Особой активностью в указанное время характеризуется деятельность Оренбургской архивной комиссии. Ее представителями была проведена очень большая работа по фиксации, учету и охране памятников. При комиссии существовал музей, на базе которого впоследствии был создан Центральный государственный музей Казахской ССР. Заметную роль в комиссии играл И.А. Кастанье, российский археолог, историк-востоковед. Он провел первичную классификацию и составил подробный перечень всех известных до 1910 г. археологических памятников Казахстана по типам и областям. Его капитальный труд «Древности Киргизской степи и Оренбургского края» (1910 г.) не утратил своего значения до настоящего времени.

*Қарасай мен Ағынтай батырлардың мемориалдық кешені
Мемориальный комплекс батыров Карасай и Ағынтай*

Деятельность этих обществ проходила в тесном контакте с работой центрального археологического учреждения страны – Императорской археологической комиссией, которая выдавала открытые листы на право проведения археологических раскопок, а затем публиковала итоги их в своих отчетах. От имени комиссии раскопки производили в 1894 г. А.В. Селиванов около городов Кокчетав и Атбасар, в 1911 г. – Ю.П. Аргентовский (уральский археолог) близ города Петропавловска, где он раскопал шесть курганов эпохи бронзы; в 1914 г. археологические работы проводил Н.Н. Бортвин (российский археолог) в 8 км к юго-западу от Петропавловска (Хабдулина М.К. и др., 2008).

Исследователи, краеведы в период до Октябрьской революции 1917 г. внесли неоценимый вклад в археологическую науку Казахстана, оставив огромный

материал по памятникам древности. Проведенный ими учет и профессиональные описания многочисленных памятников и предметов древности не утратили своего значения и в наши дни. Некоторые памятники со временем совершенно разрушились или настолько видоизменились, что сохранившиеся сведения о них являются в настоящее время единственным источником ознакомления с ними.

В 1918 г. Совет народных комиссаров издает декрет о регистрации всех монументальных и вещественных памятников старины и искусства. В 1919 г. учреждается Государственная академия истории материальной культуры (ГАИМК). В центральноазиатских республиках молодой страны Советов организовываются самостоятельные научно-краеведческие учреждения для изучения и охраны памятников истории, культуры

и искусства. В ноябре 1920 г. в Ташкенте организуется Туркестанский комитет по делам музеев и охраны памятников старины, искусства и природы (Туркомстарис, позднее – Среднеазиатстарис), ставивший своей целью не только охрану, но и изучение памятников старины на территории Средней Азии и Казахстана (Свод памятников..., 2007).

Не остался без внимания и регион Северного Казахстана. В январе 1924 г. в городе Петропавловске открывается краеведческий музей, который становится научным центром и хранилищем древнейших ценностей области (Свод памятников..., 2007).

Среди немногочисленных российских источников XIX в., содержащих отрывочные сведения о северных территориях казахских степей и упоминания о локализации территории современного Айыртауского района, находится исследовательский дневник майора Ф.К. Набокова, командира военного корпуса, отправленного в Казахскую степь в 1816 г. для выбора удобных мест строительства новых крепостей и казачьих станиц. Ф.К. Набоков в своем дневнике писал о встрече трех отрядов у подножия горы Якшы-Янгистау (Жаксы Жалгыстау), расположенной в 240 верстах от Горькой линии, где позади горы Жаксы Жалгыстау «стояли аулы разных караульских волостей до 1000 кибиток, где хан Валий находился» (Сибирский вестник..., 1820).

Речку Акканбурлык (Акканбурлук) называли Кулай-Агырь-Бурлук. Под таким названием она отмечена на карте 1825 г. В дальнейшем уже Г.Н. Потанин, русский исследователь Северной и Центральной Азии, побывавший в Айыртауском крае в 1895 г., сообщал, что «эти места использовались потомками знаменитого сарымбетского хана Валия как летние пастбища» (Об основании..., 2019). Г.Н. Потанин встречался в этих местах с отцом Шокана Уалиханова – султаном Чингизом (Шынгыс). Известный казахский ученый Ш.Ш. Уалиханов очень интересовался памятниками древности родного края – урочищем Сырымбет Айыртауского района Северо-Казахстанской области.

Впервые археологические памятники Айыртауского района описали горный инженер (маркшейдер) И.П. Шангин и географ И.Я. Словцов. В 1816 г. И.П. Шангин возглавил экспедицию для поиска медных рудников, а также составления топографической карты Северо-Казахстанского края. В отчете «Извлечение из описания экспедиции, бывшей в Киргиз-Кайсацкой степи в 1816 г.», опубликованном в «Сибирском вестнике» за 1820 г., он указал на древние выработки медной руды на юго-западном берегу оз. Имантау и находившиеся около них курганные погребения.

В путешествии по Кокчетавскому краю в 1878 г. И.Я. Словцов неоднократно обращал внимание на встречавшиеся археологические объекты, позже описанные им в «Путевых записках», которые были опубликованы Западно-Сибирским отделом Русского географического общества в 1881 г. Его маршруты пролегли по юго-западной части Айыртауского края. И.Я. Словцовым приведены данные о памятниках материальной культуры возле озер Имантау, Копа, Жетыбай, а также по берегам рек Шагалалы (Чаглинка), Атбасар (Жабай), Желтыбай, Акканбурлык, Ак-Кайракты. Он в своих записях отмечал погребальные сооружения – курганы, могилы, каменные изваяния: могильник у горы Айыртау, группы курганов у оз. Айдабол и др. Встречаются описания и других объектов: медных выработок, расположенных в 4 км на северо-запад от оз. Арык-Балык, остатков оросительных каналов на берегу р. Акканбурлык близ села Аканбурлык и древних городищ по берегам р. Ак-Кайракты. Цель сбора информации И.Я. Словцов объяснял так: «Ввиду стремления правительства заселять этот край земледельцами небезынтересно было бы ознакомиться с его богатствами и принять посильное участие в собрании, по крайней мере, материалов в естественно-историческом отношении» (Свод памятников..., 2008).

Первые сведения о каменном веке Северного Казахстана были получены в 1930-е гг. благодаря энтузиазму местных краеведов, любителей-археологов. К концу 1930-х гг. в Северном Казахстане были открыты памятники эпохи бронзы, определена их культурная принадлежность, выборочно раскопаны могильники, поселения и горные выработки, разработана предварительная хронология культуры, намечены общие контуры, характеризующие историю племен эпохи бронзы.

Значительный объем работ по сбору архивных материалов о древностях Приишимья и массовые разведочные обследования связаны с деятельностью целинных экспедиций 1954–1956 гг. В северные регионы Казахстана направилась Северо-Казахстанская археологическая экспедиция (СКАЭ) под руководством К.А. Акишева. Основная цель – регистрация памятников старины и «проведение датировочных раскопок». В 1956 г. были осуществлены масштабные разведочные и стационарные археологические работы на территории Айыртауского района, в результате которых отмечены и зафиксированы памятники, вошедшие в коллективную монографию «Археологическая карта Казахстана» под редакцией К.А. Акишева (Хабдулина М.К. и др., 2008).

Начало целенаправленного исследования памятников каменной эпохи, в частности неолита, на

территории непосредственно Айыртауского района Северо-Казахстанской области связано с именем Л.А. Чалой. В 1967–1971 гг. ею открыты и раскопаны стратифицированные стоянки Иман-Бурлук 1 и Иман-Бурлук 2. На стоянке Иман-Бурлук 1 прослежена стратиграфия (Хабдулина М.К. и др., 2008).

Период с середины 50-х до конца 70-х гг. XX в. характеризуется началом целенаправленного изучения памятников раннего железного века М.К. Кадырбаевым и открытие первых поселений раннего железного века в Северо-Казахстанском Приишимье. Деятельность крупного научного коллектива Северо-Казахстанской археологической экспедиции позволила активно изучать памятники разных хронологических периодов Северного Казахстана. Плановые и систематические исследования андроновских памятников стали проводиться с 1967 г. СКАЭ. Разведки памятников начаты под руководством Г.Б. Здановича. В последующие годы массовые разведочные работы проводились практически по всему Северному Казахстану. Только на территории Северо-Казахстанской области было обнаружено и обследовано более 600 объектов археологии, относящихся к памятникам историко-культурного наследия каменного, бронзового, раннего железного веков и Средневековья.

После перехода Г.Б. Здановича в 1972 г. на работу в Карагандинский государственный университет Северо-Казахстанскую археологическую экспедицию возглавил В.Ф. Зайберт (Хабдулина М.К. и др., 2020, с. 138–143). А с 1974 г. Северо-Казахстанская археологическая экспедиция уже состоит из двух отрядов с самостоятельным финансированием: отряда пединститута под руководством В.Ф. Зайберта и отряда Северо-Казахстанского областного историко-краеведческого музея под руководством А.А. Плешакова. Научные планы составлялись в соответствии с научными задачами руководителей и членов коллектива.

Наряду с обширными стационарными работами одним из направлений стало сплошное обследование рек и озер Северного Казахстана с целью выявления древних памятников, определения перспективных районов и разработки научных горизонтов. Уже в первые годы на Ишиме и на его притоках были зафиксированы неолитические стоянки. В итоге на археологической карте Северного Казахстана появились атбасарская культура неолита и ботайская культура энеолита.

Огромный вклад в изучение памятников археологии Айыртауского района внесли работы Северо-Казахстанской археологической экспедиции в 80–90-е гг. прошлого столетия под руководством учеников

Г.Б. Здановича – В.Ф. Зайберта, А.М. Кисленко, А.А. Плешакова, В.И. Зайтова. В 1980 г. разведочным отрядом Урало-Казахстанской археологической экспедиции во главе с Г.Б. Здановичем исследовались памятники археологии, расположенные близ оз. Жаксы Жалгызтау и рек Акканбурлык и Бабыкбурлык в Айыртауском районе (Хабдулина М.К. и др., 2008).

В 1972 г. на территории Айыртауского района, а именно в поймах рек Иманбурлык, Акканбурлык и на берегах озерных котловин одним из разведочных отрядов СКАЭ под руководством Т.А. Бойко и С.С. Заева были зафиксированы и исследованы памятники поселенческого и погребального типов эпохи бронзы, раннего железного века и Средневековья (Бойко А.Т., Заев С.С., 1973, с. 61–73). Отдельные археологические объекты, в частности могильник и поселение Якшы-Янгистау (Жаксы Жалгызтау), курган у села Кирилловка, были подвергнуты стационарным археологическим исследованиям (Зданович Г.Б., 1980, с. 37–44; Плешаков А.А., Мартынюк О.И., 1982, с. 152–153). В 1974 г. работу в Айыртауском районе продолжил археологический отряд Северо-Казахстанской археологической экспедиции под руководством М.К. Хабдулиной.

В изучении эпохи камня в Северном Казахстане 1980 год явился поворотным моментом. В июле разведочным отрядом Северо-Казахстанской археологической экспедиции в составе О.И. Мартынюка и В.И. Зайтова было обнаружено поселение Ботай, расположенное на правом берегу р. Иманбурлык, в 1,5 км к юго-востоку от села Никольское Айыртауского района и давшее название энеолитической культуре Тоболо-Иртышского междуречья (Зайберт В.Ф., 1985, с. 3–17).

Памятник площадью 20 га имеет мощный культурный слой. Под руководством В.Ф. Зайберта на памятнике незамедлительно были проведены первые охранные работы. Ботай со дня открытия привлек внимание высококлассных специалистов археологии СССР, и раскопки велись в течение десяти полевых сезонов. Особую заинтересованность проявили зарубежные ученые, занимающиеся проблемами становления производящего типа хозяйства в эпоху энеолита в целом и доместикировки лошади в частности.

За исследовательский период были изданы десятки научных трудов и введены в научный оборот несколько сотен тысяч единиц артефактов, найденных в культурном слое Ботая. В 1983 г. на поселении провели первый Всесоюзный семинар, а в 1995 г. – Международный симпозиум «Ранние коневоды степей Евразии».

В 1993 г. в свет вышла научная монография «Энеолит Урало-Иртышского междуречья» (Зайберт В.Ф., 1993), в

которой доктором исторических наук, профессором В.Ф. Зайбертом были сделаны демографические расчеты и палеоэкономические реконструкции, результаты которых убедительно доказали, что поселение Ботай функционировало в течение 500 лет, из чего следует вывод – это крупнейший центр эпохи энеолита на территории Евразии. Вот уже более сорока лет продолжается исследовательская работа на поселении, а с начала XXI в. – с применением новых методик. В 2018 г. был основан музей-заповедник «Ботай», где ежегодно проводятся археологические раскопки, научные эксперименты и фестивали, посвященные ранним коневодам Евразии.

В начале 2000-х гг. под руководством А.А. Плешакова с целью создания свода памятников проводились масштабные разведочные работы по исследованию и мониторингу памятников историко-культурного наследия Северо-Казахстанской области, в том числе и разведочные обследования всех рек и озерных котловин Айыртауского района. Для выполнения указанной цели был привлечен и Кокшетауский археологический отряд под руководством В.Ф. Зайберта, и перед этой командой была поставлена конкретная задача – обследовать южные регионы области. Результатом работы коллектива ученых стал выход в свет в 2007 г. археологического энциклопедического издания «Свод памятников истории и культуры Республики Казахстан. Северо-Казахстанская область» (Свод памятников..., 2007). На момент создания свода памятников на территории Айыртауского района было зафиксировано и обследовано 75 археологических объектов, основу которых составляют могильники и отдельные курганы.

На современном этапе возникла научная необходимость в новых масштабных археологических исследованиях с применением современных технологий и использованием естественно-научных методов на территории Северного Казахстана и подготовки нового современного свода памятников области, в том числе по районам.

В июне 2023 г. Институтом археологии им. А.Х. Маргулана в рамках программно-целевого финансирования проекта «Северный Казахстан в контексте культурно исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» были проведены два этапа масштабных исследований западных районов Северо-Казахстанской области. На базе отделов археологии Института археологии им. А.Х. Маргулана были сформированы археологические отряды специалистов по эпохам камня, бронзы, раннего железного века и Средневековья. В рамках их деятельности разведочные группы занимались

полевыми исследованиями вдоль правого и левого берегов р. Ишим с целью выявления археологических и этнографических объектов, включая могильники, курганы и памятники поселенческого типа. Приоритетными задачами являлись мониторинг ранее выявленных и фиксация новых памятников поселенческого типа, мавзолеев, могильников, курганов, петроглифов, балбалов, земель средневекового орошения, караванных путей и мест кочевков населения Айыртауского района. Исследованиями охвачены поймы и надпойменные террасы русла р. Ишим и ее притоков – Иманбурлык и Акканбурлык, северо-западная часть озерной группы и отрогов Кокшетауской возвышенности, включая горные массивы Жаксы Жалгызтау, Имантау и Айыртау, находящихся на территории Айыртауского района Северо-Казахстанской области.

В процессе исследования было идентифицировано свыше пятидесяти археологических и этнографических памятников, что подчеркивает богатство культурного наследия района. Мониторинг и документация объектов осуществлялись с использованием современных технологий, включая беспилотные летательные аппараты и GPS-приемники (Отчет отдела..., 2023). На территории Айыртауского района обнаружено и обследовано 109 памятников историко-культурного наследия, относящихся к разным историческим периодам – от каменного века до исторической современности.

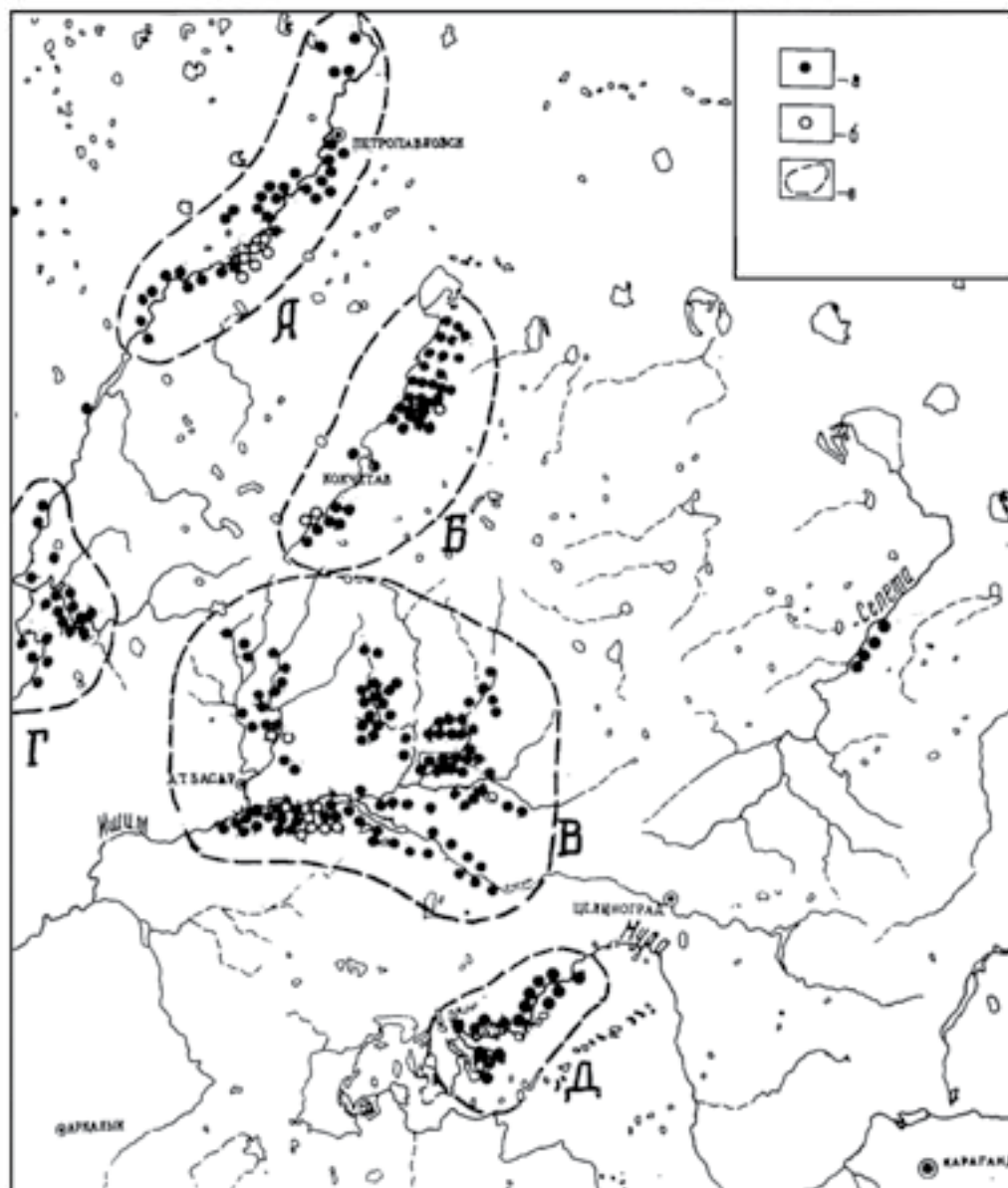
Результаты проведенных разведочных работ опубликованы в отчетах, статьях, содержащих фотографии, планы и карты, что внесло значимый вклад в науку современного независимого Казахстана и в изучение памятников археологии, этнографии Айыртауского района.

Эпоха камня. Айыртауский район представляет собой красивейший край Северо-Казахстанской области. Богатый и разнообразный ландшафт с гористыми и сопочными образованиями, лесами с березово-осиновыми колками и реликтовыми борами явно привлекали человека еще с эпохи палеолита. Здесь имеются выходы различных каменных пород, которые использовались древним человеком для изготовления орудий труда. В бассейнах рек и по берегам живописных озер паслись табуны животных, на которых можно было охотиться. Но из-за объективных и субъективных причин регион не обследовался на предмет нахождения памятников, относящихся к периоду заселения и становления человеческих коллективов на данной территории. Поэтому специалистам еще предстоит новые открытия для воссоздания древнейшей истории края.

Новокаменный век на территории Айыртауского района входит в атбасарскую культуру (VII–III тыс. до н. э.), выделенную В.Ф. Зайбертом на основе материалов исследованных памятников мезолита и неолита Северного Казахстана (Зайберт В.Ф. и др., 2012, с. 352). Северо-западной границей распространения данной культуры является Притоболье, западной и юго-западной – Тургайская ложбина, южная ограничивается Карагандинским бассейном, с северо-востока и востока террито-

рия не выходит за пределы Прииртышья, где обнаружены стоянки с каменным инвентарем, изготовленным из казахстанской яшмовидной породы. На севере площадь распространения атбасарской культуры локализована Тюменским Приишимьем.

Памятники неолита характеризуются пластинчатой индустрией, на ранних этапах – вкладышевой техникой. В позднем палеолите происходит деградация вкладышево-пластинчатой индустрии и переход к отщеповой

Карта расположения памятников каменного века
Северного Казахстана по микрорайонам

технологии. Уже в среднем неолите становится явным преобладание явленского варианта над тельманским. Все чаще применяются пластины удлинённых форм и отщепы в качестве заготовок для орудий труда. Разнообразнее становится и вторичная обработка.

Функциональный анализ орудий труда, произведённый А.А. Плешаковым, показал, что в неолитическую эпоху в хозяйстве племен Тоболо-Иртышского междуречья наблюдается определённая стабильность. Основу хозяйственного уклада составляли охота и рыболовство, причем специализация хозяйственной деятельности с преобладанием охоты или рыболовства повлияло на изменение общего хозяйственного уклада. Кроме того, немаловажную роль в данном процессе сыграло изменение климата.

Местом обитания коллективов служили площадки надпойменных террас, расположенных на высоте от 2 до 4 м над уровнем воды современных степных рек (Тельманский, Виноградовский микрорайоны), реже – на останцах второй надпойменной террасы р. Ишим (Явленский микрорайон).

Атбасарская культура занимает определенное место в азиатской мезолитической культурной зоне. В атбасарскую культуру входят памятники с пластинчатой индустрией и вкладышевой техникой, получивших широкое распространение в эпоху мезолита (промежуточного периода между палеолитом и неолитом) и в раннем неолите. В позднем неолите происходит деградация вкладышево-пластинчатой индустрии и переход к отщепной технологии. Керамика тонкостенная, яйцевидной формы или остродонная с открытой горловиной, с гребенчатой или резной техникой нанесения орнамента, иногда встречаются ямочные вдавления. В орнаментальную композицию входят волнистые линии, «шагающая гребенка», выполненная гребенчатым штампом. В позднем неолите появляется более разнообразный гребенчатый орнамент.

В орудийных комплексах стоянок выделены группы орудий, предназначенных для обработки дерева, кости и рога, выделки шкур, изготовления украшений, одежды, приспособлений для охоты и рыболовства, и группа орудий по созданию керамической посуды.

Орудия труда, составляющие основу охотничьего хозяйства, представлены в коллекциях памятников наконечниками стрел и копий, вкладышами ножей и кинжалов и составных охотничьих орудий. Кроме того, известны многие способы охоты на животных с помощью различных загоронок, ловушек лабиринтного типа, ловчих ям, силков и прочих орудий лова. При охоте на пушных зверей применялись тупые, но

увесистые костяные и деревянные наконечники стрел. Изобилие водоплавающей птицы позволяло пополнять рацион питания в теплое время года. Немаловажную роль в хозяйстве мезолитических и неолитических племен играло рыболовство. Расположение стоянок и поселений в непосредственной близости от воды подразумевает использование в пищу рыбы. Для ее ловли использовались вкладышевые составные гарпуны, с помощью которых лучили рыбу (били с лодки остроуго) в ночное время при специальном освещении. В период весенней охоты применялась покоюга – копье с привязанным на конце ножом для охоты на оленя, лося, плывущих по воде. Обнаружение на памятниках атбасарского типа грузил от сетей говорит о применении сетевого рыболовства. Рыболовство на территории Айыртауского района могло являться одним из основных видов присваивающего хозяйства, поскольку регион богат крупными красивейшими озерами и полноводными реками с богатой ихтиофауной.

Единственным, но ярким археологическим объектом в данном районе является местонахождение Жамбыл-I, где были выявлены орудия труда каменного века. Судя по всему, они относятся к атбасарской культуре, для которой характерны изделия из яшмокарцита. Убедительным подтверждением тому является находка концевых скребков, которые бытовали на всем протяжении неолитической эпохи.

Энеолит. Энеолитическая эпоха в Айыртауском районе представлена поселением Ботай, которое дало название культуре, получившей мировую известность как памятник, демонстрирующий начало производящего хозяйства на Евразийском континенте в виде коневодства.

Ботайская культура – это археологическая культура, выделенная В.Ф. Зайбертом (1983 г.) на основе материалов исследованных памятников Северного Казахстана эпохи энеолита. При изучении энеолитических поселений Тоболо-Иртышского междуречья (Рощинское, Ботай, Баландино, Красный Яр, Васильковка, Сергеевка) стало ясно, что в это время на данной территории сложилась оригинальная археологическая культура со своеобразными чертами хозяйственного уклада.

Ботайская культура, по мнению В.Ф. Зайберта, складывалась на базе местной неолитической культуры с элементами внешних инноваций. Кремневый инвентарь генетически связан с индустрией последних этапов неолитической культуры, претерпевшей процесс замены пластинчатой индустрии отщеповой. Динамическое изменение и совершенствование типов орудий из кремня непосредственно связаны с активизацией производства

Атбасарская культура			Ботайская культура	
Мезолит	Ранний неолит	Средний неолит	Поздний неолит	Энеолит
10540±200 VII тыс. до н.э.	VI тыс. до н.э.	V тыс. до н.э.	IV тыс. до н.э.	IV-III тыс. до н.э.

Генезис атбасарской культуры

продукции потребления и средств труда. Хозяйственно-культурный тип, сложившийся в эпоху энеолита в урало-казахстанских степях, можно определить как оседлый многоотраслевой с доминантой коневодства. Определенную роль в жизнеобеспечении населения играли охота, рыболовство, домашние промыслы.

О производственно-хозяйственной деятельности ботайцев свидетельствуют десятки тысяч предметов: орудия труда, оружие, посуда, украшения. В жилых помещениях коллекцию орудий составляют скребки, ножи, керамика, ретушеры, отбойники, наконечники стрел и копий, костяные изделия. В производственной части поселения набор находок чрезвычайно богат и разнообразен, особенно много костей животных и

предметов, изготовленных из них. Самой многочисленной и наиболее широко представленной является группа кремневых изделий. Для сырья использовалась некачественная крупнозернистая яшмовидная порода и песчанистые кварциты светло-красных и коричневых оттенков. Большинство костных останков принадлежит лошади. Единично встречаются кости зубра, лося, косули, сайги, тура, медведя, волка, лисицы, корсака, бобра, сурка, зайца, кабана. Кроме того, следует отметить частые находки целых скелетов домашних собак, захороненных при входе в жилище.

Типолого-трасологический анализ многочисленных артефактов энеолитических поселений ботайской культуры свидетельствует о многоотраслевом

комплексном хозяйстве, основу которого составляло коневодство, о чем говорят и находки костяных псалий, застёжек пут, проколов для ветеринарных целей. Специализированное коневодство в системе многоукладной экономики резко расширило диапазон домашней деятельности в области производства и обрабатывающих типов труда.

Большое место занимают орудия труда, связанные с деревообработкой и строительством жилищ. Это топоры и тесла, всевозможные долотовидные орудия, скобели по дереву и т.д. С помощью всех этих разнообразных инструментов можно было рубить деревья, разделять их на бревна и осуществлять вторичную чистовую разделку: отеску, изготовление плах, зарубку пазов и изготовление различных изделий.

Только на поселении Ботай обнаружено более десяти тысяч фрагментов керамики. На основе наиболее хорошо

сохранившихся верхних частей было реконструировано около 60 сосудов. В основном это посуда с открытой горловиной или с вертикальными стенками. В тесте использовалась местная ожелезненная глина с естественной примесью кварцита и полевого шпата. Сосуды изготавливались способом ленточного налёпа с последующим обжигом. Орнамент наносился по всей поверхности, а зачастую и с переходом на венчик и внутреннюю сторону горловины. Формовка сосудов проводилась внутри тканевого мешочка (текстильная керамика). Для нанесения орнамента использовалось несколько разновидностей штампов: гребенчатые, веревочные и цилиндрические.

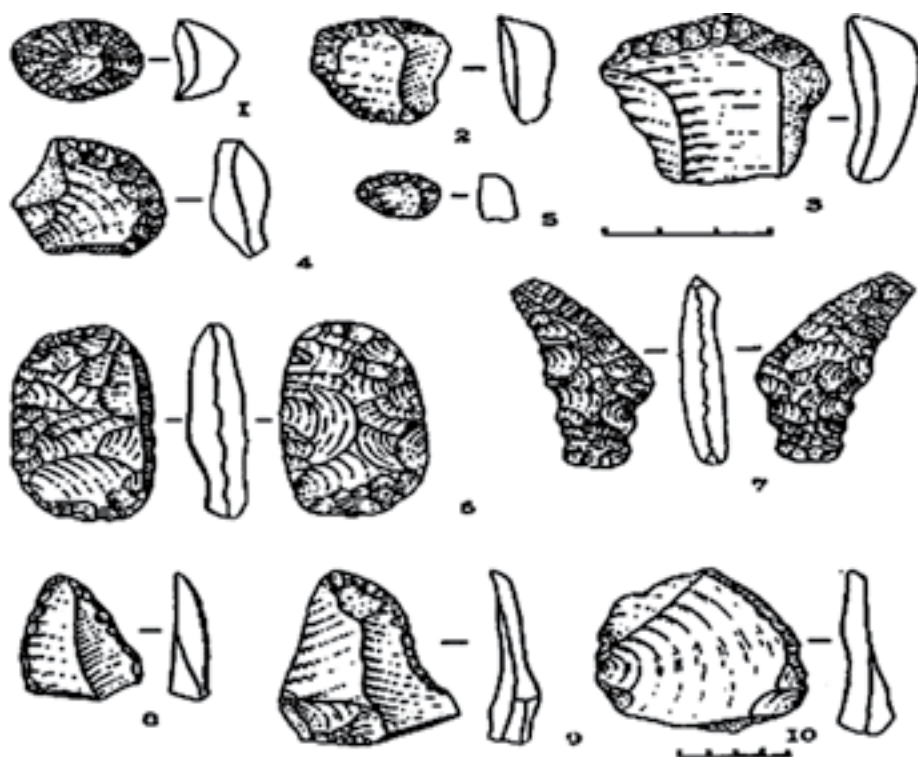
Огромную роль в домашнем производстве ботайцев играло косторезное дело. Древние обитатели применяли костяные орудия в разнообразной производственной деятельности и в быту. Это объясняется обилием

Поселение Ботай. Общий план. План раскопа V

Костяные изделия с поселения Ботай

Поселение Ботай. Кремневые изделия

достаточно прочного и легко обрабатываемого сырья и спецификой технологических процессов некоторых видов производств (кожевенное, керамическое, изготовление плетеных изделий, деревообработка). Анализ технологии косторезного дела показал, что в энеолите были хорошо известны все основные приемы обработки кости и рога: пиление, сверление, строгание, шлифование и т. д. При изготовлении изделий из кости применялись не только каменные орудия, но и медные.

Энеолитические жилища представляли собой полуземлянки округлой или многоугольной формы, площадью от 30 до 70 кв. м. Котлован глубиной 60–80 см. По краям котлована выкладывались глинобитные стены с забутовкой костями; высота стены достигала 80 см. Выше сооружалось шатровое перекрытие из жердей и бревен. Наибольшая высота жилища в центре составляла от 270 до 350 см. В целом жилища ботайской культуры напоминают конструкцию типа «шошала», но углубленные в землю. Внутренняя планировка жилых комплексов следующая: в центре, ближе к коридорообразному выходу, находился очаг, в стенах и в полу выкапывались ямы-хранилища для хозяйственных нужд.

Жилища располагались группами и зачастую примыкали друг к другу, между помещениями сооружались переходы. В основном конструкции поселения делились на жилые и хозяйственные комплексы. Судя по поселению Ботай, хозяйственные комплексы располагались ближе к берегу реки, они имели меньшие размеры, и зачастую в них не было очагов.

Погребения ботайской культуры встречаются только на поселении Ботай; они находились в жилищах, уже не использующихся по основному назначению. В жилище сооружалась погребальная камера, состоящая из глиняной отмостки с перекрытием из жердей. По периметру основание обкладывалось черепами лошадей в два яруса. Захоронение было групповым и одновременным, сопровождалось украшениями из бус, изготовленных из раковин.

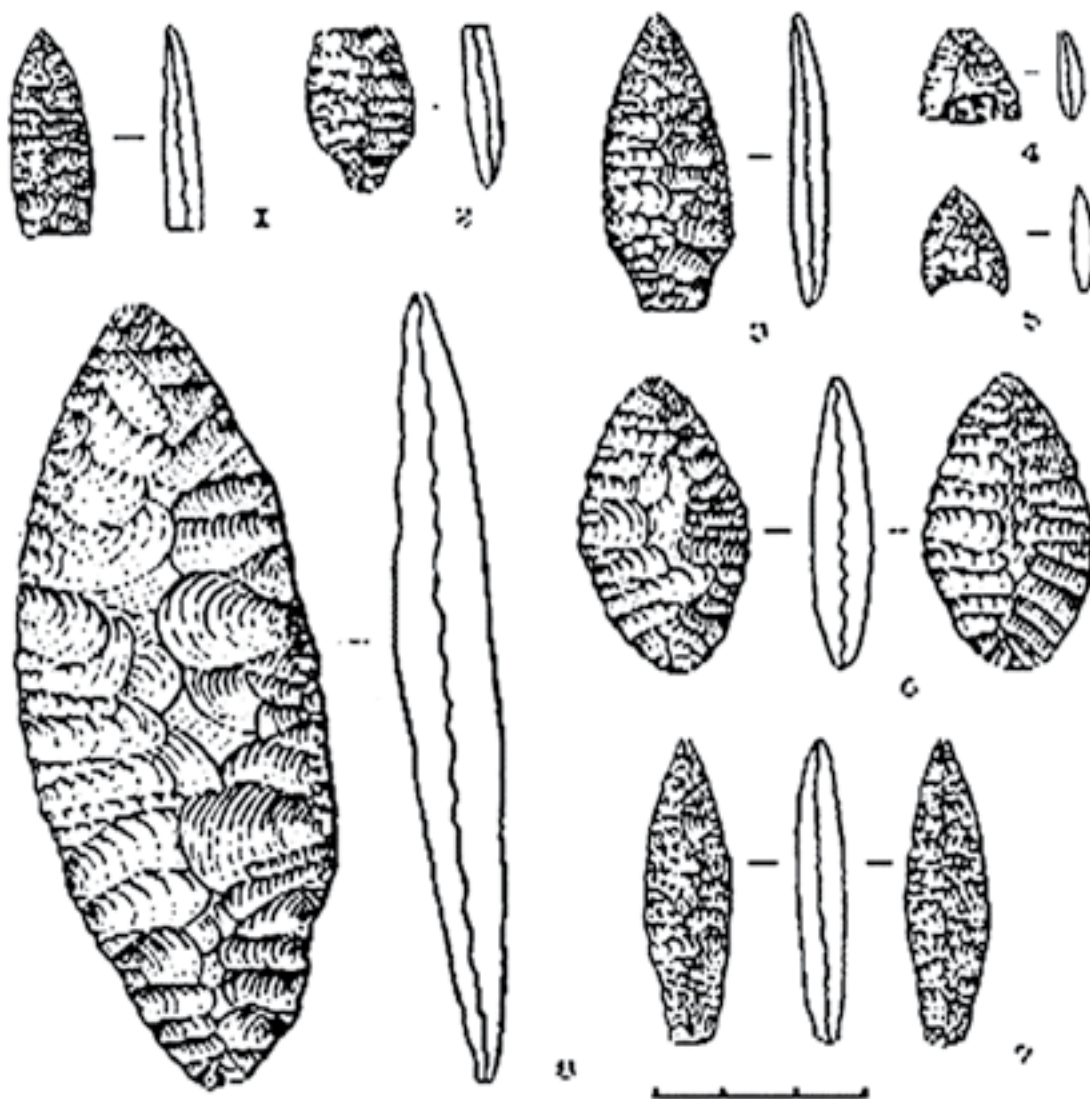
Заслуживает внимания погребение черепа со следами трепанации и посмертной глиняной маской. Оно обнаружено в нише у входа в жилище.

Эпоха бронзы. С физико-географической точки зрения андроновская культурно-историческая общность занимала в глубине Евразийского материка обширную территорию, на которой значительно преобладают низменности и равнины. Огромные площади занимают Прикаспийская, Туранская и Барабинская низменности, Ишимская и Кулундинская равнины, плато Общй

Сырт, Эмбенское, Устьюрт, Тургайское, Бетпак-Дала. Гигантский массив Казахского мелкосопочника, расположенного в центре очерченного региона, с его невысокими всхолмлениями и одиночными сопками, не нарушает общего равнинного характера края. Население андроновской культурно-исторической общности занимало четыре ландшафтные зоны в их современных границах – лесостепь, степь, полупустыни, пустыни. На основании концентрации археологических памятников в различных районах можно заключить, что наиболее благоприятной средой для обитания андроновцев были лесостепи и степи с крупными речными системами, многочисленными притоками и старицами с удобными для проживания экологическими нишами.

Вся материальная культура населения бронзового века свидетельствует о том, что основным занятием в это время было скотоводство в сочетании с мотыжным земледелием (Оразбаев А.М., 1958, с. 216–294). Ведущей формой хозяйственной деятельности на протяжении всей истории андроновской общности являлось скотоводство. Специфику андроновской культуры во многом определяет комплексное хозяйство, которое сложилось еще в Петровскую эпоху. В это же период сформировался трехкомпонентный состав стада: крупный рогатый скот, мелкий рогатый скот, лошадь. Раннебронзовые памятники петровского типа находятся западнее р. Иртыш, на территориях от Северного Казахстана до Южного Урала, представляющих собой центральные и западные регионы распространения андроновской культурно-исторической общности. Комплексы петровской культуры встречаются преимущественно в многослойных памятниках (Зданович Г.Б., 1975, с. 27).

Топография поселений, богатый вещевой и остеологический материал свидетельствуют о том, что в II тыс. до н. э. в степях к востоку от Урала сложились тот тип комплексного скотоводческо-земледельческого хозяйства и тот состав стада, которые еще целое тысячелетие будут определять экономику населения всей бронзовой эпохи. Упрочение производящего хозяйства, несомненно, протекало в напряженной борьбе с чуждым в этническом плане населением периферийных областей лесостепи и степи с их укладом присваивающей экономики. Враждебные отношения, вероятно, существовали и между отдельными родственными коллективами, что выразилось в системе оборонительных сооружений и высоком уровне развития боевого колесничества петровской культуры. На памятниках петровской культуры количество лошадей в стаде составляло от 4 до 12%, а по остеологическим материалам поселений заключительного этапа

Поселение Ботай. Наконечники с двусторонней обработкой

бронзового века удельный вес лошади достиг 30–36% (Зданович Г.Б., 1988, с. 184).

Скотоводство в жизни андроновских племен играло большую роль, так как животные давали все необходимое для существования человека: пищу, шерсть, кожу, кости для поделок, даже топливо в виде кизяка и костей. Основной пищей у андроновцев являлось молоко, из которого также изготавливали творог и сыр. Мясо, видимо, считалось деликатесом, употребляли его по

праздникам, приносили в жертву богам. Разводили овец, коров, лошадей.

Особое внимание уделялось разведению лошадей, среди которых выделяются три типа породы. Отличались они как ростом, так и формами. Элитной была лошадь с высотой в холке 152–160 см, поджарая, с тонкими ногами, маленькой головой и высокой шеей. Она использовалась для колесничьей запряжки, представляющей основную военную силу андроновского общества в петровское

время. Разводили андроновцы и двугорбых верблюдов-бактрианов.

Андроновцы были прекрасными скотоводами. В период поздней и финальной бронзы они первыми стали применять в зимнее время стойловое содержание скота. В холодные зимние дни молодняк держали в отапливаемом жилище, отгораживая для этих целей часть помещения. К жилищам также пристраивались загоны.

Скотоводство как форма хозяйственной деятельности было чрезвычайно выгодно на степных просторах Казахстана. Один квадратный километр разнотравной степи позволял прокормить в год шесть-семь голов быков и лошадей. Это обстоятельство предопределило дальнейшую эволюцию андроновского хозяйства в сторону возрастающего значения скотоводства. В XVII–XVI вв. до н. э., когда в основном шло становление андроновского общества, хозяйство было комплексным, оседлым, с развитой системой фортификационных сооружений. Однако племена петровской культуры не пошли дорогой прогресса городской цивилизации за счет интенсификации экономики и роста производительных сил. Специфика экологической ниши обусловила экстенсивное развитие хозяйства андроновского общества.

Земледелие у андроновцев практиковалось в поймах рек, рядом с поселениями. На плодородной и увлажненной почве возделывались поля, возможно, и огороды. Земли обрабатывали при помощи каменных мотыг. Из злаков выращивали просо, пшеницу, урожай убирали серпами, зерно перетирали в муку зернотерками, пестами прямоугольной или круглой формы. Земледелие было стабильной, хотя и менее продуктивной по сравнению со скотоводством отраслью хозяйственной деятельности населения андроновской общности. Все поселения расположены вблизи удобных для земледелия пойменных участков или выходов ключей и ручьев. Довольно многочисленные находки орудий вторичной обработки почвы позволяют предположить существование примитивного пашенного земледелия, которое базировалось на лиманном орошении. Охота и рыболовство в хозяйстве населения андроновской общности играли незначительную роль (Плешаков А.А., 2013, с. 78–97). Вся материальная культура населения бронзового века свидетельствует о том, что основным занятием в это время было скотоводство в сочетании с мотыжным земледелием.

Следующий этап (XV–XIII вв. до н. э.) связан с расцветом степной культуры. Это подтверждается

расширением территории и обилием поселений и могильников, количество которых превышает число памятников других этапов бронзового века. К XIII в. до н. э. возможности экстенсивного развития комплексного хозяйства были исчерпаны. Интенсификация была возможна только при переходе к яйлажному (отгонному) скотоводству, так как сезонное распределение пастбищ было наиболее рациональной системой землепользования. У пастухов, уходивших со стадами, появляется новый вид временного жилища – легкие шалаши, вероятно, прообраз будущей юрты.

В эпоху алакульской и поздней бронзы значение лошади увеличивается. Она используется для хозяйственных нужд (транспортировка). На смену колесницам приходит верховая лошадь, которая становится важным средством передвижения. Появляются стержневые псалии. Простота и удобство передвижения на лошади наряду с увеличением прибавочного продукта в обществе ведет к его дифференциации и способствует обострению отношений в степи, к учащению набегов как наиболее легкой форме получения материальных благ, ослаблению и деградации племен андроновской культурной общности в финальную бронзу (Зданович С.Я., 1979, с. 20).

Комплексный тип хозяйства успешно развивался практически на протяжении всего II тыс. до н. э. вплоть до IX в. до н. э., однако в период с IX по VII в. до н. э. вновь начали происходить климатические изменения. Переход от комплексного хозяйства к кочевому скотоводству был определен развитием прежде всего внутренних закономерностей и их соотношением с окружающей средой. Трансформация климата, сопровождавшаяся увеличением влажности и похолоданием, вызвали резкие подъемы уровня рек в весеннее время, а продолжительное половодье, в свою очередь, вызвало кризис хозяйства.

В IX–VII вв. до н. э. на просторы Казахстана продвигаются племена с новым экономическим укладом – кочевым скотоводством. На протяжении полутора-двух веков сосуществуют эти два типа хозяйства, но изменившаяся климатическая ситуация в сторону аридизации способствовала завоеванию главенствующего положения подвижным скотоводством с изменившимся составом стада, что привело, конечно к изменению образа жизни древнего населения.

Наряду с традиционным типом хозяйства в степные и лесостепные просторы в эпоху финальной бронзы приходит новый кочевой образ жизни и хозяйствования, который, по мнению К.А. Акишева и многих других

исследователей, сохранился на протяжении длительного времени вплоть до XIX – начала XX в. (Акишев К.А., 1953, с. 18).

Религиозные представления и верования андроновцев были связаны прежде всего с солнцеклонничеством. Это выражалось наиболее ярко в погребальном обряде андроновцев. Кольцевые каменные оградки, трупосожжение и посыпка умершего охрой, наличие огня в обряде – всё это подтверждает отношение человека к солнцу и огню как «производному» от солнца. Погребальный обряд андроновцев представлял собой ритуал сожжения умершего или трупоположение в могильных ямах с каменными или деревянными конструкциями, с погребальными курганными насыпями или с каменными оградками, встречающимися южнее города Сергеевка и в Айыртауском районе. На всех этапах для андроновских погребальных комплексов характерно отсутствие одиночных курганов и наличие погребальной тризны в могильных ямах и в насыпи курганов.

Жилищные комплексы включают поселки, состоящие из нескольких жилищ полуземляночного или наземного типа, на первом петровском этапе – с оборонительными сооружениями.

Среди находок с поселений и могильников основную массу составляет керамика, которая представляет собой плоскодонную посуду ручной лепки горшечной или баночной формы с изящной орнаментацией, выполненной гребенчатым или плоским штампом. В орнаментике характерна зональность декора и наличие различных геометрических и меандридных узоров. О высоком уровне бронзолитейного производства можно судить по орудиям труда и предметам вооружения, изготовленным из оловянистых и мышьяковых бронз, обнаруженным практически в каждом раскапываемом археологическом памятнике этой культуры.

Горное дело и металлургия. Крупнейшим центром добычи меди был Центральный Казахстан, где находились богатейшие месторождения окисленных полиметаллических руд и были обнаружены куски самородной меди весом до нескольких центнеров, а также располагался ряд рудников в районе Жезказгана, в которых найдено много орудий горного дела и зафиксированы следы обработки металлов. Особого внимания заслуживают древние выработки медной руды бронзового века в южных регионах Северного Казахстана.

Наличие месторождений олова обусловило расцвет бронзолитейного производства у андроновцев,

способствовало установлению активных связей с другими племенами и обеспечило доминирующее положение андроновцев в степях. Андроновцы добывали также золото, серебро, свинец.

Орудия труда для добычи руды: клинья из грубо обработанного камня, отбойники весом до 40 кг, кайлы, кирки, молоты, топоры. Рудодробилки, песты и ступки использовались для измельчения руды. Из рога марала делали легкие кайла для разработки россыпей, из ребер животных – орудия для выемки мягкой породы, из лопаток – совки, из бронзы изготавливали кирки и кайла.

Выплавка металла осуществлялась в поселках. Зафиксированы яркие следы металлургического производства, функционировавшего еще на этапе ранней бронзы.

Существенный прогресс в металлургии был достигнут в эпоху поздней бронзы. Стали использовать не только окисленные, но и сернистые руды, что требовало введения дополнительной стадии обработки. Для получения черновой меди необходимо было повышение температурного уровня, это повлекло за собой дальнейшее совершенствование конструкций металлургических горнов и создание специализированных типов печей. Появились новые сплавы: медь плюс олово, медь плюс сурьма плюс олово, медь плюс мышьяк плюс олово, которые использовались в зависимости от назначения изделия.

Керамическое производство. В эпоху ранней бронзы сосуды изготавливали при помощи матерчатого шаблона, сшитого из шерстяной ткани либо из конского волоса. Вероятно, нижняя часть сосуда формировалась путем наlepки глины на шаблон. После завершения процесса изготовления тулова на перевернутый шаблон сверху прилепливалось отдельно сформованное, более толстое, чем стенки, дно, примазывавшееся к стенкам снаружи.

В период средней бронзы одновременно с сохранением предыдущих традиций гончарного производства появляются новые способы изготовления керамики. Например, метод кольцевого наlepа, при котором вначале изготавливали дно сосуда, а затем к нему прилепляли кольцо тулова, кольцо плечиков и кольцо венчика.

Орнамент выполнен тонким, глубоко вдавленным гладким или зубчатым штампом, также широко использовались различные фигурные штампы, ногтевые вдавления, наlepы, встречается роспись черной и бурой краской. Декор нанесен по всему тулову, горло сосуда не украшалось или на него наносился иной элемент

узора, чем на тулово. Это придавало керамике особый парадный вид. Для прочности посуда подвергалась обжигу в специальных печах или на костре.

Жилища. Андроновские поселения преимущественно располагались по берегам малых рек, в местах, защищенных от ветра. В эпоху поздней бронзы наряду с постоянными поселениями появляются временные стоянки, соорудившиеся у родников или на пустынных пастбищах вдали от рек, располагавшихся у колодцев или запруд.

По площади андроновские поселения делятся на два типа: малые, насчитывающие всего несколько жилищ, и большие, включающие 10–20 сооружений. Если для западного ареала андроновской культуры типичны незначительные по размерам поселения (до 10 жилищ), то на Урале, в Северном и Центральном Казахстане преобладают более крупные поселки, состоящие из 10–20 жилищ. В условиях аридизации климата происходит сокращение экологических ниш, удобных для обитания людей, появляются такие крупные поселения, как Язево и Алексеевское (в Притоболье), Новоникольское I и Карлуга II (в Северном Казахстане), Атасу (в глубинных степях Сарыарки). При расширении территории плотность населения в целом уменьшается, но жители концентрируются в удобных для обитания местах.

На андроновских поселениях выявлены две категории жилищ: полуземлянки и наземные постройки. Полуземлянка представляла собой долговременное жилище, заглубленное в землю на 0,6–1 м, изредка до 1,2–1,6 м. Андроновские дома обычно имели правильную прямоугольную форму и отличались большими размерами (от 80–100 кв. м до 200–300 кв. м). Характерной особенностью являлось соединение андроновцами двух соседних сооружений подземным коридором. В эпоху поздней бронзы системой переходов в единый блок объединялись несколько соседних сооружений, преобладает четко распланированное многокамерное жилище правильной прямоугольной формы, сложенное из каменных плит. Площадь составляет 500–600 кв. м, а в отдельных случаях достигает более 1000 кв. м. В качестве строительного материала использовались дерево или камень, в зависимости от наличия их в местных географических условиях.

Ранний железный век (VIII в. до н. э. – IV в. н. э.) – историко-культурный период, когда человек впервые научился обрабатывать железо и начал изготавливать основные орудия труда из железа. Евразийские степи в это время были заселены народами скифо-сарматского мира и родственными им племенами. На территории Казахстана проживали сакские племена,

савроматы, усуни, кангюи, сунну и сарматы, которые занимали определенные территории и участвовали в миграционных процессах. Особое значение в этих процессах имеет территория Северного Казахстана, на которой происходившие исторические события не всегда соответствовали общепризнанной периодизации и хронологии.

Рассмотрение проблемы становления культур раннего железного века Северного Казахстана потребовало анализа событий конца эпохи бронзы и выделения памятников переходного периода. В настоящее время известен верхний рубеж – VIII в. до н. э. как начало раннесакского периода. Характер происходивших событий и явлений предполагает длительность их во времени не менее одного-двух столетий. С учетом этих предположений переходный период может датироваться в пределах IX–VIII вв. до н. э. По казахстанским материалам его предварительно можно назвать донгальско-кеноткельским по двум памятникам (поселения Донгал и Кеноткель X), отражающим культурное своеобразие памятников переходного типа.

Этнокультурная карта раннего железного века Северного Казахстана отражает соседство двух различных археологических культур. Начало их складывания уходит корнями в последствия ксеротерма суббореала (II тыс. до н. э.).

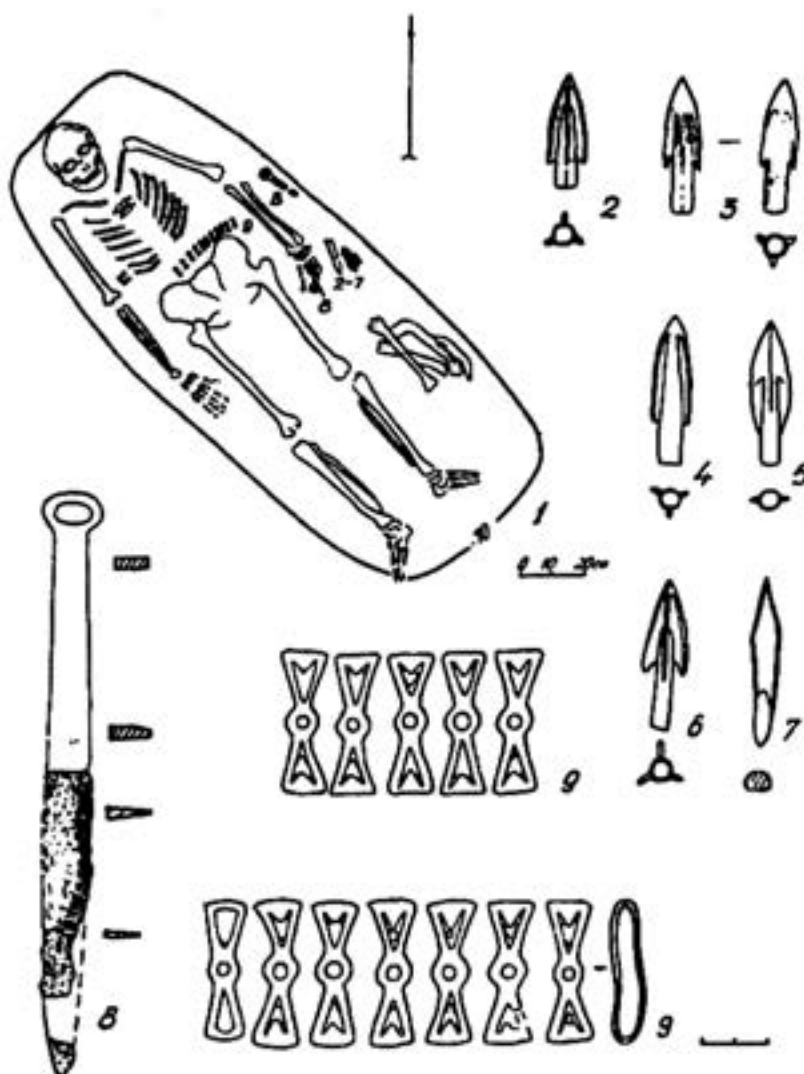
Последующее изменение культурно-исторической ситуации вызвано резкой сменой климатического режима в конце II – начале I тыс. до н. э. Влияние его оказалось различным для лесостепи и степи. Если в лесостепной полосе Западной Сибири это привело к консервации хозяйственных традиций, замедленному течению культурно-генетического процесса, то в степи явилось фактором бурных хозяйственных и культурных преобразований (Акишев К.А., 1972). Процесс перехода к кочевому скотоводству растянулся на одно-два столетия. В экологически удобных оазисах саргаринское население пыталось сохранить привычную комплексную систему хозяйства.

Постепенное преобразование традиций бронзового века, складывание кочевого скотоводства и культуры раннего железного века Северного Казахстана отражают материалы поселения Кеноткель X. Топография памятника, состав культурного слоя, обнаружение мелких фрагментов бронзы, бронзовых изделий, шлаков и каменного инвентаря позволяют квалифицировать поселок как ремесленный и земледельческий центр округа. Для его естественного функционирования была необходима взаимосвязь с оседлыми центрами

ремесла и земледелия. На начальном этапе перехода к подвижным формам ведения хозяйства очаги оседлости существовали в моноэтнической, родственной среде. Фактически это была часть общины, обслуживающая кочевую округу (Акишев К.А., 1991).

В дальнейшем с укреплением и консолидацией новой производственной специализации начинается процесс поляризации кочевого и оседлого мира. Оседлый компонент выносится за пределы этнической общности. К середине I тыс. до н. э. роль земледельческих партнеров для кочевников Северного Казахстана взяли на себя оседлые центры лесостепной полосы.

Одновременно со становлением кочевого скотоводства в степной зоне Северного Казахстана идет процесс формирования культуры раннего железного века. И это довольно ярко демонстрирует группа курганов переходного времени, в обряде которой сочетаются черты как бронзового, так и раннего железного веков (Таиров А.Д., 1993, с. 3–19). Таким образом, в начале I тыс. до н. э. в результате палеоклиматических и хозяйственных преобразований формируются современные границы ландшафтных зон, идет процесс складывания двух различных археологических культур и хозяйственно-культурных типов.

Алыпкаш, курган 2

Преобладающим видом источника о сакском периоде является поселенческий материал. Наиболее ранние курганные комплексы этой зоны относятся к V–IV вв. до н. э. Основным типом древних памятников остальной части Северного Казахстана являются погребальные комплексы. Известные на сегодняшний день поселения единичны, маломощны по культурному слою и кратковременны. Время их функционирования ограничивается переходным и раннесакским периодами (IX–VII вв. до н. э.).

Наиболее отчетливо разнородность поселений и артефактов проступает при определении культурной принадлежности памятников. Археологические объекты Петропавловского микрорайона характеризуют южную периферию оседлых культур лесостепного Зауралья и Западной Сибири. Остальная часть Северного Казахстана в рамках Сергеевского и Ишимско-Чаглинского микрорайонов примыкает к кругу степных культур сакского типа. Но эта ситуация характерна только для скифо-сакского периода. В гунно-сарматское время положение меняется: наблюдается культурная нивелировка, унификация памятников на всей территории Северного Казахстана. Сочетание разнотипных объектов, различие в темпах исторического развития лесостепной и степной полосы, разные критерии обоснования хронологических рамок привели к оформлению дробной хронологической системы, не совпадающей в своих внутренних градациях с периодизацией сакской или сарматской культур (Хабдулина М.К., Зданович Г.Б., 1984).

По результатам анализа погребального обряда и вещевого материала выделяются два крупных периода: сакский – VIII в. до н. э. и гунно-сарматский – II в. до н. э. – IV в. н. э. Второй век до нашей эры отнесен к концу сакского периода по комплексам, традиционно датирующимся IV–II вв. до н. э. Одновременно это век, когда начинают проступать новшества, приведшие к изменению погребального обряда и многих элементов материальной культуры. В II–I вв. до н. э. появляются новые формы предметов вооружения и керамики, распространяется лук гуннского типа. Согласно материалам Северного Казахстана, начало гунно-сарматского времени на этой территории относится к II в. до н. э.

В результате исследований в издательстве АН КазССР в 1960 г. вышел в свет реестр археологических памятников «Археологическая карта Казахстана». В данной работе дается исторический анализ исследований древностей Казахстана с перечислением авторов и археологических объектов. В реестр были включены 4911 объектов с точной привязкой и 395

памятников без указания конкретного местоположения. Этот труд явился практически первым полным изданием, включающим археологические памятники всех эпох, исследованных до 1960 г. в Казахстане (Археологическая карта Казахстана, 1960).

В 1902 г. на XII археологическом съезде в городе Харькове (Украина) рассматривался вопрос о каменных надгробных изваяниях, так называемых каменных бабах. В труде И.А. Кастанье «Древности Киргизской степи и Оренбургского края» имеется интересный «Этюд о каменных бабах» с большим количеством иллюстраций. По воспоминаниям первооткрывателей, в степях Казахстана повсеместно встречались эти памятники старины. При строительстве жилья гранитные изваяния зачастую использовались для забутовки фундаментов домов. А ведь молчаливые и величественные стражи степей хронологически относились к периоду ранних кочевников и средневековых обитателей казахстанских просторов.

Многолетние исследования памятников золотоордынского времени были направлены на изучение территории Западного Казахстана и европейской части республики, так называемого западного крыла под названием «Ак Орда». «Восточное» крыло изучалось преимущественно по памятникам Сырдарьинского региона и частично Центрального Казахстана. Средневековый Северный Казахстан оставался вне внимания специалистов.

Сегодня настало время осветить вопросы формирования и становления казахской народности, появления его на евразийских просторах и образования Казахского государства. По инициативе Главы нашего независимого государства Касым-Жомарта Токаева было предложено провести 2020 год под знаком 750-летия образования государства Золотой Орды как непосредственного политического образования, логически предшествовавшего и участвовавшего в образовании Казахского ханства и казахской государственности.

В отчетах Северо-Казахстанской археологической экспедиции отражены материалы нескольких тысяч археологических памятников, относящихся к различным этапам древней и средневековой истории, расположенных на большой территории северного региона Казахстана. Разведочным и стационарным работам были подвергнуты археологические памятники Северо-Казахстанской области, частично Акмолинской, Павлодарской и Костанайской областей. Однако основное внимание уделялось памятникам первобытных эпох, а средневековые объекты в лучшем случае просто

фиксируются или подвергались раскопкам в связи с исследованиями памятников других эпох. Большинство материалов средневековых памятников до сих пор не опубликованы, не введены в широкий научный оборот и находятся в фондохранилищах.

Назовем лишь несколько археологических объектов, отраженных в отчетах и своде памятников:

– могильник Новоникольское (Кызылжарский район). Эпоха бронзы, ранний железный век, Средневековье. Количество внешних объектов – восемь. При раскопках исследованы шесть курганных насыпей, четыре из них относятся к различным этапам эпохи бронзы, один – к периоду железа, один – к раннему Средневековью. Насыпь средневекового кургана диаметром 12 м, высотой 0,2 м, состояла из сплошного прокала, мощность которого вместе с обожженной подкурганной площадкой достигала 0,5 м. Стенки могилы прокалены. В грабительском перекопе найдены многочисленные украшения из бронзы со следами огня. Погребальный обряд следует классифицировать как трупосожжение в могильной яме;

– могильник Жуантобе (Уалихановский район). Ранний железный век, Средневековье, XX век. Количество внешних объектов – 15. Основу памятника составляют три каменных кургана диаметром 9–10 м, высотой 0,8–1 м. Курганы расположены цепочкой. От крайних насыпей в северо-восточном направлении отходят «усы», причем по одному от каждого кургана. Оба «уса» завершаются каменными площадками. Южнее курганной группы зафиксировано 12 могил с каменной забутовкой (1–2 × 1,5–3 м). На этой же площадке юго-восточнее памятника находится кладбище позднего Средневековья, на котором производились подзахоронения и в XX в.;

– могильник Баганаты 2 (район Шал акына). Эпоха бронзы, ранний железный век, Средневековье. Количество внешних объектов – 42;

– курган 3. Высота 0,55 м, диаметр 9,2 м. На глубине 20 см было обнаружено деревянное перекрытие могилы. Накат из бревен, размером 2,8 × 2 м. Концы стволов опирались на нижние поперечные бревна. На перекрытии зафиксированы кости животных. Под накатом находилась могильная яма размерами 1,65 × 0,5 × 1,5 м. По краям яма обложена черноземными блоками. Скелет погребенного ориентирован по линии северо-запад – юго-восток. Останки располагались вдоль стенки и были перекрыты наклонно установленными дощечками. В изголовье скелета находились кости жертвенного животного. У левого локтевого сустава располагалось компактное скопление семян конопли, вероятно, прежде находившихся в мешочке (кисете). Возле кисти лежал завернутый в ткань шарик беловатого вещества

диаметром 1,5–2 см. Нижний край пятна под кистью заканчивался бронзовым диском диаметром 7–8 см. В области шеи обнаружены бусы из цветного стекла, а около темени – обойма из бересты (вероятно, наконечник). Рядом с черепом зафиксированы остатки ткани, которая представляла собой, скорее всего, погребальный убор или деталь прически. Погребение датируется ранним Средневековьем;

– курган 5. Диаметр 2,5 м. Поверхность представлена каменным панцирем. Под ним была обнаружена каменная забутовка могильной ямы. Захоронение эпохи Средневековья содержало останки погребенного, ориентированного по линии север – юг. Костяк находился внутри ящика, сооруженного из деревянных плах. На уровне тазовых костей найдена бусина диаметром 2 см, высотой 2,5 см, изготовленная из стеклянной массы и пасты. У правого плеча располагались кости жертвенного животного;

– могильник у села Карьерное (Кызылжарский район). Раннее Средневековье. Открыт в 1967 г. разведочной группой Северо-Казахстанской археологической экспедиции под руководством С.Я. Зданович. Большая его часть разрушена карьером. Обнаружены две разрушенные могилы. Вещевой материал: череп лошади с кольчатыми железными удилами плохой сохранности, три плоские подвески из лазурита, шесть костяных предметов (проколки);

– поселение Лебяжье (Кызылжарский район). Неукрепленное поселение позднего Средневековья располагалось на левом берегу р. Ишим, в срезе обрыва, восточнее оз. Лебяжье. В 1956 г. обследовано Северо-Казахстанской археологической экспедицией под руководством К.А. Акишева и внесено в АКК под № 77 (I – № 924);

– могильник Новокаменка (Кызылжарский район). Позднее Средневековье (XV–XVII вв. н. э.). Могильник был полностью раскопан археологической экспедицией. Расчищены 24 погребения, причем 10 из них – детские. Погребальный инвентарь обнаружен лишь в одном захоронении: это было стеклянное зеркальце в деревянном футляре.

Еще многие и многие археологические памятники Средневековья и коллекции древних артефактов ждут своих исследователей. Их публикации в научной литературе и освещение в средствах массовой информации помогут в популяризации памятников историко-культурного наследия в воспитательных и познавательных целях.

В 2019 г. еще одной находкой средневекового золотоордынского времени в Северном Казахстане

явилось обнаружение жителями села Донецкое Тайыншинского района женского (?) погребения, сопровождавшегося набором инвентаря: зеркалом с изображением орнаментальных мотивов и двух рыб, деревянным гребнем, железными ножницами, железным стержнем, обломком железной чаши. Эта находка еще требует научного исследования, проведения различных анализов с целью получения более полной информации для определения хронологической и культурной принадлежности данного захоронения. Уникальные артефакты попали в руки ученых благодаря содействию прокуратуры Северо-Казахстанской области (Плешаков А.А., 2021, с. 115–124).

Постановление ЦК ВКП(б) СССР от 09.08.1944 г. о запрете археологического исследования средневекового периода до сих пор официально не отменено. Но сегодняшняя политическая ситуация в суверенном Казахстане автоматически открывает завесу прошлого над историческими событиями золотоордынского времени. Раскопки мавзолея Кызылоба в Уалихановском районе являются началом исследования средневекового периода северного региона Казахстана (Плешаков А.А., 2020, с. 91–100).

Средневековая история урало-казахстанских степей отражена в работах С.Г. Боталова, который несколько последних десятилетий исследовал памятники на большой территории обитания кочевников Казахстана и сопредельных регионов (Боталов С.Г., 2015, с. 544–545, 1007–1012).

Существенной проблемой в сфере археологии является охрана и использование памятников историко-культурного наследия. В связи с изменением собственности земельных участков после развала СССР до сих пор нет четкого представления о реальном сохранении памятников археологии (Плешаков А.А., Котляренко Е.П., 2011, с. 54–59). Вследствие этого в 2019 г. прокуратурой Северо-Казахстанской области была разработана программа «Сохранение историко-культурного наследия» и организован надзор в сфере обеспечения охраны объектов историко-культурного наследия региона. Это реально действенный документ, который еще до опубликования закона Республики Казахстан от 26 декабря 2019 г. № 288-VI «Об охране и использовании объектов историко-культурного наследия» был способен урегулировать систему работы органов власти по отношению к ценностям историко-культурного наследия края. Положительные результаты были достигнуты уже в 2019 г. и получили развитие в 2020 г.

Топонимика района. Свое название район получил от двух, разделенных дорогой гор Айыртау,

которые находятся на берегу оз. Айыртаушык. Топоним «Айыртау» переводится как «раздвоенная гора».

Все орографические объекты края имеют свое название – ороним. Ороним – это собственное название любого объекта рельефа земной поверхности, как выпуклого (гора, горный хребет, холм), так и вогнутого (долина, овраг, впадина, ущелье, котлован). По замечанию В.А. Никонова, как и названия других природных объектов, они устойчивее, чем, например, названия населенных пунктов, но во многом сходны с гидронимами. Для оронимов гораздо чаще, чем для других видов топонимов, служит главным признаком внешний вид объекта (очертание горы или ее окраска). Нередко ороним передает форму объекта метафорически, переносно, например, Айыртау (Никонов В.А., 2011, с. 46).

Водорезов Г.И. пишет, что «нельзя не отметить наблюдательности казахского народа. Кочевавшие по беспредельным просторам казахи в этом весьма монотонном мелкосопочном рельефе и в кажущихся однообразными сопках хорошо подметили морфологические особенности их и, в зависимости от форм и высоты, дали особые им названия: «тау», «төбе», «адыр» «шоқы», «жал» и т.д.» (Водорезов Г.И., 1938, с. 5). Народные географические термины положительных и отрицательных форм рельефа зачастую встречаются в топонимах района, среди них орографические термины возвышенностей (тау, шоқы, төбе, тас) и понижений (шұңқыр, сай, ой), например: Имантау, Жалғызтау, Жаманшоқы, Құлшыбайтөбе, Тасарал, Сарысай и др.

Некоторые топонимы прямо или косвенно указывают на состав горных пород. В частности, места коренных выходов известняков, белого мрамора, монокварцитов, кварцевых и баритовых жил могут называться Ақтау – белая гора, Ақшоқы – белая сопка и др. Установлено, что монокварциты, кварцево-баритовые тела обычно создают положительные формы рельефа среди гидротермально измененных осветленных пород. Эти элементы рельефа благодаря присущей им светлой окраске еще в глубокой древности служили ориентирами у кочевого народа. Они и в настоящее время имеют большое значение при поисках месторождений, так как в контакте с ними (на склонах сопок) залегают измененные кварцево-серицитовые породы, непосредственно связанные с оруденением (Бакенов М.М., 1968, с. 25).

Встречается много гидронимов со словами су – вода, көл – озеро, бұлақ – родник, түбек – полуостров, шалқар – большой, так как водные источники играли в жизни кочевников большую роль – они служили ориентиром при выборе маршрутов передвижения, мест стоянок.

Казахский народ с давних времен уделял большое внимание физико-географическим особенностям водных объектов (рельеф, климат, почва, растительности), давал им названия (номинация) и умел отличать по определенным признакам, необходимым для ведения хозяйства. К ним можно отнести следующие топонимы: Қарасу, Қоскөл, Жетікөл, Құмдықөл, Сарытүбек, Сарыбұлақ, Сұлукөл, Шолақөзек и др.

Многие топонимы района содержат в своем составе названия растений и деревьев, произрастающих здесь. Топонимы, связанные с растительным миром, могут информировать о былом или настоящем распространении тех или иных видов растений, что помогает воссоздать картины исторических ландшафтов. Это такие названия, как Шоққарағай, Қаратал, Қамысақты, Қарақамыс, Құрқарағай и др.

Особое место в географических названиях района занимают топонимы, в которых присутствуют названия животных. Здесь часто встречаются обитатели леса и степи – дикие животные и птицы, потому и названия населенных пунктов, возвышенностей или водных источников связаны с представителями фауны: село Қарсақ, гора Бүркітті (Орлиная), остров Змеиный и др.

Природная среда формирует не только вид хозяйственной деятельности, но и образ жизни людей. Физико-географические предпосылки изучаемой нами территории вполне соответствуют развитию двух направлений в сельском хозяйстве – земледелию и животноводству. Например, топоним Саумалкөл тоже передает информацию о жизненном укладе кочевников. Названия, связанные с системой земледелия, говорят о наличии нескотоводческих отраслей хозяйства. О развитии земледелия в прошлом на территории Айыртауского района свидетельствуют довольно распространенные термины егін, арық, которые зафиксированы в названиях районов: Егіндіағаш, Арықбалық и др.

Формирование антропонимов района можно разделить на несколько групп: топонимы, связанные с именами героев (Карасай батыр, Ағынтай батыр и др.) и деятелей истории и культуры (Акан Серы, Үкілі Ыбырай, усадьба Айғаным и др.). *В традиционном казахском обществе наименования местностей происходят в основном от названия зимовок, которые принадлежали тому или иному султану, батыру, бию и другой степной знати. А названия зимовок, естественно, связаны с прозвищами или именами хозяев, например, Әлжан, Құсбек, Ақан и др. Отсюда и возникновение антропонимов.*

Следует отметить, что местные географические названия сохранились в гидронимах и оронимах.

Что касается ойконимов, то большая их часть переименовывалась или существовала параллельно с русскими названиями, соответственно, на территории района длительное время функционируют две топонимические системы – казахская и русская, которые взаимодействуют друг с другом (Омарова Г.Т., 2010, с. 34).

Как известно, топонимические системы складываются постепенно. На их формирование влияют не только местные географические условия, но и этнический состав территории, особенности переселенческого процесса, страна исхода переселенцев. Современный этнический состав населения региона складывался на протяжении длительного исторического периода. Наиболее осязаемое влияние на этот процесс оказали общественно-политические события XX в., в первую очередь насильственные переселения различных социальных и этнических групп. Это способствовало массовому появлению крестьянских поселков в районе. Буквально на глазах вырастали новые селения. Образование русских ойконимов происходило главным образом по именам и фамилиям первопоселенцев, например: Антоновка, Колесниковка, Карловка, Кирилловка, Кутузовка, Лобаново, Комаровка, Лавровка, Гусаковка, Матвеевка и др.

В годы советской власти в Айыртауском районе возникало много новых поселений: сельскохозяйственные артели, товарищества по совместной обработке земли, коммуны, колхозы, совхозы. В первые послереволюционные годы им давали определенные названия: Заря, Прекрасное, Светлое, Интернациональное и др.

Одним из значительных событий, отразившихся на изменении природных ландшафтов, было освоение целинных и залежных земель, после 1954 г. повлекшее за собой массовые переименования. Это было особенно заметно в северных регионах республики, в том числе в Айыртауском районе. В этот период на территории района появились такие названия сел, как Целинное, Трудовое и др.

Также встречаются названия, описывающие природные особенности местности или географическое положение объекта. Примеры таких топонимов: Горное, Высокое, Междоузёрное, Красногорка и др.

Одним из способов образования русской топонимии района является гибридизация казахских наименований, то есть добавление различных определений: жоғарғы – верхний, төменгі – нижний и др. Например: Верхний Бурлык – Жоғарғы Бұрлық, Нижний Бурлык – Төменгі Бұрлық и др. Калькирование – это тоже один из способов перехода казахских наименований в русскую топонимию.

мию. Например, Бүркітті тауы – гора Орлиная, Тасеткел – Каменный Брод, Қамысақты – Камышовое и др. Гибридные и калькированные названия, возникающие как результат словообразовательной адаптации, употребляются в казахской и русской топонимии района параллельно (Омарова Г.Т., 2010, с. 35).

Из истории образования Айыртауского района.

Район был образован в 1928 г. (в составе Кзыл-Джарского округа) под названием «Володарский». В годы советской власти район неоднократно подвергался переименованию и изменению территориальных границ (с 1930 по 1963 г. – Айыртауский район, с 1963 г. – Володарский). В 1993 г. Володарский район был переименован в Айыртауский. С 1944 по 1997 г. район находился в составе Кокчетавской (с 1993 г. – Кокшетауской) области и в связи с упразднением данной административной единицы был передан в 1997 г. в состав Северо-Казахстанской области,

административный центр – село Саумалколь. В район входят 14 сельских округов, численность населения (по данным на 2023 г.) – 32,6 тыс. человек.

Айыртауский район обладает богатой историей переселений. В XIX в. на данной территории были основаны казачьи станицы (Аиртавская, Акан-Бурлукская, Арык-Балыкская, Лобановская, Нижне-Бурлукская и др.) и крестьянские поселения (Кривоозёрное (сейчас – село Саумалколь), Антоновское, Воскресеновское и др.). В годы советской власти жители района гостеприимно принимали представителей депортированных народов, а позже сюда переселялись русские, украинцы, белорусы и другие народы для освоения целинных и залежных земель. В результате в районе сформировался полиэтничный состав населения (Ключарева В.В., 2023, с. 151–152).

В настоящее время является одним из крупных районов Северо-Казахстанской области. По экономическому

Административно-территориальное деление Айыртауского района (в районе 75 населенных пунктов, распределенных по 14 сельским округам)

Сельские округа	Населенные пункты
Антоновский сельский округ <i>Административный центр – село Антоновка</i>	Акан Серы
	Антоновка
	Жумысшы
	Заря
	Комаровка
	Лавровка
	ст. Уголки
Арыкбалыкский сельский округ <i>Административный центр – село Арыкбалык</i>	Агынтай батыра
	Арыкбалык
	Баян
	Горное
	Карасай батыра
	Целинное
Володарский сельский округ <i>Административный центр – село Саумалколь</i>	Айыртау
	Воскресеновка
	Галицино
	Красногорка
	Новоукраинка
	Орловка
	Саумалколь

Гусаковский сельский округ <i>Административный центр – село Гусаковка</i>	Береславка
	Гусаковка
	Карсаковка
	Новосветловка
Елецкий сельский округ <i>Административный центр – село Елецкое</i>	Айыртауское
	Елецкое
	Колесниковка
	Междуозёрное
Имантауский сельский округ <i>Административный центр – село Имантау</i>	Верхний Бурлук
	Имантау
Казанский сельский округ <i>Административный центр – село Казанка</i>	Аксёновка
	Бурлык
	Всеволодовка
	Казанка
	Никольско-Бурлукское
	Прекрасное
Камсактинский сельский округ <i>Административный центр – село Карасёвка</i>	Бирлестик
	Камсакты
	Кумтоккен
	Орлиногорское
	Светлое
	Укили Ыбырай
Каратальский сельский округ <i>Административный центр – село Каратал</i>	Ботай
	Высокое
	Каратал
	Косколь
	Шукирлик
Константиновский сельский округ <i>Административный центр – село Константиновка</i>	Аканбурлык
	Акшоқы
	Константиновка
	Красново
	Куспек
	Матвеевка
Лобановский сельский округ <i>Административный центр – село Лобаново</i>	Альжан
	Заря
	Лобаново
	Шалкар
Нижнебурлукский сельский округ <i>Административный центр – село Нижний Бурлук</i>	Нижний Бурлук
	Жаксы Жалғызтау

Сырымбетский сельский округ <i>Административный центр – село Сырымбет</i>	Даукара
	Егиндыагаш
	Каракамыс
	Сарыбулак
	Сырымбет
	Сулуколь
	Шоккарагай
	Шолакозек
Украинский сельский округ <i>Административный центр – село Кирилловка</i>	Бурлык
	Каменный Брод
	Карловка
	Кирилловка
	Кутузовка
	Петропавловка
	Сарысай
	Сарытубек

развитию район относится к аграрно-промышленному. В регионе динамично развиваются зерновое хозяйство, животноводство и горное производство.

АНТОНОВСКИЙ СЕЛЬСКИЙ ОКРУГ

Решением главы Кокчетавской областной администрации 12 декабря 1993 г. был создан Антоновский сельский округ. Административный центр – село Антоновка.

Село Антоновка. В 1896 г. в поселение Киши Косколь прибыло сто семей из сел Антоновка, Журавка, Кулышевка Пирятинского уезда Полтавской губернии. Прибывшие на новое место жительства были наделены участками земли. Жители начали строить землянки, некоторые зимовали в старых банях. Зима выдалась суровая и снежная. В землянках было сыро и холодно. Весной приступили к строительству домов. Образовали сначала маленький хутор, затем развивали скотоводство, выращивали хлеб. Так образовалось небольшое село Антоновка. Село было названо в честь села Антоновка, откуда родом была большая часть переселенцев.

Село Акан Серы. Село названо в честь казахского поэта, народного композитора и певца Акана Серы Корамсаулы (1843–1913 гг.). Казахский народ с глубоким уважением и любовью произносит имя Акана Серы. Родился он в урочище Каратал, где сейчас вырос обновленный аул имени Акана Серы. Его настоящее имя – Ажигит, но с детства его ласкательно звали

Аканом. Талантливый юноша обладал редким даром поэтической импровизации, красивым голосом и хорошей исполнительской техникой. В 1993 г. к 150-летию со дня рождения акына на берегу оз. Косколь построили новый современный аул Акан Серы и воздвигли мемориальный комплекс – памятник поэту.

Село Комаровка. В 1908 г. на берегу оз. Сарыколь было основано переселенческое селение, которое было названо Комаровской.

Село Лавровка. В 1900–1901 гг. крестьяне из Пензенской, Самарской, Орловской, Нижегородской губерний стали прибывать в Кривоозёрную волость (ныне Саумалколь). Некоторые из переселенцев получили земельные наделы и стали селиться вдоль речки Камсакты, так и стало строиться село. Село было основано в 1902 г. и названо по фамилии православного священника Лаврова, который оказал посильную материальную помощь на строительство церкви с условием, что село будет названо по его фамилии.

Литература

1. Материалы сайта Северо-Казахстанской областной универсальной научной библиотеки им. С. Муканова.
2. Мәлікова С. Айыртау ауданының елді мекен тарихынан. Atau.kz. Ономастическая электронная база. 2020.
3. Отдел архивов и документации СКО. Северо-Казахстанский государственный архив. Справочник по истории административно-территориального деления СКО. Петропавловск, 2007. С. 69.

АРЫКБАЛЫКСКИЙ СЕЛЬСКИЙ ОКРУГ

Решением главы Кокшетауской областной администрации 24 декабря 1993 г. был создан Арыкбалыкский сельский округ. Административный центр – село Арыкбалык.

Село Арыкбалык. На западном берегу оз. Имантау, там, где из него вытекает р. Арыкбалык, находится село Арыкбалык, основанное в 1824 г. В селе обнаружены следы древних арыков, разделявших крестообразно поля, свидетельствующие о развитии здесь хлебопашества в самые отдаленные времена. Название станицы местные жители связывали с оригинальным способом добычи осетровых рыб первопоселенцами, которые разделили русло реки, вытекающей из оз. Имантау, на несколько десятков арыков по числу семей, живших в старинном поселке, на месте которого и была образована станица.

Аулы Карасай батыра и Агынтай батыра. Решением акима Северо-Казахстанской области от 24 января 2000 г. аул Мадениет переименован в аул Карасай батыра, село Златогорка – в аул Агынтай батыра. Батыры Карасай и Агынтай в XVII в. под началом хана Есима около полувека сражались против иноземных захватчиков, защищая родную землю. Многие повидали они вместе и потому похоронены были также вместе, как лучшие и неразлучные друзья. Оба батыра погребены на сопке Кулшыбайтобе. Мемориальный комплекс «Карасай-Агынтай» был открыт 15 октября 1999 г. Комплекс является местом паломничества и экскурсий. Каждый год здесь собираются тысячи паломников, чтобы поклониться их духу и попросить благословения.

Село Баян. По преданию, село названо в честь дочери одного бая – Баян. А позже село было переименовано и стало называться Наследниковка. Постановлением акимата Северо-Казахстанской области от 14 октября 2009 г. № 264 и решением областного маслихата от 14 октября 2009 г. № 18/10 село Наследниковка было переименовано в село Баян.

Литература

1. Мәлікова С. Айыртау ауданының елді мекен тарихынан. Atau.kz. Ономастическая электронная база. 2020.
2. Памятная книжка Акмолинской области на 1887 год. Адрес-календарь и географическо-статистические сведения // Издание Акмолинского областного правления / Сост. И.А. Козлов. Омск: тип. Акмол. обл. правл., 1887. С. 133.
3. Памятная книжка Акмолинской области на 1913 год. Адрес-календарь и географическо-статистические сведения // Издание Акмолинского областного правления

/ Сост. В.С. Недашковский. Омск: тип. Акмол. обл. правл., 1913. С. 243.

4. Справочник по истории административно-территориального деления Северо-Казахстанской области (29 июля 1936 г. – 1 января 2007 г.). Петропавловск, 2007. С. 68.

ВОЛОДАРСКИЙ СЕЛЬСКИЙ ОКРУГ

Административный центр – село Саумалколь. Село расположено на берегу одноименного озера, в 248 км к юго-западу от областного центра – города Петропавловска и в 92 км к западу от ближайшего города Кокшетау. Первым крестьянским поселением на территории современной Северо-Казахстанской области было село Кривоозёрное (впоследствии село Володаровка, ныне Саумалколь) настоящего Айыртауского района. Кривоозёрное было основано в 1866 г. пятью семьями, самовольно переселившимися из Челябинского уезда Российской империи. Поселение, возникшее на арендованной у местных казахов земле, было официально зарегистрировано в 1884 г. Затем подобным же образом стали возникать крестьянские поселения вплоть до 1912–1914 гг.

В 1922 г. было переименовано в Володарское в честь красного командира Ивана Володарского, павшего от рук колчаковцев в бою за село в ноябре 1919 г. Совместным решением сессии Кокшетауского областного маслихата и акима Кокшетауской области от 30 апреля 1997 г. село Володарское, административный центр района, переименовано в село Саумалколь. Село Саумалколь получило свое название от названия озера: *саумал* – кобылье молоко, *көл* – озеро. Поверхность озера в ветреную погоду как бы пенится и светлеет, как кобылье молоко – саумал.

Село Айыртау. Расположено в 25 км к юго-востоку от райцентра – села Саумалколь, на западе оз. Шалкар. Основано как казачья станица в 1849 г. В 1977–1995 гг. село являлось центральной усадьбой зернового совхоза «Айыртау», на базе которого были организованы агрообъединение, товарищество с ограниченной ответственностью и несколько крестьянских хозяйств. Название получило от двух гор, находящихся рядом: *айыр* – раздвоенный, *тау* – гора.

Село Воскресеновка. В 1894 г. был основан переселенческий поселок в урочище Баянтай. Селение было названо переселенцами Воскресеновское.

Село Новоукраинка. Село было основано в 1898 г. крестьянами-переселенцами, прибывшими из Украины

и Поволжья. Приехавшие сюда переселенцы начали обустраиваться. Назвали село Ворошиловка, а когда организовались колхозы, село было преобразовано в колхоз имени К. Ворошилова. В 1954 г., в период поднятия целины, Ворошиловка вошла в состав совхоза «Комаровский». С тех пор ее переименовали в Новоукраинку.

Литература

1. Материалы сайта Северо-Казахстанской областной универсальной научной библиотеки им. С. Муканова.
2. Северо-Казахстанская область: страницы летописи родного края: Коллективная монография. Алматы: Казахстан, 1993. С. 45–46, 49.
3. Северо-Казахстанская область. Энциклопедия. Изд. 2-е, доп. Алматы: Арыс, 2006. С. 130.

ГУСАКОВСКИЙ СЕЛЬСКИЙ ОКРУГ

Решением главы Кокшетауской областной администрации 24 декабря 1993 г. был создан Гусаковский сельский округ. В состав сельского округа вошла территория ликвидированного Новосветловского сельского совета (сёла Новосветловка, Береславка, Красный Кордон). Административный центр – село Гусаковка.

Село Гусаковка. Было основано в 1907 г. украинскими переселенцами. Названо в честь украинского села Гусаковка, откуда была родом большая часть переселенцев.

Село Новосветловка. В 1905 г. в урочище Куркарагай появились первые землянки. Их строили и заселяли в основном переселенцы из Украины и Беларуси. Они были очень бедными, долго не могли привыкнуть к суровой погоде Северного Казахстана. Наиболее состоятельным из них был мельник Новосветлов Яков. Помимо своей работы на мельнице, он готовил самогон и выменивал ее на продукты питания. Восемнадцатого августа 1905 г. приехали уполномоченные, чтобы дать название административному пункту. Предложений, выдвинутых переселенцами, было много, но они прислушались к пожеланию мельника и назвали село по фамилии Якова Новосветлова.

Село Карсаковка. В 1899 г. в урочище Балык Бурлык был образован переселенческий участок. Названо это селение, согласно решению прибывших крестьян, Карсаковкой.

Литература

1. Материалы сайта Северо-Казахстанской областной универсальной научной библиотеки им. С. Муканова.

2. Мәлікова С. Айыртау ауданының елді мекен тарихынан. Atau.kz. Ономастическая электронная база. 2020.

3. Отдел архивов и документации СКО. Северо-Казахстанский государственный архив. Справочник по истории административно-территориального деления СКО. Петропавловск, 2007. С. 70.

ЕЛЕЦКИЙ СЕЛЬСКИЙ ОКРУГ

Совместным решением XVI сессии Северо-Казахстанского областного маслихата и акима области от 27 мая 2005 г. был образован Елецкий сельский округ путем выделения из территории Жетыкольского сельского округа сёл Елецкое, Колесниковка, Междоузёрное, Кругловка, Айыртауский лесхоз. Административный центр – село Елецкое.

Село Междоузёрное. Название дано по расположению села между двумя озерами – Кудымколь и Жетыколь.

Литература

Справочник по истории административно-территориального деления Северо-Казахстанской области (29 июля 1936 г. – 1 января 2007 г.). Петропавловск, 2007. С. 67–68.

ИМАНТАУСКИЙ СЕЛЬСКИЙ ОКРУГ

Решением главы Кокшетауской областной администрации 24 декабря 1993 г. был создан Имантауский сельский округ. Административный центр – село Имантау, которое расположено в 47 км к юго-востоку от районного центра – села Саумалколь.

Во время переселенческой политики представителями от казаков был избран участок, где сейчас расположено село Имантау. Переселенцы написали прошение губернатору Оренбургской губернии с просьбой разрешить им поселиться в данном месте. Разрешение было получено. Природа была красива и щедра. Большое пресноводное озеро, расположенное у гор и в котором водилось множество рыбы, густой лес, где можно было найти себе пропитание, всюду зеленые луга, щедрый чернозем. Приблизительно в 1841 г. в Имантау поселились сибирские рыбаки. Первые дома были построены у Большого ключа. Как и везде, переселенцы сеяли зерновые культуры, разводили скот, занимались рыболовством.

Село названо Имантау, так как поселок находится рядом с оз. Имантау. По Е. Койчубаеву, объяснение слова «иман» от арабского «вера» неприемлемо и

недоказуемо, тем более в сочетании с «кара», «тау» и т. д. Вызывает интерес возможность связи между именами этого типа, например, *Иманғдра* или *Иманғра* (тунгус. яз.) в Восточной Сибири, приведенными Г.М. Василевичем с предложенной им этимологией из эвенкийского (тунгусского) языка «снежная река»: *иман* – снег (корень) и *ғдра* – формант, образующий гидронимы (реки, озера). По аналогии с тюрко-иранским симбиозом *Сырдарья* тюрко-тунгусское словосочетание «снежная гора» (Имантау) кажется вполне допустимым, и его можно считать типичным для многих случаев топонимообразований у казахов.

Литература

1. Казахстан. Национальная энциклопедия / Гл. ред. Б. Аяган. Алматы: Главная редакция «Қазақ энциклопедиясы», 2005. Том 2. 457 с.
2. Койчубаев Е. Краткий толковый словарь топонимов Казахстана. Алма-Ата: Изд-во «Наука» Казахской ССР, 1974. Том 1. С. 109–110.
3. Материалы сайта Северо-Казахстанской областной универсальной научной библиотеки им. С. Муканова.

КАЗАНСКИЙ СЕЛЬСКИЙ ОКРУГ

Административный центр – село Казанка. В 1893 г. прибыли семь семей из поселка Федотовка Бугульменского уезда Самарской губернии. Они обратились к губернатору Омской губернии с просьбой прописать их в более благоприятном для них месте. Губернатор объяснил им, что вокруг Омска нет свободных участков, поэтому он посоветовал им ехать в Кокшетау. В Кокшетау они узнают, что прописка будет производиться в двух местах, один из них – это участок Балапан, где сейчас расположено село Казанка. В мае 1894 г. к месту прописки стали съезжаться переселенцы из многих областей России. Первыми были прописаны переселенцы, приехавшие из Самарской губернии, поэтому им было предоставлено право дать селу название. Так как они были родом из Казани, отсюда и название населенного пункта – Казанка.

Село Аксёновка. Указом Президиума Верховного Совета Казахской ССР от 28 июля 1980 г. сельсовету с центром в селе Аксёновка, образованному решением исполкома Кокчетавского областного Совета народных депутатов от 2 июня 1980 г., присвоено наименование Аксёновский. В его состав переданы сёла Аксёновка, Никольско-Бурлукское Казанского, Никольское Украинского сельских Советов.

Село Всеволодовка. Название села происходит от имени человека. Село имеет народное название Кара

Мойыл; в основу этого наименования положено название степной травы мойыл (черемуха), которая в изобилии произрастает в этих местах.

Литература

1. Материалы сайта Северо-Казахстанской областной универсальной научной библиотеки им. С. Муканова.
2. Мәлікова С. Айыртау ауданының елді мекен тарихынан. Atau.kz. Ономастическая электронная база. 2020.
3. Справочник по истории административно-территориального деления Северо-Казахстанской области (29 июля 1936 г. – 1 января 2007 г.). Петропавловск, 2007. С. 64.

КАМСАКТИНСКИЙ СЕЛЬСКИЙ ОКРУГ

Решением главы Кокшетауской областной администрации 24 декабря 1993 г. был создан Камсактинский сельский округ. Ликвидирован 25 апреля 1997 г. Совместным решением IV сессии Северо-Казахстанского областного маслихата и акима области от 27 июня 2000 г. вновь образован Камсактинский сельский округ, его территория выделена из состава Антоновского сельского округа с включением в нее сёл Карасёвка, Бирлестик, Кызыласкер, Оскен, Орлиногорское, из состава Сырымбетского сельского округа зачислено село Светлое.

Административный центр – село Камсакты. В 1908 г. в урочище Жалтырколь, расположенном вдоль р. Карасу было основано переселенческое селение, которое было названо Карасёвкой. Данная местность раньше называлась Карасу. В 2023 г. село переименовано в Камсакты.

Село Светлое. Название происходило от находящегося у села оз. Жаркын (в переводе с казахского языка – «светлый, яркий, сияющий»).

Село Укили Ыбырай. Прежнее название села – Оскен. Позже село было переименовано в честь известного казахского композитора, певца и поэта Укили Ыбырая Сандыбайулы.

Село Бирлестик. Село названо во время коллективизации 1920–1930-х гг.

Литература

1. Мәлікова С. Айыртау ауданының елді мекен тарихынан. Atau.kz. Ономастическая электронная база. 2020.
2. Справочник по истории административно-территориального деления Северо-Казахстанской области (29 июля 1936 г. – 1 января 2007 г.). Петропавловск, 2007. С. 65, 68.

КАРАТАЛЬСКИЙ СЕЛЬСКИЙ ОКРУГ

Совместным решением IV сессии Северо-Казахстанского областного маслихата и акима области от 27 июня 2000 г. был образован Каратальский сельский округ. Его территория выделена из состава Казанского сельского округа с включением в нее сёл Каратал, Высокое, Шукурлюк, Косколь, Ботай. Административный центр – село Каратал. (Қаратал – это густой тальник (ива), который в окрестностях аула произрастал в большом количестве).

Село Косколь. В данной местности есть два небольших озера, поэтому название села происходит от слов «қос» и «көл», в переводе с казахского означает «двойное озеро».

Село Высокое. Данная местность в прежние времена носила название *Шонгал*. В 1909 г. здесь было основано село Высокое.

Литература

1. Мәлікова С. Айыртау ауданының елді мекен тарихынан. Atau.kz. Ономастическая электронная база. 2020.
2. Справочник по истории административно-территориального деления Северо-Казахстанской области (29 июля 1936 г. – 1 января 2007 г.). Петропавловск, 2007. С. 67–68.

КОНСТАНТИНОВСКИЙ СЕЛЬСКИЙ ОКРУГ

Административный центр – село Константиновка. Село было основано переселенцами из густонаселенных губерний Центральной России и Украины. На живописном месте, где протекает р. Бабыкбурлык, было отведено место для поселения. Вокруг сел переселенцев находились многие казачьи станицы (Арыкбалык, Аканбурлык, Жаксы Жалгызтау, Бабыкбурлык, Имантау, Лобаново, Шалкар и др.).

Свое название «Константиновка» село получило от фамилии чиновника, который возглавлял первую партию переселенцев, сопроводив их с родных краёв до мест нового жительства, участвовал в выделении земельных участков, ссуд и т. п.

Село Ақшоқы. Название села образовано от слов «ақ» (белый) и «шоқы» (холм), в переводе с казахского языка означает «белый холм».

Село Аканбурлык. Расположено на одноименной реке, в 3 км от горы Жаксы Жалгызтау. Основано в 1849 г. как казачья станица Акан-Бурлукская. Аканбурлык также упоминается по названию реки, протекающей вдоль южной стороны села и впадающей в Ишим.

Во времена СССР село Аканбурлык являлось 4-м отделением совхоза «Аканский». Население села состояло из казахов, потомков казаков, первоцелинников, приехавших из Украины и Белоруссии в период освоения целины, а также немцев и ингушей, депортированных в период Великой Отечественной войны.

Село Куспек. Село Куспек расположено на берегу одноименного оз. Куспек. До 1929 г. у оз. Куспек располагались кулацкие отгоны. Эти земли были отвоены у кулаков, а на их месте организована коммуна. Коммунары единодушно назвали ее «Парижская коммуна». В середине XX в. село вновь получило название «Куспек».

Литература

1. Материалы сайта Северо-Казахстанской областной универсальной научной библиотеки им. С. Муканова.
2. Мәлікова С. Айыртау ауданының елді мекен тарихынан. Atau.kz Ономастическая электронная база. 2020.
3. Справочник по истории административно-территориального деления Северо-Казахстанской области (29 июля 1936 г. – 1 января 2007 г.). Петропавловск, 2007. С. 65.

ЛОБАНОВСКИЙ СЕЛЬСКИЙ ОКРУГ

Совместным решением IV сессии Северо-Казахстанского областного маслихата и акима области от 27 июня 2000 г. был образован Лобановский сельский округ. Его территория выделена из состава Имантауского сельского округа с включением в нее сёл Лобаново, Заря, Альжанка, Шалкар. Административный центр – село Лобаново.

Село Лобаново. По распоряжению императора Николая I летом 1847 г. начались работы по выбору мест с целью возведения ряда новых поселений Сибирского линейного казачьего войска в Казахской степи. Экспедиция сделала топографическую съемку пяти больших участков, наиболее удобных для основания новых казачьих поселений, в том числе станицы Лобановской, по критериям наличия лугов, пресной воды, строительного леса и т. д. Так в 1849 г. возле оз. Култукколь возникло село Лобаново.

Село Шалкар. Шалкар начал заселяться в 1842 г. Он входил в состав Кокчетавского уезда. Первыми жителями были около 300 человек из Тамбовской, Оренбургской, Саратовской, Пензенской губерний России. До постройки добротного жилья они зимовали в землянках, построенных на в яру за оз. Шалкар, в урочище «Урус келген».

Название села произошло от названия красивого оз. Шалкар, расположенного рядом с поселком. С казахского языка переводится как «большое озеро».

Село Альжан. Название села связано с именем некоего человека.

Литература

1. Материалы сайта Северо-Казахстанской областной универсальной научной библиотеки им. С. Муканова.
2. Мәлікова С. Айыртау ауданының елді мекен тарихынан. Atau.kz. Ономастическая электронная база. 2020.
3. Справочник по истории административно-территориального деления Северо-Казахстанской области (29 июля 1936 г. – 1 января 2007 г.). Петропавловск, 2007. С. 68.

НИЖНЕБУРЛУКСКИЙ СЕЛЬСКИЙ ОКРУГ

Решением главы Кокшетауской областной администрации 24 декабря 1993 г. был создан Нижнебурлукский сельский округ. Административный центр – село Нижний Бурлук. Село основано как казачья станица в 1848 г. До этого времени в этих краях кочевали казахи, а на месте села находился аул Үлкен (Большой) Бабык. Название аула произошло от имени бая Бабыка, властвовавшего в этой местности. С 1865 г. поселок входил в Акан-Бурлукскую станицу, а с 1908 г. стал самостоятельной казачьей станицей, названной Нижнебурлукской. Река, которая протекает по селу, получила название «Бурлык», что означает «крутые берега». Впоследствии село стало называться Нижний Бурлук, так как находится в нижнем течении р. Бабыкбурлык.

Село Жаксы Жалғызтау. Расположено в устье р. Карасу, на восточном берегу оз. Жаксы Жалғызтау. Название поселка образовано от названия этого озера.

Весной 1849 г. началось переселение крестьян из Оренбургской и Саратовской губерний. Одной из задач переселения было развитие хлебопашества в Казахской степи. По жребию первым переселенцам досталось поселение возле оз. Арык-Балык. В 1850 г. прибыли переселенцы из Старобельского округа Харьковской губернии. Они были направлены в как уже существовавшие поселения, так и в новые станицы (Шалкарская, Имантауская, Верхне-Бурлукская, Жаксы Жалғызтауская). Этнический состав переселенцев был самым разнообразным, среди них были русские, украинцы, мордвины, поволжские татары.

Литература

1. Материалы сайта Северо-Казахстанской областной универсальной научной библиотеки им. С. Муканова.
2. Мәлікова С. Айыртау ауданының елді мекен тарихынан. Atau.kz. Ономастическая электронная база. 2020.
3. Отдел архивов и документации СКО. Северо-Казахстанский государственный архив. Справочник по истории административно-территориального деления СКО. Петропавловск, 2007. С. 74.

СЫРЫМБЕТСКИЙ СЕЛЬСКИЙ ОКРУГ

Административный центр – село Сырымбет. Указом Президиума Верховного Совета Казахской ССР от 2 августа 1966 г. село Казгородок переименовано в село Сырымбет.

До Октябрьской революции 1917 г. у подножия сопки Сырымбет находился аул Уалиханова, состоявший из 10–15 дворов его близких родственников и сыновей. Этот аул называется Торе аул в соответствии с официальным званием Чингиза, что означало «аул правителя». В центре аула располагался дом Чингиза, сосновый, покрытый тесом. Простой народ называл его орда (дворец).

Село Сулуколь. Этот аул назван в честь красивого озера, которое находится рядом с селом. В переводе с казахского языка означает «красивое озеро».

Село Шолакозек. Получило свое название от названия озера. По сравнению с близлежащими озерами оно маленькое, поэтому названо Шолакозек.

Село Егіндыағаш. Постановлением Президиума Верховного Совета Республики Казахстан от 4 мая 1993 г. село Восточное Даукаринского сельсовета переименовано в аул Егіндыағаш. Аул назван так потому, что здесь были бескрайние поля пшеницы. Слово «егін» в переводе с казахского языка означает «посев».

Село Шоқкарағай. Название произошло от слова «қарағай» (сосна). Сосны произрастали возле аула в большом количестве.

Литература

1. Косарев В.Б. Пятьдесят на пятьдесят. Астана: ИП «Saya_design», 2017. С. 33–34, 119–120.
2. Справочник по истории административно-территориального деления Северо-Казахстанской области (29 июля 1936 г. – 1 января 2007 г.). Петропавловск, 2007. С. 67–68.

УКРАИНСКИЙ СЕЛЬСКИЙ ОКРУГ

Административный центр – село Кирилловка. Находится примерно в 24 км к юго-западу от села Саумалколь.

Образование Кирилловки жители связывают с приходом ходока по имени Кирилл из Полтавской губернии. В 1896 г. сюда переезжали первые переселенцы и обосновались здесь основательно. По словам жителей, места были плодородные. Переехав, строили себе жилища, занимались разведением скота и земледелием. Так образовалось село Кирилловка.

Село Каменный Брод. Находится примерно в 33 км к юго-западу от села Саумалколь, административного центра района. В 1905 г. на этом месте появились переселенцы из Харьковской и Полтавской губерний, поселились на совершенно пустом месте у реки, напротив высокого камня. Было более тридцати семей, они построили себе землянки. В них не было печей, хлеб пекли в углублениях в земле, покрытых карагачем. Затем начали строить дома, крестьяне обживались, заводили

хозяйство – коров, лошадей, овец. Так появилось небольшое селение Каменный Брод. Название селению дали сами жители. Через реку на другую сторону можно было пройти через пороги вброд, этим они пользовались, пока не соорудили мост. От этого перехода и произошло название села Каменный Брод.

Село Карловка. Основано крестьянами-переселенцами из Полтавской губернии. По одной из версий, переселенцы дали своему селу название, созвучное с названием украинского городка Карловка, откуда они приехали.

Село Сарысай. Находится примерно в 32 км к юго-западу от села Саумалколь, административного центра района. Прежнее название села – Наурыз. После Октябрьской революции 1917 г. было переименовано в аул Сарысай.

Литература

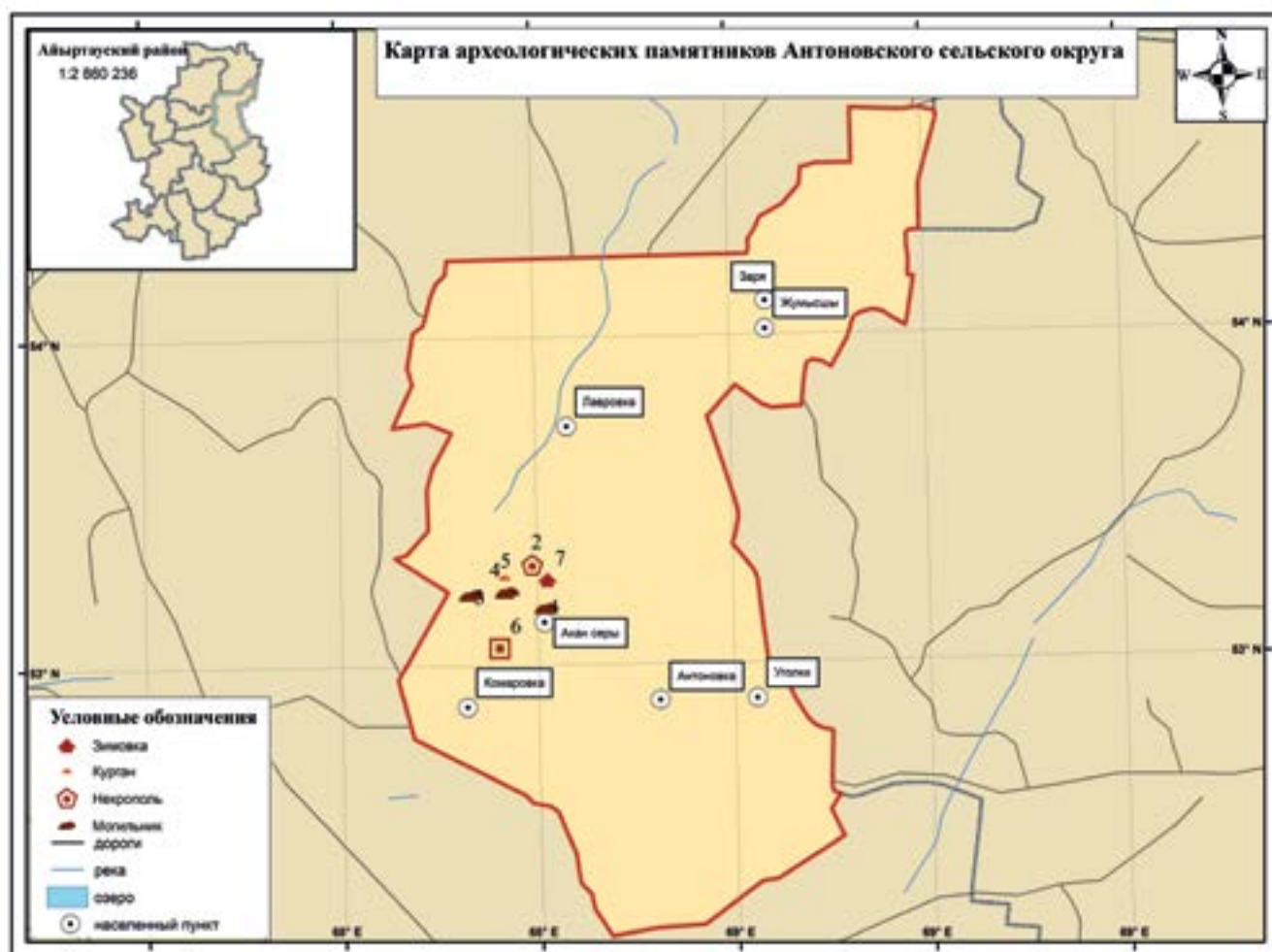
1. Материалы сайта Северо-Казахстанской областной универсальной научной библиотеки им. С. Муканова.
2. Мәлікова С. Айыртау ауданының елді мекен тарихынан. Atau.kz. Ономастическая электронная база. 2020.

*Көлдегі аққулар
Лебеди на озере*

АНТОНОВ АУЫЛДЫҚ ОКРУГІ
АНТОНОВСКИЙ СЕЛЬСКИЙ ОКРУГ

Антонов ауылдық округі Айыртау ауданының солтүстік-шығыс бөлігінде орналасқан. Ол батысында Елец ауылдық округімен, солтүстік-батысында Сырымбет ауылдық округімен, солтүстігінде Қамысақты ауылдық округімен, шығысында Ақмола облысымен, оңтүстігінде Лобанов ауылдық округімен, ал оңтүстік-батысында Володар ауылдық округімен шектеседі.

Әкімшілік жағынан Антонов ауылдық округінің құрамына жеті елді мекен кіреді: Антоновка, Ақан сері, Жұмышшы, Заря, Комаровка, Лавровка және Уголки станциясы. Әкімшілік орталығы – Антоновка ауылы.

Антоновский сельский округ расположен в северо-восточной части Айыртауского района. Он граничит на западе с Елецким сельским округом, на северо-западе – с Сырымбетским сельским округом, на севере – с Камсактинским сельским округом, на востоке – с Акмолинской областью, на юге – с Лобановским сельским округом, на юго-западе – с Володарским сельским округом.

В административном отношении в состав Антоновского сельского округа входят семь населенных пунктов: сёла Антоновка, Акан Серы, Жумышшы, Заря, Комаровка, Лавровка и станция Уголки. Административный центр – село Антоновка.

1. АҚАН СЕРІ, ҚҰЛАГЕР, ЕСКЕРТКІШ

Этнографиялық кезең (XIX ғ.).

Ескерткіш Ақан сері ауылының оңтүстік шетінде орналасқан. Бұл жер Ақан серінің әкесі Қорамсаның қыстауы болған. Ескерткішті 2023 ж. Ө.Х. Марғұлан атынд. Археология институтының Солтүстік Қазақстан кешенді археологиялық-этнографиялық экспедициясының барлау жасағы анықтады.

Ақан серінің туған күнінің 150 жылдығына орай осы жерде заманауи мемориалдық кешен, жаңа ауыл салынды. Мемориалдық кешен күрделі композициялы. Мұнда ашық аспан астындағы театр қызмет етеді. Кешенге келген адамдар ең алдымен дөңде тұрған Ақан сері мен Құлагердің ескерткішін көреді.

Әдебиет

1. Қастай Д. Ақан сері Қорамсаұлы өмірі мен шығармашылығы // martebe.kz.

2. Мәлікова С. Айыртау ауданының елді-мекен тарихынан // atau.kz.

3. Райымбекова Г. Ақан сері. Тарихи тұлғаның беймәлім қырлары // Ақиқат (газ.). 2023 жыл. 25 желтоқсан.

4. Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

1. АКАН СЕРЫ, КУЛАГЕР, ПАМЯТНИК

Этнографический период (XIX в.).

Памятник находится на южной окраине села Акан Серы. Здесь располагалась зимовка отца Акана Серы – Корамсы. Обследован в 2023 г. разведочным отрядом Северо-Казакстанской комплексной археолого-этнографической экспедиции Института археологии им. А.Х. Маргулана.

К 150-летию юбилею со дня рождения Акана Серы в данной местности были построены современный мемориальный комплекс и новое село. Мемориальный комплекс представляет собой сложную композицию. Здесь функционирует театр под открытым небом. По

прибытии в комплекс люди в первую очередь видят на холме памятник, изображающий Акана Серы и Кулагера.

Литература

1. Қастай Д. Ақан сері Қорамсаұлы өмірі мен шығармашылығы // martebe.kz
2. Мәлікова С. Айыртау ауданының елді-мекен тарихынан // atau.kz
3. Райымбекова Г. Ақан сері. Тарихи тұлғаның беймәлім қырлары // Ақиқат (газ.). 2023 ж., 25 желтоқсан.
4. Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

2. ҮЛКЕН ҚОСКӨЛ, ҚОРЫМ-ҚАЗАҚ ЗИРАТЫ

Орта ғасыр, этнографиялық кезең (XIX–XX ғғ.).

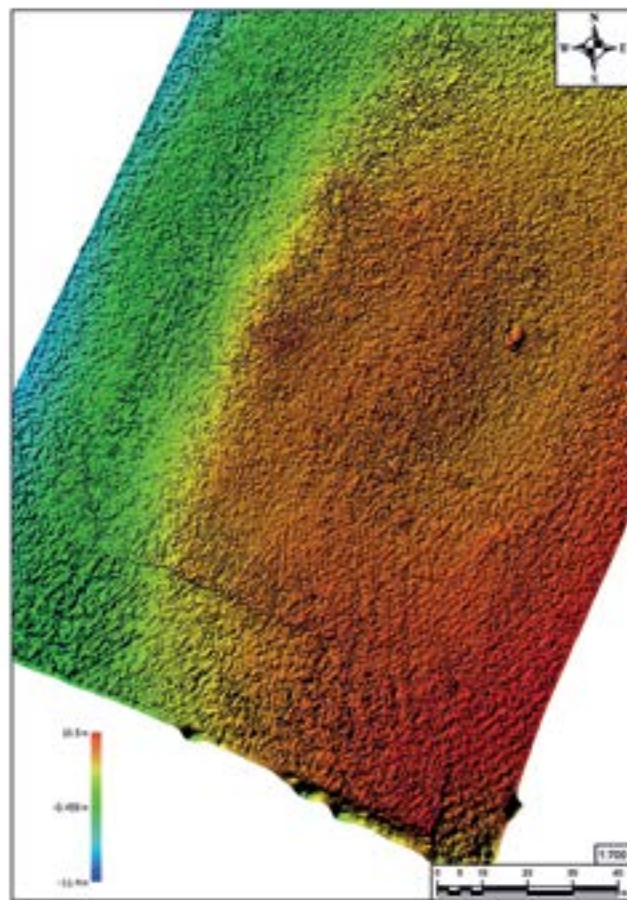
Ескерткіш Кеңашы ауылынан солтүстік-батысқа қарай 3,2 км, Үлкен Қоскөл көлінен батысқа қарай 2,3 км жердегі шоқының басында орналасқан (топографиялық карталарға сәйкес, 296,5 м биіктікте). Ескерткішті 2023 ж. Ә.Х. Марғұлан атынд. Археология институтының Солтүстік Қазақстан кешенді археологиялық-этнографиялық экспедициясының барлау жасағы анықтады.

Қорым Үлкен Қоскөл көлінің батысындағы шоқының ұшар басына салынған, үш тас пен топырақ үйіндісінен тұрады. Жоспардағы обалар солтүстік-солтүстік-шығыстан оңтүстік-оңтүстік-батысқа қарай созылған тізбекті құрайды. №1 обаның диаметрі 10 м, биіктігі 0,4 м. №2 оба – қорымдағы ең үлкен оба, ол тізбектің орталық бөлігінде орналасқан. Диаметрі 18 м, биіктігі 0,4 м. №3 обаның өлшемдері 0,3 × 9 м. №1 және №2 обаның басында шұңқырлар байқалды. Нысандарды конструктивті ерекшеліктеріне қарай Орта ғасыр дәуіріне жатқызуға болады.

Обалардың оңтүстігі мен шығысында сопақ және дөңгелек пішінді тас және топырақ үйінділер өте көп тіркелді. Нысандардың іргесі шұңқырлармен шектескен. Олардың өлшемдері 1 × 2 м-ден 1,5 × 2,5 м-ге дейін. Бұл нысандар этнографиялық кезеңдегі қабірлер болуы мүмкін. Ескерткішке іргелес аумақтың жері жыртылған.

Әдебиет

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

2. БОЛЬШОЙ КОСКОЛЬ, МОГИЛЬНИК-КАЗАХСКОЕ КЛАДБИЩЕ

Средневековье, этнографический период (XIX–XX вв.).

Памятник находится в 3,2 км к северо-западу от села Кенацы, в 2,3 км к западу от оз. Большой Косколь, на вершине сопки (согласно топографическим картам, на отметке 296,5 м). Выявлен в 2023 г. разведочным отрядом Северо-Казахстанской комплексной археолого-этнографической экспедиции Института археологии им. А.Х. Маргулана.

Могильник состоит из трех каменных и грунтовых насыпей, сооруженных на самой вершине сопки к западу от оз. Большой Косколь. Курганы в плане образуют цепочку, вытянутую с северо-северо-востока на юго-юго-запад. Курган 1 имеет диаметр 10 м, высоту 0,4 м. Курган 2 самый большой в могильнике, занимает центральную

часть цепочки. Его диаметр 18 м, высота 0,4 м. Размеры кургана 3 составляют 0,3 × 9 м. На вершинах курганов 1 и 2 наблюдаются воронки. Судя по конструктивным особенностям, объекты можно датировать эпохой Средневековья.

К югу и востоку от курганов в большом количестве зафиксированы каменные и грунтовые насыпи овальных и округлых форм. К основаниям этих возвышений примыкают рвы. Их размеры от 1 × 2 м до 1,5 × 2,5 м. Вероятно, данные объекты являются захоронениями этнографического периода. Прилегающая к памятнику территория распахивается.

Литература

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

3. КЕҢАЩЫ, ҚАЗАҚ ЗИРАТЫ

Этнографиялық кезең (XIX–XX ғғ.).

Ескерткіш Кеңашы ауылынан солтүстікке қарай 0,6 км, Үлкен Қоскөл көлінен батысқа қарай 0,5 км жерде орналасқан. Ескерткішті 2023 ж. Ө.Х. Марғұлан атынд. Археология институтының Солтүстік Қазақстан кешенді археологиялық-этнографиялық экспедициясының барлау жасағы анықтады.

Үлкен Қоскөл көлінің байырғы жағасына салынған жиырмадан аса тас-топырақ жерлеу орнынан тұрады. Өлшемі 2 × 3 м-ден 2 × 4 м аралығындағы шағын нысандар түрінде болып келеді. Жоспардағы зират

нысандары сопақ пішінді. Ақпарат берушінің айтуынша, ескерткіш XX ғ. басында құрылып, XX ғ. ортасына дейін қолданыста болған. Құрылыстың көп бөлігіне Арғын руы, Қарауыл елінен шыққан адамдардың мәйіті жерленген. Ақпарат беруші – Кеңесбаев Рүстем, 1976 ж.т., Кеңашы ауылының тұрғыны.

Әдебиет

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

3. КЕНАЦЫ, КАЗАХСКОЕ КЛАДБИЩЕ

Этнографический период (XIX–XX вв.).

Памятник находится в 0,6 км к северу от села Кенацы и в 0,5 км к западу от оз. Большой Косколь. Выявлен в 2023 г. разведочным отрядом Северо-Казахстанской комплексной археолого-этнографической экспедиции Института археологии им. А.Х. Маргулана.

Состоит из более чем 20 каменно-земляных захоронений, сооруженных на коренном берегу оз. Большой Косколь. Представлены небольшими объектами, размеры которых варьировались от 2 × 3 м до 2 × 4 м. Объекты кладбища в плане имеют овальную форму.

По сведениям информатора, формирование памятника относится к началу XX столетия и функционировал вплоть до середины XX в. Большая часть сооружений представлена захоронениями представителей подрода карауыл из рода аргын. Информатор – Рустем Кенесбаев, 1976 г. р., житель села Кенацы.

Литература

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

4. КЕҢАЩЫ, ОБА

Ерте темір дәуірі.

Ескерткіш Үлкен Қоскөл көлінен батысқа қарай 1,7 км, Кеңашы ауылынан солтүстік-батысқа қарай 4,6 км жердегі егіс алқабының ортасында орналасқан. Ескерткішті 2023 ж. Ә.Х. Марғұлан атынд. Археология институтының Солтүстік Қазақстан кешенді археологиялық-этнографиялық экспедициясының барлау жасағы анықтады.

Ескерткіш жыртылған шоқының басында орналасқан жалғыз топырақ оба түрінде болып келеді. Обаның диаметрі 36 м, биіктігі – 2,5 м. Оба үйіндісі жақсы шымдалған, үсті жайпақ. Оба үйіндісінде екі шұңқыр байқалды, оларды тонау мақсатында қазған болуы мүмкін. Батысқа қарай 100 м жерден дала жолы өтеді.

Әдебиет

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

4. КЕНАЩЫ, КУРГАН

Ранний железный век.

Памятник находится посреди пахотного поля, в 1,7 км к западу от оз. Большой Косколь, в 4,6 км к северо-западу от села Кенащы. Выявлен в 2023 г. разведочным отрядом Северо-Казахстанской комплексной археолого-этнографической экспедиции Института археологии им. А.Х. Маргулана.

Памятник представлен одиночным земляным курганом, расположенным на вершине распаханной сопки. Диаметр кургана 36 м, высота 2,5 м. Насыпь кургана хорошо задернована, верхушка уплотненная. В насыпи кургана наблюдаются две воронки, предположительно, это следы грабительских вкопов. В 100 м к западу проходит полевая дорога.

Литература

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

5. КЕҢАЦЫ, ҚОРЫМ

Ерте темір дәуірі.

Ескерткіш Кеңацы ауылынан солтүстік-батысқа қарай 4 км жерде орналасқан. Ескерткішті 2023 ж. Ә.Х. Марғұлан атынд. Археология институтының Солтүстік Қазақстан кешенді археологиялық-этнографиялық экспедициясының барлау жасағы анықтады.

Екі оба мен жиырма жерлеу орнынан тұратын қорым Үлкен Қоскөл көлінен батысқа қарай 2,2 км жердегі шоқыда орналасқан. Биіктігі 0,5 м және 0,6 м, диаметрі сәйкесінше 12 м және 16 м болатын обалар айтарлықтай үлкен. Оба үйінділері аздап шымдалған, ортасында шұңқыр бар, бұл тонау ізі болуы мүмкін.

Обалардың етегінде және шоқының шығыс беткейін бойлай 20 нысан (қабірлер) визуалды түрде байқалады. Олар кішкентай тас-топырақ үйінді түрінде болып келеді. Биіктігі 0,2–0,3 м аралығы.

Әдебиет

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

5. КЕНАЦЫ, МОГИЛЬНИК

Ранний железный век.

Памятник находится в 4 км к северо-западу от села Кенацы. Выявлен в 2023 г. разведочным отрядом Северо-Казахстанской комплексной археолого-этнографической экспедиции Института археологии им. А.Х. Маргулана.

Могильник, состоящий из двух курганов и двадцати захоронений, расположен на сопке, в 2,2 км к западу от оз. Большой Косколь. Курганы достаточно больших размеров, высотой 0,5 и 0,6 м, диаметром соответственно 12 и 16 м. Насыпи курганов слабо задернованы, в центре имеют воронки, вероятно, это следы ограбления.

У подножия курганов и вдоль восточного склона сопки визуально наблюдаются 20 объектов (захоронений). Представляют собой небольшие каменно-земляные насыпи. Их высота колеблется от 0,2 до 0,3 м.

Литература

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

6. КОМАРОВКА, ҚОРЫМ

Ерте темір дәуірі

Ескерткіш Комаровка ауылынан солтүстікке қарай 4,6 км, Үлкен Қоскөл көлінен батысқа қарай 4,2 км жерде орналасқан. Қорымның нысандары қайыңды орман шетіне, шағын көлден пайда болған ойпатқа салынған. Ескерткішті 2023 ж. Ә.Х. Марғұлан атынд. Археология институтының Солтүстік Қазақстан кешенді археологиялық-этнографиялық экспедициясының барлау жасағы анықтады.

Қорым суайрықтың бас жағында, шағын өзеннің бастауында орналасқан. Нысандардан диаметрі 6–8 м, тереңдігі 0,5–0,9 м визуалды түрде байқалатын жеті шұңқыр сақталған. Шұңқырлар дұрыс дөңгелек пішінді. Ойыстың айналасына және өзіне қаулап өскен шөптің биіктігі 0,4 м жетеді. Екі шұңқырды қамыс басып кеткен. Қорымнан солтүстікке қарай 188 м дала жолы өтеді.

Әдебиет

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

6. КОМАРОВКА, МОГИЛЬНИК

Ранний железный век

Памятник находится в 4,6 км к северу от села Комаровка, в 4,2 км к западу от оз. Большой Косколь. Объекты могильника сооружены у березовой опушки, в низменности, образованной небольшим озерцом. Выявлен в 2023 г. разведочным отрядом Северо-Казахстанской комплексной археолого-этнографической экспедиции Института археологии им. А.Х. Маргулана.

Могильник расположен на вершине водораздела, у истоков небольшой речки. От объектов сохранились визуально наблюдаемые семь воронок диаметром от 6 до 8 м, глубиной от 0,5 до 0,9 м. Воронки имеют правильную округлую форму. Травяной покров как вокруг, так и непосредственно в самих углублениях достигает высоты до 0,4 м. Две воронки находятся в камышах. В 188 м к северу от могильника проходит полевая дорога.

Литература

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

7. ҚОСҚӨЛ, ҚЫСТАУ

Этнографиялық кезең (XIX–XX ғғ.).

Ескерткіш Кеңашы ауылынан солтүстікке қарай 1,8 км және Үлкен Қоскөл көлінен батысқа қарай 0,1 км жерде орналасқан. Ескерткішті 2023 ж. Ә.Х. Марғұлан атынд. Археология институтының Солтүстік Қазақстан кешенді археологиялық-этнографиялық экспедициясының барлау жасағы анықтады.

Ол Үлкен Қоскөл көлінің жағалау сызығында орналасқан, нашар сақталған үш топырақ құрылыстан тұрады. Жоспарда олар тікбұрыш пішінді. Қатты шымдалған, қалың шөп басқан, сол себепті планиграфиясын анықтау қиын. Қыстаудан заттай материалдар табылған жоқ.

Нысандардың пішіні мен өлшемдері.

№1 құрылыс жоспарда өлшемі 4 × 5 м тікбұрыш пішінге ұқсас. Биіктігі 0,2 м.

№2 құрылыс тікбұрыш пішінге ұқсас. Өлшемдері: 4 × 6 м, биіктігі 0,2 м.

№3 құрылыс та жоспарда тікбұрыш пішінге ұқсас. Өлшемдері: 4 × 5 м, биіктігі 0,3 м.

Әдебиет

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

7. КОСКОЛЬ, ЗИМОВКА

Этнографический период (XIX–XX вв.).

Памятник находится в 1,8 км к северу от села Кенащы, в 0,1 км к западу от оз. Большой Косколь. Выявлен в 2023 г. разведочным отрядом Северо-Казахстанской комплексной археолого-этнографической экспедиции Института археологии им. А.Х. Маргулана.

Состоит из трех земляных сооружений плохой сохранности, расположенных у береговой линии оз. Большой Косколь. В плане они имеют подпрямоугольную форму. Сильно задернованы, покрыты густой растительностью, по причине чего определение планиграфии затруднено. Подъемные материалы отсутствуют.

Форма и размеры объектов:

строение 1 в плане подпрямоугольной формы. Его размеры 4 × 5 м, высота 0,2 м;

строение 2 имеет подпрямоугольную форму. Его размеры 4 × 6 м, высота 0,2 м;

строение 3 также в плане подпрямоугольной формы. Его размеры 4 × 5 м, высота 0,3 м.

Литература

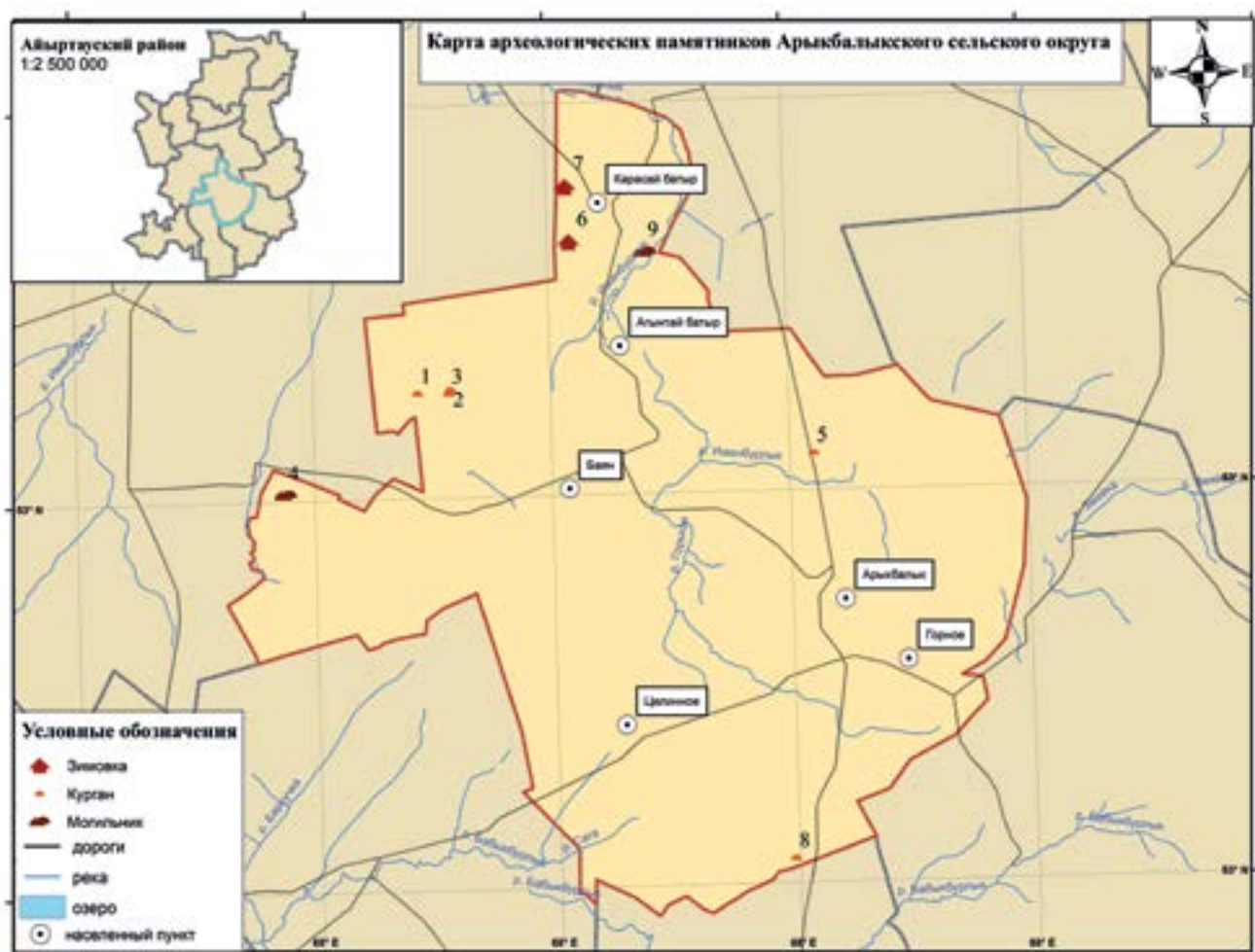
Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

*Еліктер
Косули*

АРЫҚБАЛЫҚ АУЫЛДЫҚ ОКРУГІ АРЫКБАЛЫКСКИЙ СЕЛЬСКИЙ ОКРУГ

Арықбалық ауылдық округі Айыртау ауданының оңтүстік бөлігінде орналасқан. Батысында Украина ауылдық округімен, солтүстігінде Володар ауылдық округімен, солтүстік-шығысында Лобанов ауылдық округімен, оңтүстік-шығысында Имантау ауылдық округімен, оңтүстігінде Төменгі бұрлық және Константинов ауылдық округтерімен шектеседі.

Арықбалық ауылдық округінің құрамына алты елді мекен кіреді: Арықбалық, Ағынтай батыр, Баян, Горное, Қарасай батыр және Целинное ауылы. Әкімшілік орталығы – Арықбалық ауылы.

Арыкбалыкский сельский округ расположен в южной части Айыртауского района. Он граничит на западе с Украинским сельским округом, на севере – с Володарским сельским округом, на северо-востоке – с Лобановским сельским округом, на юго-востоке – с Имантауским сельским округом, на юге – с Нижнебурлукским и Константиновским сельскими округами.

В состав Арыкбалыкского сельского округа входят шесть населенных пунктов: сёла Арыкбалык, Агынтай батыра, Баян, Горное, Карасай батыра и Целинное. Административный центр – село Арыкбалык.

1. БАЯН-II, ОБА

Ерте темір дәуірі.

Ескерткіш Наследниково ауылынан солтүстік-батысқа қарай 5,5 км жерде орналасқан. Ескерткішті 1985 ж. В.Ф. Зайберттің жетекшілігімен Солтүстік Қазақстан археологиялық экспедициясының барлау жасағы анықтады. Екінші зерттеуді 1987 ж. А.М. Кисленконың жетекшілігімен Солтүстік Қазақстан археологиялық экспедициясының барлау жасағы жүргізді. 2005 ж. В.Ф. Зайберттің жетекшілігімен Солтүстік Қазақстан археологиялық экспедициясының Көкшетау барлау жасағы ескерткішті қайта тексерді.

Аралтөбе өзенінің оң жағалауындағы суайрықта, Баян көлінің солтүстік жағалауында орналасқан. Обаның топырақ үйіндісінің беткейі анық көрініп тұр, жайпақ төбесінде қазылған іздер бар. Үйіндінің диаметрі 30 м, биіктігі 1,6 м. Үйінді шөгіп, үсті жыртылған.

Ескерткіш ерте темір дәуіріндегі Солтүстік Қазақстан тайпаларының жерлеу салты мен қоныстану деңгейінен ақпарат береді. Материалдар Солтүстік Қазақстан облыстық тарихи-өлкетану музейінің қорларында сақталып тұр.

Солтүстік Қазақстан облысының жергілікті маңызы бар тарих және мәдениет ескерткіштерінің мемлекеттік тізімінде бар.

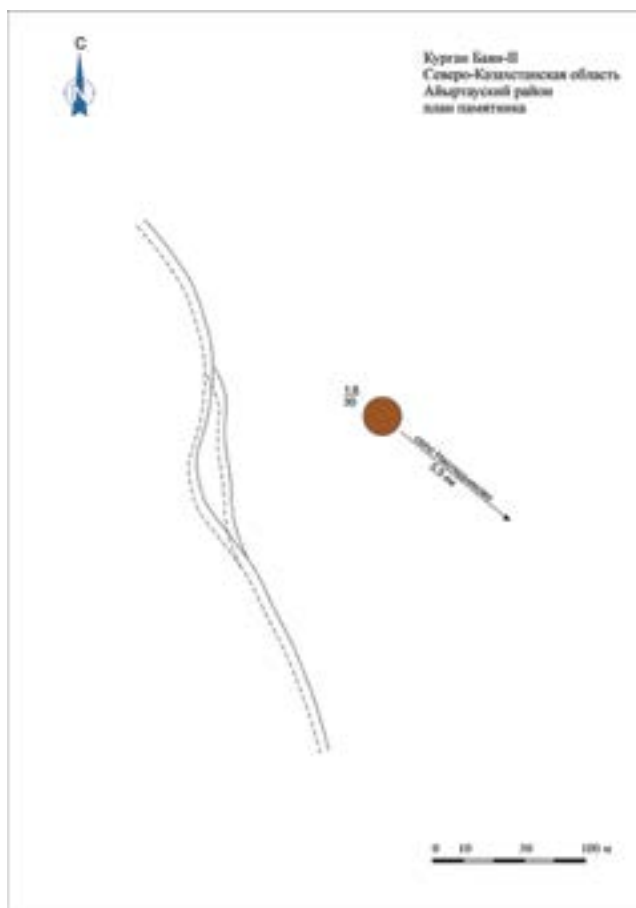
Әдебиет

1. Зайберт В. Ф. Разведочные работы в Кокчетавской области. Отчет. Полевые исследования Северо-Казахстанской археологической экспедиции в 1985 году. Петропавловск, 1986. С. 150.

2. Кисленко А. М. Разведочные обследования в Арык-Балыкском районе. Отчет. О научно-исследовательской работе «Археологические исследования в Кокчетавской области в 1987 году». Петропавловск, 1988. Т. 3. С. 48.

3. Отчет. Археологические исследования на территории Северного Казахстана в 2005 году. Петропавловск, 2006. С. 1–7.

4. Свод памятников истории и культуры Республики Казахстан. Северо-Казахстанская область. Алматы: «Аруна», 2007. С. 94.

1. БАЯН-II, КУРГАН

Ранний железный век.

Памятник находится в 5,5 км к северо-западу от села Наследниково. Выявлен в 1985 г. разведочным отрядом Северо-Казахстанской археологической экспедиции под руководством В.Ф. Зайберта. Вторичное обследование было проведено в 1987 г. разведочным отрядом Северо-Казахстанской археологической экспедиции под руководством А.М. Кисленко. Проревизирован в 2005 г. Кокшетауским разведочным отрядом Северо-Казахстанской археологической экспедиции под руководством В.Ф. Зайберта.

Расположен на правобережном водоразделе р. Аралтобе, на северном берегу оз. Баян. Курган имеет хорошо выраженные склоны грунтовой насыпи, уплотненную вершину со следами вкопов. Диаметр насыпи 30 м, высота 1,6 м. Насыпь оплывшая, распаивается.

Памятник характеризует погребальный обряд и степень расселения племен Северного Казахстана в эпоху раннего железного века. Материалы хранятся в

фондах Северо-Казахстанского областного историко-краеведческого музея.

Состоит в Государственном списке памятников истории и культуры местного значения Северо-Казахстанской области.

Литература

1. Зайберт В.Ф. Разведочные работы в Кокчетавской области. Отчет. Полевые исследования Северо-Казахстанской археологической экспедиции в 1985 году. Петропавловск, 1986. С. 150.

2. Кисленко А. М. Разведочные обследования в Арык-Балыкском районе. Отчет. О научно-исследовательской работе «Археологические исследования в Кокчетавской области в 1987 году». Петропавловск, 1988. Том 3. С. 48.

3. Отчет. Археологические исследования на территории Северного Казахстана в 2005 году. Петропавловск, 2006. С. 1–7.

4. Свод памятников истории и культуры Республики Казахстан. Северо-Казахстанская область. Алматы: Аруна, 2007. С. 94.

2. БАЯН-III, ОБА

Ерте темір дәуірі.

Ескерткіш Наследниково ауылынан солтүстік-батысқа қарай 5 км жерде орналасқан. Ескерткішті 1985 ж. В.Ф. Зайберттің жетекшілігімен Солтүстік Қазақстан археологиялық экспедициясының барлау жасағы анықтады. Екінші зерттеуді 1987 ж. А.М. Кисленконың жетекшілігімен Солтүстік Қазақстан археологиялық экспедициясының барлау жасағы жүргізді. 2005 ж. В.Ф. Зайберттің жетекшілігімен Солтүстік Қазақстан археологиялық экспедициясының Көкшетау барлау жасағы ескерткішті қайта тексерді.

Аралтөбе өзенінің оң жағалауындағы суайрықта, Баян көлінің солтүстік жағалауында орналасқан. Обаның топырақ үйіндісінің беткейі анық көрініп тұр, жайпақ төбесінде қазған іздер, қираған триангуляциялық белгінің қалдықтары бар. Үйіндінің диаметрі 80 м, биіктігі 5,5 м. Үйінді шөгіп, үсті жыртылған. Оба түбінің айналасынан ені 6 м және тереңдігі шамамен 0,5 м болатын құлама шұңқыр табылды.

Ескерткіш ерте темір дәуіріндегі Солтүстік Қазақстан тайпаларының жерлеу салты мен қоныстану деңгейінен ақпарат береді. Материалдар Солтүстік Қазақстан облыстық тарихи-өлкетану музейінің қорларында сақталып тұр.

Солтүстік Қазақстан облысының жергілікті маңызы бар тарих және мәдениет ескерткіштерінің мемлекеттік тізімінде бар.

Әдебиет

1. Зайберт В. Ф. Разведочные работы в Кокчетавской области. Отчет. Полевые исследования Северо-Казахстанской археологической экспедиции в 1985 году. Петропавловск, 1986. С. 150.

2. Кисленко А.М. Разведочные обследования в Арык-Балыкском районе. Отчет. О научно-исследовательской работе «Археологические исследования в Кокчетавской области в 1987 году». Петропавловск, 1988. Т. 3. С. 48.

3. Отчет. Археологические исследования на территории Северного Казахстана в 2005 году. Петропавловск, 2006. С. 1–7.

4. Свод памятников истории и культуры Республики Казахстан. Северо-Казахстанская область. Алматы: «Аруна», 2007. С. 94–95.

2. БАЯН-III, КУРГАН

Ранний железный век.

Памятник находится в 5 км к северо-западу от села Наследниково. Выявлен в 1985 г. разведочным отрядом Северо-Казахстанской археологической экспедиции под руководством В.Ф. Зайберта. Вторичное обследование было проведено в 1987 г. разведочным отрядом Северо-Казахстанской археологической экспедиции под руководством А.М. Кисленко. Проревизирован в 2005 г. Кокшетауским разведочным отрядом Северо-Казахстанской археологической экспедиции под руководством В.Ф. Зайберта.

Расположен на правом берегу водораздела р. Аралтобе, на северном берегу оз. Баян. Курган имеет хорошо выраженные склоны грунтовой насыпи, уплощенную вершину со следами вкопов, остатки разрушенного триангуляционного знака. Диаметр насыпи 80 м, высота 5,5 м. Насыпь оплывшая, распаивается. Вокруг основания кургана фиксируется оплывший ров шириной 6 м, глубиной около 0,5 м.

Памятник характеризует погребальный обряд и степень расселения племен Северного Казахстана в

эпоху раннего железного века. Материалы хранятся в фондах Северо-Казахстанского областного историко-краеведческого музея.

Состоит в Государственном списке памятников истории и культуры местного значения Северо-Казахстанской области.

Литература

1. Зайберт В.Ф. Разведочные работы в Кокчетавской области. Отчет. Полевые исследования Северо-Казахстанской археологической экспедиции в 1985 году. Петропавловск, 1986. С. 150.
2. Кисленко А.М. Разведочные обследования в Арык-Балыкском районе. Отчет. О научно-исследовательской работе «Археологические исследования в Кокчетавской области в 1987 году». Петропавловск, 1988. Том 3. С. 48.
3. Отчет. Археологические исследования на территории Северного Казахстана в 2005 году. Петропавловск, 2006. С. 1–7.
4. Свод памятников истории и культуры Республики Казахстан. Северо-Казахстанская область. Алматы: Аруна, 2007. С. 94–95.

3. БАЯН-IV, ОБА

Ерте темір дәуірі.

Ескерткіш Наследниково ауылынан солтүстік-батысқа қарай 5 км жерде орналасқан. Ескерткішті 1987 ж. А.М. Кисленконың жетекшілігімен Солтүстік Қазақстан археологиялық экспедициясының барлау жасағы анықтады. 2005 ж. В.Ф. Зайберттің жетекшілігімен Солтүстік Қазақстан археологиялық экспедициясының Көкшетау барлау жасағы ескерткішті қайта тексерді.

Аралтөбе өзенінің оң жағалауындағы суайрықта, Баян көлінің солтүстік жағалауында, №3 обадан оңтүстік-шығысқа қарай 0,15 км жерде орналасқан. Обаның топырақ үйіндісі қопсып, етек жағы шөгіп кеткен. Обаның өлшемдері: диаметрі 30 м, биіктігі 1,0 м.

Ескерткіш ерте темір дәуіріндегі Солтүстік Қазақстан тайпаларының жерлеу салты мен қоныстану деңгейінен ақпарат береді. Материалдар Солтүстік Қазақстан облыстық тарихи-өлкетану музейінің қорларында сақталып тұр.

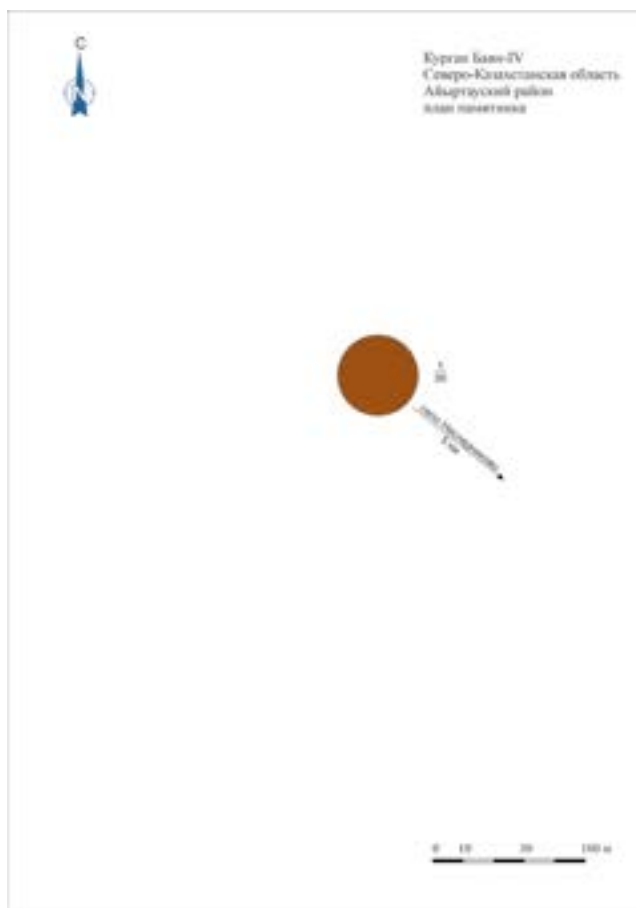
Солтүстік Қазақстан облысының жергілікті маңызы бар тарих және мәдениет ескерткіштерінің мемлекеттік тізімінде бар.

Әдебиет

1. Кисленко А.М. Разведочные обследования в Арык-Балыкском районе. Отчет. О научно-исследовательской работе «Археологические исследования в Кокчетавской области в 1987 году». Петропавловск, 1988. Т. 3. С. 48.

2. Отчет. Археологические исследования на территории Северного Казахстана в 2005 году. Петропавловск, 2006. С. 1–7.

3. Свод памятников истории и культуры Республики Казахстан. Северо-Казахстанская область. Алматы: «Аруна», 2007. С. 95–96.

3. БАЯН-IV, КУРГАН

Ранний железный век.

Памятник находится в 5 км к северо-западу от села Наследниково. Выявлен в 1987 г. разведочным отрядом Северо-Казахстанской археологической экспедиции под руководством А.М. Кисленко. Проревизирован в 2005 г. Кокшетауским разведочным отрядом Северо-Казахстанской археологической экспедиции под руководством В.Ф. Зайберта.

Расположен на правом берегу водораздела р. Аралтобе, на северном берегу оз. Баян, в 0,15 км юго-восточнее кургана 3. Грунтовая насыпь кургана распаивается, имеет оплывшие полы. Параметры кургана: диаметр 30 м, высота 1,0 м.

Памятник характеризует погребальный обряд и степень расселения племен Северного Казахстана в эпоху раннего железного века. Материалы хранятся в

фондах Северо-Казахстанского областного историко-краеведческого музея.

Состоит в Государственном списке памятников истории и культуры местного значения Северо-Казахстанской области.

Литература

1. Кисленко АМ. Разведочные обследования в Арык-Балыкском районе. Отчет. О научно-исследовательской работе «Археологические исследования в Кокчетавской области в 1987 году». Петропавловск, 1988. Том 3. С. 48.

2. Отчет. Археологические исследования на территории Северного Казахстана в 2005 году. Петропавловск, 2006. С. 1–7.

3. Свод памятников истории и культуры Республики Казахстан. Северо-Казахстанская область. Алматы: Аруна, 2007. С. 95–96.

4. БҰРЛЫҚ, ОБА

Ерте темір дәуірі.

Ескерткіш Төменгі Бұрлық ауылынан солтүстікке қарай 6 км жерде орналасқан. Ескерткішті 2023 ж. Ә.Х. Марғұлан атынд. Археология институтының Солтүстік Қазақстан кешенді археологиялық-этнографиялық экспедициясының барлау жасағы анықтады.

Ескерткіш Бабықбұрлық өзенінің оң жағалауындағы суайрықта салынған жалғыз оба. Шөккен, жақсы шымдалған топырақ үйіндісінен тұратын, төбесі жайпақ оба. Обаның диаметрі 20 м, биіктігі 0,2 м. Обадан 600 м жерде Арықбалық–Төменгі Бұрлық грейдері өтеді. Батысында нысан егіс алқабымен шектеледі.

Әдебиет

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

4. БУРЛУК, КУРГАН

Ранний железный век.

Памятник находится в 6 км к северу от села Нижний Бурлук. Выявлен в 2023 г. разведочным отрядом Северо-Казахстанской комплексной археолого-этнографической экспедиции Института археологии им. А.Х. Маргулана.

Памятник представлен одиночным курганом, сооруженным на водоразделе правобережья р. Бабықбурлык. Курган земляной с оплывшей, хорошо задернованной насыпью и уплотненной вершиной. Диаметр кургана 20 м, высота 0,2 м. В 600 м от кургана проходит грейдер Арықбалық – Нижний Бурлук. С запада объект ограничен пахотным полем.

Литература

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

5. ИМАНБҰРЛЫҚ, ОБА

Ерте темір дәуірі.

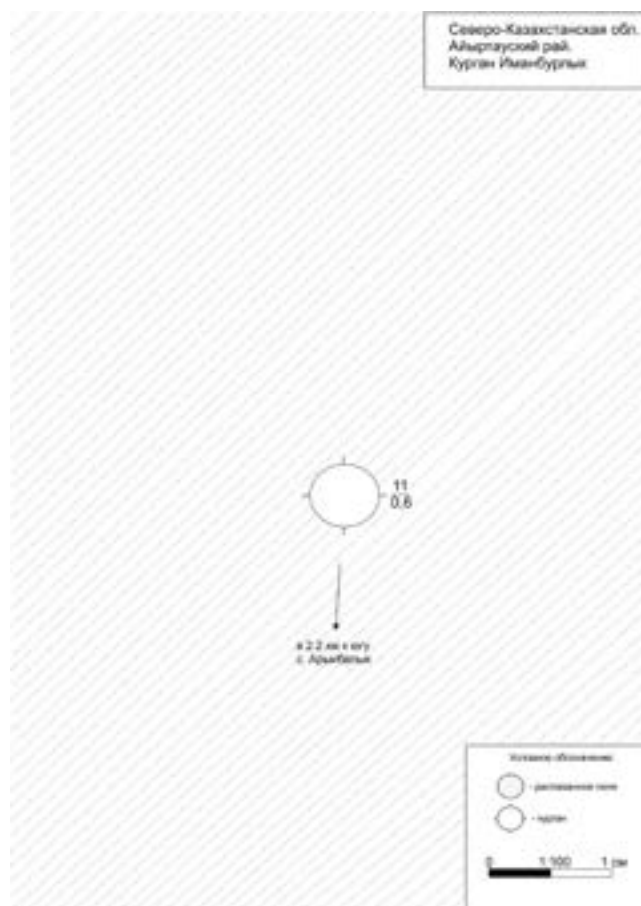
Ескерткіш Арықбалық ауылынан солтүстікке қарай 2,2 км және Арықбалық-Орловка трассасынан шығысқа қарай 30 м жерде орналасқан. Ескерткішті 2023 ж. Ә.Х. Марғұлан атынд. Археология институтының Солтүстік Қазақстан кешенді археологиялық-этнографиялық экспедициясының барлау жасағы анықтады.

Иманбұрлық өзенінің оң жағалауындағы қырқаның оңтүстік-шығыс шетінен (Айғыртау тауының сілемдерінің бірі) жалғыз оба табылды. Обаның тас үйіндісінің диаметрі 11 м, биіктігі 0,6 м. Үйіндінің солтүстік жағынан тонаушылар кірген тесік анықталды. Обаның төбесінде ірі тас блоктардан жасалған құрылыс орналасқан.

Обадан оңтүстік-шығысқа қарай 40 м жерде топырақ құрылыстар бар. Жоспарда олар дөңгелек және сопақ пішінді. Өлшемдері: 5 × 6 м және 6 × 7 м. Биіктігі 0,4–0,55 м аралығында өзгереді.

Әдебиет

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

5. ИМАНБУРЛЫК, КУРГАН

Ранний железный век.

Памятник находится в 2,2 км к северу от села Арыкбалык, в 30 м к востоку от трассы Арыкбалык – Орловка. Выявлен в 2023 г. разведочным отрядом Северо-Казахстанской комплексной археолого-этнографической экспедиции Института археологии им. А.Х. Маргулана.

Одиночный курган обнаружен на юго-восточной оконечности возвышенности (один из отрогов горы Айгыртау) правобережья р. Иманбурлык. Насыпь кургана каменная, диаметром 11 м, высотой 0,6 м. В северной части насыпи зафиксирован грабительский лаз. На

вершине кургана также имеется сооружение из крупных каменных блоков.

В 40 м к юго-востоку от кургана находятся земляные сооружения. В плане они имеют округлую и овальные формы следующих размеров: 5 × 6 м; 6 × 7 м. Высота варьируется от 0,4 до 0,55 м.

Литература

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

6. ҚАЙҚАН, ҚЫСТАУ

Этнографиялық кезең (XIX–XX ғғ.).

Ескерткіш Мәдениет ауылынан (Қарасай батыр атынд. ауыл) солтүстік-солтүстік-батысқа қарай 1,82 км жерде орналасқан. Ескерткішті 2023 ж. Ә.Х. Марғұлан атынд. Археология институтының Солтүстік Қазақстан кешенді археологиялық-этнографиялық экспедициясының барлау жасағы анықтады.

Иманбұрлық және Аралтөбе өзенаралығының жазық жеріндегі орманның шетіне тұрғызылған екі топырақ құрылыстан тұрады. Нысандар жақсы сақталған, қатты шымдалған, тікбұрыш және шаршы пішінге ұқсас. Заттай материалдар табылған жоқ. Тұрғын үй құрылыстары жанынан 1980 жылдарға дейін пайдаланылған ашық тас құдық тіркелді.

Ақпарат берушінің айтуынша, қыстауды XIX ғ. екінші жартысынан бастап XX ғ. бірінші жартысына дейін пайдаланған. Ақпарат беруші – Орақ Ибраим (1937 ж.т.), Мәдениет ауылының (бұрынғы Қосағаш ауылы) тұрғыны. Сондай-ақ ақпарат берушінің айтуынша, бұл жерде атасы Нашарбай қыстаған. Бірінші қыстау шымтезек блоктарынан, ал екіншісі саманнан тұрғызылған.

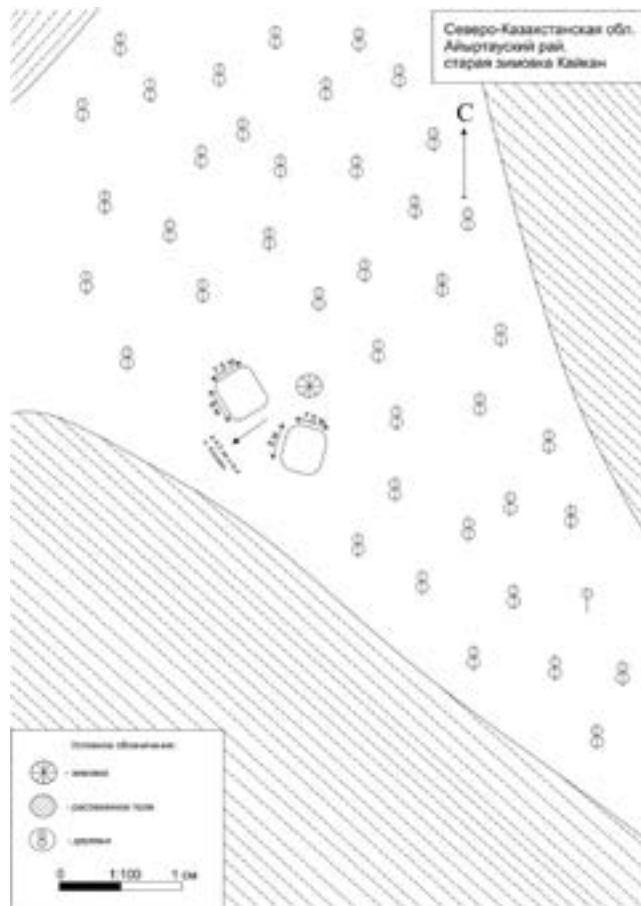
Нысандардың пішіні мен өлшемдері.

Жоспардағы №1 құрылыс тікбұрыш-дөңгелек пішінге ұқсас. Өлшемдері: 10 × 15 м.

Жоспардағы №2-құрылыс өлшемі 8 × 8 м болатын шаршы пішінге ұқсас.

Әдебиет

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

6. КАЙКАН, ЗИМОВКА

Этнографический период (XIX–XX вв.).

Памятник находится в 1,82 км к северо-северо-западу от села Мадениет (село им. Карасай батыра). Выявлен в 2023 г. разведочным отрядом Северо-Казахстанской комплексной археолого-этнографической экспедиции Института археологии им. А.Х. Маргулана.

Состоит из двух земляных сооружений, возведенных у лесной опушки, на равнинной местности междуречья Иманбурлыка и Аралтобе. Объекты хорошей сохранности, сильно задернованы и имеют подпрямоугольную и подквадратную формы. Подъемные материалы отсутствуют. Возле жилищных строений был зафиксирован открытый каменный колодец, эксплуатировавшийся до 1980-х гг.

Зимовка, по словам информатора, функционировала со второй половины XIX в. по первую половину XX в.

Информатор – Орак Ибраим (1937 г. р.), житель села Мадениет (бывшее село Косагаш). Также согласно словам информатора, здесь зимовал его дед Нашарбай. Первая зимовка была сооружена из дерновых блоков, а вторая из самана.

Форма и размеры объектов:

строение 1 в плане имеет подпрямоугольно-округлую форму. Его размеры 10 × 15 м;

строение 2 в плане подквадратной формы. Его размеры 8 × 8 м.

Литература

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

7. ҚАРАҒАЙЛЫ, ҚЫСТАУ

Этнографиялық кезең (XIX–XX ғғ.).

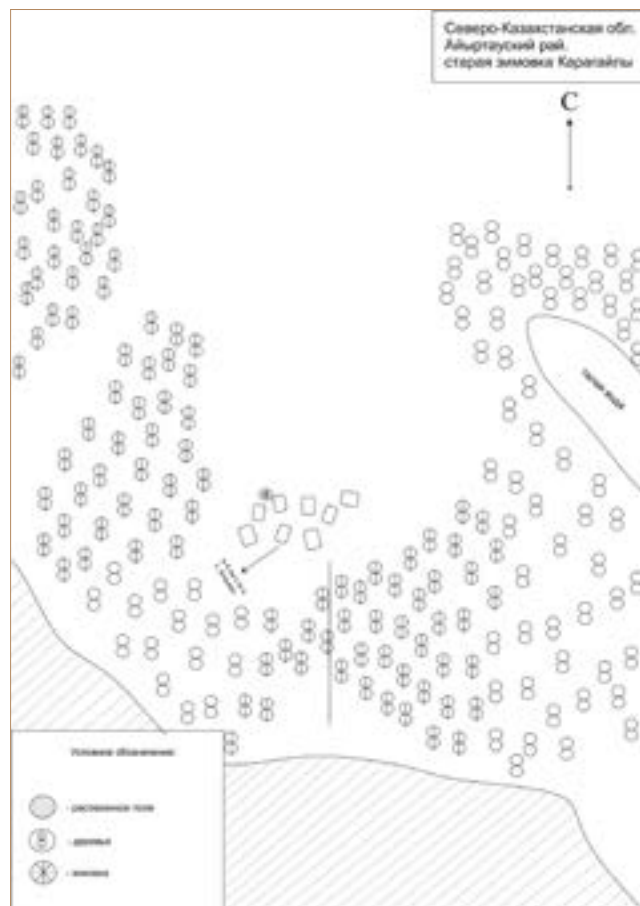
Ескерткіш Мәдениет ауылынан (Қарасай батыр атынд. ауыл) оңтүстік-батысқа қарай 2,9 км жерде орналасқан. Ескерткішті 2023 ж. Ә.Х. Марғұлан атынд. Археология институтының Солтүстік Қазақстан кешенді археологиялық-этнографиялық экспедициясының барлау жасағы анықтады.

Иманбұрлық өзені мен оның сол жағалауындағы саласы Аралтөбе жылғасы аралығындағы жазыққа тұрғызылған сегіз топырақ құрылыстан тұрады. Қыстаудың үш жағын орман алқабы қоршап жатыр. Нысандар әлсіз шымдалған, бұл құрылыстардың конструкциялық ерекшеліктерін байқауға мүмкіндік береді. Жоспарда олардың өлшемдері 8×16 м – 12×14 м тікбұрыш пішінге ұқсас. Қыстау аумағынан XIX ғасырдың соңына жататын көші-қон ыдыстарының сынықтары түріндегі жер бетіндегі материалдар табылды. Табылған заттар Ресейдегі фарфор бұйымдар шығаратын М.С. Кузнецова фабрикасының ыдыстарына жатады. Бұл заттар XIX ғ. Ресей аумағында ғана емес, басқа елдерде де қолданыста болды.

Ақпарат берушінің айтуынша, ескерткіш үйлердің бірі бұрын ағаштан салынған. Бес мың бас жылқы үйірі болған Нұртаза Кемелұлы деген қазақ байының үйі болған екен. Ақпарат беруші – Орақ Ибраим (1937 ж.т.), Мәдениет ауылының (бұрынғы Қосағаш ауылы) тұрғыны.

Әдебиет

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

7. КАРАГАЙЛЫ, ЗИМОВКА

Этнографический период (XIX–XX вв.).

Памятник находится в 2,9 км к юго-западу от села Мадениет (село им. Карасай батыра). Выявлен в 2023 г. разведочным отрядом Северо-Казахстанской комплексной археолого-этнографической экспедиции Института археологии им. А.Х. Маргулана.

Состоит из восьми земляных сооружений, возведенных на равнинной местности междуречья Иманбурлыка и его левобережного притока – ручья Аралтобе. Зимовку с трех сторон окружают лесные массивы. Объекты слабо задернованы, что позволяет проследить конструктивные особенности сооружений. В плане они имеют прямоугольную форму размерами от 8 × 16 м до 12 × 14 м. На территории зимовки были обнаружены подъемные материалы в виде фрагментов,

которые входят в раздел переселенческой посуды датирующейся концом XIX в. Находки представлены посудой фабрики М.С. Кузнецова, производившей фарфоровые изделия. Данные вещи в XIX в. бытовали как на территории России, так и за ее пределами.

По словам информатора, один из домов памятника ранее строился из дерева. Принадлежал казахскому баю Нуртазе Кемелулы, который имел табун лошадей в пять тысяч голов. Информатор – Орак Ибраим (1937 г. р.), житель села Мадениет (бывшее село Косагаш).

Литература

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

8. КАРЛОВКА, ҚОРЫМ

Қола және ерте темір дәуірі.

Ескерткіш Карловка ауылынан шығысқа қарай 1,0 км жерде орналасқан. Ескерткішті 1987 ж. А.М. Кисленконың жетекшілігімен Солтүстік Қазақстан археологиялық экспедициясының барлау жасағы анықтады. 2005 ж. В.Ф. Зайберттің жетекшілігімен Солтүстік Қазақстан археологиялық экспедициясының Көкшетау барлау жасағы ескерткішті қайта тексерді.

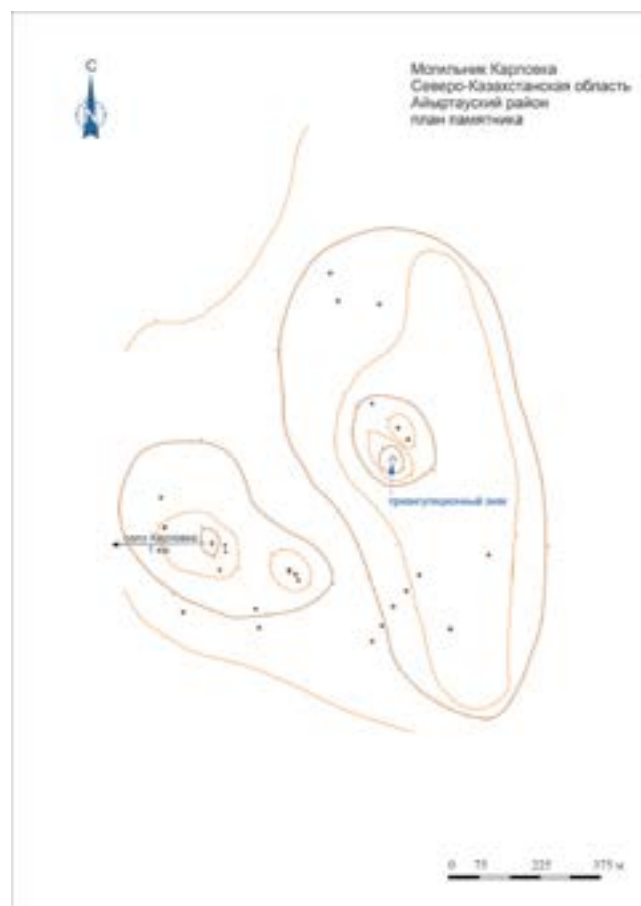
Қорым Аралтөбе жылғасының оң жағалауындағы шағын шоқылар жотасында орналасқан. Екі топқа бөлінген жиырма бес нысаннан тұрады. Бірінші топ қола дәуірінің құрылыстарына жатады. Топырақ үйінділердің диаметрі 7–10 м, биіктігі 0,2–1,0 м. Үйінділердің екінші тобы ерте темір дәуіріне жатады. Обалардың диаметрі 8–20 м, биіктігі 2 м-ге дейін. Үйінділер ірі құм, қиыршық тас және тас араласқан топырақтан тұрады. Ескерткіш алаңы мен үйінділер жақсы шымдалған. Қазіргі кезеңде ескерткіштің жағдайы тұрақты, ашылған сәттен бастап көзге көрінетін өзгерістер тіркелген жоқ.

Ескерткіш қола және ерте темір дәуіріндегі Солтүстік Қазақстан тайпаларының жерлеу салты мен қоныстану деңгейінен ақпарат береді. Материалдар Солтүстік Қазақстан облыстық тарихи-өлкетану музейінің қорларында сақталып тұр.

Солтүстік Қазақстан облысының жергілікті маңызы бар тарих және мәдениет ескерткіштерінің мемлекеттік тізімінде бар.

Әдебиет

1. Кисленко А.М. Разведочные обследования в Володаровском районе. Отчет. О научно-исследовательской работе «Археологические исследования в Кокчетавской области в 1987 году». Петропавловск, 1988. Т. 3. С. 42–43.

2. Отчет. Археологические исследования на территории Северного Казахстана в 2005 году. Петропавловск, 2006. С. 1–7.

3. Свод памятников истории и культуры Республики Казахстан. Северо-Казахстанская область. Алматы: «Аруна», 2007. С. 102–103.

8. КАРЛОВКА, МОГИЛЬНИК

Эпоха бронзы и ранний железный век.

Памятник находится в 1,0 км к востоку от села Карловка. Выявлен в 1987 г. разведочным отрядом Северо-Казахстанской археологической экспедиции под руководством А.М. Кисленко. Проревизирован в 2005 г. Кокшетауским разведочным отрядом Северо-Казахстанской археологической экспедиции под руководством В.Ф. Зайберта.

Могильник расположен на гряде небольших сопек правого берега ручья Аралтобе. Состоит из 25 объектов, которые делятся на две группы. Первая группа отнесена к сооружениям бронзового века. Диаметр земляных насыпей 7–10 м, высота от 0,2 до 1,0 м. Вторая группа насыпей причислена к периоду раннего железного века. Диаметр курганов от 8 до 20 м, высота до 2 м. Насыпи сложены из земли с примесью гравия, щебня и камня. Площадка памятника и насыпи хорошо задернованы. На современном этапе состояние памятника стабильное, видимых изменений с момента открытия не зафиксировано.

Памятник характеризует погребальный обряд и степень расселения племен Северного Казахстана в эпоху бронзы и раннего железного века. Материалы хранятся в фондах Северо-Казахстанского областного историко-краеведческого музея.

Состоит в Государственном списке памятников истории и культуры местного значения Северо-Казахстанской области.

Литература

1. Кисленко А.М. Разведочные обследования в Володаровском районе. Отчет. О научно-исследовательской работе «Археологические исследования в Кокчетавской области в 1987 году». Петропавловск, 1988. Том 3. С. 42–43.
2. Отчет. Археологические исследования на территории Северного Казахстана в 2005 году. Петропавловск, 2006. С. 1–7.
3. Свод памятников истории и культуры Республики Казахстан. Северо-Казахстанская область. Алматы: Аруна, 2007. С. 102–103.

9. ҚАРАСАЙ МЕН АҒЫНТАЙ БАТЫРЛАРДЫҢ МЕМОРИАЛДЫҚ КЕШЕНІ

Орта ғасыр (XVII ғ.), Жаңа дәуір.

Мемориалдық кешен Мәдениет ауылынан оңтүстік-шығысқа қарай 2,5 км жерде, Иманбұрлық өзенінің сол жақ жағалауындағы шоқыда орналасқан. Мұнда ерте және кейінгі ортағасырлық, этнографиялық кезеңдегі жерлеу орындары ерекшеленеді. 2004 ж. Солтүстік Қазақстан археологиялық экспедициясының барлау жасағы ескерткішті қайта тексерді.

Қазақ хандығының тәуелсіздігі үшін күрескен әйгілі батырлар — Қарасай және Ағынтай батырлардың құрметіне қойылған мемориалдық кешен 1999 ж. 15 қазанда ашылды. Ескерткіштің композициясы көне түркі қағандарының орда дәстүрін бейнелейді. Тұтас кешеннің негізгі осі мешіт михрабы бағытталған Меккеге қарай бағдарланған. Ескерткіштің аумағы жоспарда дөңгелек пішінді кірпіш қоршаумен қоршалған. Дұға жасауға және құрбандық шалуға арналған қоршаудың алдындағы алаңмен ішкі алаңға кіруге болады. Алаңның бұрыштарындағы гранит тұғырларға жауынгерлік ерліктің нышаны ретінде қоламен қапталған, металл профильден жасалған найзалар айқастырыла орнатылған.

Шеңбердің ортасында Солтүстік Қазақстанның жерлеу салтына сәйкес салынған батырлар кесенесінің екі эллипс тәрізді кескіні орналасқан. Олардың алдына кесенелерді символдық және архитектуралық тұрғыдан біріктіретін конус тәрізді шағын ғибадат ететін мешіт салынған. Екі кесененің ортасында қабырғаларына батырлардың ерен ерліктерін баяндайтын мәтінді ойып жазған шағын пинакотека залы бар.

Көрікті кесенелердің жоғарғы жағы керамикалық құйма керамика элементтерімен көмкерілген және металл қаңқаға орнатылған алты миллиметрлік имек әйнектен тұратын күмбездермен аяқталады. Әйнек пен қабырғалардың арасына күмбезді кептіруге арналған желдеткіш саңылау орнатылған. Кесенелердің есіктері металдан жасалған. Оған Құран аяттары жазылған.

Интерьерді безендіруге керамика кірпіш, Күрті және Қордай гранитін қолданған. Құлпытас пен қойтас қояудың ежелгі түркілік дәстүрін жалғастыра отырып, қабіртастарды авторлардың шаблондарын қолданып, жылтыратылған қызыл Қордай гранитімен жасаған. Әр қабіртастың жанында шырақ бар, келушілер оны жағып аруақтардан (рухтардан) жәрдем сұрайды. Аймақ

шекарасындағы басқа қабірлер тротуар плиталармен қапталған, ал шекарадан алыстары аласа соғылған металл қоршаумен қоршалған.

Мемориалдық кешеннің барлық негізгі конструкциясы Италия технологиясы бойынша жасалған керамика кірпішпен қаланған. Күмбездер арасындағы кернегішті жою үшін қабырғалардың жоғарғы жағына монолитті темірбетон белдеу жүргізген. Күмбездаралық бөлменің жоғарғы жағы жалпақ жағымен қойылған кірпіштен жасалған қорғаныс қабаты бар гидроқшаулау қабатымен жабылған. Кесенелердің алдындағы алаңның едендері мен беті тротуар плиталарымен қапталған. Кешеннің алдындағы алаң табиғи тастан жасалған плиткалармен қапталған. Кешен алаңына демалуға арналған сәкілер қойылған, шойыннан жасалған бағаналарға шамдар орнатылған.

Кешеннің негізгі элементтерінің өлшемдері: жоспардағы құрылыстың жалпы өлшемдері 13,5 × 19 м, қоршау шеңберінің диаметрі – 27 м. Кесенелердің биіктігі – 16 м, мешіттің биіктігі – 12 м.

Кешеннің архитекторлары – Б.А. Ибраев, С.С. Агитаев.

Материалдар Солтүстік Қазақстан облыстық музейінің, Қазақстан Республикасы Мәдениет министрлігінің және ҚР Министрлер Кабинетінің қорларында сақталған.

Мұнда архитектуралық құрылыстардан басқа қазақ және түркі дәуірінің 39 тас үйіндісі анықталды. Үйінділер сопақ және шаршы пішінді. Сопақ үйінділердің өлшемі шамамен бірдей – ұзындығы 3,5–4 м, ал ені 2,5 м. Биіктігі – 0,1–0,3 м. Шаршы үйінділердің өлшемдері 4 × 4 м. Үйінділердің бір бөлігі жаңартылды.

Әдебиет

1. Отчет. Археологические исследования на территории Северного Казахстана в 2004 году. Петропавловск, 2005. С. 19.
2. Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.
3. Свод памятников истории и культуры Республики Казахстан. Северо-Казахстанская область. Алматы: «Аруна», 2007. С. 114–115.
4. Сорокотяга Л. Северо-Казахстанская область. Энциклопедия. Алматы, 2004. 318 с.

9. МЕМОРИАЛЬНЫЙ КОМПЛЕКС БАТЫРОВ КАРАСАЯ И АГЫНТАЯ

Средневековые (XVII в.), Новое время.

Мемориальный комплекс находится в 2,5 км к юго-востоку от села Мадениет, на сопке левого берега р. Иманбурлык. Здесь выделяются захоронения как раннего и позднего Средневековья, так и этнографического периода. Памятник проревизирован разведочным отрядом Северо-Казакстанской археологической экспедиции в 2004 г.

Мемориальный комплекс, установленный в честь батыров Карасая и Агынтая – знаменитых батыров, борцов за независимость Казахского ханства, открыт 15 октября 1999 г. Композиционно памятник образно развивает традиции древнетюркских ставков каганов. Весь комплекс ориентирован своей главной осью на Мекку, куда направлен выступ михраба мечети. Территория памятника ограждена кирпичным забором, в плане образующим круг. Площадка перед ограждением, предназначенная для моления и жертвоприношений, ведет к внутренней площадке. В углах площадки на гранитных основаниях установлены перекрещенные копы из металлического профиля с бронзовыми накладками как символы воинской доблести.

В центре круга расположены два эллипсоидных очертания мавзолеев батыров, сооруженных согласно погребальной традиции Северного Казахстана. Перед ними воздвигнута небольшая конусообразная поминальная мечеть, символически и архитектурно объединяющая мавзолеи. В центре между мавзолеями находится небольшой зал – пинакотека, где на стенах выгравированы тексты на трех языках, рассказывающие о героических деяниях батыров.

Величественные объемы мавзолеев в верхней части инкрустированы элементами керамической поливной керамики и завершаются куполами, состоящими из шестимиллиметрового гнутого стекла на металлическом каркасе. Между стеклом и стенами устроена вентиляционная щель для просушки купола. Двери в мавзолеях выполнены из металла, на них размещены надписи аятов из Корана.

В отделке интерьера применены керамический кирпич, куртинский и курдайский гранит. Надгробия, продолжая древнюю тюркскую традицию установки кулпытаса и койтаса над захоронением, выполнены из полированного красного курдайского гранита по

шаблонам авторов. У каждого надгробия находится шырак; зажигая его, посетители могут обратиться к арухам (духам) за помощью. Другие существующие захоронения в границах округа обложены тротуарной плиткой, а находящиеся за его пределами ограждены низкой кованой металлической оградкой.

Все основные конструкции мемориала созданы из керамического кирпича, изготовленного по итальянской технологии. По верху стен проходят монолитные железобетонные пояса для ликвидации распора куполов. Верх межкупольного помещения покрыт слоем гидроизоляции с защитным слоем кирпича, уложенного плашмя. Полы и поверхность площадки перед мавзолеями выложены тротуарной плиткой. Площадка перед комплексом покрыта плиткой из натурального камня. В пределах площадки комплекса установлены скамьи для отдыха, светильники на стойках из чугуна.

Параметры основных элементов комплекса: общие размеры сооружения в плане 13,5 × 19 м, диаметр окружности ограждения 27 м. Высота мавзолеев 16 м, мечети – 12 м.

Архитекторы комплекса – Б.А. Ибраев, С.С. Агитаев.

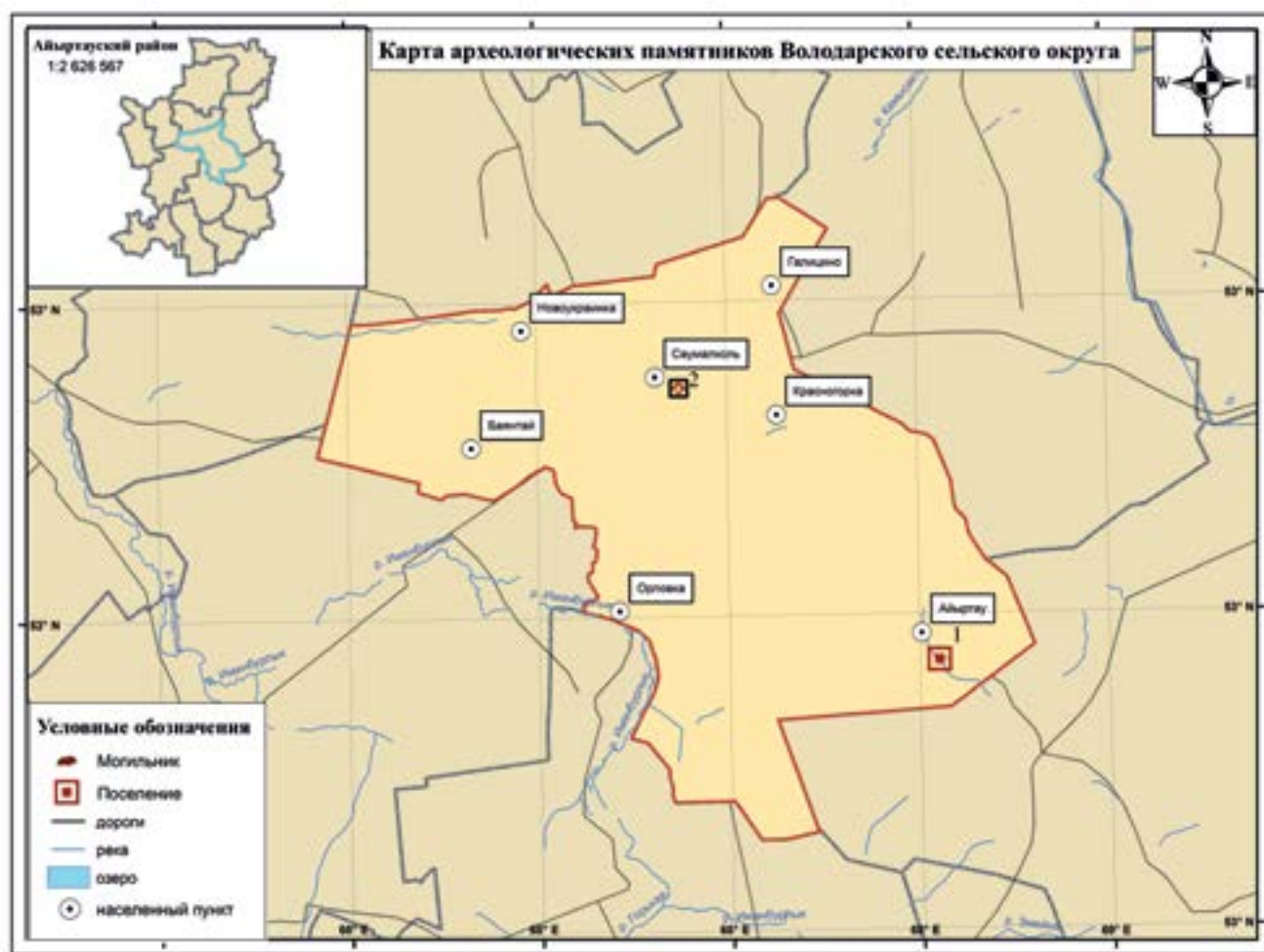
Материалы хранятся в фондах Северо-Казакстанского областного музея, Министерства культуры Республики Казахстан и Кабинета Министров РК.

Помимо архитектурных сооружений, здесь фиксируются 39 каменных насыпей казахского и тюркского времени. Насыпи овальные и квадратные. Размер овальных насыпей примерно одинаковый – 3,5–4 м в длину и 2,5 м в ширину. Высота 0,1–0,3 м. Квадратные насыпи имеют размеры 4 × 4 м. Часть насыпей подновлена.

Литература

1. Отчет. Археологические исследования на территории Северного Казахстана в 2004 году. Петропавловск, 2005. С. 19.
2. Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.
3. Свод памятников истории и культуры Республики Казахстан. Северо-Казакстанская область. Алматы: Аруна, 2007. С. 114–115.
4. Сорокотяга Л. Северо-Казакстанская область. Энциклопедия. Алматы, 2004. 318 с.

ВОЛОДАР АУЫЛДЫҚ ОКРУГІ ВОЛОДАРСКИЙ СЕЛЬСКИЙ ОКРУГ

Володар ауылдық округі Айыртау ауданының орталық бөлігінде орналасқан. Оңтүстік-батысында Украина ауылдық округімен, солтүстік-батысында Қаратал ауылдық округімен, солтүстігінде Елец ауылдық округімен, солтүстік-шығысында Антонов ауылдық округімен, оңтүстік-шығысында Лобанов ауылдық округімен, оңтүстігінде Арықбалық ауылдық округімен шектеседі.

Володар ауылдық округінің құрамына жеті елді мекен кіреді: Саумалкөл, Айыртау, Воскресеновка, Галицино, Красногорка, Орловка және Новоукраинка ауылы. Округтің әкімшілік орталығы – Саумалкөл ауылы.

Володарский сельский округ расположен в центральной части Айыртауского района. На юго-западе он граничит с Украинским сельским округом, на северо-западе – с Каратальским сельским округом, на севере – с Елецким сельским округом, на северо-востоке – с Антоновским сельским округом, на юго-востоке – с Лобановским сельским округом, на юге – с Арыкбалыкским сельским округом.

В административном отношении в состав Володарского сельского округа входят семь населенных пунктов: сёла Саумалколь, Айыртау, Воскресеновка, Галицино, Красногорка, Орловка и Новоукраинка. Административный центр округа – село Саумалколь.

1. АЙЫРТАУ, ҚОНЫС

Кейінгі қола дәуірі.

Ескерткіш қазіргі Айыртау ауылының шетінен оңтүстік-шығысқа қарай 0,8 м және R-230 автомобиль жолынан (Саумалкөл – Айыртау – Имантау бағыты) батысқа қарай 0,6 м жерде орналасқан. Ескерткішті 2023 ж. Ө.Х. Марғұлан атынд. Археология институтының Солтүстік Қазақстан кешенді археологиялық-этнографиялық экспедициясының барлау жасағы анықтады.

Нысан – кейінгі қола дәуірінің стратификацияланған қонысы. Көптеген мәдени қалдықтарды негізінен кейінгі қола дәуірінде жасалған керамика сынықтары және остеологиялық материалдар, сондай-ақ жартылай жеркепе түріндегі конструкциялардың қалдықтары құрайды. Олар Айыртау ауылының жанындағы жасанды суқоймасына құятын атаусыз өзеннің бірінші жайылма террасасында орналасқан. Өзен шоқының шығыс аңғарынан аққан еріген су ағынынан пайда болған. Ескерткіші бар террасаның шығыс бөлігі де еріген сулардан пайда болған жырамен шектелген. Террасадан табылған археологиялық заттардың таралу аймағы шамамен 50 000 шаршы метр аумақты алып жатыр, бірақ олжалар террасаның екі негізгі учаскесіне – оңтүстік-шығыс және солтүстік-батысына шоғырланған.

Тұрғын үйлердің қалдықтары тереңдігі 1 м-ге дейін, диаметрі 4–18 м аралығындағы дөңгелек немесе сопақ

ойпаң жерлер түрінде болып келеді. Қола дәуірінің мәдени қабаты тереңдігі 0,3–0,7 м жерде жатыр. Жердің бетінде банка тәрізді керамика сынықтары жиі кездесті. Керамиканың сынықтары ұсақ бөлшектелген, сызу техникасымен өрнектелген. Өрнектер үшбұрыштар, иректер түрінде, тік-көлденең шырша түріндегі өрнектер де кездеседі. Ыдыс ернеулерінің қимасы тік, дөңгелек, аузы ашық, түбі жалпақ. Ыдыстар жақсы иленген, тығыз балшықтан сапалы етіп жасалған.

Шұңқырлардың бірінің ортасына 1 × 0,5 м шурф салынады. 0,4 м тереңдіктен өсімдік өрнегі бар керамика сынықтары табылады. 0,52 м тереңдікте ұзындығы 10 см және 17 см болатын екі жалпақ тас, сондай-ақ күйдірілген ағаш қалдығы анықталады.

Ескерткіштің аумағы, сондай-ақ су көздері қазіргі қоқыстармен қатты ластанғанын да айта кеткен жөн. Жалпы, кейінгі қола дәуірінің Айыртау қонысы Солтүстік Қазақстанның қола дәуіріндегі тарихи-мәдени процестерді одан әрі зерделеу үшін айтарлықтай келешегі бар ескерткіш болып табылады.

Әдебиет

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

1. АЙЫРТАУ, ПОСЕЛЕНИЕ

Поздний бронзовый век.

Памятник находится в 0,8 м к юго-востоку от окраины современного села Айыртау, в 0,6 м к западу от автомобильной дороги R-230 (направление Саумалколь – Айыртау – Имантау). Выявлен в 2023 г. разведочным отрядом Северо-Казакстанской комплексной археолого-этнографической экспедиции Института археологии им. А.Х. Маргулана.

Объект представляет собой стратифицированное поселение позднебронзового века. Многочисленные культурные остатки представлены преимущественно фрагментами керамики поздней бронзы и остеологическим материалом, а также следами конструкций в виде жилищных западин. Они локализуются на первой надпойменной террасе безымянной речки, впадающей в искусственный водоем у села Айыртау. Река образована стоками талых вод, текущих от восточной седловины сопки. С восточной стороны терраса с памятником также ограничена оврагом, образованным талыми водами. Площадь распространения археологических находок на террасе занимает участок около 50 000 кв. м, но концентрация находок распределена по двум основным участкам террасы – юго-восточному и северо-западному.

Остатки жилищ представлены в виде круглых или овальных западин глубиной до 1 м, диаметром от 4

до 18 м. Глубина залегания культурного слоя эпохи бронзы достигает 0,3–0,7 м. На дневной поверхности чаще всего встречаются обломки керамической посуды банкообразной формы. Фрагменты керамики мелкодробленые, украшены в прочерченной технике. Орнамент в виде треугольников, зигзагов, вертикально-горизонтальной елочки. Срез венчиков прямой закругленный, устье открытое, донья сосудов плоские. Сосуды изготовлены качественно из хорошо отмученного и плотного теста.

В центре одной из воронок заложен шурф размером 1 × 0,5 м. На глубине 0,4 м обнаружены фрагменты керамики с растительным орнаментом. На глубине 0,52 м лежали два плоских камня длиной 10 и 17 см и фрагмент обожженного дерева.

Необходимо отметить, что территория памятника и водные источники сильно засорены современным мусором. В целом поселение позднебронзового века Айыртау является достаточно перспективным для дальнейшего изучения историко-культурных процессов Северного Казахстана, происходивших в эпоху бронзы.

Литература

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

2. ЖАҢАТАЙ БАТЫР КЕСЕНЕСІ

Жаңа дәуір (XVIII ғ.).

Ескерткіш Саумалкөл ауылынан оңтүстік-оңтүстік-батысқа қарай 3,8 км, Саумалкөл ауылынан Арықбалық ауылына өтетін жолдан батысқа қарай 360 м жерде орналасқан. Ескерткішті 2023 ж. Ө.Х. Марғұлан атынд. Археология институтының Солтүстік Қазақстан кешенді археологиялық-этнографиялық экспедициясының барлау жасағы зерттеді.

Кесене жазықта орналасқан. Мұнда бұрын қазақ зираттары болған, қазір бұл жер жыртылып кеткен. Қазіргі ескерткіш 2022 ж. салынды. Арғын (қарауыл) руынан шыққан Жаңатай батыр – қазақ жерін жоңғарлардан қорғаған XVIII ғ. батырлардың бірі.

Әдебиет

Шағыров С. Ел қорғаған ер Жанатай // Егемен Қазақстан. 2022 ж. 14 қараша (<https://egemen.kz/article/328106-el-qorghaghan-er-zhanatay>).

2. ЖАНАТАЙ БАТЫР, МАВЗОЛЕЙ

Новое время (XVIII в.).

Памятник находится в 3,8 км к юго-юго-западу от села Саумалколь, в 360 м западнее от дороги, идущей от села Саумалколь в село Арыкбалык. Обследован в 2023 г. разведочным отрядом Северо-Казахстанской комплексной археолого-этнографической экспедиции Института археологии им. А.Х. Маргулана.

Мавзолей размещен в поле. Здесь раньше располагались казахские кладбища, которые затем были распаханы. Современный памятник построен в 2022 г. Жанатай батыр из рода аргын (карауыл) был одним из батыров XVIII в., защищавших казахские земли от нашествия джунгар.

Литература

Шағыров С. Ел қорғаған ер Жанатай // Егемен Қазақстан. 2022 ж., 14 қараша (<https://egemen.kz/article/328106-el-qorghaghan-er-zhanatay>).

*Еліктер шайқасы
Битва косулей*

ГУСАКОВ АУЫЛДЫҚ ОКРУГІ ГУСАКОВСКИЙ СЕЛЬСКИЙ ОКРУГ

Гусаков ауылдық округі Айыртау ауданының оңтүстік-батыс бөлігінде орналасқан. Оңтүстігінде, оңтүстік-батысында және солтүстік-батысында Ғабит Мүсірепов ауданымен, солтүстігінде Украина ауылдық округімен, шығысында Константинов ауылдық округімен шектеседі.

Гусаков ауылдық округінің құрамына төрт елді мекен кіреді: Гусаковка, Береславка, Қарсақ және Новосветловка ауылы. Әкімшілік орталығы – Гусаковка ауылы.

Гусаковский сельский округ расположен в юго-западной части Айыртауского района. На юге, юго-западе и северо-западе он граничит с районом им. Г.М. Мусрепова, на севере – с Украинским сельским округом, на востоке – с Константиновским сельским округом.

В состав Гусаковского сельского округа входят четыре населенных пункта сёла Гусаковка, Береславка, Карсаковка и Новосветловка. Административный центр – село Гусаковка.

1. БЕРЕСЛАВКА, ҚОРЫМ

Орта ғасыр.

Ескерткіш Береславка ауылынан шығысқа қарай 2,8 км, Тайсары қорымынан солтүстік-батысқа қарай 1,7 км жерде орналасқан. Ескерткішті 2023 ж. Ө.Х. Марғұлан атынд. Археология институтының Солтүстік Қазақстан кешенді археологиялық-этнографиялық экспедициясының барлау жасағы анықтады.

Қорым Тайсары өзенінің бастауынан солтүстікке қарай орналасқан шоқының басында және атаусыз шағын өзеннің шығысында – бірінші саласында орналасқан. Қорым нысандары солтүстік-батыстан оңтүстік-шығысқа қарай созылған тізбекті құрайды. Тас үйме түрінде тіркелген нысандардың бір бөлігін Орта ғасыр дәуіріне

жатқызуға болады. Ең үлкені батысындағы оба, оның диаметрі 10–12 м, биіктігі 1,5 м. Орталық нысан шеттерінің ұзындығы 5 × 5 м, биіктігі 0,2 м аспайтын шаршы қоршау түрінде болып келген. Қоршаудың оңтүстігінде шығыңқы тас визуалды түрде бақыланады, ол тас мүсіннің қалдығы болуы мүмкін. Шығыс оба төртбұрыш пішінді, бұрыштары сәл иілген. Үйіндісінің өлшемдері 5 × 5 м, биіктігі шамамен 0,2 м.

Әдебиет

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

1. БЕРЕСЛАВКА, МОГИЛЬНИК

Средневековье.

Памятник находится в 2,8 км к востоку от села Береславка, в 1,7 км к северо-западу от могильника Тайсары. Выявлен в 2023 г. разведочным отрядом Северо-Казахстанской комплексной археолого-этнографической экспедиции Института археологии им. А.Х. Маргулана.

Могильник расположен на вершине сопки севернее истоков р. Тайсары, к востоку от безымянной речки – притока первой. Объекты могильника образуют цепочку, вытянутую с северо-запада на юго-восток. Часть зафиксированных объектов в виде каменных насыпей можно отнести к эпохе Средневековья. Западный курган

самый большой, его диаметр 10–12 м, высота 1,5 м. Центральный объект представляет собой квадратную оградку с длиной сторон 5 × 5 м, высотой не более 0,2 м. К югу от оградки визуально наблюдался каменный выступ, это, скорее всего, остаток каменного изваяния. Восточный курган имеет квадратную форму с чуть закругленными углами. Размеры его насыпи 5 × 5 м, высота около 0,2 м.

Литература

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

2. ТАЙСАРЫ, ҚОРЫМ

Орта ғасыр.

Ескерткіш Береславка ауылынан шығыс-оңтүстік-шығысқа қарай 4,2 км, Новосветловка ауылынан оңтүстік-батысқа қарай 8 км жерде орналасқан. Ескерткішті 2023 ж. Ә.Х. Марғұлан атынд. Археология институтының Солтүстік Қазақстан кешенді археологиялық-этнографиялық экспедициясының барлау жасағы анықтады.

Қорым Тайсары өзенінің бастауынан солтүстік-батысқа қарай және Змеиная шоқысының батысында орналасқан биік дөңде тіркелді. Қорым нысандары

солтүстік-батыс – оңтүстік-шығысқа бағдарланған тізбек түрінде орналасқан. Қорым нысандары қатар-қатар салынған. Алдын ала мерзімдеу бойынша құрылыстар түркі дәуіріне тән. Олар аса биік емес, диаметрі шамамен 3 м болатын тас үймесі бар бейіт түрінде болып келеді.

Әдебиет

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

2. ТАЙСАРЫ, МОГИЛЬНИК

Средневековые.

Памятник находится в 4,2 км к востоко-юго-востоку от села Береславка, в 8 км к юго-западу от села Новосветловка. Выявлен в 2023 г. разведочным отрядом Северо-Казахстанской комплексной археолого-этнографической экспедиции Института археологии им. А.Х. Маргулана.

Могильник зафиксирован на высоком холме, расположенном к северо-западу от истока р. Тайсары и к западу от сопки Змеиная. Объекты могильника

размещены в виде цепочки по промежуточному направлению северо-запад – юго-восток. Объекты могильника вытянуты вереницей. Предварительная датировка сооружений – тюркское время. Они представлены могилами с каменными возвышениями незначительной высоты, диаметром около 3 м.

Литература

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

ЕЛЕЦ АУЫЛДЫҚ ОКРУГІ ЕЛЕЦКИЙ СЕЛЬСКИЙ ОКРУГ

Елец ауылдық округі Айыртау ауданының солтүстік бөлігінде орналасқан. Батысында Қаратал ауылдық округімен, солтүстігінде Сырымбет ауылдық округімен, шығысында Антонов ауылдық округімен, оңтүстігінде Володар ауылдық округімен шектеседі.

Әкімшілік жағынан Елец ауылдық округінің құрамына төрт елді мекен кіреді: Елецкое, Айыртау, Колесниковка және Междоузёрное ауылы. Әкімшілік орталығы – Елецкое ауылы.

Елецкий сельский округ расположен в северной части Айыртауского района. На западе он граничит с Каратальским сельским округом, на севере – с Сырымбетским сельским округом, на востоке – с Антоновским сельским округом, на юге – с Володарским сельским округом.

В административном отношении в состав Елецкого сельского округа входят четыре населенных пункта: сёла Елецкое, Айыртауское, Колесниковка и Междоузёрное. Административный центр – село Елецкое.

1. СЫРЫМБЕТ, ҚОНЫС

Этнографиялық кезең (XX ғ.).

Ескерткіш Сырымбет ауылының жанында орналасқан. Ескерткішті 2023 ж. Ө.Х. Марғұлан атынд. Археология институтының Солтүстік Қазақстан кешенді археологиялық-этнографиялық экспедициясының барлау жасағы анықтады.

Қоныс Құмдықөл көлінің солтүстік-шығыс жағалауында орналасқан. Шамамен 18 нысан визуалды түрде анықталды. Олар диаметрі 1–3 м шағын ойпаң жерлер. Ескерткіштің аумағы аздап шымдалған, ол жерді жайылым ретінде пайдаланады.

Қазіргі жер бетінің деңгейінен 0,5 м-ге дейінгі тереңдікке өлшемі 0,5 × 1,0 шурф орнату кезінде әртүрлі олжалар табылды. Алдын ала мерзімдеу бойынша олар 1920–1940 жж. тән. Артефактілердің негізгі бөлігі 0,4 м тереңдікте тіркелді. Оларға келесі заттар жатады:

- 5 тиындық КСРО монетасы. 1930 ж. шығарылған. Бұйым бетінің әр жері зеңжарланған:

- күкіртсазды және қызылсазды станокты керамиканың ұсақ сынықтары. Олардың бір бөлігі ангобталған;

- сүйек тіс щеткасының сынығы. Көп бөлігі сақталып қалған бұйымдар;

- екі шыны ыдыстың сынықтары.

0,5 м тереңдіктен төмен жерден фуражка күнқарының фрагменттері бар кокарда, металл қол ара және ағаш саптың қалдықтары бар пышақ табылды. Сырымбет музейі директорының айтуынша, XX ғ. 20-жылдарында бұл жерге Ресейден келген қоныс аударушылар қоныстанған.

Әдебиет

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

1. СЫРЫМБЕТ, ПОСЕЛЕНИЕ

Этнографический период (XX в.).

Памятник находится у села Сырымбет. Выявлен в 2023 г. разведочным отрядом Северо-Казахстанской комплексной археолого-этнографической экспедиции Института археологии им. А.Х. Маргулана.

Поселение расположено на северо-восточном берегу оз. Кумдыколь. Визуально фиксируется около 18 объектов. Они представляют собой небольшие западины диаметром от 1 до 3 м. Территория памятника слабозадернованная, используется под пастбища.

При закладке шурфа размерами 0,5 × 1,0 м до глубины 0,5 м от уровня современной поверхности были найдены различные предметы. Их предварительная датировка – 1920–1940-е гг. Основная масса артефактов выявлена на глубине 0,4 м. К ним следующие предметы:

– монета СССР номиналом пять копеек. Год выпуска

1930. Поверхность изделия местами патинизирована;

– маленькие фрагменты сероглиняной и красноглиняной станковой керамики. Часть из них ангобирована;

– фрагмент костяной зубной щетки. Сохранилась большая часть изделия;

– два фрагмента стеклянных сосудов.

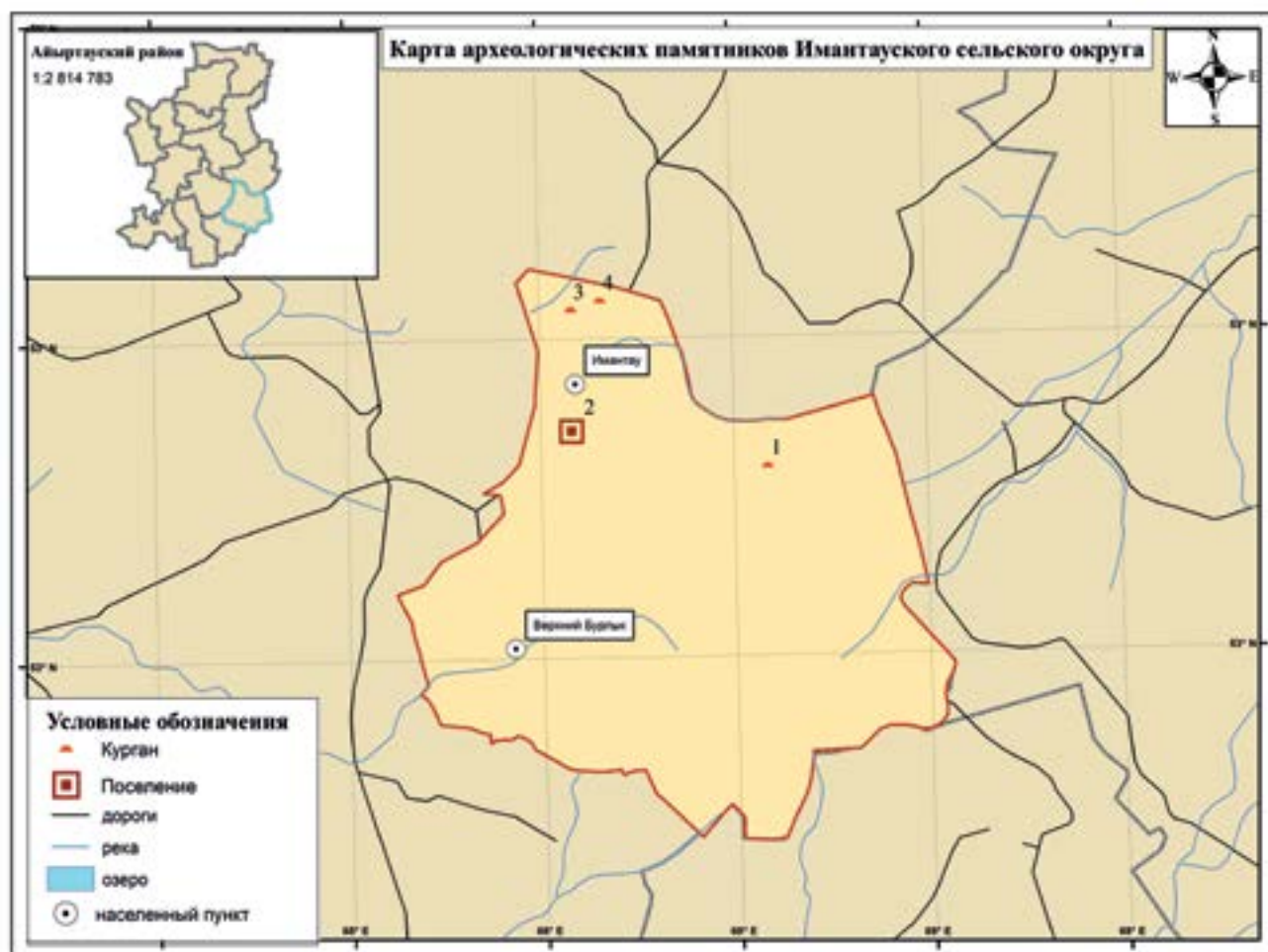
Ниже, на глубине 0,5 м обнаружены кокарда с фрагментами козырька фуражки, металлические ножовка и нож с остатками деревянной рукоятки. По словам директора Сырымбетского музея, в 20-е гг. XX в. на этом месте находилось поселение переселенцев из России.

Литература

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

ИМАНТАУ АУЫЛДЫҚ ОКРУГІ ИМАНТАУСКИЙ СЕЛЬСКИЙ ОКРУГ

Имантау ауылдық округі Айыртау ауданының оңтүстік-шығыс бөлігінде орналасқан. Оңтүстік-батысында Төменгі бұрлық ауылдық округімен, солтүстік-батысында Арықбалық ауылдық округімен, солтүстігінде Лобанов ауылдық округімен, шығысында және оңтүстік-шығысында Ақмола облысымен шектеседі.

Ауылдық округ екі елді мекеннен тұрады: Имантау және Жоғарғы Бұрлық ауылы. Әкімшілік орталығы – Имантау ауылы.

Имантауский сельский округ расположен в юго-восточной части Айыртауского района. Он граничит на юго-западе с Нижнебурлукским сельским округом, на северо-западе – с Арыкбалыкским сельским округом, на севере – с Лобановским сельским округом, на востоке и юго-востоке – с Акмолинской областью.

Сельский округ состоит из двух населенных пунктов – сёл Имантау и Верхний Бурлук. Административный центр – село Имантау.

1. АҚБҰЛАҚ-І, ЖАЛҒЫЗ ЖЕРЛЕУ ОРНЫ

Орта ғасыр.

Ескерткіш Имантау ауылынан оңтүстік-шығысқа қарай 11,4 км, Имантау – Ақбұлақ – Цуриковка рейдерінен солтүстік-шығысқа қарай 1,1 км жерде орналасқан. Ескерткішті 2023 ж. Ә.Х. Марғұлан атынд. Археология институтының Солтүстік Қазақстан кешенді археологиялық-этнографиялық экспедициясының барлау жасағы анықтады.

Ескерткіш Имантау көліне құятын атаусыз шағын өзен бастауларының оңтүстігіндегі суайрықта орналасқан жалғыз бейіт. Нысан таудың оңтүстік-шығыс беткейінен табылды. Бейіт тастармен қапталған, өлшемі 3,5 × 2,5 × 0,6 м тікбұрыш пішінге ұқсайды.

Әдебиет

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

1. АКБУЛАК-І, ОДИНОЧНОЕ ЗАХОРОНЕНИЕ

Средневековье.

Памятник находится в 11,4 км к юго-востоку от села Имантау, в 1,1 км к северо-востоку от рейдера Имантау – Акбулак – Цуриковка. Выявлен в 2023 г. разведочным отрядом Северо-Казахстанской комплексной археолого-этнографической экспедиции Института археологии им. А.Х. Маргулана.

Памятник представлен одиночной могилой, расположенной на водоразделе к югу от истоков безымянной речки, впадающей в оз. Имантау. Объект обнаружен на юго-восточном склоне горы. Могила обложена камнями, имеет подпрямоугольную в плане форму размерами 3,5 × 2,5 × 0,6 м.

Литература

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

2. ИМАНТАУ, ҚОНЫС

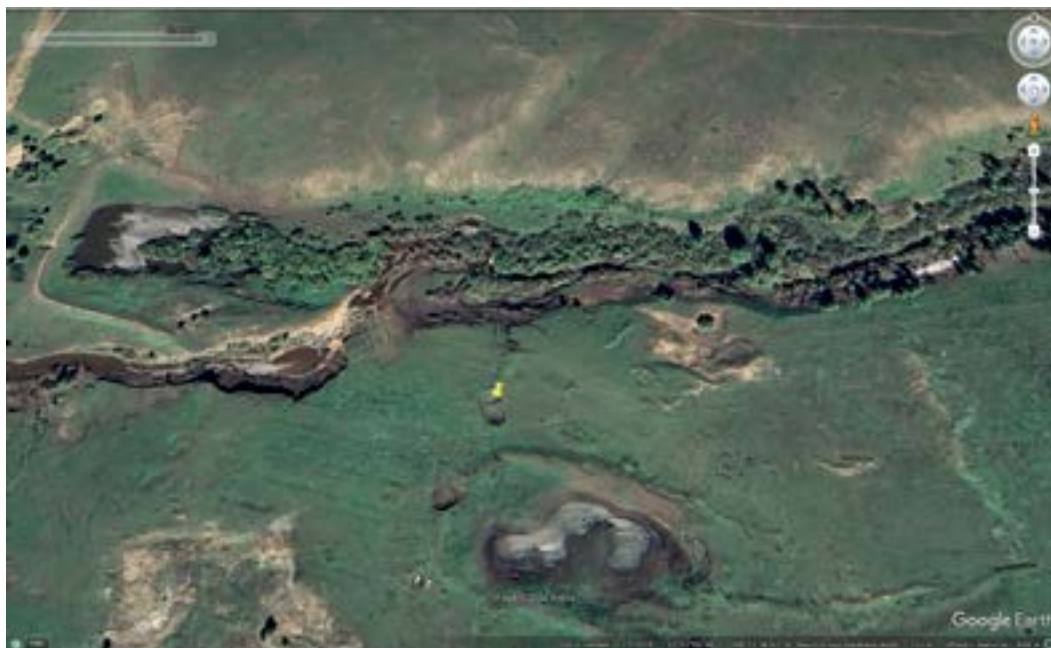
Қола дәуірі.

Ескерткіш Имантау ауылынан оңтүстік-батысқа қарай 4,1 км жерде орналасқан. Ескерткішті 2023 ж. Ә.Х. Марғұлан атынд. Археология институтының Солтүстік Қазақстан кешенді археологиялық-этнографиялық экспедициясының барлау жасағы анықтады.

Ескерткіш Имантау көліне құятын Бабықбұрлық өзенінің сол жақ жағалауындағы жазықтан табылған 29 нысаннан тұрады. Қоныс нысандары пішіні әртүрлі (сопақ, сопақ-дөңгелек) ойпаң жерлер түрінде болып келеді. Өлшемдері 9 × 12 м-ден 12 × 18 м арасында. Тереңдігі 0,3–0,6 м. Ескерткіш аумағынан қола дәуіріне жататын қыш ыдыстың сынықтары табылды.

Әдебиет

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

2. ИМАНТАУ, ПОСЕЛЕНИЕ

Эпоха бронзы.

Памятник расположен в 4,1 км к юго-западу от села Имантау. Выявлен в 2023 г. разведочным отрядом Северо-Казахстанской комплексной археолого-этнографической экспедиции Института археологии им. А.Х. Маргулана.

Памятник состоит из 29 объектов, обнаруженных на равнинной местности левобережья р. Бабыкбурлык, впадающей в оз. Имантау. Объекты поселения

представляют собой западины различных форм (овальные, овально-округлые). Размеры колеблются от 9 × 12 м до 12 × 18 м. Глубина 0,3–0,6 м. На территории памятника были найдены фрагменты керамического сосуда, относящегося к эпохе бронзы.

Литература

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

3. ИМАНТАУ-I, ОБА

Ерте темір дәуірі.

Ескерткіш Имантау ауылынан солтүстікке қарай 3 км, Лобаново-Имантау трассасынан солтүстік-батысқа қарай 1,8 км жерде орналасқан. Ескерткішті 2023 ж. Ә.Х. Марғұлан атынд. Археология институтының Солтүстік Қазақстан кешенді археологиялық-этнографиялық экспедициясының барлау жасағы анықтады.

Имантау көлінің шығысындағы дөңнің басынан, оның жағасынан 2,8 км жерден және Имантау көлін шағын көлмен байланыстырып жатқан атаусыз шағын өзеннің оңтүстігінен жалғыз оба табылды. Обаның тас-топырақ үйіндісі дөңгелек пішінді. Үйінді өлшемдері 0,5 × 14 м. Визуалды тексеру кезінде үйіндіден бұзылу іздері байқалған жоқ.

Әдебиет

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

3. ИМАНТАУ-I, КУРГАН

Ранний железный век.

Памятник находится в 3 км к северу от села Имантау, в 1,8 км к северо-западу от трассы Лобаново – Имантау. Выявлен в 2023 г. разведочным отрядом Северо-Казахстанской комплексной археолого-этнографической экспедиции Института археологии им. А.Х. Маргулана.

Одиночный курган обнаружен на вершине холма к востоку от оз. Имантау, в 2,8 км от его береговой линии и к югу от безымянной речки, соединяющей первое озеро с другим небольшим озером. Каменно-земляная насыпь кургана в плане имеет округлую форму. Размеры насыпи составили 0,5 × 14 м. При визуальном обследовании следов разрушения в насыпи не было выявлено.

Литература

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

4. ИМАНТАУ-II, ОБА

Орта ғасыр.

Ескерткіш Имантау ауылынан солтүстік-солтүстік-шығысқа қарай 4 км жерде, Лобаново-Имантау трассасынан солтүстік-батысқа қарай 0,8 км жерде орналасқан. Ескерткішті 2023 ж. Ә.Х. Марғұлан атынд. Археология институтының Солтүстік Қазақстан кешенді археологиялық-этнографиялық экспедициясының барлау жасағы анықтады.

Плакун жотасының батыс шетінде, дөңнің басында орналасқан жалғыз оба түрінде болып келеді. Ескерткіш солтүстігінде қылқан жапырақты орманмен шектелген. Тас-топырақ үйіндісі бар оба дөңгелек пішінді. Үйінді өлшемдері 0,9 × 10 м. Обаның оңтүстік-батыс бөлігінде сопақ пішінді ойпаң жер байқалады, ол обаның астындағы кеңістікті бұзу нәтижесінде пайда болған болуы мүмкін. Ойпаң жердің өлшемдері 1,5 × 1,0 × 0,5 м.

Әдебиет

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

4. ИМАНТАУ-II, КУРГАН

Средневековые.

Памятник находится в 4 км к северо-северо-востоку от села Имантау, в 0,8 км к северо-западу от трассы Лобаново – Имантау. Выявлен в 2023 г. разведочным отрядом Северо-Казахстанской комплексной археолого-этнографической экспедиции Института археологии им. А.Х. Маргулана.

Представлен одиночным курганом, расположенным на вершине холма, на западной окраине хребта Плакун. С севера памятник ограничен хвойным лесом. Курган с каменно-земляной насыпью, в плане имеющей округлую форму. Размеры насыпи составили 0,9 × 10 м. В юго-западной части кургана прослеживается западина в плане овальной формы, образовавшаяся, вероятнее всего, в результате разрушения подкурганного пространства. Размеры западины составили 1,5 × 1,0 × 0,5 м.

Литература

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

*Айыртау ауданының табиғат объектілері
Объекты природы Айыртауского района*

ҚАЗАН АУЫЛДЫҚ ОКРУГІ КАЗАНСКИЙ СЕЛЬСКИЙ ОКРУГ

Қазан ауылдық округі Айыртау ауданының батыс бөлігінде орналасқан. Оңтүстігінде және оңтүстік-батысында Ғабит Мүсірепов ауданымен, солтүстігінде және солтүстік-батысында Шал ақын ауданымен, шығысында Қаратал ауылдық округімен, оңтүстік-шығысында Украина ауылдық округімен шектеседі.

Әкімшілік жағынан Қазан ауылдық округінің құрамына жеті елді мекен кіреді: Қазан, Ақсёновка, Бұрлық, Всеволодовка, Никольское, Никольско-Бұрлық және Прекрасное ауылы. Әкімшілік орталығы – Қазан ауылы.

Казанский сельский округ расположен в западной части Айыртауского района. Он граничит на юге и юго-западе с районом им. Г.М. Мусрепова, на севере и северо-западе – с районом Шал акына, на востоке – с Каратальским сельским округом, на юго-востоке – с Украинским сельским округом.

В административном отношении в состав Казанского сельского округа входят семь населенных пунктов: сёла Казанка, Ақсёновка, Бурлык, Всеволодовка, Никольское, Никольско-Бурлукское и Прекрасное. Административный центр – село Казанка.

1. БОТАЙ, ҚОНЫС

Энеолит.

Ескерткіш Никольское ауылынан оңтүстік-шығысқа қарай 1,5 км жерде орналасқан. Ескерткішті 1980 ж. құрамында В.И. Заитов және О.И. Мартынюк бар Солтүстік Қазақстан археологиялық экспедициясының барлау жасағы анықтап, зерттеді. Қоныста 1980 ж. бастап іздестіру, зерттеу және қорғау жұмыстары жүргізілуде. 2005 ж. В.Ф. Зайберттің жетекшілігімен Солтүстік Қазақстан археологиялық экспедициясының Көкшетау барлау жасағы ескерткішті қайта тексерді.

Қоныс 15 гектардан астам аумақты алып жатыр. Иманбұрлық өзенінің оң жақ жарқабақ жағалауы – Есілдің оң жақ тармағындағы көлбеу алаңда орналасқан. Алқаптың сол жағалауында төменгі және жоғарғы жайылма учаскелері, терраса қалдықтары және өзен суы шайып кеткен биіктігі 12 м тік жарқабақ бар. Ескерткіш алаңын үгілген кезде жұқа плиталарға бөлініп кететін жасыл-ашық сұр және жасыл-сарғыш қоңыр (күрең) түсті майда түйіршікті тығыз саз басқан.

Үгілу қабығында төрттік саздақ пен саз жатыр. Олардың қуаты беткей бойымен 20–30 см-ден бастап өзен жарқабағында 2–3 м-ге дейін артады. Алаңның қазіргі топырағы – әлсіз қалыптасқан құрамы сазды қара топырақ.

Қоныс аумағында жеркепе орындарының тығыз болуы себепті мәдени қабат барлық жерге таралған. Оның шығу тегі күрделі: жеркепе орындары, шаруашылық шұңқырлардың, делювиалды және золдық шөгінділердің шығындылары.

Қазіргі уақытта Ботай қонысының негізгі кеңістігін бетегелі дала басып жатыр. Қоныстың солтүстігінде реликті болып табылатын және қоныстың топырақ-геоморфологиялық жағдайының арқасында сақталып қалған қарағайлы орман алабы, сондай-ақ көктемгі және жерасты суларымен қоректенетін кәдімгі дала көлдері орналасқан.

Палеогеографиялық бақылаулар көрсеткендей, ботайлар едәуір ылғалды климатта тіршілік етті, бұл тұрақты экологиялық орта құруға мүмкіндік тудырды. Тіршілік ету кезеңінде қоныста кемінде 250 тұрғын үй салынған. Тұрғын үйлердің ауданы 20–70 м². Барлық құрылыс тұрғын үй және шаруашылық жай болып бөлінеді. Шаруашылық жайлар шеберхана, ықтимал мал қамайтын қора болып бөлінуі мүмкін. Тұрғын үйлердің конструкциясы жартылай жер үй, пішіні көпбұрышты, дөңгелек немесе шаршыға ұқсас. Қоныстың әртүрлі бөліктеріндегі құрылыстар өлшемдері мен пішіні

бойынша ерекшеленеді. Бұл бөлмелердің қолданыс ерекшеліктеріне байланысты болуы мүмкін.

Тұрғын үйлерден табылған құралдар жиынтығы жалпы алғанда көп емес: қырғыштар, пышақтар, керамика, ретушерлер, опырғыштар, ұштықтар, сүйек құралдары. Қоныстың өндірістік бөлігіндегі бұйымдар жиынтығының түрі де, саны да едәуір көп, әсіресе шақпақтастан жасалған бұйымдар мен тастан жасалған заттардың қалдығы жиі кездесті. Шикізат ретінде сапасыз ірі түйіршікті яшма тәрізді тау жынысы мен ашық сұр немесе қызыл-қоңыр түсті кварцитті құмтасты пайдаланған. Энеолиттегі осыған ұқсас тас жыныстарының зерттелетін аумақтағы барлық белгілі ескерткіштерде кездесуі заңды. Сапасыз шикізатқа көшу (мезолит-неолит индустриясы тұрғысынан) кейінгі неолит-энеолит дәуірінде ең алдымен келесі факторларға байланысты болды:

- жоғары сапалы тас жыныстарының салыстырмалы түрде сирек кездесуі және тас дәуірінің соңына қарай бұл қорлардың біртіндеп азаюы;

- неолит-энеолит дәуірінде отырықшылыққа көшу, бұл негізінен жергілікті сапасыз шикізатты пайдалану қажеттілігіне әкелді;

- жаңқалау техникасына жаппай көшу.

Шақпақтас материалдың негізгі бөлігі (шамамен 96%-ы) одан жасалған жаңқалар мен құралдар түрінде сипатталды. Барлық жаңқалардың 15–17%-ы құралдар болып табылады. Солтүстік Қазақстан аумағындағы неолиттік ескерткіштерде аң аулау мен балық аулауға арналған құралдар басым болса, энеолит дәуірінде орманды даланың сол бөлігінің өндіруші шаруашылыққа көшуіне байланысты ағаш өңдеуде және үй шаруашылығының басқа түрлерінде қолданылатын құралдар (қырғыштар, сүргілер, пышақтар, балталар, қашаулар, бұрғылар, тескіштер) басым болды. Құралдар тобының көпшілігі тақтатас, әктас, граниттен жасалған бұйымдардан тұрды. Олар дискілер, шаппашотар, түрпітастар, кетпендер мен басқа да бұйымдар топтамасы. Пайдалану мақсатынан басқа бірқатар құралдардың қосымша символдық міндеттері болуы да мүмкін. Бұл бұйымдардың бетіне үзік сызықтар, ойықтар, геометриялық фигуралар түріндегі өрнектер салынған.

Сүйектен жасалған бұйымдар топтама және жеке үлгі түрінде кездеседі (жылқылардың төменгі жақ сүйектерінен жасалған дөкір пышақтар, орақтар мен шалғылар, жер қазатын құралдар, ағаш өңдейтін құралдар, инелер, біздер, тағалар, қалыптар, сүңгілер мен бірқатар басқа бұйымдар). Керамика – коллекциядағы ең маңызды санатқа жататын жәдігерлердің бірі. Мойны

жабық немесе ашық, ернеуі түзу немесе қайырылған, пішіні жарты жұмыртқа тәрізді ыдыс. Қоспа ретінде ағаш, органикалық қоспалар, құм қолданылды. Керамика жапсыру техникасымен жасалған. Ыдыстарды өңдеу кезінде ыдыстың ішкі қабырғаларын тегістеу үшін тарақты қалып пен ыдыстардың сыртқы қабырғаларында іздері анықталған тоқыма мата кеңінен қолданылды. Өрнек тарақ, арқан, шұңқырлау техникасымен салынған. Ол көлденең және тік иректерден, сирек шұңқырлы (дөңгелек және аморфты) батырмалардан, ромбтардан, үшбұрыштардан, қиғаш сызықтардан тұрды. Өрнек әдетте түбін және мойынның ішкі бөлігін қоса алғанда, ыдыстың бүкіл беткі қабатын алып жатады. Ыдыстардың көбінің ернеу қиығы «шынжырлы» немесе тарақты қалыппен өрнектелген. Коллекцияда Зауралье энеолитінің керамикасына ұқсас импортты ыдыстардың үлесі аз.

Ботай мәдениетінің айрықша белгілері:

- жылқы шаруашылығы шаруашылықтың кешенді жүйесінде басым болды;
- саз балшық-ағаш архитектурасы (тұрғын үй және өндірістік жай);
- қоныс ішіндегі жерлеудің топтық сипаты (трепанация және мәйітке арналған маска жасау салты);
- жылқы бас сүйектерінің ғұрыптық рөлі;
- керамиканы өрнектеуде тарақ және арқан техникасының қатар жүруі (ыдыстардың негізгі массасының ернеуін бойлай соған ұқсас ойықтардың болуы);
- иінді екі жағы да өңделген пышақтар, бифас-бұрғылар, тегістелген, екі жағы өңделген ерекше найза ұштары (ұзындығы 20 см-ден асады);
- әртүрлі мақсатта қолданылатын дискілер және қашау-бұрғылар;
- сүйек бұйымдардың арасындағы бірнеше ерекше заттар, жылқының нақышталған топай сүйектері, керамика өндірісіне арналған түтікшелі қалыптар.

Сонымен қатар Ботай жылқысының қолға үйретілу дәрежесі жайлы мәселені шешу – өте өзекті сұрақ. Остеологтардың жылқылардағы қолға үйретудің морфологиялық сипатын анықтауға қатысты ортақ көзқарасы жоқ. Анықтаудың қиындығы, ең алдымен, ежелгі дәуірден бастап қазіргі заманға дейінгі тіршілік ету жағдайларына (жылқылардың қыстың өзінде жайылымда жүретін жыл бойғы жайылым циклі; жануардың салыстырмалы түрде көп қозғалғыштығы) байланысты. Дегенмен көптеген остеологиялық материалды талдау Ботай үйірінің құрамы мен сипатына қатысты белгілі бір көзқарасты білдіруге мүмкіндік

береді. Сүйек қалдықтарының көпшілігі (99,9%) жылқыға тән. Остеологиялық олжалар коллекциясында зубр, бұлан, елік, ақбөкен, жабайы өгіз (кішкентай), аю, түлкі, қарсақ, құндыз, суыр, қоян және қабан сүйектері де бар. Қоныстағы тұрғын үйлерде иттердің тұтас қаңқалары табылған.

Ботай жылқыларының негізгі жасы 40–50 ай және одан жоғары. Жас жылқылар аз. Ботай жылқысының биіктігі 128–152 см аралығында. Үйір салыстырмалы түрде біркелкі көрінеді. Олар аяқтары салыстырмалы түрде үлкен, тұрқы орташа жылқылар болған. Азу тістерінің шайнау бетінің көрінісі салыстырмалы түрде бір типті, қатпарлары нашар дамыған. Бұл қатты дөңді өсімдіктермен қоректенудің белгісі. Егер остеология деректеріне Ботай қонысының материалдық қалдықтарының (артефактілер) жалпы сипаттамалары және сол аумақтағы қола және темір дәуірінің ескерткіштерінен табылған жылқы сүйектерінің өлшем ерекшеліктері негізінде қарайтын болса, Ботай жылқыларының сол кездің өзінде-ақ қолға үйретілгені жайлы пікірді қабылдау жөн болады.

Тіршілік ету кезеңінде қоныста кемінде 200–300 тұрғын үй салынған. Бұл санды жердің бетінен табылған тұрғын үйлерден қалған 80 шұңқырдың және шұңқырлар шоғырланған жерлердегі қазба жұмыстары кезінде ашылған (жер бетінде көрінбейтін) шұңқырлардың жалпы арақатынасынан шығаруға болады. Осы планиграфиялық жағдайды ескере отырып, ескерткіштің әртүрлі бөліктерінде – жағалау, оңтүстік, орталық және солтүстік шетінде 24 қазба жұмыстары жүргізіліп, 7000 шаршы метрден астам мәдени қабат ашылды. 70 тұрғын үй және шаруашылық конструкциялар тіркелді.

Ботайлықтардың алғашқы қоғамдық бірлігі жайлы мәселе әлі шешілген жоқ. Осы мәдениетті зерттеушісі В.Ф. Зайберттің пікірінше, Ботай мәдениетінің басқа қоныстарының деректерін (Красный Яр, Баландино, Роцинское, Сергеевка) ескерер болсақ, археологиялық айғақтар жалпы сипаты бойынша реконструкция барысын ғана көрсетеді. Жердің бетінде жатқан шұңқыр іздері қоныстың соңғы тіршілік ету фазасындағы тұрғын үйлердің қалдығы деп болжау қиынды. Олардың бір бөлігі иесіз қалған болуы мүмкін. Қоныста бір уақытта 50–60 тұрғын үй өмір сүрген болуы мүмкін.

Тұрғын үйлердің ауданы 20–70 шаршы метр аралығында өзгереді. Әдетте, әр тұрғын үйдің ортасында, еден үстінде бір ошақ болған. Тұрғын үйлердің өзі көбінесе бір-бірімен «өткелдер» арқылы жалғасып, топтасып орналасқан. Мұндай тұрғын үйлерде бір қауымға біріккен туыс отбасылардың тіршілік етуі әбден мүмкін.

Олардың саны 40–50 адам болуы ықтимал. Ауылдардың планиграфиясына сәйкес, ол жерлерде бір уақытта осындай 8–10 отбасылық қауым өмір сүрген.

Жынысы әртүрлі адамдарды топтастырып жерлеген Ботай жерлеу орындары белгілі бір дәрежеде шағын отбасылардан тұратын үлкен отбасылық қауымның болуы мүмкін екендігін растайды.

Әдебиет

1. Даниленко Т.А. Костяной инвентарь поселения Ботай // Энеолит и бронзовый век Урало-Иртышского междуречья. Челябинск, 1985. С. 34–47.
2. Ермолова Н.М. Остатки млекопитающих поселения Ботай (по раскопкам 1982 года) // Проблемы реконструкции хозяйства и технологий по данным археологии. Петропавловск, 1993. С. 87–89.
3. Заитов В.И. Характеристика каменных орудий поселения Ботай // Энеолит и бронзовый век Урало-Иртышского междуречья. Челябинск, 1985. С. 17–33.
4. Зайберт В.Ф. Охранные работы на поселении Ботай. Отчет. Полевые исследования Северо-Казахстанской археологической экспедиции в 1980 году. Петропавловск, 1981. С. 5–108.
5. Зайберт В.Ф. Поселение Ботай и задачи исследования энеолита Северного Казахстана // Энеолит и бронзовый век Урало-Иртышского междуречья. Челябинск, 1985. С. 3–17.
6. Зайберт В.Ф. Энеолит Урало-Иртышского междуречья. Петропавловск, 1993.
7. Кисленко А.М. Опыт реконструкции энеолитического жилища // Проблемы реконструкции хозяйства и технологий по данным археологии. Петропавловск, 1993. С. 117–136.
8. Макарова Л.А. Предварительное определение костного материала из поселения Ботай. Отчет. Полевые исследования Северо-Казахстанской археологической экспедиции в 1980 году. Петропавловск, 1981. С. 109–113.
9. Мартынюк О.И. Керамика поселения Ботай // Энеолит и бронзовый век Урало-Иртышского междуречья. Челябинск, 1985. С. 59–72.
10. Отчет. Полевые исследования Северо-Казахстанской археологической экспедиции в 1980 году. Петропавловск, 1981. С. 109–113.
11. Отчет. Археологические исследования на территории Северного Казахстана в 2005 году. Петропавловск, 2006, С. 1–7.
12. Плешаков А.А., Зайберт В.Ф. Рубящие орудия поселения Ботай // Энеолит и бронзовый век Урало-Иртышского междуречья. Челябинск, 1985. С. 48–59.
13. Свод памятников истории и культуры Республики Казахстан. Северо-Казахстанская область. Алматы: «Аруна», 2007. С. 96–99.
14. Черпай И.Л. Текстильное дело и керамика по материалам из памятников энеолита-бронзы Южного Зауралья и Северного Казахстана // Энеолит и бронзовый век Урало-Иртышского междуречья. Челябинск, 1985. С. 93–110.

1. БОТАЙ, ПОСЕЛЕНИЕ

Энеолит.

Памятник находится в 1,5 км юго-восточнее села Никольское. Обнаружен и обследован в 1980 г. разведочным отрядом Северо-Казахстанской археологической экспедиции в составе В.И. Зайтова и О.И. Мартынюка. С 1980 г. на поселении проводились изыскательские, исследовательские и охранные работы. Проревизирован в 2005 г. Кокшетауским разведочным отрядом Северо-Казахстанской археологической экспедиции под руководством В.Ф. Зайберта.

Поселение занимает площадь более 15 га. Располагается на наклонной площадке правого обрывистого берега р. Иманбурлык – правого притока Ишима. В левобережной части долины имеются участки низкой и высокой поймы, останцы террас и крутой обрыв высотой 12 м, подмытый руслом реки. Площадка памятника сложена зеленовато-светло-серыми и зеленовато-желто-коричневыми (бурыми) плотными тонкозернистыми глинами, дающими при выветривании тонкоплитчатые отдельности.

На коре выветривания располагаются четвертичные суглинки и глины. Мощность их увеличивается от 20–30 см по склону до 2–3 м – у речного обрыва. Современные почвы площадки – это слабо сформированные черноземы суглинистого состава.

В пределах поселения вследствие высокой плотности жилищных впадин повсюду распространен культурный слой. Происхождение его комплексное: выкиды из жилищных впадин, хозяйственных ям, делювиальные и эоловые отложения.

В настоящее время основные пространства урочища Ботай заняты типчаковой степью. К северу от поселения расположен массив соснового бора, который является реликтовым и сохранился благодаря почвенно-геоморфологической ситуации урочища, а также находятся типичные степные озера, питающиеся вешними и грунтовыми водами.

Как показали палеогеографические наблюдения, ботайцы жили в условиях достаточно влажного климата, что способствовало сложению стабильной экологической ниши. На поселении за период его существования было построено не менее 250 жилищ. Площадь жилищ составляет 20–70 кв. м. Все постройки дробятся на жилые и хозяйственные, а последние подразделяются на мастерские и, возможно, помещения для содержания скота. Конструкция жилищ полуземляночная, форма многоугольная, округлая или подквадратная. В различных частях поселения сооружения отличались по размерам

и форме. Связано это, видимо, с функциональными особенностями помещений.

Найденный в жилищах набор орудий труда в целом не очень широк: скребки, ножи, керамика, ретушеры, отбойники, наконечники, костяные орудия. В производственной части поселения комплект изделий гораздо разнообразнее и многочисленнее, особенно много кремневых изделий и отходов производства из камня. Сырьем служила некачественная крупнозернистая яшмовидная порода и песчанистые кварцитники светло-серых или красновато-коричневых тонов. Подобные породы камня в энеолите отмечены как закономерность на всех известных памятниках исследуемой территории. Переход к некачественному сырью (с точки зрения мезолито-неолитической индустрии) обуславливался в позднем неолите – энеолите прежде всего следующими факторами:

- относительно низкой встречаемостью высококачественных пород камня и постепенным оскудением этих запасов к концу каменного века;
- переходом к оседлости в эпоху неолита – энеолита, что приводило к необходимости использования в основном местного некачественного сырья;
- повсеместным переходом к технике отщепов.

Основная часть кремневого материала (примерно 96%) представлена отщепами и орудиями на них. Из всей массы отщепов 15–17% являются орудиями. Если в неолитических памятниках на территории Северного Казахстана преобладали орудия, характерные для охоты и рыболовства, то в эпоху энеолита на этой же части лесостепи в связи с переходом к производящему хозяйству ведущее место стали занимать инструменты (скребки, скребла, ножи, топоры, долота, сверла, проколки), используемые в деревообработке и в других видах домашних промыслов. Многочисленную группу составляют изделия из сланцев, известняка, гранита; это серии дисков, тесел, абразивов, мотыг и других изделий. По всей вероятности, ряд орудий несет, кроме чисто утилитарного назначения, и дополнительную символическую нагрузку. На поверхности этих изделий нанесен орнамент в виде пропиленных линий, насечек, геометрических фигур.

Изделия из кости встречаются сериями и единичными экземплярами (тупики, серпы и косы из нижних челюстей лошадей, землеройные орудия, инструменты по обработке дерева, иглы, шилья, кочедыки, штампы, гарпуны и др.). Керамика является в коллекции одной из важнейших категорий находок. Посуда полуяйцевидной формы с закрытой или открытой горловиной, с прямым или отогнутым венчиком. В качестве примеси

использовались дресва, органические добавки, песок. Изготавливалась керамика техникой налепа. При выделке посуды широко использовались гребенчатый штамп для разглаживания стенок сосуда изнутри и текстиль, отпечатки которого зафиксированы на внешней стороне стенок сосудов. Орнамент наносился гребенчатой, веревочной и ямочной техникой. Он состоял из горизонтальных и вертикальных зигзагов, редких ямочных (круглых и аморфных) вдавлений, ромбов, треугольников, косых линий. Орнамент занимает, как правило, всю поверхность сосудов, включая донья и внутренние части горловин. У большинства сосудов срез венчика орнаментирован «гусеничкой» или гребенчатым штампом. В коллекции присутствует небольшой процент импортной посуды, аналогичной керамике зауральского неолита.

Отличительными чертами ботайской культуры являются:

- коневодство как доминанта в комплексной системе хозяйства;
- глинобитно-древесная архитектура (жилая и производственная);
- групповой характер погребений в пределах поселения (обычай трепанации и изготовления посмертных масок);
- культовая роль черепов лошадей;
- сосуществование гребенчатой и веревочной техники орнаментации керамики (наличие характерных насечек по венчикам основной массы сосудов);
- коленчатые двусторонне обработанные ножи, бифасы-сверла, уникальные наконечники копий, уплощенные, двусторонне обработанные (длиной более 20 см);
- диски полифункционального характера и долота-сверла;
- несколько уникальных типов среди костяного инвентаря, гравированные фаланги лошадей, трубчатые штампы для керамического производства.

Вдобавок весьма важным представляется решение вопроса о степени domesticiрованности ботайской лошади. Остеологи не имеют единой точки зрения на выявление у лошадей domesticiрованных морфологических черт. Трудность определения в первую очередь связана с условиями обитания, почти одинаковыми, начиная с глубокой древности и до современности (круглогодичный цикл выпаса, когда даже зимой лошади находятся на подножном корму; относительно высокая подвижность животного). Тем не менее анализ массового остеологического материала

позволяет высказать определенную точку зрения на состав и характер ботайского стада. Большинство костных останков (99,9%) принадлежат лошади. В коллекции остеологических находок имеются также кости зубра, лося, косули, сайги, тура (мелкого), медведя, лисицы, корсака, бобра, сурка, зайца и кабана. В жилищах поселения встречаются целые скелеты собак.

Основной возраст ботайских лошадей – 40–50 месяцев и старше. Молодых особей немного. Рост ботайской лошади варьируется от 128 до 152 см. Стадо выглядит довольно однородным. Это были среднего размера лошади с относительно массивными конечностями. Рисунки жевательной поверхности коренных зубов примерно однотипны, со слабо развитой складчатостью, что свидетельствует о питании твердой злаковой растительностью. Если же данные остеологии рассматривать через призму общих характеристик материальных остатков (артефактов) поселения Ботай и особенностей промеров костей лошадей из памятников эпохи бронзы и железа на этой же территории, то предпочтительнее будет мнение о том, что ботайская лошадь уже была домашней.

На поселении за период его существования было построено не менее 200–300 жилищ. Это количество можно вывести из общего соотношения фиксируемых на поверхности 80 котлованов жилищ и открытых в процессе раскопок (невидимых на поверхности) в местах концентрации котлованов. С учетом данной планиграфической ситуации в различных частях памятника – береговой, южной, центральной и северной окраинной – 24 раскопами было вскрыто более 7000 кв. м культурного слоя. Зафиксировано 70 жилищных и хозяйственных конструкций.

Пока не решен вопрос о первичной общественной ячейке ботайцев. В.Ф. Зайберт, исследователь этой культуры, полагал, что археологические свидетельства с учетом данных других поселений ботайской культуры (Красный Яр, Баландино, Рощинское, Сергеевка) в самых общих чертах только намечают ход реконструкции. Логично предположить, что видимые на поверхности следы котлованов – это остатки жилищ последней фазы существования поселка. Часть из них могла быть заброшена. На поселении одновременно могло функционировать 50–60 жилищ.

Площадь жилищ варьируется в пределах 20–70 кв. м. Как правило, в каждом жилище был один очаг, расположенный на полу в центре. Сами жилища часто концентрировались группами, соединяясь между собой переходами. Не исключено, что в таких жилищах жили

родственные семьи, представлявшие, скорее всего, одну производственную ячейку. Она могла насчитывать от 40 до 50 человек. Судя по планиграфии поселков, в них одновременно обитало 8–10 таких семейных общин.

Коллективные разнополые захоронения Ботай в какой-то мере подтверждают возможность существования семейных общин, состоящих, в свою очередь, из малых семей.

Литература

1. Даниленко Т.А. Костяной инвентарь поселения Ботай // Энеолит и бронзовый век Урало-Иртышского междуречья. Челябинск, 1985. С. 34–47.
2. Ермолова Н.М. Остатки млекопитающих поселения Ботай (по раскопкам 1982 года) // Проблемы реконструкции хозяйства и технологий по данным археологии. Петропавловск, 1993. С. 87–89.
3. Заитов В.И. Характеристика каменных орудий поселения Ботай // Энеолит и бронзовый век Урало-Иртышского междуречья. Челябинск, 1985. С. 17–33.
4. Зайберт В.Ф. Охранные работы на поселении Ботай. Отчет. Полевые исследования Северо-Казахстанской археологической экспедиции в 1980 году. Петропавловск, 1981. С. 5–108.
5. Зайберт В.Ф. Поселение Ботай и задачи исследования энеолита Северного Казахстана // Энеолит и бронзовый век Урало-Иртышского междуречья. Челябинск, 1985. С. 3–17.
6. Зайберт В.Ф. Энеолит Урало-Иртышского междуречья. Петропавловск, 1993.
7. Кисленко А.М. Опыт реконструкции энеолитического жилища // Проблемы реконструкции хозяйства и технологий по данным археологии. Петропавловск, 1993. С. 117–136.
8. Макарова Л.А. Предварительное определение костного материала из поселения Ботай. Отчет. Полевые исследования Северо-Казахстанской археологической экспедиции в 1980 году. Петропавловск, 1981. С. 109–113.
9. Мартынюк О.И. Керамика поселения Ботай // Энеолит и бронзовый век Урало-Иртышского междуречья. Челябинск, 1985. С. 59–72.
10. Отчет. Полевые исследования Северо-Казахстанской археологической экспедиции в 1980 году. Петропавловск, 1981. С. 109–113.
11. Отчет. Археологические исследования на территории Северного Казахстана в 2005 году. Петропавловск, 2006, С. 1–7.
12. Плешаков А.А., Зайберт В.Ф. Рубящие орудия поселения Ботай // Энеолит и бронзовый век Урало-Иртышского междуречья. Челябинск, 1985. С. 48–59.
13. Свод памятников истории и культуры Республики Казахстан. Северо-Казахстанская область. Алматы: Аруна, 2007. С. 96–99.
14. Черпай И.Л. Текстильное дело и керамика по материалам из памятников энеолита-бронзы Южного Зауралья и Северного Казахстана // Энеолит и бронзовый век Урало-Иртышского междуречья. Челябинск, 1985. С. 93–110.

2. НИКОЛЬСКОЕ, ҚОРЫМ

Ерте темір дәуірі.

Ескерткіш Никольское-Бұрлық ауылынан шығысқа қарай 0,5 км жерде орналасқан. Ескерткішті 1956 ж. К.А. Ақышевтың жетекшілігімен Солтүстік Қазақстан археологиялық экспедициясының барлау жасағы анықтады (I – № 924). 1987 ж. А.М. Кисленконың жетекшілігімен Солтүстік Қазақстан археологиялық экспедициясының барлау жасағы ескерткішті екінші рет зерттеді. Ескерткішті 2005 ж. В.Ф. Зайберттің жетекшілігімен Солтүстік Қазақстан археологиялық экспедициясының Көкшетау барлау жасағы қайта тексерді.

Қорым Иманбұрлық өзенінің оң жақ жағалауында орналасқан. Қорым диаметрі 8–12 м, биіктігі 0,2–0,4 м болатын бірнеше тас үймеден тұрды. 1980 ж. тас үймелерді аршу кезінде олардың жердің бетіндегі деңгейде салынғаны анықталды. Тас үймелердің ішінде жерлеу конструкциялары мен қандай да бір бұйым және жерленген адам табылмады. Қазіргі уақытта қорым орны анықталған жоқ.

Ескерткіш ерте темір дәуіріндегі Солтүстік Қазақстан тайпаларының жерлеу салты мен қоныстану дәрежесін сипаттайды. Материалдар Ә.Х. Марғұлан атынд. Археология институтының архивінде және Солтүстік Қазақстан облыстық тарихи-өлкетану музейінің қорларында сақтаулы.

Әдебиет

1. Археологическая карта Казахстана. Алма-Ата: Изд-во Академии наук Казахской ССР, 1960. С. 40.
2. Кисленко А.М. Разведочные обследования в Володаровском районе. Отчет. О научно-исследовательской работе «Археологические исследования в Кокчетавской области в 1987 году». Петропавловск, 1988. Т. 3. С. 39.
3. Отчет. Археологические исследования на территории Северного Казахстана в 2005 году. Петропавловск, 2006. С. 1–7.
4. Свод памятников истории и культуры Республики Казахстан. Северо-Казахстанская область. Алматы: «Аруна», 2007. С. 106–107.

2. НИКОЛЬСКОЕ, МОГИЛЬНИК

Ранний железный век.

Памятник находился в 0,5 км к востоку от села Никольско-Бурлукское. Выявлен в 1956 г. разведочным отрядом Северо-Казахстанской археологической экспедиции под руководством А.К. Акишева (I – № 924). Вторично обследован в 1987 г. разведочным отрядом Северо-Казахстанской археологической экспедиции под руководством А.М. Кисленко. Проревизирован в 2005 г. Кокшетауским разведочным отрядом Северо-Казахстанской археологической экспедиции под руководством В.Ф. Зайберта.

Могильник располагался на правом берегу р. Иманбурлык. Могильник состоял из нескольких каменных набросов диаметром 8–12 м, высотой 0,2–0,4 м. В 1980 г. при разборке этих насыпей выяснилось, что они сооружались на уровне дневной поверхности. Погребальные конструкции внутри набросов и какой-либо инвентарь и погребенный под ними отсутствовали. В настоящее время могильник не обнаружен.

Памятник характеризует погребальный обряд и степень расселения племен Северного Казахстана в эпоху раннего железного века. Материалы хранятся в архиве Института археологии им. А.Х. Марғұлана и фондах Северо-Казахстанского областного историко-краеведческого музея.

Литература

1. Археологическая карта Казахстана. Алма-Ата: Изд-во Академии наук Казахской ССР, 1960. С. 40.
2. Кисленко А.М. Разведочные обследования в Володаровском районе. Отчет. О научно-исследовательской работе «Археологические исследования в Кокчетавской области в 1987 году». Петропавловск, 1988. Том 3. С. 39.
3. Отчет. Археологические исследования на территории Северного Казахстана в 2005 году. Петропавловск, 2006. С. 1–7.
4. Свод памятников истории и культуры Республики Казахстан. Северо-Казахстанская область. Алматы: Аруна, 2007. С. 106–107.

3. НИКОЛЬСКОЕ-1, ОБА

Ерте темір дәуірі.

Ескерткіш Никольское ауылынан оңтүстік-батысқа қарай 4,5 км жерде орналасқан. Ескерткішті 1987 ж. А.М. Кисленконың жетекшілігімен Солтүстік Қазақстан археологиялық экспедициясының барлау жасағы зерттеді. 2005 ж. В.Ф. Зайберттің жетекшілігімен Солтүстік Қазақстан археологиялық экспедициясының Көкшетау барлау жасағы ескерткішті қайта тексерді.

Оба Иманбұрлық өзенінің сол жағалауында орналасқан. Обаның диаметрі 30 м, биіктігі 1,7 м. Топырақ үйіндісі аздап шымдалған. Обаның төбесі жалпақ, індердің әсерінен бұзылып, ортасы түсіп кеткен. Обаның батыс және шығыс беткейлерін 1980 жылдары қазылған траншея бөліп тастаған, ол жерден шіріген қайың бөренесінің қалдықтары көрініп тұр. Обаның сақталуы тұрақты, ашылған сәттен бастап ерекше өзгерістер болмаған.

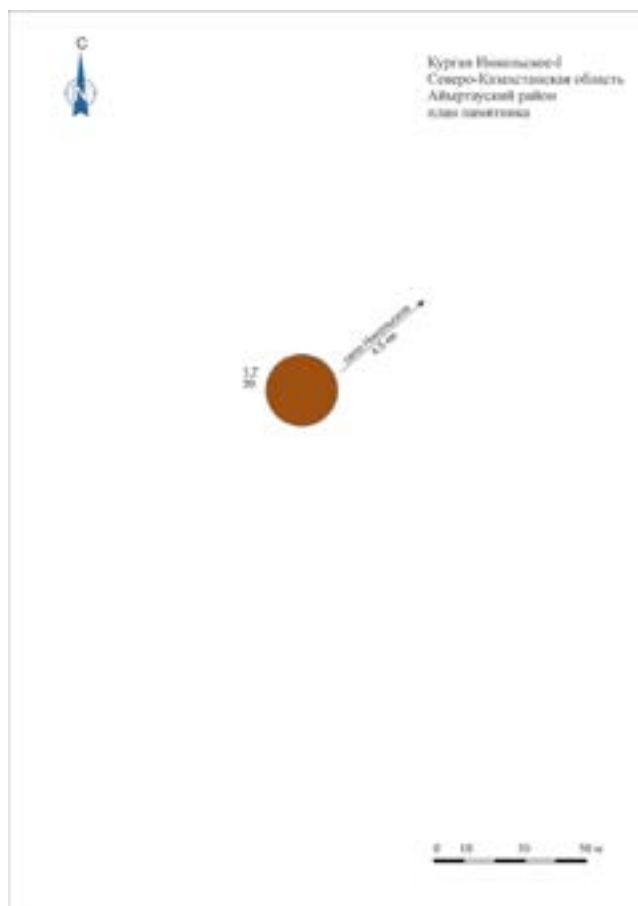
Ескерткіш ерте темір дәуіріндегі Солтүстік Қазақстан тайпаларының жерлеу салты мен қоныстану дәрежесін сипаттайды. Материалдар Солтүстік Қазақстан облыстық тарихи-өлкетану музейінің қорларында сақталып тұр.

Солтүстік Қазақстан облысының жергілікті маңызы бар тарих және мәдениет ескерткіштерінің мемлекеттік тізімінде бар.

Әдебиет

1. Кисленко А.М.. Разведочные обследования в Володаровском районе. Отчет. О научно-исследовательской работе «Археологические исследования в Кокчетавской области в 1987 году». Петропавловск, 1988. Т. 3. С. 38.

2. Отчет. Археологические исследования на территории Северного Казахстана в 2005 году. Петропавловск, 2006. С. 1-7.

3. Свод памятников истории и культуры Республики Казахстан. Северо-Казахстанская область. Алматы: «Аруна», 2007. С. 107.

3. НИКОЛЬСКОЕ-1, КУРГАН

Ранний железный век.

Памятник находится в 4,5 км к юго-западу от села Никольское. Обследован в 1987 г. разведочным отрядом Северо-Казахстанской археологической экспедиции под руководством А.М. Кисленко. Проревизирован в 2005 г. Кокшетауским разведочным отрядом Северо-Казахстанской археологической экспедиции под руководством В.Ф. Зайберта.

Курган расположен на левом берегу р. Иманбурлык. Диаметр кургана 30 м, высота 1,7 м. Земляная насыпь слабо задернована. Вершина кургана плоская, повреждена норами с провалом в центре. Западный и восточный склоны кургана в 1980-е гг. были разрезаны траншеями, в которых видны остатки истлевших березовых бревен. Состояние кургана стабильное, с момента открытия особых изменений не произошло.

Памятник характеризует погребальный обряд и степень расселения племен Северного Казахстана в эпоху раннего железного века. Материалы хранятся в фондах Северо-Казахстанского областного историко-краеведческого музея.

Состоит в Государственном списке памятников истории и культуры местного значения Северо-Казахстанской области.

Литература

1. Кисленко А.М.. Разведочные обследования в Володаровском районе. Отчет. О научно-исследовательской работе «Археологические исследования в Кокчетавской области в 1987 году». Петропавловск, 1988. Том 3. С. 38.
2. Отчет. Археологические исследования на территории Северного Казахстана в 2005 году. Петропавловск, 2006. С. 1–7.
3. Свод памятников истории и культуры Республики Казахстан. Северо-Казахстанская область. Алматы: Аруна, 2007. С. 107.

4. НИКОЛЬСКОЕ-2, ОБА

Ерте темір дәуірі.

Ескерткіш Никольское ауылынан оңтүстік-батысқа қарай 5 км жерде орналасқан. Ескерткішті 1987 ж. А.М. Кисленконың жетекшілігімен Солтүстік Қазақстан археологиялық экспедициясының барлау жасағы зерттеді. 2005 ж. В.Ф. Зайберттің жетекшілігімен Солтүстік Қазақстан археологиялық экспедициясының Көкшетау барлау жасағы ескерткішті қайта тексерді.

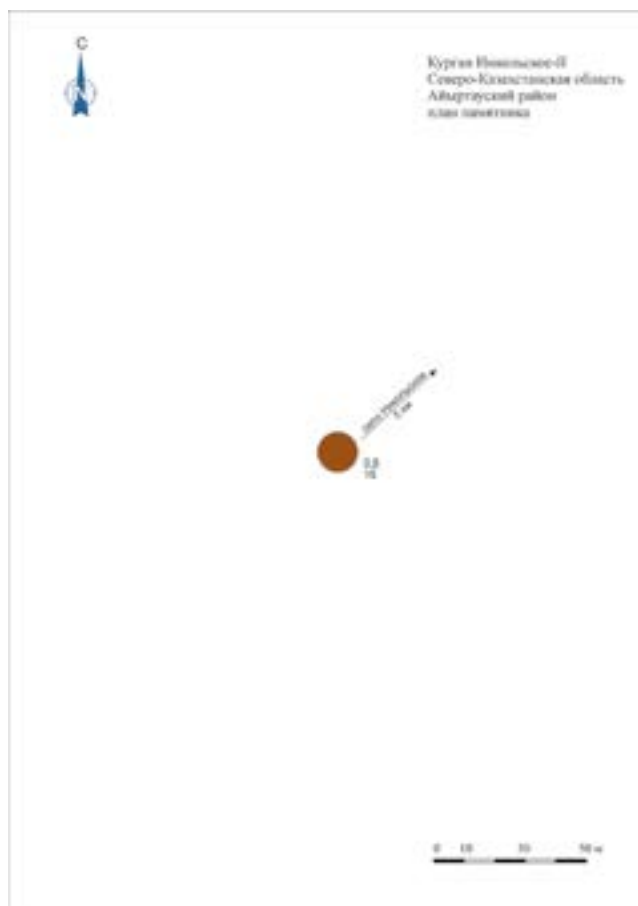
Оба Иманбұрлық өзенінің сол жағалауында орналасқан. Оба үйіндісі топырақты, қопсылылған. Диаметрі 15 м, биіктігі 0,9 м. Қазіргі кезеңде обаның жағдайы қанағаттанарлық.

Ескерткіш ерте темір дәуіріндегі Солтүстік Қазақстан тайпаларының жерлеу салты мен қоныстану дәрежесін сипаттайды. Материалдар Солтүстік Қазақстан облыстық тарихи-өлкетану музейінің қорларында сақталып тұр.

Солтүстік Қазақстан облысының жергілікті маңызы бар тарих және мәдениет ескерткіштерінің мемлекеттік тізімінде бар.

Әдебиет

1. Кисленко А.М. Разведочные обследования в Володаровском районе. Отчет. О научно-исследовательской работе «Археологические исследования в Кокчетавской области в 1987 году». Петропавловск, 1988. Т. 3. С. 38–39.
2. Отчет. Археологические исследования на территории Северного Казахстана в 2005 году. Петропавловск, 2006. С. 1–7.
3. Свод памятников истории и культуры Республики Казахстан. Северо-Казахстанская область. Алматы: «Аруна», 2007. С. 107.

4. НИКОЛЬСКОЕ-2, КУРГАН

Ранний железный век.

Памятник находится в 5 км к юго-западу от села Никольское. Обследован в 1987 г. разведочным отрядом Северо-Казахстанской археологической экспедиции под руководством А.М. Кисленко. Проревизирован в 2005 г. Кокшетауским разведочным отрядом Северо-Казахстанской археологической экспедиции под руководством В.Ф. Зайберта.

Курган расположен на левом берегу р. Иманбурлык. Насыпь кургана земляная, распахивается. Диаметр 15 м, высота 0,9 м. На современном этапе состояние кургана удовлетворительное.

Памятник характеризует погребальный обряд и степень расселения племен Северного Казахстана в эпоху раннего железного века. Материалы хранятся в

фондах Северо-Казахстанского областного историко-краеведческого музея.

Состоит в Государственном списке памятников истории и культуры местного значения Северо-Казахстанской области.

Литература

1. Кисленко А.М. Разведочные обследования в Володаровском районе. Отчет. О научно-исследовательской работе «Археологические исследования в Кокчетавской области в 1987 году». Петропавловск, 1988. Том 3. С. 38–39.

2. Отчет. Археологические исследования на территории Северного Казахстана в 2005 году. Петропавловск, 2006. С. 1–7.

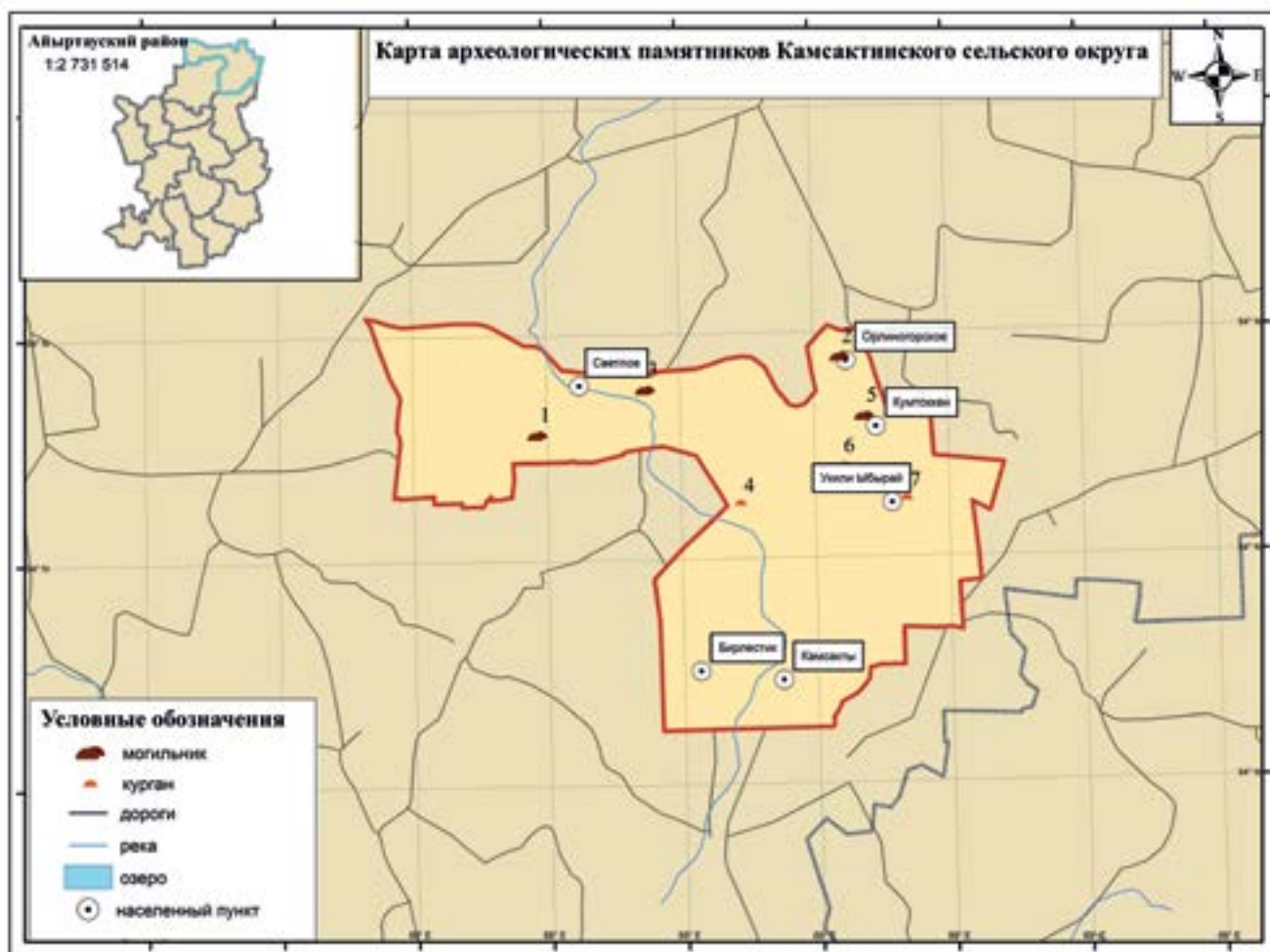
3. Свод памятников истории и культуры Республики Казахстан. Северо-Казахстанская область. Алматы: Аруна, 2007. С. 107.

*Айыртау ауданының табиғат объектілері
Объекты природы Айыртауского района*

ҚАМЫСАҚТЫ АУЫЛДЫҚ ОКРУГІ КАМСАКТИНСКИЙ СЕЛЬСКИЙ ОКРУГ

Қамысақты ауылдық округі Айыртау ауданының солтүстік бөлігінде орналасқан. Оңтүстік-батысында Сырымбет ауылдық округімен, солтүстік-батысында Шал ақын ауданымен, солтүстігінде Есіл ауданымен, шығысында Тайынша ауданымен, оңтүстігінде Антонов ауылдық округімен шектеседі.

Қамысақты ауылдық округінің құрамына алты елді мекен кіреді: Қамысақты, Бірлестік, Құмтөккен, Орлиногорское, Светлое және Үкілі Ыбырай ауылы. Әкімшілік орталығы – Қамысақты ауылы.

Камсактинский сельский округ расположен в северной части Айыртауского района. Он граничит на юго-западе с Сырымбетским сельским округом, на северо-западе – с районом Шал акына, на севере – с Есильским районом, на востоке – с Тайыншинским районом, на юге – с Антоновским сельским округом.

В состав Камсактинского сельского округа входят шесть населенных пунктов: сёла Камсакты, Бирлестик, Кумтоккен, Орлиногорское, Светлое и Укили Ыбырай. Административный центр – село Камсакты.

1. БҰЛАҚ, ҚОРЫМ

Ерте темір дәуірі.

Ескерткіш Светлое ауылынан оңтүстік-батысқа қарай 4,8 км, Бұлақ көлінен солтүстік-шығысқа қарай 3,5 км жердегі егістік алқабының шетінде орналасқан. Ескерткішті 2023 ж. Ә.Х. Марғұлан атынд. Археология институтының Солтүстік Қазақстан кешенді археологиялық-этнографиялық экспедициясының барлау жасағы анықтады.

Қорым Бабықбұрлық өзенінің оң жағалауындағы суайрықтан табылды. Бір обадан және визуалды бақыланатын алты жерлеу орнынан тұрады. Обаның үйіндісі топырақ, жақсы шымдалған. Обалардың көлемі айтарлықтай үлкен. Диаметрі 38 м, биіктігі 1,7 м. Төбесі жайпақ, ортасында триангуляциялық белгі орнатылған. Қорымның үш жағы егіс алқабымен қоршалған, оңтүстігінен қара жол өтеді.

Әдебиет

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

1. БУЛАК, МОГИЛЬНИК

Ранний железный век.

Памятник находится на краю пахотного поля, в 4,8 км к юго-западу от села Светлое, в 3,5 км к северо-востоку от оз. Булак. Выявлен в 2023 г. разведочным отрядом Северо-Казахстанской комплексной археолого-этнографической экспедиции Института археологии им. А.Х. Маргулана.

Могильник обнаружен на водоразделе правобережья р. Бабыкбурлык. Состоит из одного кургана и шести визуально заметных захоронений. Насыпь кургана земляная, хорошо задернована. Курган достаточно больших размеров, его диаметр 38 м, высота 1,7 м. Поверхность уплотненная, в центре установлен триангуляционный знак. С трех сторон могильник окружен пахотным полем, с юга пролегает грунтовая дорога.

Литература

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

2. ЖАМБЫЛ-І, МЕКЕН (АНЫҚТАЛҒАН ОРЫН, АРХЕОЛОГИЯЛЫҚ НЫСАН)

Тас дәуірі.

Ескерткіш Жамбыл ауылынан оңтүстікке қарай 2,7 км жерде орналасқан. Ескерткішті 2023 ж. Ә.Х. Марғұлан атынд. Археология институтының Солтүстік Қазақстан кешенді археологиялық-этнографиялық экспедициясының барлау жасағы анықтады.

Ескерткіш Орлиная тауының оңтүстік-батыс беткейінде, қарағайлы орманда орналасқан. Орманға бойлай енетін дала жолының бойынан тас артефактілер табылды. Топырақтың шайылып кетуі нәтижесінде жердің бетінен негізінен қызыл және сарғыш түсті кварцит тәрізді құмтастан жасалған 26 тас артефакт тіркелді. Жиналған коллекцияда төрт құрал, сондай-ақ екі бифас дайындамасы бар. Құралдар тобын бір жебе ұшы және үш үшкір қырғыш құрайды.

Әдебиет

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

2. ЖАМБЫЛ-І, МЕСТОНАХОЖДЕНИЕ

Эпоха камня.

Памятник находится в 2,7 км к югу от села Жамбыл. Выявлен в 2023 г. разведочным отрядом Северо-Казахстанской комплексной археолого-этнографической экспедиции Института археологии им. А.Х. Маргулана.

Памятник расположен на юго-западном склоне горы Орлиная, в сосновом бору. Каменные артефакты были обнаружены вдоль полевой дороги, ведущей в глубь леса. В результате размытия грунта на дневной поверхности были зафиксированы 26 каменных артефактов, выполненных преимущественно из кварцитовидного песчаника красного и бежевого цветов. Собранная коллекция содержит четыре орудия и две заготовки бифасов. Орудия представлены одним наконечником стрелы и тремя концевыми скребками.

Литература

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

3. ҚАМЫСАҚТЫ, ҚАЗАҚ ЗИРАТЫ

Этнографиялық кезең (XIX ғ. соңы – XX ғ. басы).

Ескерткіш Светлое ауылынан шығысқа қарай 4,5 км, Қамысақты өзенінен солтүстікке қарай 1,3 км жерде орналасқан. Ескерткішті 2023 ж. Ө.Х. Марғұлан атынд. Археология институтының Солтүстік Қазақстан кешенді археологиялық-этнографиялық экспедициясының барлау жасағы анықтады.

Зират Қамысақты өзенінің оң жағалауында орналасқан, шағын орман жиектері арасындағы учаскені алып жатыр. Ескерткіштің аумағы биіктігі 0,3 м, өлшемдері 36 × 42 м болатын тіктөртбұрыш пішінді топырақ үймекпен қоршалған. Шұңқырдың сыртқы жағы үймекке іргелес. Көп нысанның ішкі жағы визуалды бақыланбайды, тегістеліп кеткен болуы мүмкін. Табиғи таспен қапталған бір ғана бейіт табылды. Ескерткіш аумағында жазуы бар екі қабіртас плитасы тіркелді.

Әдебиет

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

3. КАМЫСАҚТЫ, КАЗАХСКОЕ КЛАДБИЩЕ

Этнографический период (конец XIX – начало XX в.).

Памятник находится в 4,5 км к востоку от села Светлое, в 1,3 км к северу от р. Камысақты. Выявлен в 2023 г. разведочным отрядом Северо-Казахстанской комплексной археолого-этнографической экспедиции Института археологии им. А.Х. Маргулана.

Кладбище расположено на правом берегу р. Камысақты, занимает участок между небольшими лесными опушками. Территорию памятника окружает земляной вал высотой 0,3 м, образующий прямоугольник размерами 36 × 42 м. К валу с внешней стороны примыкает ров. Внутри кладбища большинство объектов визуально не видны, вероятно, сnivelированы. Обнаружена только одна могила, обложенная природным камнем. На территории памятника зафиксированы две надгробные плиты с эпитафиями.

Литература

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

4. ҚАМЫСАҚТЫ, ОБА

Ерте темір дәуірі.

Ескерткіш Қарақамыс ауылынан шығысқа қарай 7 км және Жаркент ауылынан оңтүстік-шығысқа қарай 9,4 км жерде орналасқан. Ескерткішті 2023 ж. Ә.Х. Марғұлан атынд. Археология институтының Солтүстік Қазақстан кешенді археологиялық-этнографиялық экспедициясының барлау жасағы анықтады.

Қамысақты өзенінің оң жақ жағалауындағы қырқада, өзен аңғарынан 1,4 км жерде жалғыз оба жатыр. Солтүстік іргесі тік және оңтүстік іргесі еңістеу келген обаның үйіндісі топырақ. Обаның диаметрі 50 м, биіктігі 2,5 м. Обаның периметрі бойынша айналма шұңқыр байқалады. Триангуляциялық белгі орнатылған обаның жоғарғы бөлігін кеміргіштер қатты қазып тастаған. Ескерткіштің шығыс және батыс аумағы қолдан егілген орманмен шектеледі. Ғарыштан түсірілген суретте оңтүстік-батысқа қарай оба болуы мүмкін дақ көрінеді.

Әдебиет

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

4. КАМЫСАҚТЫ, КУРГАН

Ранний железный век.

Памятник находится в 7 км к востоку от села Каракамыс, в 9,4 км к юго-востоку от села Жаркент. Выявлен в 2023 г. разведочным отрядом Северо-Казахстанской комплексной археолого-этнографической экспедиции Института археологии им. А.Х. Маргулана.

Одиночный курган занимает возвышенность правого берега р. Камысақты, в 1,4 км от ее русла. Насыпь кургана земляная с северным крутым и южным пологим основаниями. Диаметр кургана 50 м, высота 2,5 м. По периметру кургана наблюдается круговой ров. Вершина кургана, на котором установлен триангуляционный знак, сильно изрыта грызунами. Территория памятника с востока и запада ограничена искусственными лесопосадками. На космоснимке в 427 м к юго-западу виднеется пятно, возможно, это курган.

Литература

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

5. ҚОҢЫРЛАР ЗИРАТЫ, ҚАЗАҚ ЗИРАТЫ

Этнографиялық кезең (XIX–XX ғғ.).

Ескерткіш Құмтөккен (Қызылөскер) ауылынан солтүстік-батысқа қарай 0,7 м, Горное (Жаман Жалғызтау) – Антоновка автожолынан батысқа қарай 1,4 км жерде орналасқан. Ескерткішті 2023 ж. Ә.Х. Марғұлан атынд. Археология институтының Солтүстік Қазақстан кешенді археологиялық-этнографиялық экспедициясының барлау жасағы анықтады.

Ауданы шамамен 52 × 55 м учаскені алып жатқан едәуір үлкен зират Қамысақты өзенінің оң жағалауында, Орлиногор орманшаруашылығының оңтүстігінде (оңтүстікке қарай 460 м) орналасқан. Ескерткіш аумағы қисық көпбұрыш пішінді металл қоршаумен қоршалған. Мұнда пішіндері мен конструкциясы әртүрлі 35 бейіт визуалды бақыланады. Олардың көпшілігі (28) гранитті табиғи тастармен қапталған. Нысандардың бір бөлігі, негізінен оңтүстік-батыс бөлігінде жатқандары, тікбұрыш және шаршы пішінге ұқсас қоршаулар түрінде. Олар қиюластырылған тас блоктар мен плиталардан тұрғызылған. Қоршаулардың сыртында кедір-бұдыр өңделген тас блоктардан жасалған қабіртас-құлпытастар орнатылған. Олардың кейбіреулерінің жоғарғы жағы жұмырлау, кейбіреуі сопақтау және стелаға ұқсайды.

Ескерткіш аумағында 2018 ж. орнатылған ескерткіш белгі бар. Белгінің алдыңғы жағы қазақ өрнегімен және мешіттің бейнесімен безендірілген. Алдыңғы бетінде «Қоңырлар зираты. Тас қоюшы ұрпақтары. 2018 жыл» деген сөздер ойып жазылған.

Әдебиет

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

5. КОНЫРЛАР ЗИРАТЫ, КАЗАХСКОЕ КЛАДБИЩЕ

Этнографический период (XIX–XX вв.).

Памятник находится в 0,7 м к северо-западу от села Кумтоккен (Кызылөскер), в 1,4 км к западу от автодороги Горное (Жаман сопка) – Антоновка. Выявлен в 2023 г. разведочным отрядом Северо-Казахстанской комплексной археолого-этнографической экспедиции Института археологии им. А.Х. Маргулана.

Довольно большое кладбище, занимающее участок размером примерно 52 × 55 м, расположено на правом берегу р. Камысақты, к югу от лесного хозяйства Орлиногорска (в 460 м южнее). Территория памятника огорожена металлической оградой, образующей неправильную многоугольную форму. Здесь визуально заметны 35 могил разных форм и конструкций. Большинство из них (28) обложено гранитными природными камнями. Часть объектов, в основном находящихся в юго-западной части, представляют собой ограды подпрямоугольных и подквадратных форм. Они воздвигнуты из подогнанных каменных блоков и плит. За пределами оград установлены надгробия (кулпытасы) из грубообработанных каменных блоков. Некоторые из них имеют округлое завершение, другие вытянуты и напоминают стелы.

На территории памятника имеется памятный знак, установленный в 2018 г. Лицевую сторону знака украшают изображения в виде казахского орнамента и мечети. В этой части выгравирована надпись «Қонырлар зираты. Тас қоюшы ұрпақтары. 2018 жыл».

Литература

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

6. ҚҰТЫМБЕТ, ҚАЗАҚ ЗИРАТЫ

Этнографиялық кезең (XIX–XX ғғ.).

Ескерткіш Құмтөккен (Қызыләскер) ауылынан оңтүстік-батысқа қарай 4,1 км жерде орналасқан. Ескерткішті 2023 ж. Ә.Х. Марғұлан атынд. Археология институтының Солтүстік Қазақстан кешенді археологиялық-этнографиялық экспедициясының барлау жасағы анықтады.

Қорым Қамысақты өзенінің оң жағалауындағы суайрықтан, ескерткішті солтүстік, батыс және оңтүстік жақтан қоршап тұрған орман алқабынан табылды. Ескерткіш жиырмаға жуық тас-топырақ үйінді түріндегі жерлеу орындарын қамтиды. Нысандардың биіктігі әртүрлі, 0,2–0,9 м аралығында өзгереді. Ескерткіштің аумағынан тас қабіртастары бар нысандар анықталды. Қорымның оңтүстік жағынан 0,7 м жерде қара жол өтеді.

Әдебиет

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

6. КУТУМБЕТ, КАЗАХСКОЕ КЛАДБИЩЕ

Этнографический период (XIX–XX вв.).

Памятник находится в 4,1 км к юго-западу от села Кумтоккен (Кызыласкер). Выявлен в 2023 г. разведочным отрядом Северо-Казахстанской комплексной археолого-этнографической экспедиции Института археологии им. А.Х. Маргулана.

Могильник обнаружен на водоразделе правобережья р. Камысақты, у лесного массива, окружающего памятник с северной, западной и южной сторон. Памятник включает около 20 захоронений представляющих собой каменно-земляные насыпи. Высота объектов разная, варьируется от 0,2 до 0,9 м. На территории памятника фиксируются объекты, сопровождающиеся каменными надгробиями. С южной стороны могильника на расстоянии 0,7 м протекает грунтовая дорога.

Литература

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

7. ҮКІЛІ ЫБЫРАЙ, АУЫЛ

Этнографиялық кезең (XIX ғ.).

Ауылдың бұрынғы атауы – Өскен ауылы. Солтүстік Қазақстан облысы әкімдігінің және облыстық мәслихаттың шешімімен 2010 ж. елді мекен атауы белгілі әнші, қазақ мәдениетінің көрнекті өкілі Ыбырай Сандыбайұлының (1860–1932 жж.) құрметіне өзгертілді.

Үкілі Ыбырай «Гәкку», «Сүйгенім кетіп барады қасыма еріп», «Қаракөз», «Қарақат көз», «Жиырма бес», «Жаймақоңыр», «Қараторғай», «Шалқыма», «Қалдырған», «Алтыбасар», «Аңшының әні», «Қызыл асық», «Сұлу Көкше» секілді шығармалардың авторы.

Үкілі Ыбырай 1932 ж. «халық жауы» деп айыпталып, қуғын-сүргінге ұшырап, туған жерінен жырақта қайтыс болды. 1959 ж. 22 желтоқсанда ақталды.

Әдебиет

1. Иманбаева А. Қазақтың Үкілі Ыбырайы // «Қазақпарат» Халықаралық ақпарат агенттігі. 2014. 24 шілде (https://kaz.inform.kz/news/kazaktyn-ukili-ybyrayu-1860-1930_a2680807/).

2. «Қазақстан»: Ұлттық энциклопедия / Бас редактор Ө. Нысанбаев. Алматы «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы, 1998. Т. IX. Салықов К. Үкілі Ыбырай // Егемен Қазақстан (ғаз.). 2010. 24 қараша (<https://egemen.kz/article/6501-ukili-ybyray>).

3. Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

4. Тарихи тұлғалар. Танымдық - көпшілік басылым. Мектеп жасындағы оқушылар мен көпшілікке арналған. Құрастырушы: Тоғысбаев Б. Сужикова А. – Алматы. «Алматыкітап баспасы», 2009.

7. УКИЛИ ЫБЫРАЙ, АУЛ

Этнографический период (XIX в.).

Прежнее название аула – село Оскен. По решению акимата Северо-Казахстанской области и областного маслихата в 2010 г. населенный пункт был переименован в честь известного певца, видного представителя казахской культуры Укили Ыбырая Сандыбайулы (1860–1930 гг.).

Укили Ыбырай – автор таких произведений, как «Гәкку», «Сүйгенім кетіп барады қасыма еріп», «Қаракөз», «Қарақат көз», «Жиырма бес», «Жаймақоңыр», «Қараторғай», «Шалқыма», «Қалдырған», «Алтыбасар», «Аңшының әні», «Қызыл асық», «Сұлу Көкше».

Укили Ыбырай в 1930 г. был объявлен врагом народа, подвергался гонениям и умер вдали от родных мест. Он был посмертно оправдан 22 декабря 1959 г.

Литература

1. Иманбаева А. Қазақтың Үкілі Ыбырайы // «Қазақпарат» Халықаралық ақпарат агенттігі. 2014 ж., 24 шілде (https://kaz.inform.kz/news/kazaktyn-ukili-ybyrayu-1860-1930_a2680807/).

2. «Қазақстан»: Ұлттық энциклопедия / Бас редактор Ө. Нысанбаев. Алматы «Қазақ энциклопедиясы» бас редакциясы, 1998. Том IX. Салықов К. Үкілі Ыбырай // Егемен Қазақстан (ғаз.). 2010 ж., 24 қараша (<https://egemen.kz/article/6501-ukili-ybyray>).

3. Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

4. Тарихи тұлғалар. Танымдық – көпшілік басылым: Мектеп жасындағы оқушылар мен көпшілікке арналған / Құрастыр.: Б. Тоғысбаев, А. Сужикова. Алматы: «Алматыкітап» баспасы, 2009.

ҚАРАТАЛ АУЫЛДЫҚ ОКРУГІ КАРАТАЛЬСКИЙ СЕЛЬСКИЙ ОКРУГ

Қаратал ауылдық округі Айыртау ауданының солтүстік-батыс бөлігінде орналасқан. Батысында Қазан ауылдық округімен, солтүстігінде Шал ақын ауданымен, солтүстік-шығысында Сырымбет ауылдық округімен, шығысында Елец ауылдық округімен, оңтүстік-шығысында Володар ауылдық округімен, оңтүстігінде Украина ауылдық округімен шектеседі.

Әкімшілік жағынан Қаратал ауылдық округінің құрамына бес елді мекен кіреді: Қаратал, Ботай, Высокое, Қоскөл және Шүкірлік ауылы. Әкімшілік орталығы – Қаратал ауылы.

Каратальский сельский округ расположен в северо-западной части Айыртауского района. Он граничит на западе с Казанским сельским округом, на севере – с районом Шал акына, на северо-востоке – с Сырымбетским сельским округом, на востоке – с Елецким сельским округом, на юго-востоке – с Володарским сельским округом, на юге – с Украинским сельским округом.

В административном отношении в состав Каратальского сельского округа входят пять населенных пунктов: сёла Каратал, Ботай, Высокое, Косколь и Шукирлик. Административный центр – село Каратал.

1. ҚОСКӨЛ, ҚАЗАҚ ЗИРАТЫ

Этнографиялық кезең (XIX–XX ғғ.).

Зират Қоскөл ауылынан Қаратал ауылына апаратын жолдың сол жағында, Қоскөл ауылынан солтүстік-батысқа қарай 2 км жерде орналасқан. Ескерткішті 2023 ж. Ө.Х. Марғұлан атынд. Археология институтының Солтүстік Қазақстан кешенді археологиялық-этнографиялық экспедициясының барлау жасағы анықтады.

Ескерткіш Сарыөзек өзені бастауының оңтүстігінде, Жетікөл көлінен оңтүстік-батысқа қарай 8 км жерде орналасқан. Ол атаусыз екі шағын көлдің шығысында (0,7 км) және оңтүстігінде (0,6 км) салыстырмалы түрде тегіс аумақты алып жатыр. Ескерткіштің аумағы қазіргі зираттарға тән оры бар топырақ жалмен қоршалған. Жоспарда зират солтүстік-солтүстік-шығыстан оңтүстік-

оңтүстік-батысқа бағдарланған сопақ пішінге ұқсайды.

Ішкі алаңда жерлеу орындары болуы мүмкін аласа төмпешіктер бар. Ескерткіштің батыс бөлігінде үш шаршы және дөңгелек қоршау түріндегі конструкциялар тіркелді. Бұл нысандар саз кірпіштен тұрғызылған, қираған кесенелер болуы әбден мүмкін. Ескерткіштің солтүстік бөлігі мен шығыс бөлігінде тас үймелер – кейінгі қабірлердің қалдықтары табылды. Ескерткіштің жалпы ауданы 100 × 70 м.

Әдебиет

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

1. КОСКОЛЬ, КАЗАХСКОЕ КЛАДБИЩЕ

Этнографический период (XIX–XX вв.).

Кладбище находится слева от дороги, ведущей из села Косколь в село Каратал, в 2 км к северо-западу от села Косколь. Выявлен в 2023 г. разведочным отрядом Северо-Казакстанской комплексной археолого-этнографической экспедиции Института археологии им. А.Х. Маргулана.

Памятник расположен южнее истоков р. Сарыюзек, в 8 км к юго-западу от оз. Жетиколь. Занимает относительно ровный участок восточнее (0,7 км) и южнее (0,6 км) двух небольших безымянных озер. Территорию памятника окружает земляной вал со рвом, что типично для зиратов того времени. В плане кладбище образует подовальную форму, ориентированную с северо-северо-востока на юго-юго-запад.

Во внутренней площадке отмечены невысокие бугры, вероятно, представляющие собой захоронения. В западной части памятника зафиксированы конструкции в виде трех квадратных и округлых оградок. Вероятнее всего, данные объекты – это руинированные мавзолеи, возведенные из глиняных кирпичей. В северной и восточной частях памятника обнаружены каменные наброски – остатки поздних захоронений. Общие размеры памятника 100 × 70 м.

Литература

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

2. САРЫӨЗЕК, ОБА

Орта ғасыр.

Оба Сарыөзек ауылынан солтүстік-солтүстік-батысқа қарай 5,3 км жерде орналасқан. Ескерткішті 2023 ж. Ә.Х. Марғұлан атынд. Археология институтының Солтүстік Қазақстан кешенді археологиялық-этнографиялық экспедициясының барлау жасағы анықтады.

Сарыөзек өзенінің батпақты бөлігінің оң жақ террасасында, қайыңды бұталардан оңтүстікке қарай топырақ оба тіркелді. Обаның үйіндісі солтүстік-батыс – оңтүстік-шығыс бағытында созылып жатыр. Үйіндінің өлшемдері 8 × 5 м, биіктігі шамамен 0,5 м. Топырақ үйінді. Үйіндінің өзінің оңтүстік-шығыс бөлігінде тонау үшін қазылған ойық бар.

Әдебиет

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

2. САРЫӨЗЕК, КУРГАН

Средневековье.

Курган находится в 5,3 км к северо-северо-западу от села Сарыөзек. Выявлен в 2023 г. разведочным отрядом Северо-Казахстанской комплексной археолого-этнографической экспедиции Института археологии им. А.Х. Маргулана.

Земляной курган зафиксирован на правой террасе заболоченной части р. Сарыөзек, к югу от березового подлеска. Насыпь кургана вытянута в направлении северо-запад – юго-восток. Размеры насыпи 8 × 5 м, высота около 0,5 м. Насыпь земляная. В теле насыпи, в ее юго-восточной части, имеется грабительский лаз.

Литература

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

3. САРЫӨЗЕК, ҚОРЫМ

Ерте және дамыған орта ғасыр.

Қорым Қоскөл ауылынан солтүстік-батысқа қарай 5,2 км жерде орналасқан. Ескерткішті 2023 ж. Ә.Х. Марғұлан атынд. Археология институтының Солтүстік Қазақстан кешенді археологиялық-этнографиялық экспедициясының барлау жасағы анықтады.

Ескерткіш Сарыөзек өзенінің батпақты бөлігінің оң жақ террасасынан табылды. Мұнда айналасында анық емес кішкене шұңқырлары бар созылып жатқан үйінділер бар. Қорым террасаға қатысты ендік бойымен орналасқан. Өлшемі әртүрлі 15 оба анықталды. Олар диаметрі 5–12 м, биіктігі 0,1–0,3 м топырақ үйінділер. Кішкене шұңқырлардың тереңдігі шамамен 0,2 м. Негізгі топ солтүстік-шығыс – оңтүстік-батыс бағытында созылып жатыр.

Әдебиет.

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

3. САРЫӨЗЕК, МОГИЛЬНИК

Раннее и развитое Средневековье.

Могильник находится в 5,2 км к северо-западу от села Косколь. Выявлен в 2023 г. разведочным отрядом Северо-Казахстанской комплексной археолого-этнографической экспедиции Института археологии им. А.Х. Марғұлана.

Памятник обнаружен на правой террасе заболоченной части р. Сарыөзек. Здесь фиксируются вытянутые насыпи с нечеткими ровиками вокруг. Расположение могильника – широтное относительно террасы. Всего было выявлено 15 курганов разного размера. Насыпи грунтовые, диаметром от 5 до 12 м, высотой от 0,1 до 0,3 м. Ровики имеют глубину около 0,2 м. Основная группа вытянута в направлении северо-восток – юго-запад.

Литература

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

КОНСТАНТИНОВ АУЫЛДЫҚ ОКРУГІ КОНСТАНТИНОВСКИЙ СЕЛЬСКИЙ ОКРУГ

Константинов ауылдық округі Айыртау ауданының оңтүстік бөлігінде орналасқан. Оңтүстік-батысында Ғабит Мүсірепов ауданымен, батысында Гусаков ауылдық округімен, солтүстік-батысында Украина ауылдық округімен, солтүстігінде және солтүстік-шығысында Арықбалық ауылдық округімен, шығысында Төменгі бұрлық ауылдық округімен, оңтүстігінде Ақмола облысымен шектеседі.

Константинов ауылдық округінің құрамына алты елді мекен кіреді: Константиновка, Аққанбұрлық, Ақшоқы, Красново, Құсбек және Матвеевка ауылы. Әкімшілік орталығы – Константиновка ауылы.

Константиновский сельский округ расположен в южной части Айыртауского района. Он граничит на юго-западе с районом им. Г.М. Мусрепова, на западе – с Гусаковским сельским округом, на северо-западе – с Украинским сельским округом, на севере и северо-востоке – с Арыкбалыкским сельским округом, на востоке – с Нижнебурлукским сельским округом, на юге – с Акмолинской областью.

В состав Константиновского сельского округа входят шесть населенных пунктов – сёла Константиновка, Аканбурлык, Акшоки, Красново, Куспек, Матвеевка. Административный центр – село Константиновка.

1. АҚҚАНБҰРЛЫҚ-І, ҚОРЫМ

Ерте темір дәуірі.

Ескерткіш Аққанбұрлық ауылынан батысқа қарай 4 км жерде орналасқан. Ескерткішті 1972 ж. Т.А. Бойко және С.С. Заевтың жетекшілігімен Солтүстік Қазақстан археологиялық экспедициясының барлау жасағы анықтады. 1987 ж. А.М. Кисленконың жетекшілігімен Солтүстік Қазақстан археологиялық экспедициясының барлау отряды ескерткішті екінші рет зерттеді. Ескерткішті 2005 ж. В.Ф. Зайберттің жетекшілігімен Солтүстік Қазақстан археологиялық экспедициясының Көкшетау барлау жасағы қайта тексерді.

Қорым Аққанбұрлық өзенінің оң жағалауында орналасқан және топырақ үйіндісі бар төрт обадан тұрады. Оларды бір-бірінен 30-40 м алыс, ықшам топтастырып салған. Диаметрі 8–13 м, биіктігі 0,4–0,8 м аралығында.

Ескерткіштің жағдайы тұрақты, обалардың беті шымдалған. Нысан ерте темір дәуіріндегі Солтүстік Қазақстан тайпаларының жерлеу салты мен қоныстану дәрежесін сипаттайды. Материалдар Солтүстік Қазақстан облыстық тарихи-өлкетану музейінің қорларында сақталып тұр.

Солтүстік Қазақстан облысының жергілікті маңызы бар тарих және мәдениет ескерткіштерінің мемлекеттік тізімінде бар.

Әдебиет

1. Бойко А.Т., Заев С.С. Археологические разведки в Кокчетавской и Целиноградской областях. Отчет. Полевые археологические исследования на территории Северного Казахстана в 1972 году. Петропавловск, 1973. С. 61–73.

2. Кисленко А.М. Разведочные обследования в Арык-Балыкском районе. Отчет. О научно-исследовательской работе «Археологические исследования в Кокчетавской области в 1987 году». Петропавловск, 1988. Т. 3. С. 56.

3. Отчет. Археологические исследования на территории Северного Казахстана в 2005 году. Петропавловск, 2006. С. 1–7.

4. Свод памятников истории и культуры Республики Казахстан. Северо-Казахстанская область. Алматы: «Аруна», 2007. С. 92.

1. АККАН-БУРЛУК-І, МОГИЛЬНИК

Ранний железный век.

Памятник находится в 4 км к западу от села Аканбурлык. Выявлен в 1972 г. разведочным отрядом Северо-Казахстанской археологической экспедиции под руководством Т.А. Бойко и С.С. Заева. Вторично обследован в 1987 г. разведочным отрядом Северо-Казахстанской археологической экспедиции под руководством А.М. Кисленко. Проревизирован в 2005 г. Кокшетауским разведочным отрядом Северо-Казахстанской археологической экспедиции под руководством В.Ф. Зайберта.

Могильник расположен на правом берегу р. Аканбурлык и состоит из четырех курганов с земляными насыпями. Они сооружены компактной группой на расстоянии 30–40 м друг от друга. Диаметр варьируется от 8 до 13 м, высота – от 0,4 до 0,8 м.

Состояние памятника стабильное, поверхность курганов задернована. Объект характеризует погребальный обряд и степень расселения племен Северного Казахстана в эпоху раннего железного века. Материалы хранятся в фондах Северо-Казахстанского областного историко-краеведческого музея.

Состоит в Государственном списке памятников истории и культуры местного значения Северо-Казахстанской области.

Литература

1. Бойко А.Т., Заев С.С. Археологические разведки в Кокчетавской и Целиноградской областях. Отчет. Полевые археологические исследования на территории Северного Казахстана в 1972 году. Петропавловск, 1973. С. 61–73.

2. Кисленко А.М. Разведочные обследования в Арык-Балыкском районе. Отчет. О научно-исследовательской работе «Археологические исследования в Кокчетавской области в 1987 году». Петропавловск, 1988. Том 3. С. 56.

3. Отчет. Археологические исследования на территории Северного Казахстана в 2005 году. Петропавловск, 2006. С. 1–7.

4. Свод памятников истории и культуры Республики Казахстан. Северо-Казахстанская область. Алматы: Аруна, 2007. С. 92.

2. АҚҚАНБҰРЛЫҚ-II, ҚОРЫМ

Ерте темір дәуірі.

Ескерткіш Красново ауылынан солтүстік-шығысқа қарай 2 км жерде орналасқан. Ескерткішті 1972 ж. Т.А. Бойко және С.С. Заевтың жетекшілігімен Солтүстік Қазақстан археологиялық экспедициясының барлау жасағы анықтады. 1987 ж. А.М. Кисленконың жетекшілігімен Солтүстік Қазақстан археологиялық экспедициясының барлау отряды ескерткішті екінші рет зерттеді. 2005 ж. В.Ф. Зайберттің жетекшілігімен Солтүстік Қазақстан археологиялық экспедициясының Көкшетау барлау жасағы ескерткішті қайта тексерді.

Қорым Аққанбұрлық өзенінің сол жағалауында орналасқан. Екі топырақ оба бір-бірінен 5 м алыс орналасқан. №1 обаның диаметрі 13 м, биіктігі 0,5 м. №2 обаның диаметрі 25 м, биіктігі 0,8 м. Ескерткіштің жағдайы тұрақты, обалардың беті шымдалған.

Нысан ерте темір дәуіріндегі Солтүстік Қазақстан тайпаларының жерлеу салты мен қоныстану дәрежесін сипаттайды. Материалдар Солтүстік Қазақстан облыстық тарихи-өлкетану музейінің қорларында сақталып тұр.

Солтүстік Қазақстан облысының жергілікті маңызы бар тарих және мәдениет ескерткіштерінің мемлекеттік тізімінде бар.

Әдебиет.

1. Бойко А.Т., Заев С.С. Археологические разведки в Кокчетавской и Целиноградской областях. Отчет. Полевые археологические исследования на территории Северного Казахстана в 1972 году. Петропавловск, 1973. С. 61–73.

2. Кисленко А.М. Разведочные обследования в Арык-Балыкском районе. Отчет. О научно-исследовательской работе «Археологические исследования в Кокчетавской области в 1987 году». Петропавловск, 1988. Т. 3. С. 56.

3. Отчет. Археологические исследования на территории Северного Казахстана в 2005 году. Петропавловск, 2006. С. 1–7.

4. Свод памятников истории и культуры Республики Казахстан. Северо-Казахстанская область. Алматы: «Аруна», 2007. С. 92.

2. АККАН-БУРЛУК-II, МОГИЛЬНИК

Ранний железный век.

Памятник находится в 2 км к северо-востоку от села Красново. Выявлен в 1972 г. разведочным отрядом Северо-Казахстанской археологической экспедиции под руководством Т.А. Бойко и С.С. Заева. Вторично обследован в 1987 г. разведочным отрядом Северо-Казахстанской археологической экспедиции под руководством А.М. Кисленко. Проревизирован в 2005 г. Кокшетауским разведочным отрядом Северо-Казахстанской археологической экспедиции под руководством В.Ф. Зайберта.

Могильник расположен на левом берегу р. Акканбурлык. Два земляных кургана находятся на расстоянии 5 м друг от друга. Курганы 1 диаметром 13 м, высотой 0,5 м. Курганы 2 диаметром 25 м, высотой 0,8 м. Состояние памятника стабильное, поверхность курганов задернована.

Объект характеризует погребальный обряд и степень расселения племен Северного Казахстана в эпоху раннего железного века. Материалы хранятся в фондах Северо-Казахстанского областного историко-краеведческого музея.

Состоит в Государственном списке памятников истории и культуры местного значения Северо-Казахстанской области.

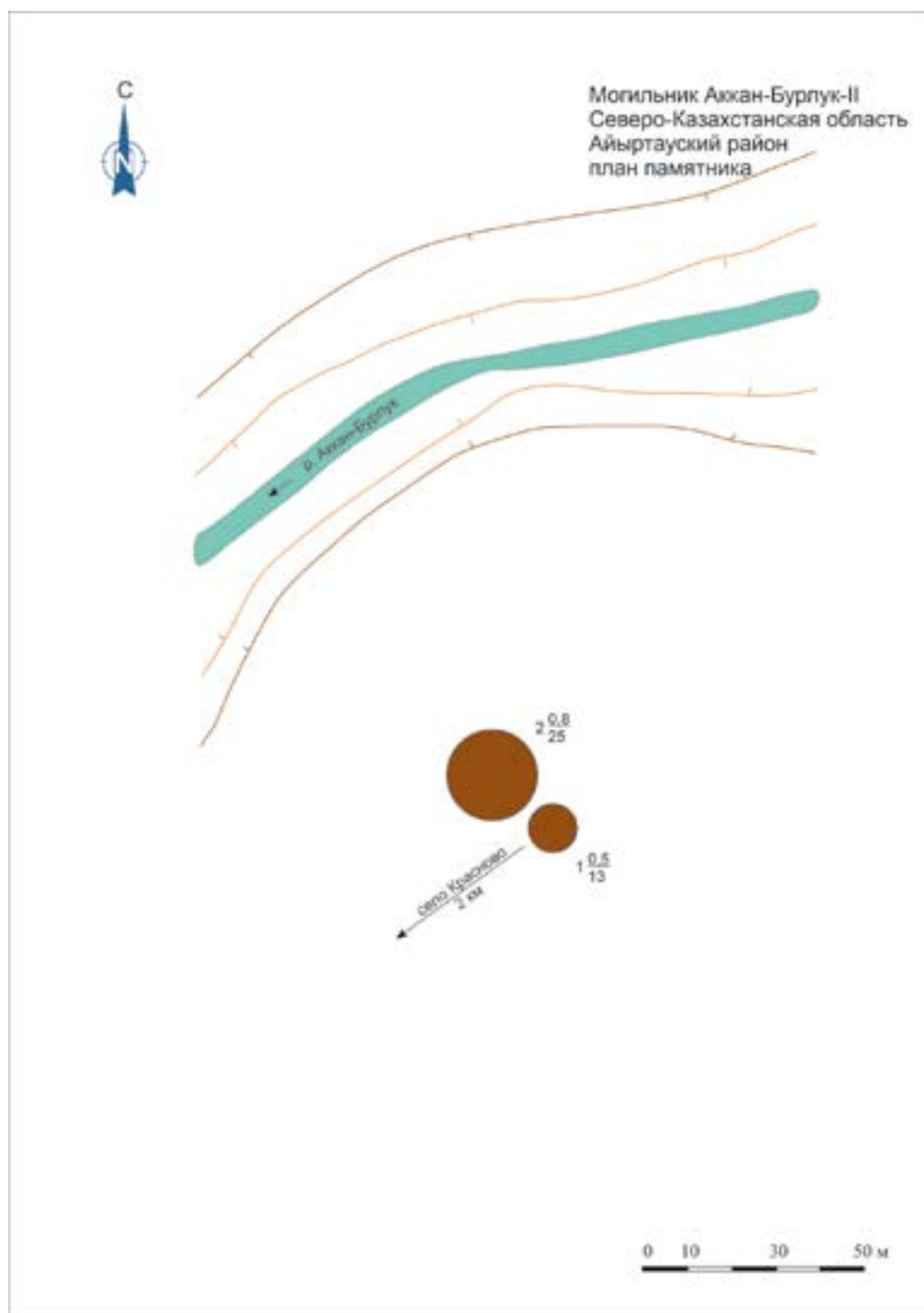
Литература

1. Бойко А.Т., Заев С.С. Археологические разведки в Кокчетавской и Целиноградской областях. Отчет. Полевые археологические исследования на территории Северного Казахстана в 1972 году. Петропавловск, 1973. С. 61–73.

2. Кисленко А.М. Разведочные обследования в Арык-Балыкском районе. Отчет. О научно-исследовательской работе «Археологические исследования в Кокчетавской области в 1987 году». Петропавловск, 1988. Том 3. С. 56.

3. Отчет. Археологические исследования на территории Северного Казахстана в 2005 году. Петропавловск, 2006. С. 1–7.

4. Свод памятников истории и культуры Республики Казахстан. Северо-Казахстанская область. Алматы: Аруна, 2007. С. 92.

3. АҚҚАНБҰРЛЫҚ-III, ҚОРЫМ

Ерте темір дәуірі.

Ескерткіш Аққанбұрлық ауылынан оңтүстікке қарай 1,2 км жерде орналасқан. Ескерткішті 1987 ж. А.М. Кисленконың жетекшілігімен Солтүстік Қазақстан археологиялық экспедициясының барлау жасағы анықтады. 2005 ж. В.Ф. Зайберттің жетекшілігімен Солтүстік Қазақстан археологиялық экспедициясының Көкшетау барлау жасағы ескерткішті қайта тексерді.

Қорым Аққанбұрлық өзенінің сол жағалауының беткейінде орналасқан және екі обадан тұрады. Топырақ үйінділер – диаметрі 14–16 м, биіктігі 0,4–0,5 м. Обалар бір-бірінен 70 м алыс орналасқан. Үйінділердің үсті жыртылған.

Ескерткіш ерте темір дәуіріндегі Солтүстік Қазақстан тайпаларының жерлеу салты мен қоныстану дәрежесін сипаттайды. Материалдар Солтүстік Қазақстан облыстық тарихи-өлкетану музейінің қорларында сақталып тұр.

Солтүстік Қазақстан облысының жергілікті маңызы бар тарих және мәдениет ескерткіштерінің мемлекеттік тізімінде бар.

Әдебиет

1. Кисленко А.М. Разведочные обследования в Арык-Балыкском районе. Отчет. О научно-исследовательской работе «Археологические исследования в Кокчетавской области в 1987 году». Петропавловск, 1988. Т. 3. С. 56.

2. Отчет. Археологические исследования на территории Северного Казахстана в 2005 году. Петропавловск, 2006. С. 1–7.

3. Свод памятников истории и культуры Республики Казахстан. Северо-Казахстанская область. Алматы: «Аруна», 2007. С. 92.

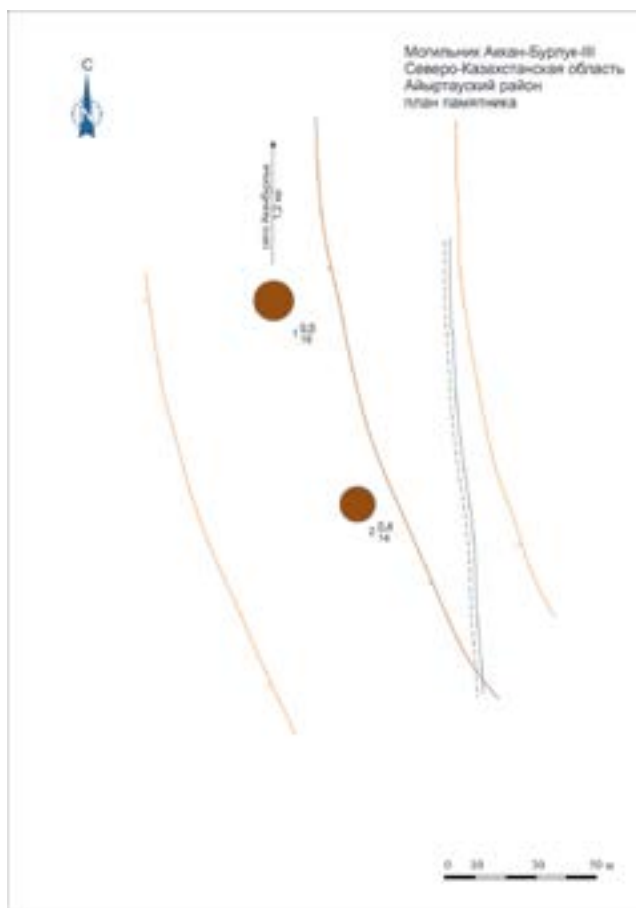
3. АККАН-БУРЛУК-III, МОГИЛЬНИК

Ранний железный век.

Памятник находится в 1,2 км к югу от села Акканбурлык. Выявлен в 1987 г. разведочным отрядом Северо-Казахстанской археологической экспедиции под руководством А.М. Кисленко. Проревизирован в 2005 г. Кокшетауским разведочным отрядом Северо-Казахстанской археологической экспедиции под руководством В.Ф. Зайберта.

Могильник расположен на склоне левого берега р. Акканбурлык и состоит из двух курганов. Грунтовые насыпи диаметром 14–16 м, высотой 0,4–0,5 м. Курганы располагаются в 70 м друг от друга. Насыпи распахиваются.

Памятник характеризует погребальный обряд и степень расселения племен Северного Казахстана в

эпоху раннего железного века. Материалы хранятся в фондах Северо-Казахстанского областного историко-краеведческого музея.

Состоит в Государственном списке памятников истории и культуры местного значения Северо-Казахстанской области.

Литература

1. Кисленко А.М. Разведочные обследования в Арык-Балыкском районе. Отчет. О научно-исследовательской работе «Археологические исследования в Кокчетавской области в 1987 году». Петропавловск, 1988. Том 3. С. 56.

2. Отчет. Археологические исследования на территории Северного Казахстана в 2005 году. Петропавловск, 2006. С. 1–7.

3. Свод памятников истории и культуры Республики Казахстан. Северо-Казахстанская область. Алматы: Аруна, 2007. С. 92.

4. АҚҚАНБҰРЛЫҚ-IV, ҚОРЫМ

Ерте темір дәуірі.

Ескерткіш Аққанбұрлық ауылынан оңтүстікке қарай 2 км жерде орналасқан. Ескерткішті 1987 ж. А.М. Кисленконың жетекшілігімен Солтүстік Қазақстан археологиялық экспедициясының барлау жасағы анықтады. 2005 ж. В.Ф. Зайберттің жетекшілігімен Солтүстік Қазақстан археологиялық экспедициясының Көкшетау барлау жасағы ескерткішті қайта тексерді.

Қорым Аққанбұрлық өзенінің сол жағалауындағы шоқыда орналасқан. Екі обаның үйіндісі диаметрі 15 м-ге дейін, биіктігі 1 м-ге дейін болатын топырақ және қиыршық тастан тұрады. Үйіндісі бұзылған обалардың бірі шоқының басында орналасқан. Олардың жанында триангуляциялық белгі бар. Жақын маңда, 30-40 м жерде триангуляциялық белгі салу кезінде қираған тағы екі оба болғаны анық. №2 оба №1 обадан батысқа қарай 0,24 км жерде, шоқының түбінде орналасқан. Обаның сақталуы тұрақты.

Ескерткіш ерте темір дәуіріндегі Солтүстік Қазақстан тайпаларының жерлеу салты мен қоныстану дәрежесін сипаттайды. Материалдар Солтүстік Қазақстан облыстық тарихи-өлкетану музейінің қорларында сақталып тұр.

Солтүстік Қазақстан облысының жергілікті маңызы бар тарих және мәдениет ескерткіштерінің мемлекеттік тізімінде бар.

Әдебиет

1. Кисленко А.М. Разведочные обследования в Арык-Балыкском районе. Отчет. О научно-исследовательской работе «Археологические исследования в Кокчетавской области в 1987 году». Петропавловск, 1988. Т. 3. С. 5–7.

2. Отчет. Археологические исследования на территории Северного Казахстана в 2005 году. Петропавловск, 2006. С. 1–7.

3. Свод памятников истории и культуры Республики Казахстан. Северо-Казахстанская область. Алматы: «Аруна», 2007. С. 93.

4. АККАН-БҰРЛУК-IV, МОГИЛЬНИК

Ранний железный век.

Памятник находится в 2 км к югу от села Аканбурлык. Выявлен в 1987 г. разведочным отрядом Северо-Казахстанской археологической экспедиции под руководством А.М. Кисленко. Проревизирован в 2005 г. Кокшетауским разведочным отрядом Северо-Казахстанской археологической экспедиции под руководством В.Ф. Зайберта.

Могильник расположен на сопке левого берега р. Акканбурлык. Насыпи двух курганов состоят из земли и щебня, диаметром до 15 м, высотой до 1 м. Один из

курганов с поврежденной насыпью находится на вершине сопки. Рядом с ним сооружен триангуляционный знак. Поблизости, в 30–40 м, очевидно, имелись еще два кургана, разрушенные при строительстве триангуляционного знака. Курган 2 находится в 0,24 км западнее кургана 1, у основания сопки. Состояние могильника стабильное.

Памятник характеризует погребальный обряд и степень расселения племен Северного Казахстана в эпоху раннего железного века. Материалы хранятся в фондах Северо-Казахстанского областного историко-краеведческого музея.

Состоит в Государственном списке памятников истории и культуры местного значения Северо-Казахстанской области.

Литература

1. Кисленко А.М. Разведочные обследования в Арык-Балыкском районе. Отчет. О научно-исследовательской работе «Археологические исследования в Кокчетавской области в 1987 году». Петропавловск, 1988. Том 3. С. 5–7.

2. Отчет. Археологические исследования на территории Северного Казахстана в 2005 году. Петропавловск, 2006. С. 1–7.

3. Свод памятников истории и культуры Республики Казахстан. Северо-Казахстанская область. Алматы: Аруна, 2007. С. 93.

5. АҚҚАНБҰРЛЫҚ-V, ҚОРЫМ

Ерте темір дәуірі.

Ескерткіш Аққанбұрлық ауылынан оңтүстік-батысқа қарай 4 км жерде орналасқан. Ескерткішті 1987 ж. А.М. Кисленконың жетекшілігімен Солтүстік Қазақстан археологиялық экспедициясының барлау жасағы анықтады. 2005 ж. В.Ф. Зайберттің жетекшілігімен Солтүстік Қазақстан археологиялық экспедициясының Көкшетау барлау жасағы ескерткішті қайта тексерді.

Қорым Аққанбұрлық өзенінің сол жағалауынан оңтүстікке қарай 3,5 км жердегі биік шоқыда орналасқан және алты обадан тұрады. Обаның топырақ үйіндісі диаметрі 20 м, биіктігі 2 м шоқының басында орналасқан. Беткейлер анық көрінеді, шымдалған, төбесі жайпақ, тонау үшін қазылған (өлшемі 4 × 4 м және тереңдігі 1 м-ге дейін). Солтүстік беткейін тереңдігі шамамен 3 м траншея бұзып кеткен. Үйінді ені 1,5 м, тереңдігі 0,3 м кішкене шұңқырмен қоршалған. Обаның айналасында қашықтығы 2-ден 10 м-ге дейін, тас толтырылған төрт топырақ жерлеу орны тіркелді. Диаметрі 10 м, биіктігі 0,8 м №2 оба №1 обадан 0,15 км алыс, шоқының оңтүстік беткейінде орналасқан. Ескерткіштің жағдайы тұрақты, үлкен обаның бетіне суырлар ін қазып тастаған, жалпы қорым жақсы сақталған.

Ескерткіш ерте темір дәуіріндегі Солтүстік Қазақстан тайпаларының жерлеу салты мен қоныстану дәрежесін сипаттайды. Материалдар Солтүстік Қазақстан облыстық тарихи-өлкетану музейінің қорларында сақталып тұр.

Солтүстік Қазақстан облысының жергілікті маңызы бар тарих және мәдениет ескерткіштерінің мемлекеттік тізімінде бар.

Әдебиет

1. Кисленко А.М. Разведочные обследования в Арык-Балыкском районе. Отчет. О научно-исследовательской работе «Археологические исследования в Кокчетавской области в 1987 году». Петропавловск, 1988. Т. 3. С. 5–7.

2. Отчет. Археологические исследования на территории Северного Казахстана в 2005 году. Петропавловск, 2006. С. 1–7.

3. Свод памятников истории и культуры Республики Казахстан. Северо-Казахстанская область. Алматы: «Аруна», 2007. С. 93.

5. АККАН-БУРЛУК-V, МОГИЛЬНИК

Ранний железный век.

Памятник находится в 4 км к юго-западу от села Аканбурлык. Выявлен в 1987 г. разведочным отрядом Северо-Казахстанской археологической экспедиции под руководством А.М. Кисленко. Проревизирован в 2005 г. Кокшетауским разведочным отрядом Северо-Казахстанской археологической экспедиции под руководством В.Ф. Зайберта.

Могильник расположен на высокой сопке, в 3,5 км южнее левого берега р. Акканбурлык и состоит из шести курганов. Грунтовая насыпь кургана 1 диаметром 20 м, высотой 2 м, расположена на вершине сопки. Склоны хорошо выражены, задернованы, вершина уплощенная с грабительским вкопом (размером 4 × 4 м, глубиной до 1 м). Северный склон поврежден траншеей глубиной около 3 м. Насыпь окружена ровиком шириной 1,5 м, глубиной 0,3 м. Вокруг кургана на расстоянии от 2 до 10 м зафиксированы четыре грунтовых погребения с каменной забутовкой. Курган 2 диаметром 10 м, высотой 0,8 м, расположен в 0,15 км от кургана 1, на южном склоне сопки. Состояние памятника стабильное, поверхность большого кургана изрыта сурчинными норами. В целом могильник задернован хорошо.

Памятник характеризует погребальный обряд и степень расселения племен Северного Казахстана в эпоху раннего железного века. Материалы хранятся в фондах Северо-Казахстанского областного историко-краеведческого музея.

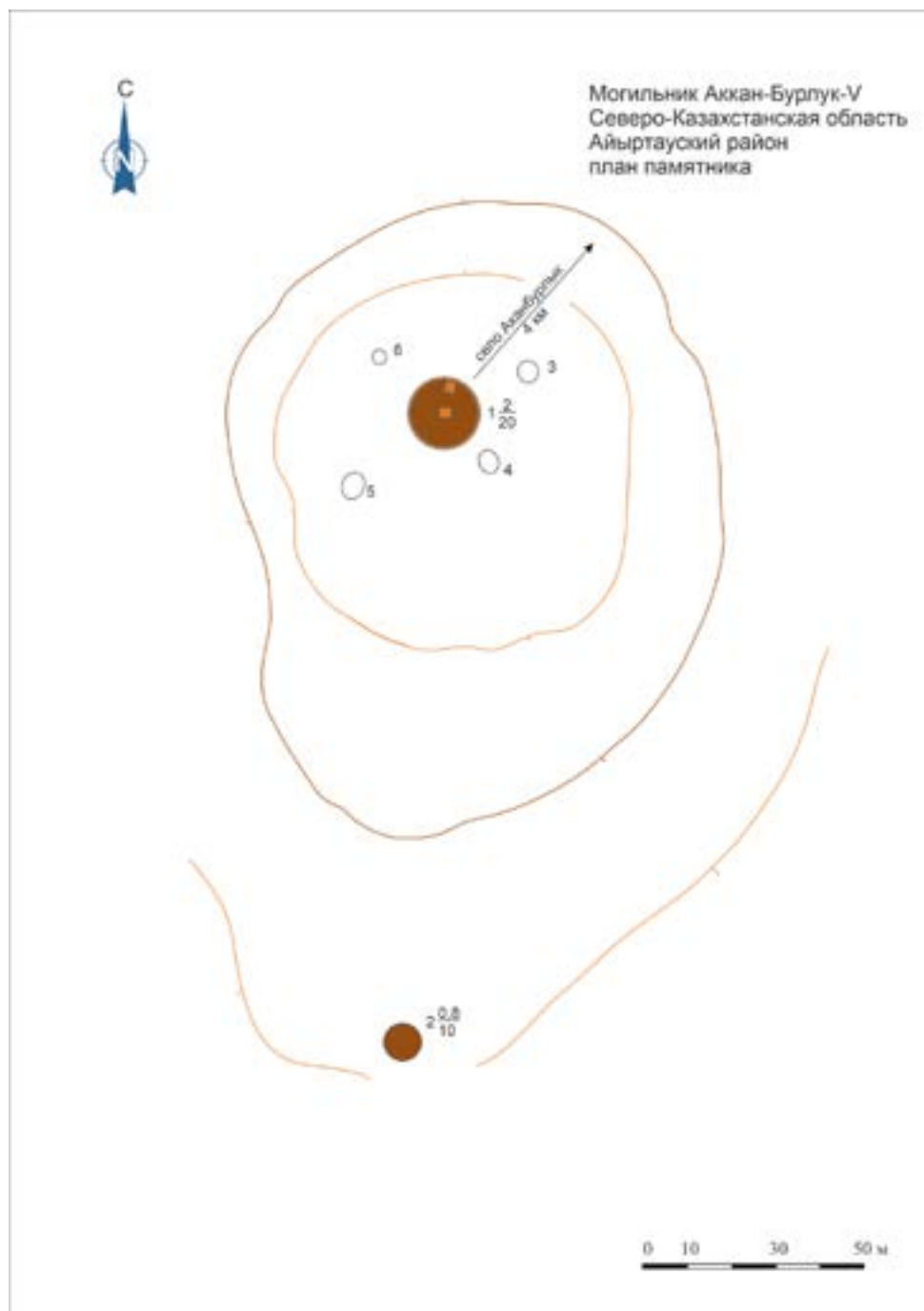
Состоит в Государственном списке памятников истории и культуры местного значения Северо-Казахстанской области.

Литература

1. Кисленко А.М. Разведочные обследования в Арык-Балыкском районе. Отчет. О научно-исследовательской работе «Археологические исследования в Кокчетавской области в 1987 году». Петропавловск, 1988. Том 3. С. 5–7.

2. Отчет. Археологические исследования на территории Северного Казахстана в 2005 году. Петропавловск, 2006. С. 1–7.

3. Свод памятников истории и культуры Республики Казахстан. Северо-Казахстанская область. Алматы: Аруна, 2007. С. 93.

6. АҚҚАНБҰРЛЫҚ, МАУСЫМДЫҚ ТҰРАҚ

Этнографиялық кезең (XX ғ. ортасы).

Ескерткіш Аққанбұрлық ауылының оңтүстік-шығыс шетінен 0,2 км жерде, Аққанбұрлық өзенінің қарама-қарсы жағалауында орналасқан. Ескерткішті 2023 ж. Ө.Х. Марғұлан атынд. Археология институтының Солтүстік Қазақстан кешенді археологиялық-этнографиялық экспедициясының барлау жасағы анықтады.

Ескерткіш Аққанбұрлық өзенінің биік жағалауын алып жатқан маусымдық тұрақ түрінде болып келеді. Мұнда солтүстіктен оңтүстікке қарай тізбектеліп созылып жатқан шұңғыма тәрізді бес ойпаң жер визуалды түрде бақыланады. Нысандардың өлшемдері: 2 × 2 м, тереңдігі 1,5 м.

Әдебиет

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

6. АККАН-БУРЛУК, СЕЗОННОЕ СТОЙБИЩЕ

Этнографический период (середина XX в.).

Памятник находится в 0,2 км от юго-восточной окраины села Аканбурлык, на противоположном берегу р. Акканбурлык. Выявлен в 2023 г. разведочным отрядом Северо-Казахстанской комплексной археолого-этнографической экспедиции Института археологии им. А.Х. Маргулана.

Памятник представлен сезонным стойбищем, занимающим высокий берег р. Акканбурлык. Здесь визуально заметны пять воронкообразных западин, образующих вытянутую с севера на юг цепочку. Размеры объектов 2 × 2 м, глубина 1,5 м.

Литература

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

7. БАБЫҚБҰРЛЫҚ, ҚАЗАҚ ЗИРАТЫ

Этнографиялық кезең (XIX–XX ғғ.).

Зират Константиновка ауылынан шығысқа қарай 6,8 км жерде орналасқан. Ескерткішті 2023 ж. Ә.Х. Марғұлан атынд. Археология институтының Солтүстік Қазақстан кешенді археологиялық-этнографиялық экспедициясының барлау жасағы анықтады.

Ескерткіш Бабықбұрлық өзенінің оң жағалауындағы беткейде, оның Саға өзенінің оң жағалаудағы тармағымен қосылған жерінен солтүстік-шығысқа қарай 0,4 км жерде орналасқан. Зират аумағын қабырғалары 30 × 40 м болатын тікбұрыш пішінді топырақ үймек пен ор қоршап жатыр. Топырақ үймек қазіргі жердің бетінде әрең көрінеді. Оның ені 1,8–2,5 м, биіктігі – 0,5 м. Оңтүстік қабырғасының ортасында ені 1,2 м-ге дейін жететін жалғастырғыш байқалады.

Алаңның ортасында көзге әрең байқалатын, топырақтан жасалған қазақ қабірлері мен ені 1,2–1,5 м, ұзындығы 2–2,5 м ретсіз орналасқан ойпаң жерлер тіркелді. Ойпаң жерлердің орташа тереңдігі 0,2 м. Жоспарда нысандар тікбұрыш пішінге ұқсас. Нысандар жердің бетінде білінер-білінбес болып байқалады.

Жоғарыда аталған нысандардан басқа, зират алаңында өлшемі 0,2 × 0,6 × 0,3 м тас блоктардан салынған шамамен 12 қабір бар. Нысандардың орташа өлшемдері: 1–4 × 2 м; 2–3 × 2 м; 3–5 × 3 м.

Зират аумағында араб эпиграфикасы (төте жазу) және кириллицамен жазылған жазулары бар жеті құлпытас тіркелді. Зираттың оңтүстік бөлігінде диірмен тастың төменгі бөлігі табылды. Сақталған өлшемі 51 × 62 см, қалыңдығы 12 см. Ортасында диаметрі 3 см тесік бар. Диірмен тас ірі түйіршікті граниттен жасалған.

Әдебиет

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

7. БАБЫҚБҰРЛЫҚ, КАЗАХСКОЕ КЛАДБИЩЕ

Этнографический период (XIX–XX вв.).

Кладбище находится в 6,8 км к востоку от села Константиновка. Выявлен в 2023 г. разведочным отрядом Северо-Казахстанской комплексной археолого-этнографической экспедиции Института археологии им. А.Х. Марғұлана.

Памятник размещен на склоне правобережья р. Бабықбұрлық, в 0,4 км к северо-востоку от места слияния с ней правобережного притока – р. Саға. Территорию кладбища окружают земляной вал и ров, образующие

прямоугольник размером 30 × 40 м. Вал земляной, едва заметен на современной дневной поверхности. Его ширина 1,8–2,5 м, высота 0,5 м. В центре южной стенки прослеживается перемычка шириной до 1,2 м.

В центре площадки зафиксированы едва различимые казахские захоронения, сооруженные из земли, и хаотично расположенные западины шириной 1,2–1,5 м, длиной 2–2,5 м. Глубина западин в среднем составляет 0,2 м. В плане объекты имеют подпрямоугольную форму, на дневной поверхности слабо заметны.

Помимо вышеуказанных объектов, на площади кладбища обнаружено около 12 захоронений, сооруженных из каменных блоков размерами 0,2 × 0,6 × 0,3 м. В среднем размеры объектов следующие: 1) 4 × 2 м; 2) 3 × 2 м; 3) 5 × 3 м.

На территории кладбища зафиксированы семь каменных кулпытасов с арабоязычными эпиграфическими надписями (төте жазу) и надписью кириллицей. В южной

части кладбища была найдена нижняя часть жернова, ее сохранившийся размер 51 × 62 см, толщина 12 см. В центре имеется отверстие диаметром 3 см. Жернов сделан из крупного зернистого гранита.

Литература

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

8. БАБЫҚБҰРЛЫҚ, ҚОРЫМ

Ерте темір дәуірі.

Ескерткіш Константиновка ауылынан шығысқа қарай 3,2 км және Константиновка – Целинное трассасынан оңтүстікке қарай 0,9 м жерде орналасқан. Ескерткішті 2023 ж. Ә.Х. Марғұлан атынд. Археология институтының Солтүстік Қазақстан кешенді археологиялық-этнографиялық экспедициясының барлау жасағы анықтады.

Қорым жазық қырқадан табылды. Екі топты құрайтын жеті нысаннан тұрады. Обалардың орташа диаметрі 6–12 м, биіктігі 0,2–0,95 м. Обалар тастан үйілген. №6 және №7 оба бөлек, қалғандары бір топта орналасқан. №3 обадан оңтүстікке қарай 20 м жерде тас құрбандық үстелі орналасқан. Жоспарда диаметрі 2 м дөңгелек пішінді. Ұсақталған тастардан тұрғызылған.

Бірінші топ.

№1 оба. Диаметрі 6 м, биіктігі 0,2 м. Үйінді қатты жайылып кеткен.

№2 оба. Диаметрі 8 м, биіктігі 0,25 м. Үйіндінің жоғарғы бөлігі жайпақ.

№3 оба. Диаметрі 9 м, биіктігі 0,25 м. Үйіндінің жоғарғы бөлігі жайпақ.

№4 оба. Диаметрі 6 м, биіктігі 0,2 м.

№5 оба. Диаметрі 12 м, биіктігі 0,95 м.

1-топтан шығысқа қарай 50 м жерде екі обадан тұратын 2-топ орналасқан.

№6 оба. Диаметрі 10 м, биіктігі 0,6 м.

№7 оба. Диаметрі 8 м, биіктігі 0,25 м. Үйіндінің жоғарғы бөлігі жайпақ.

Әдебиет

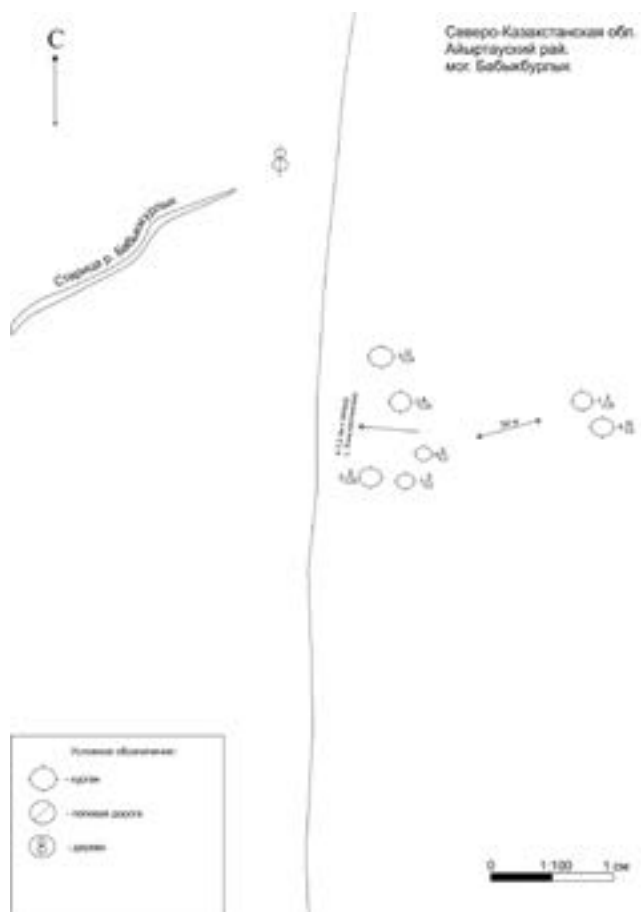
Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

8. БАБЫҚБҰРЛУК, МОГИЛЬНИК

Ранний железный век.

Памятник находится в 3,2 км к востоку от села Константиновка, в 0,9 м к югу от трассы Константиновка – Целинное. Выявлен в 2023 г. разведочным отрядом Северо-Казахстанской комплексной археолого-этнографической экспедиции Института археологии им. А.Х. Маргулана.

Могильник обнаружен на пологой возвышенности. Состоит из семи объектов, образующих две группы. Диаметры курганов в среднем составляют 6–12 м, высота 0,2–0,95 м. Курганы имеют каменную насыпь. Курганы 6 и 7 расположены отдельно, остальные объединены в одну группу. В 20 м к югу от кургана 3 находится каменный

жертвенник, в плане имеет округлую форму диаметром 2 м. Был сооружен из колотых камней.

Первая группа:

курган 1. Диаметр 6 м, высота 0,2 м. Насыпь сильно расплывшаяся;

курган 2. Диаметр 8 м, высота 0,25 м. Верхняя часть насыпи уплотненная;

курган 3. Диаметр 9 м, высота 0,25 м. Верхняя часть насыпи уплотненная;

курган 4. Диаметр 6 м, высота 0,2 м;

курган 5. Диаметр 12 м, высота 0,95 м.

В 50 м к востоку от группы 1 расположена группа 2, состоящая из двух курганов:

курган 6. Диаметр 10 м, высота 0,6 м;

курган 7. Диаметр 8 м, высота 0,25 м. Верхняя часть насыпи уплотненная.

Литература

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан
в контексте культурно-исторических процессов: от

эпохи камня до этнографической современности»
(промежуточный). Алматы, 2023 г.

9. БАБЫҚБҰРЛЫҚ-І, ҚОРЫМ

Орта ғасыр.

Ескерткіш Константиновка ауылынан шығысқа қарай 5,8 км жерде орналасқан. Ескерткішті 2023 ж. Ә.Х. Марғұлан атынд. Археология институтының Солтүстік Қазақстан кешенді археологиялық-этнографиялық экспедициясының барлау жасағы анықтады.

Қорым Бабықбұрлық және Қарғасай өзенаралығының суайрығында, Сағаның бірінші өзеніне құятын жерден оңтүстік-батысқа қарай 1,4 км жерде орналасқан. Ол оңтүстік-батыс – солтүстік-шығыс сызығында орналасқан екі оба үйіндісінен тұрады. Ескерткіштің орталық бөлігінде солтүстік-оңтүстік бағытта ауыл арасы жолы бар.

№1 оба жоспарда дөңгелек пішінді. Оба өлшемдері 0,3 × 5,5 м болатын тас-топырақ үйіндісінен тұрады.

№2 оба жоспарда дөңгелек пішінді. Обаның үйіндісі тас-топырақ. Диаметрі 10 м, биіктігі 0,4 м.

Үйіндінің орталық бөлігінде обаның астындағы кеңістікті бұзу нәтижесінде пайда болуы мүмкін ойпаң жер байқалады. Обаның бетінде, оның орталық бөлігінде қойтас орнатылған.

Әдебиет.

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

9. БАБЫКБУРЛУК-І, МОГИЛЬНИК

Средневековье.

Памятник находится в 5,8 км к востоку от села Константиновка. Выявлен в 2023 г. разведочным отрядом Северо-Казахстанской комплексной археолого-этнографической экспедиции Института археологии им. А.Х. Маргулана.

Могильник расположен на водоразделе междуречья Бабыкбурлык и Каргасай, в 1,4 км к юго-западу от места впадения первой реки Сага. Состоит из двух курганных насыпей, расположенных по линии юго-запад – северо-восток. В центральной части памятника пролегает проселочная дорога по направлению север – юг.

Курган 1 имеет округлую в плане форму. Насыпь кургана каменно-земляная размерами 0,3 × 5,5 м.

Курган 2 в плане округлой формы. Насыпь кургана каменно-земляная. Его диаметр 10 м, высота 0,4 м.

В центральной части насыпи прослеживается западина, вероятнее всего, образовавшаяся в результате разрушения подкурганного пространства. На поверхности кургана, в его центральной части был установлен валун.

Литература

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

10. БАБЫҚБҰРЛЫҚ-II, ҚОРЫМ

Ерте темір дәуірі, Орта ғасыр.

Ескерткіш Константиновка ауылынан шығыс-солтүстік-шығысқа қарай 6,2 км және Бабықбұрлық өзенінен солтүстікке қарай 1 км жерде, солтүстік-оңтүстік бағытта өтетін ауылдық жол бойында орналасқан. Ескерткішті 2023 ж. Ә.Х. Марғұлан атынд. Археология институтының Солтүстік Қазақстан кешенді археологиялық-этнографиялық экспедициясының барлау жасағы анықтады.

Қорым бір оба үйіндісі және тікбұрыш пішінді бес жерлеу орны түрінде болып келеді. №1 обаның үйіндісі топырақ, жоспарда өлшемі 12 × 1,2 м дөңгелек пішінді. Үйінді құрылымында көзге көрінетін бұзылу байқалмайды.

№1 қабір. №1 оба үйіндісінің солтүстік-шығыс етегінде орналасқан. Жоспарда тікбұрыш пішінге ұқсас. Нысанның өлшемдері 4,5 × 3 × 0,2 м. Үйіндінің құрылымы тас-топырақ.

№2 қабір. №1 обадан шығысқа қарай 8 м жерде орналасқан. Жоспарда тікбұрыш пішінге ұқсас. Нысанның өлшемдері 4,5 × 3 × 0,4 м. Үйінді – топырақ, бүкіл периметрі бойынша тереңдігі 0,3 м және ені 1,2 м шұңқырмен шектескен.

№3 қабір. №1 обадан солтүстік-шығысқа қарай 20 м жерде орналасқан. Жоспарда тікбұрыш пішінге ұқсас. Нысанның өлшемдері 4 × 2,5 × 0,4 м. Үйінді – топырақ, тереңдігі 0,3 м және ені 1 м шұңқырмен қоршалған.

№4 қабір. Ол бүкіл топтан бөлек, №1 обадан солтүстікке қарай 30 м жерде орналасқан. Жоспарда шаршы пішінді. Нысанның өлшемдері 3 × 3 × 0,3 м. Үйіндінің айналасында бүкіл ауданмен шектесіп жатқан, көзге әрең байқалатын шұңқыр көрінеді.

№5 қабір. №1 обадан оңтүстік-шығысқа қарай 13 м жерде орналасқан. Жоспарда тікбұрыш пішінге ұқсас. Нысанның өлшемдері 4,5 × 3 × 0,4 м. Үйіндінің айналасында үйіндінің солтүстік және шығыс бөліктерімен шектесіп жатқан, көзге әрең байқалатын ойпаң жер бақыланды.

Әдебиет

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

10. БАБЫКБУРЛУК-II, МОГИЛЬНИК

Ранний железный век, Средневековье.

Памятник расположен в 6,2 км к востоку-северо-востоку от села Константиновка, в 1 км к северу от р. Бабыкбурлык, вдоль проселочной дороги, пролегающей по направлению север – юг. Выявлен в 2023 г. разведочным отрядом Северо-Казахстанской комплексной археолого-этнографической экспедиции Института археологии им. А.Х. Маргулана.

Могильник представлен одной курганной насыпью и пятью захоронениями подпрямоугольной формы. Насыпь кургана 1 земляная, в плане имеет округлую форму размерами 12 × 1,2 м. Видимых повреждений в конструкции насыпи не прослеживается.

Захоронение 1. Расположено у северо-восточного подножия насыпи кургана 1. Имеет подпрямоугольную в плане форму. Размеры объекта составили 4,5 × 3 × 0,2 м. Структура насыпи каменно-земляная.

Захоронение 2. Расположено в 8 м к востоку от кургана 1. Имеет подпрямоугольную в плане форму. Размеры объекта составили 4,5 × 3 × 0,4 м. Насыпь земляная, опоясана по всему периметру рвом глубиной 0,3 м, шириной 1,2 м.

Захоронение 3. Расположено в 20 м к северо-востоку от кургана 1. Имеет подпрямоугольную в плане форму. Размеры объекта составили 4 × 2,5 × 0,4 м. Насыпь земляная, окружена рвом глубиной 0,3 м, шириной 1 м.

Захоронение 4. Расположено особняком от всей группы, в 30 м к северу от кургана 1. Имеет подквадратную в плане форму. Размеры объекта составили 3 × 3 × 0,3 м. Вокруг насыпи прослеживается еле заметный ров, обрамляющий всю площадь.

Захоронение 5. Расположено в 13 м к юго-востоку от кургана 1. Имеет подпрямоугольную в плане форму. Размеры объекта составили 4,5 × 3 × 0,4 м. Вокруг насыпи прослеживается еле заметная западина, окаймляющая северную и восточную части насыпи.

Литература

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

11. БАБЫҚБҰРЛЫҚ, ҚАСИЕТТІ ОРЫН

Орта ғасыр.

Ескерткіш Константиновка ауылынан шығысқа қарай 6,8 км, Бабықбұрлық өзенінен солтүстікке қарай 0,25 км жерде орналасқан. Ескерткішті 2023 ж. Ө.Х. Марғұлан атынд. Археология институтының Солтүстік Қазақстан кешенді археологиялық-этнографиялық экспедициясының барлау жасағы анықтады.

Ескерткіш ұзындығы 2-ден 2,5 м-ге дейін және ені 1,2-ден 1,5 м-ге дейін ретсіз орналасқан ойпаң жерлер түрінде болып келеді. Ойпаң жердің орташа тереңдігі 0,2 м. Жоспарда нысандар тікбұрыш пішінге ұқсас. Нысандар жердің бетінде әрең көрінеді. Ескерткіштің айналасында өлшемі 34 × 46 × 0,5 м тікбұрыш пішінді үймек үйілген. Үймек қабырғасының қалыңдығы 1,8–2,5 м аралықта өзгереді. Құрылыс ауытқуы бар солтүстік-оңтүстік сызығы бойынша бағытталған. Оңтүстік қабырғаның ортасында ені 1,2 м болатын кіру ойығы байқалады.

Ескерткіш периметрі бойынша жер бетінен көзге әрең байқалатын шағын үймекпен қоршалған. Қорымның ортасында топырақтан жасалған, көзге әрең байқалатын қазақ қабірлері тіркелді.

Топырақ нысандардан басқа шамамен 12 қазақ қабірі бар, олардың орташа өлшемі 4 × 2 м, 3 × 2 м, 5 × 3 м. Олар өлшемі 0,2 × 0,6 × 0,3 м болатын үлкен тас блоктардан тұрғызылған. Араб эпиграфикасы (төте жазу) және кириллицамен жазылған жазулары бар шамамен жеті құлпытас тіркелді. Қорымның оңтүстік бөлігінде диірмен тастарының төменгі бөлігі табылды. Сақталған өлшемі 62 × 51 см, қалыңдығы 12 см. Ортасында диаметрі 3 см тесік бар. Диірмен тастары ірі түйіршікті граниттен жасалған.

Әдебиет

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

11. БАБЫКБУРЛУК, СВЯТИЛИЩЕ

Средневековье.

Памятник расположен в 6,8 км к востоку от села Константиновка, в 0,25 км к северу от р. Бабыкбурлук. Выявлен в 2023 г. разведочным отрядом Северо-Казахстанской комплексной археолого-этнографической экспедиции Института археологии им. А.Х. Маргулана.

Памятник представлен хаотично расположенными западинами от 2 до 2,5 м в длину и от 1,2 до 1,5 м в ширину. Глубина западин в среднем составляет 0,2 м. В плане объекты имеют подпрямоугольную форму. На дневной поверхности объекты еле различимы. Вокруг памятника был оборудован прямоугольной формы вал размерами 34 × 46 × 0,5 м. Толщина стенки вала варьируется от 1,8 до 2,5 м. Сооружение ориентировано по линии север – юг с отклонением. В центре южной стенки прослеживается входной проем шириной 1,2 м.

Памятник по периметру окружен небольшим валом, который едва заметен на поверхности. В центре некрополя зафиксированы еле приметные казахские захоронения, которые были сооружены из земли.

Помимо земляных объектов, обнаружено около 12 казахских захоронений, средний размер которых составляет 4 × 2 м, 3 × 2 м, 5 × 3 м. Они сооружены из крупных каменных блоков размерами 0,2 × 0,6 × 0,3 м. Зафиксированы семь каменных кулпытасов с арабоязычными эпиграфическими надписями (төте жазу) и надписью кириллицей. В южной части некрополя была найдена нижняя часть жернова, ее сохранившийся размер 62 × 51 см, толщина 12 см. В центре имеется отверстие диаметром 3 см. Жернов был сделан из крупного зернистого гранита.

Литература

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

12. ЖАҚСЫ ЖАЛҒЫЗТАУ, ҚОРЫМ

Қола дәуірі, ерте темір дәуірі, Орта ғасыр.

Ескерткіш Аққанбұрлық ауылынан солтүстік-шығысқа қарай 3 км жерде орналасқан. Ескерткішті 1980 ж. Г.Б. Здановичтің жетекшілігімен Урал-Қазақстан археологиялық экспедициясының барлау жасағы анықтады. Сол жылы В.И. Зайтов және В.Ф. Зайберттің жетекшілігімен Солтүстік Қазақстан археологиялық экспедициясының барлау жасағы зерттеді. 1987 ж. А.М. Кисленконың жетекшілігімен Солтүстік Қазақстан археологиялық экспедициясының барлау жасағы ескерткішті екінші рет зерттеді. 2005 ж. В.Ф. Зайберттің жетекшілігімен Солтүстік Қазақстан археологиялық экспедициясының Көкшетау барлау жасағы ескерткішті қайта тексерді.

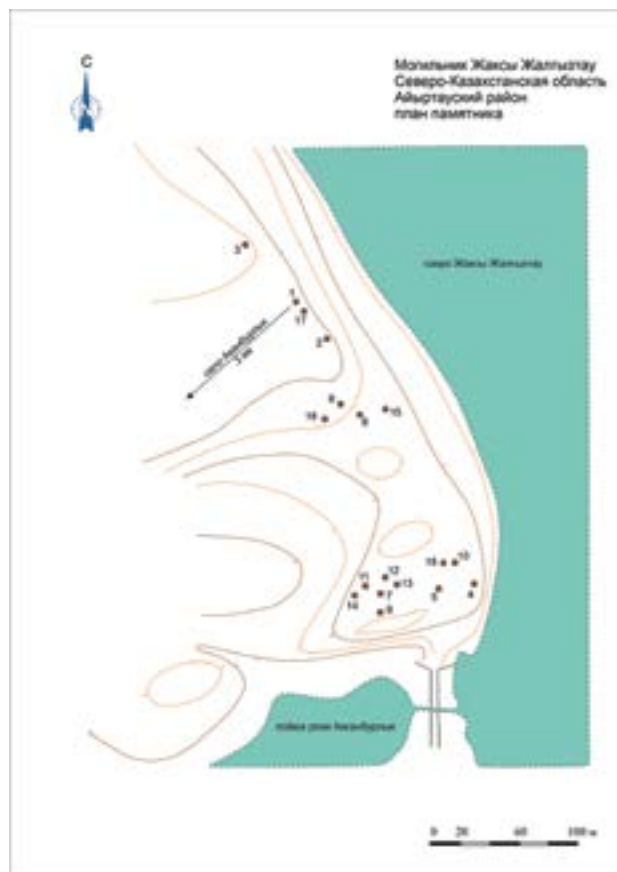
Қорым Жақсы Жалғызтау көлінің жағалау сызығы мен Аққанбұрлық өзенінің оң жақ жағалауында пайда болған күрделі конфигурациялы мүйісті алып жатыр. Мұнда өзен көлден ағып шығып, бұлақ суларымен толып, ұсақ шоқылар тізбегінің арасымен ағады. Мүйіс көл деңгейінен 3–4 м биіктікте. Мүйіс алаңы мен оның оңтүстігінде іргелес жатқан жайылма батпақтың үш жағын шоқылар қоршап жатыр, олардың оңтүстікке ең жақын орналасқаны — Аққан тауы.

Ескерткіш 18 обадан және қола дәуіріндегі қоныс қалдықтарынан тұрады. Жанында қараусыз қалған мұсылман зираты орналасқан. Обалар көл жағасында 0,36 км тізбектей созылып жатыр.

Қабір үстіндегі конструкциялар бірнеше түрде сипатталды: тас қабықтары бар топырақ обалар, топырақ пен қиыршық тастардың үйіндісі, обасыз дөңгелек тас төсемдер. Құрылыстардың диаметрі 4–10 м, биіктігі 0,1–0,4 м. Қазіргі кезеңде обалар жақсы шымдалған. Диаметрі 14 м, биіктігі 0,8 м болатын 18 оба өзгешелеу. Қорым ерте темір дәуіріне жатады.

1980 ж. жеті оба ашылып, қола дәуіріндегі қоныс қалдықтарында барлау жұмыстары жүргізілді.

№1 оба. Үйіндінің диаметрі 10 м, биіктігі 0,2 м. Үйіндіні тазалағаннан кейін солтүстік-шығыс – оңтүстік-батыс сызығы бойынша бағдарланған тас плиталардың тікбұрыш қаламасы (4 × 4 м) тіркелді. Плиталар бұрынғы жер бетінде, қабір шұңқырынан шығарып тастаған жұқа құм қабаттың үстінде жатты. Қаламаның солтүстік-батысына қарай шағын үйілген тастар тіркелді. Конструкция мен ескі қарашірікті (қуаты 0,2 м) алып тастағаннан кейін обаның астындағы алаңда төрт шұңқыр тіркелді. Шұңқырлардың ұзындығы 0,9–1,8 м, ені 0,5–1,2 м, тереңдігі 1 м дейін. Шұңқыр толтырмасынан тастар табылды, материалдық қалдықтар жоқ. Ескерткіштің мақсатын кенотаф деп анықтауға болады.

№2 оба. Диаметрі 8 м, биіктігі 0,35 м үйінді қарашірікті топырақтан жасалған. Үйіндінің ортасына қарай тік тұрған үлкен тас бар, тастың жанында қола дәуіріне тән сабы бар тас балға табылды. Үйіндіні алып тастағаннан кейін үш шұңқырдың контуры анықталды (1/1,5 × 0,85/1 × 0,5/0,6 м). Шұңқырлардың бірінде жануардың түтікшелі сүйегі мен жылқының нашар сақталған бас сүйегі тіркелді.

№3 оба. Диаметрі 8 м, биіктігі 0,1 м тас үймелері бар топырақ үйінді. Диаметрі 2, 5 м және 7 м болатын үш центрлес тас сақиналар визуалды ерекшеленіп тұр. Алайда қарашірік қабатын алып тастап, тастарды тазартқаннан кейін «сақиналар» дегеніміз конструкцияның және ұқыпсыз (ретсіз) қойылған тақтатас плиталардың негізгі бөлігі болып шықты. Құрылым қабырғалары 3–5 м болатын, бесбұрышқа ұқсас геометриялық пішін түрінде болды. Тастар тығыз, 1–2 қабат болып жатты.

Солтүстік-шығыс секторында 15 және 20 см тереңдіктен жылқының тістері мен қойдың бұғана сүйегі табылды. Тас үйменің астында диаметрі 5 м және қалыңдығы 10–15 см болатын құм толтырылған дөңгелек таңба тіркелді. Құрылыстың ортасындағы көмілген топырақ жердің бетіне дейінгі деңгейде алынып

тасталған. Ойыс құммен және әк-алтын түсті топырақпен толтырылған. Қабір шұңқыры жоқ. Ескерткішті кенотаф деп анықтауға болады.

№4 оба. Диаметрі 5-6 м және биіктігі 0,2 м болатын тас үйме ретінде тіркелді. Тас үйме қуаты 10–15 см болатын ескі қарашіріктің үстінде жатты. Үйіндінің ортаңғы бөлігінде қуаты 20 см-ге дейін құм қабаты анықталды. Құрлық деңгейінде батыс-солтүстік-батыс – шығыс-оңтүстік-шығыс сызығы бойынша бағдарланған қабір шұңқыры (1 × 2,25 × 1,5 м) тіркелді.

Қаңқа сүйегінің басы батыс-солтүстік-батысқа қарап шалқасынан, қолы дене бойымен созылып жатты, сол жақ бұғанасының жанында жүзі түзу және қыры доғал темір пышақ (11,8 см, жүзінің ұзындығы 8,5 см, ені 2,2 см) болды. Сол қол сүйектерін бойлай жатқан айқаспасы түзу және нашар сақталып қалған бас жағы доғал тәрізді, аздап майысқан темір қылыш (102 см, сабының ұзындығы 12 см, жүзінің ені 4,3 см) тазартып алынды. Екі аяғының арасында, тізеден сәл төмен шығыршықты темір ауыздықтар жатты, оның жанында нашар сақталған екі металл білік – ілгегі бар сулық (шаужай) жатыр. Бел тұсында белдіктің тілшігі бар дөңгелек айылбасы (диаметрі 3,4 см) табылды. Қаңқаның сол жағында, аяғының жанында үйіліп жатқан қой сүйектері тазартылды.

Мерзімдеу материалы жерлеу орнын б.з.д. XIX–VIII ғғ. жатқызуға мүмкіндік беретін ілгегі бар сулық (шаужай) болып табылады.

№5 оба. Үйінді диаметрі 4,5 м, биіктігі 0,25 м тас үймеден тұрды. Тас үйменің шеттерінде бетінен едәуір шығыңқы үлкен тастар орнатылған. Барлық конструкция ескі қарашірікке орналасқан. Орталық бөлігінде солтүстік-оңтүстік сызық бойынша бағдарланған тікбұрыш пішінге ұқсас (1,4 × 2 × 1,15 м) қабір шұңқыры тіркелді.

Шұңқыр бетіне дейін таспен толтырылған. Қаңқа сүйектің басы солтүстікке бағдарланып, шалқасынан жатыр. Қабір толтырмасын шығарып тастаған кезде оның төменгі жағында қаңқаны түгел жауып тұрған органикалық қара қабат байқалды. Қаңқа сүйекті тазарту кезінде перламутр пасталардан жасалған сексен моншақ табылды. Олар иықтарда, қолдың бойында, бас сүйектің астында, омыртқаның астында, кеудеде орналасқан. Жасыл пастадан жасалған бір ірі моншақ белден төмен орналасқан. Моншақтар жерленген адамның киімінің әшекейі болуы мүмкін. Бас сүйектің сол жағында қой сүйектері жатты. Қызыл жоса да осы жерден табылды. Бас сүйектің астындағы топырақта ақшыл түсті дақ тіркелді. Жерлеу салтына сүйене отырып, қабірді ерте темір дәуірінің басы деп мерзімдеуге болады.

№6 оба. Диаметрі 8 м, биіктігі 0,25 м тас пен топырақ

үйме ретінде тіркелді. Қабір шұңқыры болған жоқ.

№7 оба. Үйінді диаметрі 8 м, биіктігі 0,2 м тас пен топырақтан тұрғызылған. Оңтүстік бөлігінен диаметрі 1 м ұсақ тастардан жасалған сақина тіркелді. Қабір шұңқырына тас толтырылған және барынша дұрыс сопақ пішінді (0,9 × 1,8 × 0,9 м). Қабір қабырғалары тік, түбі тегіс.

Батыс-солтүстік-батыс сызығына бағдарланған қаңқа сүйек шалқасынан созылып жатыр. Жамбас сүйектерінің деңгейінде екі қалақшалы, үш қалақшалы және үш қырлы оқтұмсығы бар жебенің үш қола тығынды ұштығы табылды. Осы артефактілер бойынша жерлеу орны б.з.д. VI–IV ғғ. жатады.

Қорымнан табылған кенотафтар орта ғасыр дәуірінде кең таралған қабір үстіндегі құрылыстарға ұқсас.

2023 ж. қайта тексерілді және түсірілім жүргізілді. Бүгінгі таңда тіркелген он обаның тоғызы зерттелді. Орталық бөліктегі бір оба сақталған, қалған обалар зерттелген немесе жойылған.

Ескерткіш қола дәуірі, ерте темір дәуірі және Орта ғасырдағы Солтүстік Қазақстан тайпаларының жерлеу салты мен қоныстану дәрежесін сипаттайды. Материалдар Солтүстік Қазақстан облыстық тарихи-өлкетану музейінің қорларында сақталып тұр.

Солтүстік Қазақстан облысының жергілікті маңызы бар тарих және мәдениет ескерткіштерінің мемлекеттік тізімінде бар.

Әдебиет

1. Заитов В.И., Зайберт В.Ф. Разведочные работы в Кокчетавской области. Отчет. Полевые исследования Северо-Казахстанской археологической экспедиции в 1980 году. Петропавловск, 1981. С. 136–137.

2. Зданович Г.Б. Могильник и поселение Якши-Янгистау. Отчет. Полевые археологические исследования Урало-Казахстанской археологической экспедиции в 1980 году. Челябинск 1980. С. 37–44.

3. Кисленко А.М. Разведочные обследования в Арык-Балыкском районе. Отчет. О научно-исследовательской работе «Археологические исследования в Кокчетавской области в 1987 году». Петропавловск, 1988. Т. 3. С. 50–54.

4. Отчет. Археологические исследования на территории Северного Казахстана в 2005 году. Петропавловск, 2006. С 1–7.

5. Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

6. Свод памятников истории и культуры Республики Казахстан. Северо-Казахстанская область. Алматы: «Аруна», 2007. С. 108–110.

12. ЖАКСЫ ЖАЛГЫЗТАУ, МОГИЛЬНИК

Эпоха бронзы, ранний железный век,
Средневековье.

Памятник находится в 3 км к северо-востоку от села Аканбурлык. Выявлен в 1980 г. разведочным отрядом Урало-Казахстанской археологической экспедиции под руководством Г.Б. Здановича. Обследован в этом же году разведочным отрядом Северо-Казахстанской археологической экспедиции под руководством В.И. Зайтова и В.Ф. Зайберта. Вторично обследован в 1987 г. разведочным отрядом Северо-Казахстанской археологической экспедиции под руководством А.М. Кисленко. Проревизирован в 2005 г. Кокшетауским разведочным отрядом Северо-Казахстанской археологической экспедиции под руководством В.Ф. Зайберта.

Могильник занимает мыс сложной конфигурации, образованный береговой линией оз. Жаксы Жалгызтау и правым берегом р. Аканбурлык. Здесь река вытекает из озера и, пополняясь родниковыми водами, течет среди гряд мелкосопочника. Высота мыса 3–4 м над уровнем озера. Площадка мыса и прилегающие к нему с юга пойменные болота с трех сторон окружены сопками, самая южная из них – гора Аккан.

Памятник состоял из 18 курганов и остатков поселения эпохи бронзы. Рядом расположено заброшенное мусульманское кладбище. Курганы тянутся цепочкой вдоль побережья озера на протяжении 0,36 км.

Надмогильные конструкции представлены несколькими типами: земляные курганы с каменными панцирями, насыпи из земли и щебня, каменные бескурганные округлые выкладки. Диаметры сооружений варьируются от 4 до 10 м, высота – от 0,1 до 0,4 м. На современном этапе курганы хорошо задернованы. Исключение составляет курган 18, диаметр которого 14 м, высота 0,8 м. Могильник относится к эпохе раннего железного века.

В 1980 г. было вскрыто семь курганов и проведены рекогносцировочные изыскания на остатках поселения эпохи бронзы.

Курган 1. Диаметр насыпи 10 м, высота 0,2 м. После расчистки насыпи зафиксирована прямоугольная (4 × 4 м) выкладка каменных плит, ориентированная по линии северо-восток – юго-запад. Плиты располагались на древней поверхности, на тонком песчаном слое – выкиде из могильной ямы. Небольшое скопление камней отмечено северо-западнее от выкладки. После удаления конструкции и древнего гумуса (мощностью 0,2 м) на

подкурганной площадке были зафиксированы четыре ямы. Длина ям 0,9–1,8 м, ширина 0,5–1,2 м, глубина до 1 м. В заполнении ям обнаружены камни, материальных остатков нет. Назначение памятника можно определить как кенотаф.

Курган 2. Насыпь диаметром 8 м, высотой 0,35 м была сложена из гумусированного грунта. Почти в центре ее вертикально стоял крупный камень, рядом найден каменный молот с рукоятью, характерный для эпохи бронзы. После удаления насыпи обнаружены контуры трех ям (1/1,5 × 0,85/1 × 0,5/0,6 м). В одной из ям обнаружены фрагмент трубчатой кости животного и череп лошади плохой сохранности.

Курган 3. Насыпь земляная с набросом камней диаметром 8 м, высотой 0,1 м. Визуально выделяются три концентрических каменных кольца диаметром 2, 5 и 7 м. Однако после снятия гумусного слоя и расчистки камней так называемые кольца стали составной частью конструкции и грубо уложенных плит сланца. Сооружение представляло собой геометрическую фигуру, близкую к пятиугольнику, со сторонами 3–5 м. Камни лежали плотно, в один-два слоя.

В северо-восточном секторе на глубине 15 и 20 см найдены зубы лошади и ключица барана. Под каменным набросом было зафиксировано округлое пятно песчаной засыпки диаметром 5 м, толщиной 10–15 см. В центре сооружения погребенная почва была снята до уровня материка. Углубление также было заполнено песком и известково-золистым грунтом. Могильная яма отсутствует. Памятник может быть определен как кенотаф.

Курган 4. Фиксировался как каменный наброс диаметром 5–6 м, высотой 0,2 м. Наброс покоился на древнем гумусе, мощность которого 10–15 см. В средней части насыпи отмечена прослойка песка мощностью до 20 см. На уровне материка зафиксирована могильная яма (1 × 2,25 × 1,5 м), ориентированная по линии западо-северо-запад – востоко-юго-восток.

Костяк лежал на спине головой ориентирован на западо-северо-запад, руки вытянуты вдоль туловища, у левой ключицы находился железный нож с прямым лезвием и выгнутой спинкой (11,8 см, длина лезвия 8,5 см, ширина 2,2 см). Вдоль костей левой руки расчищена железная слабоизогнутая сабля с прямым перекрестием и дугообразным плохо сохранившимся навершием (102 см, длина рукояти 12 см, ширина лезвия 4,3 см). Между ног, чуть ниже колен, лежали кольчатые железные удила, рядом располагались два металлических стержня

плохой сохранности – псалии со скобой. В районе пояса обнаружена круглая поясная бляшка с язычком (диаметр 3,4 см). С левой стороны скелета у ног расчищена горка бараньих костей.

Датирующим материалом являются стержневые псалии со скобой, которые позволяют отнести погребение к XIX–VIII вв. до н. э.

Курган 5. Насыпь состояла из каменного наброса диаметром 4,5 м, высотой 0,25 м. По краям наброса были установлены заметно выступающие над поверхностью большие камни. Вся конструкция располагалась на древнем гумусе. В центральной части зафиксирована могильная яма подпрямоугольной формы (1,4 × 2 × 1,15 м), ориентированная по линии север – юг.

Яма полностью забутована камнем. Костяк лежал на спине, ориентирован головой на север. При удалении заполнения могилы в нижней ее части прослеживалась

черная прослойка органического происхождения, перекрывающая весь скелет. При расчистке костяка обнаружено восемьдесят бусин из перламутровой пасты, которые располагались по плечам, вдоль рук, под черепом, под позвоночником, на груди; одна крупная бусина из зеленой пасты находилась ниже пояса. Скорее всего, украшения из бус являлись частью одежды погребенного. Слева у черепа лежали бараньи кости. Здесь же найден кусочек красной охры. Под черепом на грунте фиксировалось пятно охристого цвета. Судя по погребальному обряду, захоронение можно датировать начальным этапом раннего железного века.

Курган 6. Фиксировался как наброс из камня и земли диаметром 8 м, высотой 0,25 м. Могильная яма отсутствовала.

Курган 7. Насыпь была сложена из камня и земли диаметром 8 м, высотой 0,2 м. В южной части

зафиксировано кольцо из мелких камней, его диаметр 1 м. Могильная яма была забутована камнями и имела довольно правильные овальные очертания (0,9 × 1,8 × 0,9 м). Стенки могилы вертикальные, дно ровное.

Костяк, ориентированный по линии западо-северо-запад, лежал вытянуто на спине. На уровне бедренных костей найдены три бронзовых втульчатых наконечника стрел с двухлопастной, трехлопастной и трехгранной боевой головкой. По этим артефактам погребение датируется VI–IV вв. до н. э.

Кенотафы, обнаруженные на могильнике, аналогичны распространенным в средневековую эпоху надмогильным сооружениям.

В 2023 г. проведена ревизия и съемка. На сегодняшний день из десяти зафиксированных курганов исследованы девять. Один курган в центральной части сохранился, остальные курганы либо исследованы, либо разрушены.

Памятник характеризует погребальный обряд и степень расселения племен Северного Казахстана в эпоху бронзы, раннего железного века и Средневековья. Материалы хранятся в фондах Северо-Казахстанского областного историко-краеведческого музея.

Состоит в Государственном списке памятников истории и культуры местного значения Северо-Казахстанской области.

Литература

1. Зайтов В.И., Зайберт В.Ф. Разведочные работы в Кокчетавской области. Отчет. Полевые исследования Северо-Казахстанской археологической экспедиции в 1980 году. Петропавловск, 1981. С. 136–137.
2. Зданович Г.Б. Могильник и поселение Якши-Янгистау. Отчет. Полевые археологические исследования Урало-Казахстанской археологической экспедиции в 1980 году. Челябинск 1980. С. 37–44.
3. Кисленко А.М. Разведочные обследования в Арык-Балыкском районе. Отчет. О научно-исследовательской работе «Археологические исследования в Кокчетавской области в 1987 году». Петропавловск, 1988. Том 3. С. 50–54.
4. Отчет. Археологические исследования на территории Северного Казахстана в 2005 году. Петропавловск, 2006. С. 1–7.
5. Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.
6. Свод памятников истории и культуры Республики Казахстан. Северо-Казахстанская область. Алматы: Аруна, 2007. С. 108–110.

13. ЖАҚСЫ ЖАЛҒЫЗТАУ, ҚОНЫС

Қола дәуірі.

Ескерткіш Аққанбұрлық ауылынан шығысқа қарай 2 км, Аққанбұрлық өзенінің Жақсы Жалғызтау көлінен шығып жатқан жеріндегі сол жақ жағалауында жатыр. Қазба жұмыстары 1980 ж. Г.Б. Здановичтің жетекшілігімен жүргізілді.

Өзен арнасы мен көлдің арасында қорым жатқан шағын мүйіс бар. Қоныстың негізгі ауданы төменгі бөлігінде жатыр. Қазіргі уақытта бүкіл учаске карьер ойықтарымен бұзылған.

Солтүстік Қазақстан облысының жергілікті маңызы бар тарих және мәдениет ескерткіштерінің мемлекеттік тізімінде бар.

Әдебиет

1. Зданович Г.Б. Могильник и поселение Якши-Янгистау. Отчет Полевые археологические исследования Урало-Казахстанской археологической экспедиции в 1980 году. Челябинск, 1980. С. 37–44.

2. Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

13. ЖАКСЫ ЖАЛҒЫЗТАУ, ПОСЕЛЕНИЕ

Эпоха бронзы.

Памятник находится в 2 км к востоку от села Аканбурлык, на правом берегу р. Акканбурлык у места ее вытекания из оз. Жаксы Жалгызтау. Раскопки производились в 1980 г. под руководством Г.Б. Здановича.

Руслом реки и озером образован небольшой мыс, занятый могильником. Основная площадь поселения приходилась на низкую часть. В настоящее время весь участок разрушен карьерными выемками.

Состоит в Государственном списке памятников истории и культуры местного значения Северо-Казахстанской области.

Литература

1. Зданович Г.Б. Могильник и поселение Якши-Янгистау. Отчет Полевые археологические исследования Урало-Казахстанской археологической экспедиции в 1980 году. Челябинск, 1980. С. 37–44.

2. Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

14. ЖАҚСЫ ЖАЛҒЫЗТАУ-III, ҚОРЫМ

Орта ғасыр.

Ескерткіш Аққанбұрлық ауылынан солтүстік-шығысқа қарай 2,5 км жерде орналасқан. Ескерткішті 1972 ж. Т.А. Бойко және С.С. Заевтың жетекшілігімен Солтүстік Қазақстан археологиялық экспедициясының барлау жасағы анықтады. 1987 ж. А.М. Кисленконың жетекшілігімен Солтүстік Қазақстан археологиялық экспедициясының барлау отряды ескерткішті екінші рет зерттеді. Ескерткішті 2005 ж. В.Ф. Зайберттің жетекшілігімен Солтүстік Қазақстан археологиялық экспедициясының Көкшетау барлау жасағы қайта тексерді.

Қорым Жақсы Жалғызтау көлінің солтүстік-батыс жақтағы тік жағалауында орналасқан. Қорым диаметрі 5–9 м, биіктігі 0,3–0,4 м жақсы шымдалған төрт топырақ үйіндіден тұрады. Мұнда диаметрі 3,5–4 м болатын үш сақиналы тас қоршау анықталды.

2023 ж. қайта тексерілді және түсірілім жүргізілді. Ескерткіш екі тас-топырақ үйінді түрінде сипатталды. Үйінділердің биіктігі 0,2 м-ден аспайды. Үйінділердің диаметрі анық емес, бетінде шашылып жатқан тастар тіркелді.

Ескерткіш орта ғасырдағы Солтүстік Қазақстан тайпаларының жерлеу салты мен қоныстану дәрежесін сипаттайды. Материалдар Солтүстік Қазақстан облыстық тарихи-өлкетану музейінің қорларында сақталып тұр.

Солтүстік Қазақстан облысының жергілікті маңызы бар тарих және мәдениет ескерткіштерінің мемлекеттік тізімінде бар.

Әдебиет

1. Бойко А.Т., Заев С.С. Археологические разведки в Кокчетавской и Целиноградской областях. Отчет. Полевые археологические исследования на территории Северного Казахстана в 1972 году. Петропавловск, 1973. С. 61–73.

2. Кисленко А.М. Разведочные обследования в Арык-Балыкском районе. Отчет. О научно-исследовательской работе «Археологические исследования в Кокчетавской области в 1987 году». Петропавловск, 1988. Т. 3. С. 55.

3. Отчет. Археологические исследования на территории Северного Казахстана в 2005 году. Петропавловск, 2006. С. 1–7.

4. Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

5. Свод памятников истории и культуры Республики Казахстан. Северо-Казахстанская область. Алматы: «Аруна», 2007. С. 111.

14. ЖАҚСЫ ЖАЛҒЫЗТАУ-III, МОГИЛЬНИК

Средневековье.

Памятник находится в 2,5 км к северо-востоку от села Аканбурлык. Выявлен в 1972 г. разведочным отрядом Северо-Казахстанской археологической экспедиции под руководством Т.А. Бойко и С.С. Заева. Вторично обследован в 1987 г. разведочным отрядом Северо-Казахстанской археологической экспедиции под руководством А.М. Кисленко. Проревизирован в 2005 г. Кокшетауским разведочным отрядом Северо-Казахстанской археологической экспедиции под руководством В.Ф. Зайберта.

Могильник расположен на крутом северо-западном берегу оз. Жаксы Жалғызтау. Могильник состоит из четырех хорошо задернованных земляных насыпей диаметром 5–9 м, высотой 0,3–0,4 м. Здесь же выявлены три кольцевые каменные оградки диаметром 3,5–4 м.

В 2023 г. проведена ревизия и съемка. Памятник представлен в виде двух каменно-земляных насыпей. Высота насыпей не превышает 0,2 м. Диаметр насыпей не ясен – фиксируются разбросанные по поверхности камни.

Памятник характеризует погребальный обряд и степень расселения племен Северного Казахстана в эпоху Средневековья. Материалы хранятся в фондах Северо-Казахстанского областного историко-краеведческого музея.

Состоит в Государственном списке памятников истории и культуры местного значения Северо-Казахстанской области.

Литература

1. Бойко А.Т., Заев С.С. Археологические разведки в Кокчетавской и Целиноградской областях. Отчет. Полевые археологические исследования на территории Се-

верного Казахстана в 1972 году. Петропавловск, 1973. С. 61–73.

2. Кисленко А.М. Разведочные обследования в Арык-Балыкском районе. Отчет. О научно-исследовательской работе «Археологические исследования в Кокчетавской области в 1987 году». Петропавловск, 1988. Том 3. С. 55.

3. Отчет. Археологические исследования на территории Северного Казахстана в 2005 году. Петропавловск, 2006. С. 1–7.

4. Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

5. Свод памятников истории и культуры Республики Казахстан. Северо-Казахстанская область. Алматы: Аруна, 2007. С. 111.

15. ЖАҚСЫ ЖАЛҒЫЗТАУ-IV, ОБА

Орта ғасыр.

Ескерткіш Аққанбұрлық ауылынан солтүстік-шығысқа қарай 5,5 км жерде орналасқан. Ескерткішті 1987 ж. А.М. Кисленконың жетекшілігімен Солтүстік Қазақстан археологиялық экспедициясының барлау жасағы зерттеді. Ескерткішті 2005 ж. В.Ф. Зайберттің жетекшілігімен Солтүстік Қазақстан археологиялық экспедициясының Көкшетау барлау жасағы қайта тексерді.

Оба Жақсы Жалғызтау көлінің солтүстік-батыс жағалауында орналасқан. Диаметрі 7 м, биіктігі 0,4 м тас үймелі үйінді. Қазіргі уақытта ескерткіш орны анықталмады.

Ескерткіш орта ғасырдағы Солтүстік Қазақстан тайпаларының жерлеу салты мен қоныстану дәрежесін сипаттайды. Материалдар Солтүстік Қазақстан облыстық тарихи-өлкетану музейінің қорларында сақталып тұр.

Әдебиет

1. Кисленко А.М. Разведочные обследования в Арык-Балыкском районе. Отчет. О научно-исследовательской работе «Археологические исследования в Кокчетавской области в 1987 году». Петропавловск, 1988. Т. 3. С. 55.
2. Отчет. Археологические исследования на территории Северного Казахстана в 2005 году. Петропавловск, 2006. С. 1–7.
3. Свод памятников истории и культуры Республики Казахстан. Северо-Казахстанская область. Алматы: «Аруна», 2007. С. 111.

15. ЖАҚСЫ ЖАЛҒЫЗТАУ-IV, КУРГАН

Средневековье.

Памятник находился в 5,5 км к северо-востоку от села Аканбурлык. Обследован в 1987 г. разведочным отрядом Северо-Казахстанской археологической экспедиции под руководством А.М. Кисленко. Проревизирован в 2005 г. Кокшетауским разведочным отрядом Северо-Казахстанской археологической экспедиции под руководством В.Ф. Зайберта.

Курган располагался на северо-западном берегу оз. Жаксы Жалғызтау. Насыпь с каменным набросом диаметром 7 м, высотой 0,4 м. В настоящее время памятник не обнаружен.

Памятник характеризует погребальный обряд и степень расселения племен Северного Казахстана в эпоху Средневековья. Материалы хранятся в фондах Северо-Казахстанского областного историко-краеведческого музея.

Литература

1. Кисленко А.М. Разведочные обследования в Арык-Балыкском районе. Отчет. О научно-исследовательской работе «Археологические исследования в Кокчетавской области в 1987 году». Петропавловск, 1988. Том 3. С. 55.
2. Отчет. Археологические исследования на территории Северного Казахстана в 2005 году. Петропавловск, 2006. С. 1–7.
3. Свод памятников истории и культуры Республики Казахстан. Северо-Казахстанская область. Алматы: Аруна, 2007. С. 111.

16. ЖАҚСЫ ЖАЛҒЫЗТАУ-V, ҚОРЫМ

Қола дәуірі.

Ескерткіш Аққанбұрлық ауылынан солтүстік-шығысқа қарай 4,5 км жерде орналасқан. Ескерткішті 1987 ж. А.М. Кисленконың жетекшілігімен Солтүстік Қазақстан археологиялық экспедициясының барлау жасағы зерттеді. 2005 ж. В.Ф. Зайберттің жетекшілігімен Солтүстік Қазақстан археологиялық экспедициясының Көкшетау барлау жасағы ескерткішті қайта тексерді.

Қорым Жақсы Жалғызтау көлінің солтүстік-батыс жағалауында орналасқан. Қорым жағалау бойымен 0,12 км-ге созылып жатыр, диаметрі 15 м-ге дейін және биіктігі 0,3 м-ге дейінгі топырақ үйінділерінен тұрады. Ескерткіштің жағдайы тұрақты, обалар жақсы шымдалған.

Ескерткіш қола дәуіріндегі Солтүстік Қазақстан тайпаларының жерлеу салты мен қоныстану дәрежесін сипаттайды. Материалдар Солтүстік Қазақстан облыстық тарихи-өлкетану музейінің қорларында сақталып тұр.

Солтүстік Қазақстан облысының жергілікті маңызы бар тарих және мәдениет ескерткіштерінің мемлекеттік тізімінде бар.

Әдебиет

1. Кисленко А.М. Разведочные обследования в Арык-Балыкском районе. Отчет. О научно-исследовательской работе «Археологические исследования в Кокчетавской области в 1987 году». Петропавловск, 1988. Т. 3. С. 55.

2. Отчет. Археологические исследования на территории Северного Казахстана в 2005 году. Петропавловск, 2006. С. 7.

3. Свод памятников истории и культуры Республики Казахстан. Северо-Казахстанская область. Алматы: «Аруна», 2007. С. 111–112.

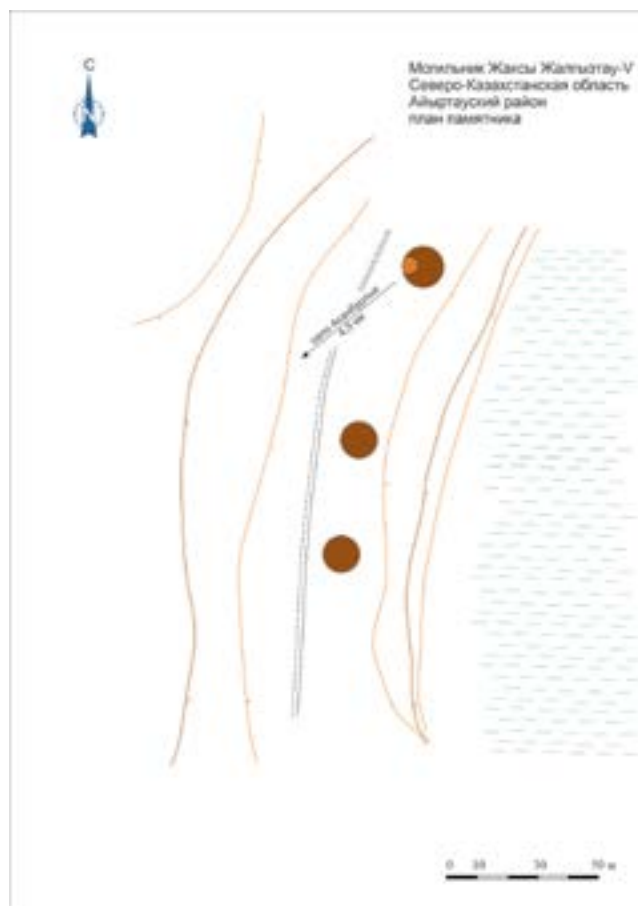
16. ЖАҚСЫ ЖАЛҒЫЗТАУ-V, МОГИЛЬНИК

Эпоха бронзы.

Памятник находится в 4,5 км к северо-востоку от села Ақанбұрлық. Обследован в 1987 г. разведочным отрядом Северо-Казахстанской археологической экспедиции под руководством А.М. Кисленко. Проревизирован в 2005 г. Кокшетауским разведочным отрядом Северо-Казахстанской археологической экспедиции под руководством В.Ф. Зайберта.

Моги́льник расположен на северо-западном берегу оз. Жаксы Жалғызтау. Моги́льник вытянут вдоль берега на 0,12 км и состоит из грунтовых насыпей диаметром до 15 м и высотой до 0,3 м. Состояние памятника стабильное, курганы хорошо задернованы.

Памятник характеризует погребальный обряд и степень расселения племен Северного Казахстана в

эпоху бронзы. Материалы хранятся в фондах Северо-Казахстанского областного историко-краеведческого музея.

Состоит в Государственном списке памятников истории и культуры местного значения Северо-Казахстанской области.

Литература

1. Кисленко А.М. Разведочные обследования в Арык-Балыкском районе. Отчет. О научно-исследовательской работе «Археологические исследования в Кокчетавской области в 1987 году». Петропавловск, 1988. Том 3. С. 55.

2. Отчет. Археологические исследования на территории Северного Казахстана в 2005 году. Петропавловск, 2006. С. 7.

3. Свод памятников истории и культуры Республики Казахстан. Северо-Казахстанская область. Алматы: Аруна, 2007. С. 111–112.

17. ЖАҚСЫ ЖАЛҒЫЗТАУ-VI, ҚОРЫМ

Орта ғасыр.

Ескерткіш Аққанбұрлық ауылынан солтүстік-шығысқа қарай 4,2 км жерде орналасқан. Ескерткішті 1987 ж. А.М. Кисленконың жетекшілігімен Солтүстік Қазақстан археологиялық экспедициясының барлау жасағы зерттеді. 2005 ж. В.Ф. Зайберттің жетекшілігімен Солтүстік Қазақстан археологиялық экспедициясының Көкшетау барлау жасағы ескерткішті қайта тексерді.

Жақсы Жалғызтау көлінің солтүстік-батыс жағалауындағы Большой Лог мүйісінде орналасқан. Қорым бір тас үймеден және алты тас қоршаудан тұрады. Тас үйменің диаметрі 7 м, биіктігі 0,4 м.

2023 ж. қайта тексеру барысында қорым тастопырақ обалар тобы түрінде сипатталды. Обалар саны – 9, олардың көпшілігі тек жердің бетінде жатқан тастардың арқасында анықталды. Обалар солтүстік-шығыс – оңтүстік-батыс бағытындағы тізбектерде анықталды. Қорымның сақталуы қанағаттанарлық, алайда кәсіпорындардың белсенді шаруашылық әрекеттерге байланысты үйінділердің біртіндеп тозуы байқалады. Үйінділердің биіктігі 0,2 м-ден аспайды. Сондай-ақ өлшемі $3,5 \times 3,5$ м болатын шаршы пішінді тас қоршау тіркелді.

Ескерткіш Орта ғасырдағы Солтүстік Қазақстан тайпаларының жерлеу салты мен қоныстану дәрежесін сипаттайды. Материалдар Солтүстік Қазақстан облыстық тарихи-өлкетану музейінің қорларында сақталып тұр.

Солтүстік Қазақстан облысының жергілікті маңызы бар тарих және мәдениет ескерткіштерінің мемлекеттік тізімінде бар.

Әдебиет

1. Кисленко А.М. Разведочные обследования в Арык-Балыкском районе. Отчет. О научно-исследовательской работе «Археологические исследования в Кокчетавской области в 1987 году». Петропавловск, 1988. Т. 3. С. 55–56.
2. Отчет. Археологические исследования на территории Северного Казахстана в 2005 году. Петропавловск, 2006. С. 1–7.
3. Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.
4. Свод памятников истории и культуры Республики Казахстан. Северо-Казахстанская область. Алматы: «Аруна», 2007. С. 112.

17. ЖАҚСЫ ЖАЛҒЫЗТАУ-VI, МОГИЛЬНИК

Средневековье.

Памятник находится в 4,2 км к северо-востоку от села Аканбурлык. Обследован в 1987 г. разведочным отрядом Северо-Казахстанской археологической экспедиции под руководством А.М. Кисленко. Проревизирован в 2005 г. Кокшетауским разведочным отрядом Северо-Казахстанской археологической экспедиции под руководством В.Ф. Зайберта.

Расположен на мысу Большой Лог северо-западного берега оз. Жаксы Жалгызтау. Моги́льник состоит из одного каменного наброса и шести каменных оградок. Диаметр наброса 7 м, высота 0,4 м.

В ходе ревизии 2023 г. моги́льник был представлен группой каменно-земляных курганов. Количество курганов 9, большая часть фиксируется только благодаря находящимся на поверхности камням. Курганы в цепочках

с направлением северо-восток – юго-запад. Сохранность могильника удовлетворительная, однако в связи с активной хозяйственной деятельностью предприятий происходит постепенное истощение насыпей. Высота насыпей не более 0,2 м. Также фиксируется каменная оградка квадратной формы, размером 3,5 × 3,5 м.

Памятник характеризует погребальный обряд и степень расселения племен Северного Казахстана в эпоху Средневековья. Материалы хранятся в фондах Северо-Казахстанского областного историко-краеведческого музея.

Состоит в Государственном списке памятников истории и культуры местного значения Северо-Казахстанской области.

Литература

1. Кисленко А.М. Разведочные обследования в Арык-Балыкском районе. Отчет. О научно-исследовательской работе «Археологические исследования в Кокчетавской области в 1987 году». Петропавловск, 1988. Том 3. С. 55–56.
2. Отчет. Археологические исследования на территории Северного Казахстана в 2005 году. Петропавловск, 2006. С. 1–7.
3. Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.
4. Свод памятников истории и культуры Республики Казахстан. Северо-Казахстанская область. Алматы: Аруна, 2007. С. 112.

18. ЖАҚСЫ ЖАЛҒЫЗТАУ-VII, ҚОРЫМ

Орта ғасыр.

Ескерткіш Аққанбұрлық ауылынан солтүстік-шығысқа қарай 5,5 км жерде орналасқан. Ескерткішті 2023 ж. Ә.Х. Марғұлан атынд. Археология институтының Солтүстік Қазақстан кешенді археологиялық-этнографиялық экспедициясының барлау жасағы анықтады.

Жақсы Жалғызтау көлінің солтүстік-батыс жағалауындағы дөң аңғарында екі оба тіркелді. Тізбектің бағыты солтүстік-батыс – оңтүстік-шығыс. Солтүстік бөлігіндегі бетінде тас үймесі бар тас обалар. Обалардың өлшемі: солтүстік-батыс – 0,2 × 5 м, оңтүстік-шығыс-0,2 × 3,5 м. Екі үйіндінің де биіктігі 0,2 м-ден аспайды.

Әдебиет

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

18. ЖАҚСЫ ЖАЛҒЫЗТАУ-VII, МОГИЛЬНИК

Средневековье.

Памятник находится в 5,5 км к северо-востоку от села Аканбурлык. Выявлен в 2023 г. разведочным отрядом Северо-Казахстанской комплексной археолого-этнографической экспедиции Института археологии им. А.Х. Маргулана.

На седловине холма северо-западного берега оз. Жаксы Жалғызтау были зафиксированы два кургана. Направление цепочки северо-запад – юго-восток. Курганы каменные, с наброской на поверхности в северной части. Размеры курганов: северо-западный – 0,2 × 5 м, юго-восточный – 0,2 × 3,5 м. Высота обеих насыпей не превышает 0,2 м.

Литература

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

19. КРАСНОВО-I, ОБА

Ерте темір дәуірі.

Ескерткіш Красново ауылынан солтүстік-шығысқа қарай 3 км жерде орналасқан. Ескерткішті 1987 ж. А.М. Кисленконың жетекшілігімен Солтүстік Қазақстан археологиялық экспедициясының барлау жасағы зерттеді. 2005 ж. В.Ф. Зайберттің жетекшілігімен Солтүстік Қазақстан археологиялық экспедициясының Көкшетау барлау жасағы ескерткішті қайта тексерді.

Оба Аққанбұрлық өзенінің сол жағалауында орналасқан. Диаметрі 18 м, биіктігі 0,6 м үйінді тастар себілген топырақтан тұрады.

Ескерткіш ерте темір дәуіріндегі Солтүстік Қазақстан тайпаларының жерлеу салты мен қоныстану дәрежесін сипаттайды. Материалдар Солтүстік Қазақстан облыстық тарихи-өлкетану музейінің қорларында сақталып тұр.

Солтүстік Қазақстан облысының жергілікті маңызы бар тарих және мәдениет ескерткіштерінің мемлекеттік тізімінде бар.

Әдебиет

1. Кисленко А.М. Разведочные работы в Келлеровском районе. Отчет. О научно-исследовательской работе «Археологические исследования в Кокчетавской области в 1987 году». Петропавловск, 1988. Т. 3. С. 58.

2. Отчет. Археологические исследования на территории Северного Казахстана в 2005 году. Петропавловск, 2006. С. 1–7.

3. Свод памятников истории и культуры Республики Казахстан. Северо-Казахстанская область. Алматы: «Аруна», 2007. С. 105.

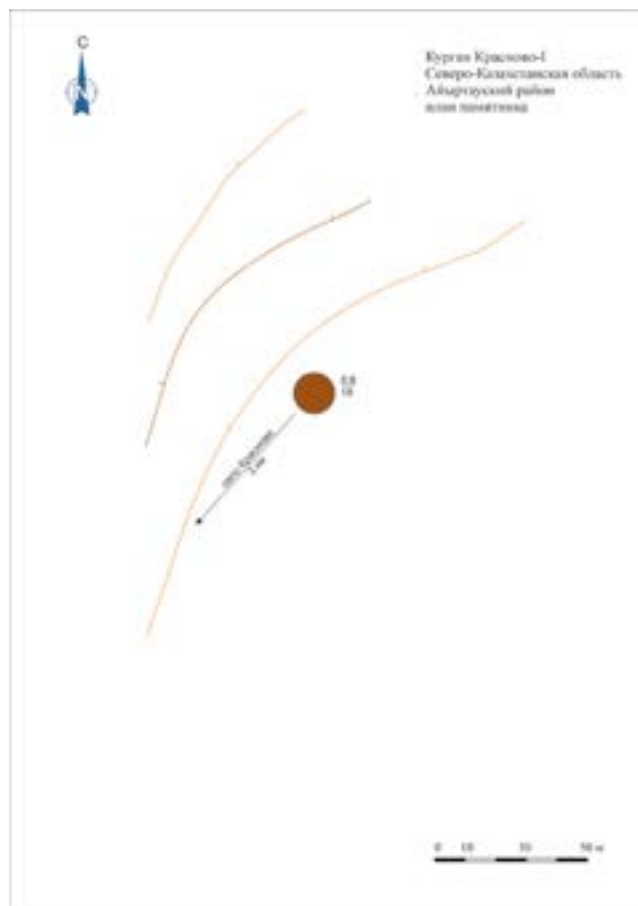
19. КРАСНОВО-I, КУРГАН

Ранний железный век.

Памятник находится в 3 км к северо-востоку от села Красново. Обследован в 1987 г. разведочным отрядом Северо-Казахстанской археологической экспедиции под руководством А.М. Кисленко. Проревизирован в 2005 г. Кокшетауским разведочным отрядом Северо-Казахстанской археологической экспедиции под руководством В.Ф. Зайберта.

Курган расположен на левом берегу р. Акканбурлык. Насыпь диаметром 18 м, высотой 0,6 м состоит из грунта с вкраплениями камней.

Памятник характеризует погребальный обряд и степень расселения племен Северного Казахстана в эпоху раннего железного века. Материалы хранятся в фондах Северо-Казахстанского областного историко-краеведческого музея.

Состоит в Государственном списке памятников истории и культуры местного значения Северо-Казахстанской области.

Литература

1. Кисленко А.М. Разведочные работы в Келлеровском районе. Отчет. О научно-исследовательской работе «Археологические исследования в Кокчетавской области в 1987 году». Петропавловск, 1988. Том 3. С. 58.

2. Отчет. Археологические исследования на территории Северного Казахстана в 2005 году. Петропавловск, 2006. С. 1–7.

3. Свод памятников истории и культуры Республики Казахстан. Северо-Казахстанская область. Алматы: Аруна, 2007. С. 105.

20. КРАСНОВО-I, ҚОРЫМ

Қола дәуірі, ерте темір дәуірі.

Ескерткіш Красново ауылынан солтүстікке қарай 0,5 км жерде, Аққанбұрлық өзенінің оң жағалауында орналасқан. Алғаш рет 1987 ж. А.М. Кисленконың жетекшілігімен Солтүстік Қазақстан археологиялық экспедициясының барлау жасағы зерттеді.

Қорым өте жазық беткейді алып жатыр және диаметрі 15–20 м, биіктігі 0,3–0,5 м болатын қатты шөгіп кеткен жеті топырақ үйіндісінен тұрады. Обалар өте шашыраңқы және бір-бірінен 50–170 м алыс орналасқан. Сақталуы қанағаттанарлық.

Солтүстік Қазақстан облысының жергілікті маңызы бар тарих және мәдениет ескерткіштерінің мемлекеттік тізімінде бар.

Әдебиет

1. Кисленко А.М. Разведочные работы в Келлеровском районе. Отчет. О научно-исследовательской работе «Археологические исследования в Кокчетавской области в 1987 году». Петропавловск, 1988. Т. 3. С. 58.

20. КРАСНОВО-I, МОГИЛЬНИК

Эпоха бронзы, ранний железный век.

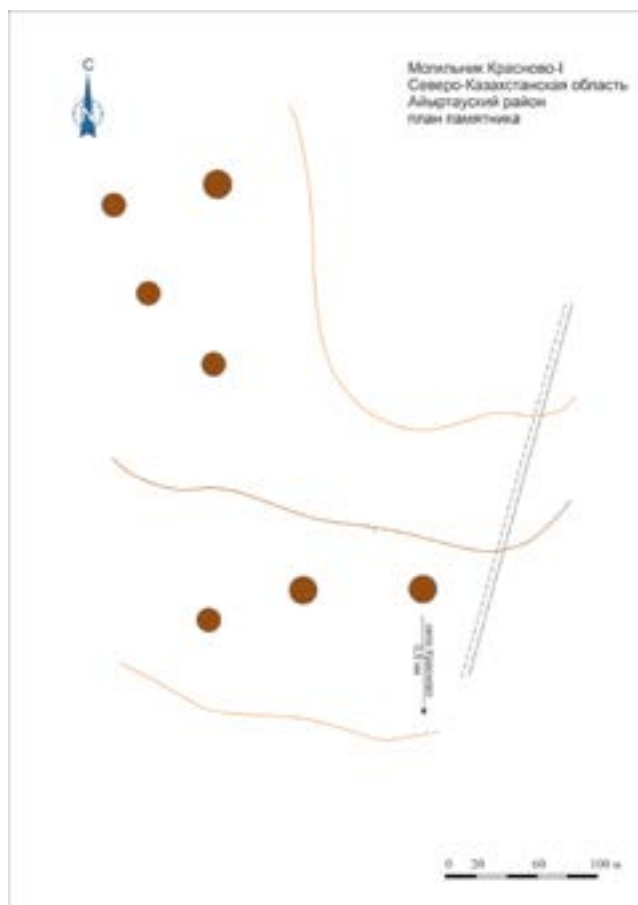
Памятник находится в 0,5 км к северу от села Красново, на правом берегу р. Акканбурлык. Впервые обследован в 1987 г. разведочным отрядом Северо-Казахстанской археологической экспедиции под руководством А.М. Кисленко.

Могильник занимает сильно пологий склон и состоит из семи сильно оплывших грунтовых насыпей диаметром от 15 до 20 м, высотой 0,3–0,5 м. Курганы значительно рассеяны и расположены на расстоянии 50–170 м друг от друга. Сохранность удовлетворительная.

Состоит в Государственном списке памятников истории и культуры местного значения Северо-Казахстанской области.

Литература

Кисленко А.М. Разведочные работы в Келлеровском районе. Отчет. О научно-исследовательской работе «Археологические исследования в Кокчетавской области в 1987 году». Петропавловск, 1988. Том 3. С. 58.

21. КРАСНОВО-II, ОБА

Ерте темір дәуірі.

Ескерткіш Красново ауылынан солтүстік-шығысқа қарай 1 км жерде, Аққанбұрлық өзенінің оң жағалауында орналасқан. Алғаш рет 1987 ж. А.М. Кисленконың жетекшілігімен Солтүстік Қазақстан археологиялық экспедициясының барлау жасағы зерттеді.

Үйінді қиыршық тас араласқан топырақтан тұрады, шөккен, жақсы шымдалған. Обаның өлшемдері: диаметрі 25 м, биіктігі 1,2 м. Үйіндінің айналасынан кішкене шұңқыр байқалады. Сақталуы қанағаттанарлық.

Солтүстік Қазақстан облысының жергілікті маңызы бар тарих және мәдениет ескерткіштерінің мемлекеттік тізімінде бар.

Әдебиет

1. Кисленко А.М. Разведочные работы в Келлеровском районе. Отчет. О научно-исследовательской работе «Археологические исследования в Кокчетавской области в 1987 году». Петропавловск, 1988. Т. 3. С. 58.

21. КРАСНОВО-II, КУРГАН

Ранний железный век.

Памятник находится в 1 км к северо-востоку от села Красново, на правом берегу р. Акканбурлык. Впервые обследован в 1987 г. разведочным отрядом Северо-Казахстанской археологической экспедиции под руководством А.М. Кисленко.

Насыпь грунтовая со щебнем, оплывшая, хорошо задернованная. Параметры кургана: диаметр 25 м, высота 1,2 м. Вокруг насыпи прослеживается ровик. Сохранность удовлетворительная.

Состоит в Государственном списке памятников истории и культуры местного значения Северо-Казахстанской области.

Литература

Кисленко А.М. Разведочные работы в Келлеровском районе. Отчет. О научно-исследовательской работе «Археологические исследования в Кокчетавской области в 1987 году». Петропавловск, 1988. Том 3. С. 58.

22. КРАСНОВО-II, ОБА

Қола дәуірі, ерте темір дәуірі.

Ескерткіш Красново ауылынан солтүстік-шығысқа қарай 1 км жерде орналасқан. Ескерткішті 1987 ж. А.М. Кисленконың жетекшілігімен Солтүстік Қазақстан археологиялық экспедициясының барлау жасағы зерттеді. Ескерткішті 2005 ж. В.Ф. Зайберттің жетекшілігімен Солтүстік Қазақстан археологиялық экспедициясының Көкшетау барлау жасағы қайта тексерді.

Қорым Аққанбұрлық өзенінің оң жағалауында орналасқан және алты нысаннан тұрады. Диаметрі 15–20 м, биіктігі 0,3–0,5 м қатты шөгіп кеткен топырақ үйіндісі бар обалар. Обалардың бірі егістік шетінде орналасқан және үйіндісінің жартысы жыртылған. Обалар бір-бірінен 30–130 м алыс орналасқан.

Қазіргі кезеңде ескерткіштің сақталуы тұрақты, обалардың беті шымдалған.

Ескерткіш қола және ерте темір дәуіріндегі Солтүстік Қазақстан тайпаларының жерлеу салты мен қоныстану дәрежесін сипаттайды. Материалдар Солтүстік Қазақстан облыстық тарихи-өлкетану музейінің қорларында сақталып тұр.

Солтүстік Қазақстан облысының жергілікті маңызы бар тарих және мәдениет ескерткіштерінің мемлекеттік тізімінде бар.

Әдебиет

1. Кисленко А.М. Разведочные обследования в Арыкбалыкском районе. Отчет. О научно исследовательской работе «Археологические исследования в Кокчетавской области в 1987 году». Петропавловск, 1988. Т. 3. С. 58.

2. Отчет. Археологические исследования на территории Северного Казахстана в 2005 году. Петропавловск, 2006. С. 1–7.

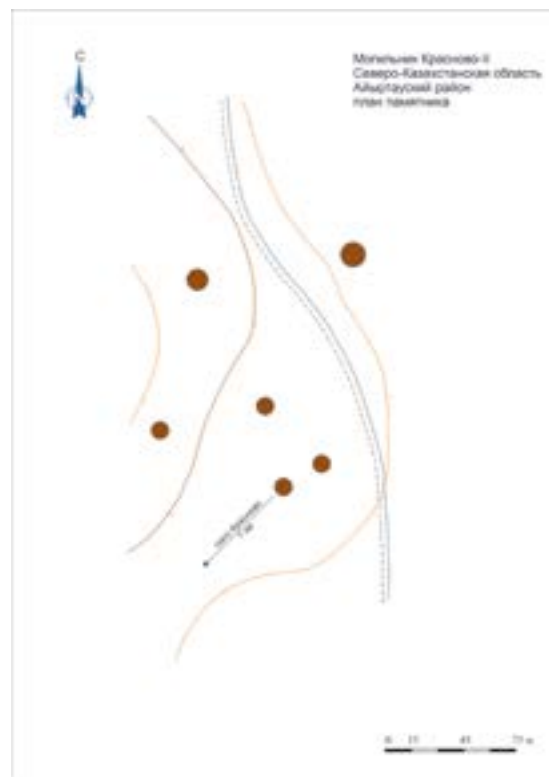
3. Свод памятников истории и культуры Республики Казахстан. Северо-Казахстанская область. Алматы: «Аруна», 2007. С. 106.

22. КРАСНОВО-II, МОГИЛЬНИК

Эпоха бронзы, ранний железный век.

Памятник находится в 1 км к северо-востоку от села Красново. Обследован в 1987 г. разведочным отрядом Северо-Казахстанской археологической экспедиции под руководством А.М. Кисленко. Проревизирован в 2005 г. Кокшетауским разведочным отрядом Северо-Казахстанской археологической экспедиции под руководством В.Ф. Зайберта.

Могильник расположен на правом берегу р. Акканбұрлық и состоит из шести объектов. Курганы с сильно оплывшие грунтовые насыпями диаметром от 15 до 20

м, высотой от 0,3 до 0,5 м. Один из курганов расположен на краю поля, и половина его насыпи распаивается. Курганы находятся на расстоянии от 30 до 130 м друг от друга.

На современном этапе состояние памятника стабильное, поверхность курганов задернована.

Памятник характеризует погребальный обряд и степень расселения племен Северного Казахстана в эпоху бронзы и раннего железного века. Материалы хранятся в фондах Северо-Казахстанского областного историко-краеведческого музея.

Состоит в Государственном списке памятников истории и культуры местного значения Северо-Казахстанской области.

Литература

1. Кисленко А.М. Разведочные обследования в Арыкбалыкском районе. Отчет. О научно исследовательской работе «Археологические исследования в Кокчетавской области в 1987 году». Петропавловск, 1988. Том 3. С. 58.

2. Отчет. Археологические исследования на территории Северного Казахстана в 2005 году. Петропавловск, 2006. С. 1–7.

3. Свод памятников истории и культуры Республики Казахстан. Северо-Казахстанская область. Алматы: Аруна, 2007. С. 106.

ЛОБАНОВ АУЫЛДЫҚ ОКРУГІ ЛОБАНОВСКИЙ СЕЛЬСКИЙ ОКРУГ

Лобанов ауылдық округі Айыртау ауданының шығыс бөлігінде орналасқан. Оңтүстік-батысында Арықбалық ауылдық округімен, батысында және солтүстік-батысында Володар ауылдық округімен, солтүстігінде Антонов ауылдық округімен, шығысында Ақмола облысымен, оңтүстігінде Имантау ауылдық округімен шектеседі.

Әкімшілік жағынан Лобанов ауылдық округінің құрамына төрт елді мекен кіреді: Лобаново, Әлжан, Заря және Шалқар ауылы. Әкімшілік орталығы – Лобаново ауылы.

Лобановский сельский округ расположен в восточной части Айыртауского района. Он граничит на юго-западе с Арыкбалыкским сельским округом, на западе и северо-западе – с Володарским сельским округом, на севере – с Антоновским сельским округом, на востоке – с Акмолинской областью, на юге – с Имантауским сельским округом.

В административном отношении в состав Лобановского сельского округа входят четыре населенных пункта – сёла Лобаново, Альжан, Заря и Шалкар. Административный центр – село Лобаново.

1. АЖАР, МАУСЫМДЫҚ ТҰРАҚ

Этнографиялық кезең (XIX–XX ғғ.).

Ескерткіш Ажар (бұрынғы Заря) ауылынан оңтүстік-батысқа қарай 4,6 км, Имантау ауылынан шығысқа қарай 11,2 км және Имантау–Ажар автожолынан оңтүстікке қарай 2,3 км жерде орналасқан. Ескерткішті 2023 ж. Ә.Х. Марғұлан атынд. Археология институтының Солтүстік Қазақстан кешенді археологиялық-этнографиялық экспедициясының барлау жасағы анықтады.

Змейка өзені бастауларының солтүстігіндегі суайрықта, өзен арнасынан солтүстікке қарай 3 км жерде орналасқан маусымдық тұрақ. Үш жағы (солтүстік, шығыс, оңтүстік) қайың-қарағай аралас орманымен қоршалған учаскеде биіктігі 0,5 м-ге дейінгі шағын дөңестер түрінде сегіз нысан визуалды бақыланады. Барлығы жүйесіз орналасқан, оларды биік, қалың шөп басқан. Суыр қазып тастаған топырақ үйіндінің бірінде ағаш пен күйдірілген саздың қалдықтары табылды. №5 нысанның шығыс жағында диаметрі 2,5 м және тереңдігі 0,5 м ойыс бар. Нысандардың негізгі тобынан солтүстікке қарай 30 м жерде диаметрі 2 м және 5 м, тереңдігі сәйкесінше 0,6 м және 1,7 м болатын тағы екі ойпаң жер анықталды.

Әдебиет

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

1. АЖАР, СЕЗОННОЕ СТОЙБИЩЕ

Этнографический период (XIX–XX вв.).

Памятник находится в 4,6 км к юго-западу от села Ажар (бывшее село Заря), в 11,2 км к востоку от села Имантау и в 2,3 км строго на юг от автотрассы Имантау – Ажар. Выявлен в 2023 г. разведочным отрядом Северо-Казахстанской комплексной археолого-этнографической экспедиции Института археологии им. А.Х. Маргулана.

Представляет собой сезонное стойбище, расположенное на водоразделе к северу от истоков р. Змейка, в 3 км к северу от ее русла. На участке, укрытом с трех сторон (север, восток, юг) смешанным березово-сосновым лесом, визуально наблюдаются восемь объектов в виде небольших всхолмлений высотой до 0,5 м. Все они размещены бессистемно, покрыты высокой и густой растительностью. В сурчином выбросе у одного из возвышении обнаружены фрагменты дерева и обожженной глины. У объекта 5 с восточной стороны имеется впадина диаметром 2,5 м и глубиной 0,5 м. Еще две западины диаметром 2 и 5 м, глубиной соответственно 0,6 и 1,7 м отмечены в 30 м к северу от основной группы объектов.

Литература

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

2. БОП, ҚЫСТАУ

Этнографиялық кезең (XIX–XX ғғ.).

Ескерткіш Әлжан ауылынан батысқа қарай 2,9 км жерде орналасқан. Ескерткішті 2023 ж. Ә.Х. Марғұлан атынд. Археология институтының Солтүстік Қазақстан кешенді археологиялық-этнографиялық экспедициясының барлау жасағы анықтады.

Қыстау Белое көлінің солтүстік-батыс жағалауына бірқалыпты түсіп кететін шағын жайпақ беткейде орналасқан. Гидронимнің жағалау сызығынан 0,6 км жерде, орман алқаптарының арасында екі топырақ құрылым тіркелді. Құрылыстардың орталық бөлігінде тереңдігі 0,1–0,15 м болатын шағын ойпаң жерлер анықталды. Нысанның екеуі де қатты шымдалған және қазіргі жердің бетінде әрең көрінеді.

Нысандардың пішіні мен өлшемдері.

№1 құрылыс. Жоспарда тікбұрыш-дөңгелек пішінге ұқсас. Өлшемдері 6 × 8 м.

№2 құрылыс. Жоспарда шаршы пішінге ұқсас. Өлшемдері 8 × 8 м.

Жергілікті тұрғындардың ақпараты бойынша, бұл аумақты Арғын руы, Атығай елінің адамдары мекендеген. Ақпарат беруші – Тәшенов Жұбаныш, 1976 ж.т., Әлжан ауылының тұрғыны.

Әдебиет

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

2. БОП, ЗИМОВКА

Этнографический период (XIX–XX вв.).

Памятник находится в 2,9 км к западу от села Альжан. Выявлен в 2023 г. разведочным отрядом Северо-Казахстанской комплексной археолого-этнографической экспедиции Института археологии им. А.Х. Маргулана.

Зимовка расположена на небольшом пологом склоне, плавно спускающемся к северо-западному берегу оз. Белое. В 0,6 км от береговой линии гидронима, между лесными пролесками зафиксированы два земляных строения. В центральной части сооружений фиксируются небольшие западины глубиной 0,1–0,15 м. Оба объекта сильно задернованы и едва заметны на современной дневной поверхности.

Форма и размеры объектов:

строение 1. В плане имеет подпрямоугольно-округлую форму. Размеры 6×8 м;

строение 2. В плане имеет подквадратную форму. Размеры 8×8 м.

Согласно информации местных жителей данную территорию населяли представители подрода атығай из рода арғын. Информатор – Ташенов Жубаныш, 1976 г.р., житель села Альжан.

Литература

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

3. БҮЙРЕКТАУ, ҚЫСТАУ

Этнографиялық кезең (XIX–XX ғғ.).

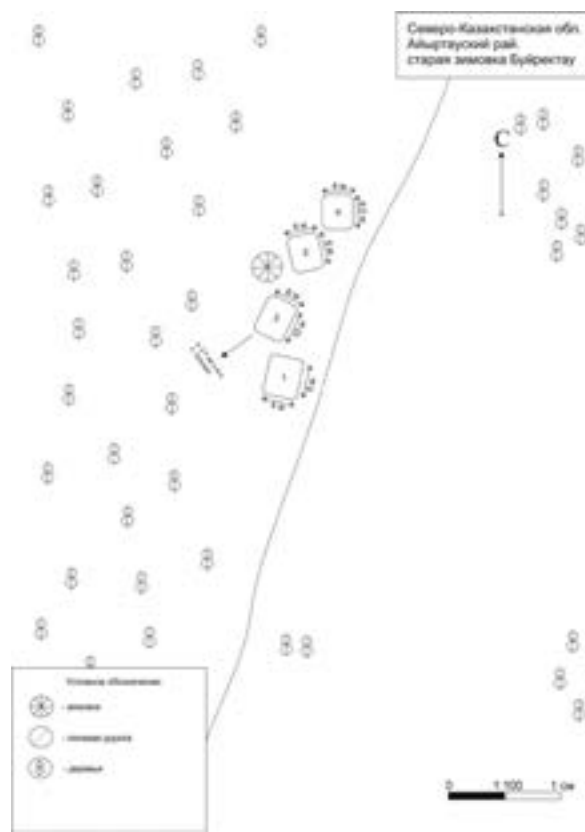
Қыстау Әлжан ауылынан солтүстік-шығысқа қарай 3,7 км жерде орналасқан. Ескерткішті 2023 ж. Ә.Х. Марғұлан атынд. Археология институтының Солтүстік Қазақстан кешенді археологиялық-этнографиялық экспедициясының барлау жасағы анықтады.

Ескерткіш Чернига өзенінің бастауынан солтүстік-батысқа қарай және Белое көлінен солтүстік-шығысқа қарай 5 км жердегі жазыққа тұрғызылған шағын төрт құрылымнан тұрады. Негізінен солтүстік-оңтүстік сызығы бойынша аз ауытқулармен бағдарланған нысандар тікбұрыш пішінге ұқсас. Құрылымдар қатты шымдалған және қазіргі жер бетінен әрең байқалады. Ескерткіш аумағынан жер бетінде жатқан материалдар табылған жоқ. Нысандардың өлшемдері: 1) 4 × 6 м; 2) 6 × 10 м; 3) 4 × 6 м; 4) 4 × 6,5 м.

Жергілікті тұрғын Жұбаныш Тәшеновтың айтуынша, мұнда XIX ғ. соңында Арғын руы, Атығай елінің адамдары өмір сүрген.

Әдебиет

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

3. БҮЙРЕКТАУ, ЗИМОВКА

Этнографический период (XIX–XX вв.).

Зимовка находится в 3,7 км к северо-востоку от села Альжан. Выявлен в 2023 г. разведочным отрядом Северо-Казахстанской комплексной археолого-этнографической экспедиции Института археологии им. А.Х. Маргулана.

Памятник состоит из четырех небольших строений, воздвигнутых на равнинной местности к северо-западу от истока речки Чернига и в 5 км к северо-востоку от оз. Белое. Объекты, ориентированные в основном по линии север-юг с небольшими отклонениями, имеют подпрямоугольную форму. Строения очень сильно задернованы и едва заметны на современной дневной поверхности. На территории памятника подъемные материалы не обнаружены. Размеры объектов: 1) 4 × 6 м; 2) 6 × 10 м; 3) 4 × 6 м; 4) 4 × 6,5 м.

По информации местного жителя Ташенова Жубаныша, здесь в конце XIX в. жили представители подрода атығай из рода арғын.

Литература

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

4. ДОСАН, ҚЫСТАУ

Этнографиялық кезең (XIX–XX ғғ.).

Ескерткіш Белое көлінің солтүстігіне қарай, Өлжан ауылынан шығыс-солтүстік-шығысқа қарай 3,9 км жердегі жазықта орналасқан. Ескерткішті 2023 ж. Ө.Х. Марғұлан атынд. Археология институтының Солтүстік Қазақстан кешенді археологиялық-этнографиялық экспедициясының барлау жасағы анықтады.

Чернига өзеніне құятын шағын жылғаның жанынан табылған төрт топырақ құрылыстан тұрады. Қыстау нысандары негізінен ауытқулары бар ендік бағытқа қарай бағдарланған. Қазіргі уақытта олар қатты шымдалған және қазірге жердің бетінде білінер-білінбес болып байқалады. Зерттеу кезінде жер бетінде жатқан материалдар анықталған жоқ. Ақпарат берушінің айтуынша, үйлер ағаштан салынған.

Жергілікті тұрғын Жұбаныш Тәшеновтың ақпаратына сәйкес (1976 ж. т., Өлжан ауылының тұрғыны) XX ғ. басында осында оның аталары Досан, Төлеген және әкесі Ақтай тұрған. Оның бүкіл отбасы, оның ішінде ата-бабасы да Арғын руы, Атығай елінен шыққан.

Нысандардың пішіні мен өлшемдері.

1-құрылыс. Жоспарда тікбұрыш-дөңгелек пішінге ұқсас. Өлшемдері 6 × 8 м.

2-құрылыс. Жоспарда тікбұрыш-дөңгелек пішінге ұқсас. Өлшемдері 6 × 10 м.

3-құрылыс. Жоспарда тікбұрыш-дөңгелек пішінге ұқсас. Өлшемдері 8 × 12 м.

4-құрылыс. Жоспарда тікбұрыш-дөңгелек пішінге ұқсас. Өлшемдері 8 × 11 м.

Әдебиет

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

4. ДОСАН, ЗИМОВКА

Этнографический период (XIX–XX вв.).

Памятник находится на равнинной местности в 3,9 км к востоку-северо-востоку от села Альжан, севернее оз. Белое. Выявлен в 2023 г. разведочным отрядом Северо-Казахстанской комплексной археолого-этнографической экспедиции Института археологии им. А.Х. Маргулана.

Состоит из четырех земляных строений, выявленных у небольшой ложбинки, впадающей в речку Чернига. Объекты зимовки в основном ориентированы в широтном направлении с отклонениями. В настоящее время они сильно задернованы и слабо заметны на современной дневной поверхности. Подъемные материалы при

обследовании не выявлены. По словам информатора дома были сооружены из дерева.

Согласно информации Жубаныша Ташенова (1976 г. р., житель села Альжан), в начале XX в. здесь жили его предки: дед Досан, отец Ақтай. Вся его семья, в том числе и предки, являются представителями подрода атығай из рода арғын.

Форма и размеры объектов:

строение 1. В плане имеет подпрямоугольно-округлую форму. Размеры 6 × 8 м;

строение 2. В плане имеет подпрямоугольно-округлую форму. Размеры 6 × 10 м;

строение 3. В плане имеет подпрямоугольно-округлую форму. Размеры 8 × 12 м;

строение 4. В плане имеет подпрямоугольно-округлую форму. Размеры 8 × 11 м.

Литература

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

5. КӨКАТСОЙҒАН, ҚЫСТАУ

Этнографиялық кезең (XIX–XX ғғ.).

Ескерткіш Әлжан ауылынан солтүстік-шығысқа қарай 3,8 км, жазық жерде орналасқан. Ескерткішті 2023 ж. Ә.Х. Марғұлан атынд. Археология институтының Солтүстік Қазақстан кешенді археологиялық-этнографиялық экспедициясының барлау жасағы анықтады.

Белое көлінің солтүстік-шығысындағы орман алқабының ортасында ретсіз шашыраңқы орналасқан сегіз топырақ құрылымнан тұрады. Құрылыстар тікбұрыш пішінге ұқсас, негізінен меридиандық бағытқа бағдарланған. Ескерткіш қатты шымдалған, қалың шөп басып қалған және қазіргі жердің бетінде әрең көрінеді. Жер бетінде жатқан материалдар табылған жоқ.

Жергілікті тұрғын Жұбаныш Тәшеновтың ақпараты бойынша, мұнда XIX ғ. соңында Арғын руы Атығай елінің өкілдері өмір сүрген.

Әдебиет

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

5. КОКАТСОЙҒАН, ЗИМОВКА

Этнографический период (XIX–XX вв.).

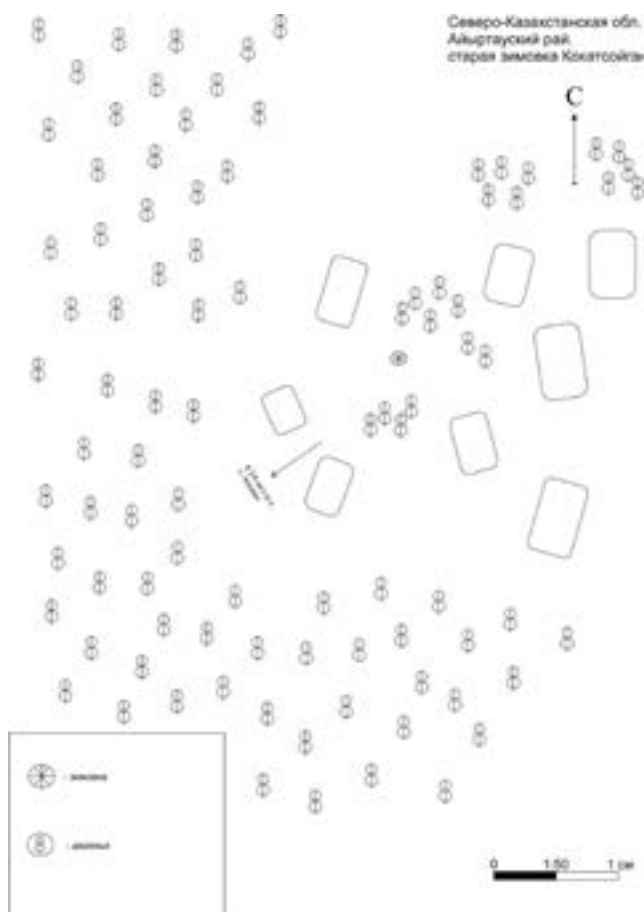
Памятник находится в 3,8 км к северо-востоку от села Альжан, на равнинной местности. Выявлен в 2023 г. разведочным отрядом Северо-Казахстанской комплексной археолого-этнографической экспедиции Института археологии им. А.Х. Маргулана.

Состоит из восьми земляных строений, хаотично раскиданных среди лесного массива к северо-востоку от оз. Белое. Сооружения в плане подпрямоугольной формы, ориентированы в основном в меридиональном направлении. Памятник сильно задернован, покрыт густой травяной растительностью и едва заметен на современной дневной поверхности. Подъемные материалы не обнаружены.

По информации местного жителя Ташенова Жубаныша, здесь в конце XIX в. проживали представители подрода атығай из рода арғын.

Литература

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

6. НОҒАЙШОҒЫ, ҚАЗАҚ ЗИРАТЫ

Қола дәуірі, этнографиялық кезең (XIX–XX ғғ.).

Ескерткіш Өлжан ауылынан солтүстік-шығысқа қарай 3,9 км жерде орналасқан. Ескерткішті 2023 ж. Ө.Х. Марғұлан атынд. Археология институтының Солтүстік Қазақстан кешенді археологиялық-этнографиялық экспедициясының барлау жасағы анықтады.

Зират Чернига өзенінің бастауларынан солтүстікке қарай, Белое көлінен солтүстік-шығысқа қарай 4,9 км жерде орналасқан. Зираттың қоршалған бөлігі трапеция пішінді. Мұнда сопақ пішінді тас үйме түрінде сипатталған отызға жуық қазақ қабірі бар. Олардың ұзындығы 3–5 м, ені 2–3 м. Олар өлшемі 0,5 × 0,4 × 0,3 м тас блоктардан салынған. Кейбір бейіттердің үстінде темір қоршаулар мен тас қабіртастар бар. Зират аумағында жалпы алғанда беткі жағына араб тілді эпиграфикалық жазу (төте жазу) және кириллицамен жазу жазылған оннан астам құлпытас тіркелді.

Зираттан солтүстікке қарай 60 м жерде заманауи мазар тұрғызылған. Оның шығысында үлкен үш тас үйінді табылды. Зираттың батыс бөлігінде қола дәуіріне жататын тас менгир тіркелді. Менгирдің биіктігі 2,4 м, ені 0,7 м және қалыңдығы 0,14 м.

Әдебиет.

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

6. НОГАЙШОГЫ, КАЗАХСКОЕ КЛАДБИЩЕ

Эпоха бронзы, этнографический период (XIX–XX вв.).

Памятник находится в 3,9 км к северу-востоку от села Альжан. Выявлен в 2023 г. разведочным отрядом Северо-Казахстанской комплексной археолого-этнографической экспедиции Института археологии им. А.Х. Маргулана.

Кладбище расположен севернее истоков речки Чернига, в 4,9 км к северу-востоку от оз. Белое. Огороженный участок кладбища в плане имеет форму трапеции. Здесь насчитывается около 30 казахских захоронений, представленных в виде каменных набросок овальных форм. Длина их колеблется от 3 до 5 м, ширина – от 2–3 м. Они сооружены из каменных блоков размерами 0,5 × 0,4 × 0,3 м. Над некоторыми могилами установлены железные ограды и каменные надгробия. На территории кладбища в целом зафиксировано более десяти каменных кулпытасов с арабоязычными эпиграфическими надписями (төте жазу) и надписями на кириллице, нанесенных на их лицевой поверхности.

В 60 м к северу от кладбища возведен современный мазар. К востоку от него обнаружены три крупные каменные глыбы. В западной части кладбища зафиксирован каменный менгир, относящийся к эпохе бронзы. Высота менгира 2,4 м, ширина 0,7 м и толщина 0,14 м.

Литература

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

7. НОҒАЙШОҒЫ, ҚЫСТАУ

Этнографиялық кезең (XIX–XX ғғ.).

Ескерткіш Өлжан ауылынан солтүстік-шығысқа қарай 3,6 км жерде орналасқан. Ескерткішті 2023 ж. Ө.Х. Марғұлан атынд. Археология институтының Солтүстік Қазақстан кешенді археологиялық-этнографиялық экспедициясының барлау жасағы анықтады.

Чернига өзені бастауларының солтүстігінде орналасқан жазық жерде табылған үш құрылымнан тұрады. Орманның ортасындағы алаңда қатты шымдалған және қазіргі жердің бетінде әрең байқалатын тікбұрыш пішінге ұқсас топырақ құрылыстар анықталды. Нысандар солтүстіктен оңтүстікке қарай шамамен 98 метрге созылып жатқан тізбекті құрайды. Тексеру кезінде ескерткіш аумағынан жер бетінде жатқан материалдар тіркелмеді.

Ақпарат беруші – Тәшенов Жұбаныш, 1976 ж.т., Өлжан ауылының тұрғыны. Оның айтуынша, XIX ғ. соңында атасы Досан осы жерде туып, өмір сүрген. Қыстау Арғын руының Атығай еліне тиесілі болған.

Құрылыстардың пішіні мен өлшемдері.

1-құрылыс. Жоспарда тікбұрыш-дөңгелек пішінге ұқсас. Өлшемдері 6 × 10 м.

2-құрылыс. Жоспарда тікбұрыш-дөңгелек пішінге ұқсас. Өлшемдері 6 × 10 м.

3-құрылыс. Жоспарда тікбұрыш-дөңгелек пішінге ұқсас. Өлшемдері 6 × 12 м.

Әдебиет

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

7. НОГАЙШОҒЫ, ЗИМОВКА

Этнографический период (XIX–XX вв.).

Памятник находится в 3,6 км к северо-востоку от села Альжан. Выявлен в 2023 г. разведочным отрядом Северо-Казахстанской комплексной археолого-этнографической экспедиции Института археологии им. А.Х. Маргулана.

Состоит из трех построек, обнаруженных на равнинной местности к северу от истоков речки Чернига. На площадке, окруженной лесом, выявлены сильно задренованные и едва заметные на современной дневной поверхности земляные сооружения подпрямоугольной формы. Объекты образуют цепочку, вытянутую с севера на юг на расстояние примерно 98 м. При обследовании на территории памятника подъемные материалы не зафиксированы.

Информатор – Ташенов Жубаныш, 1976 г.р., житель села Альжан. По его словам в конце XIX в. здесь родился и жил его дед – Досан. Зимовка принадлежала подроду Атығай из рода Арғын.

Форма и размеры сооружений:

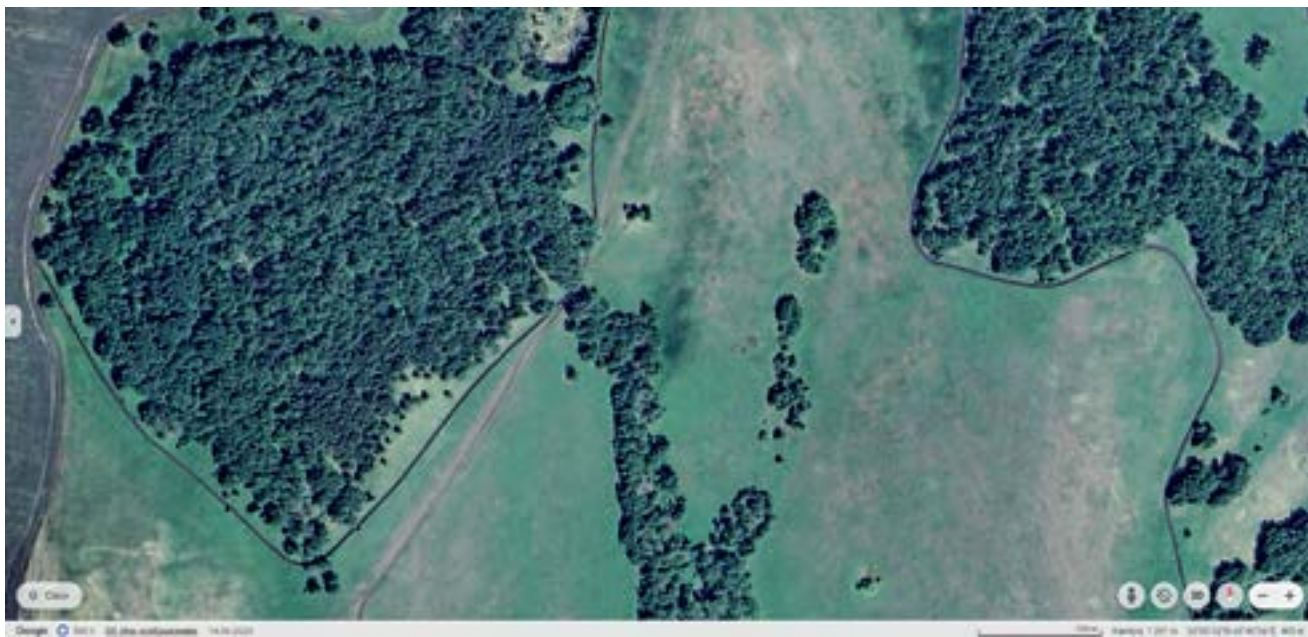
строение 1. В плане имеет подпрямоугольно-округлую форму. Размеры 6 × 10 м;

строение 2. В плане имеет подпрямоугольно-округлую форму. Размеры 6 × 10 м;

строение 3. В плане имеет подпрямоугольно-округлую форму. Размеры 6 × 12 м.

Литература

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

ТӨМЕНГІ БҰРЛЫҚ АУЫЛДЫҚ ОКРУГІ НИЖНЕБУРЛУКСКИЙ СЕЛЬСКИЙ ОКРУГ

Төменгі бұрлық ауылдық округі Айыртау ауданының оңтүстік бөлігінде орналасқан. Батысында Константинов ауылдық округімен, солтүстігінде Арықбалық ауылдық округімен, солтүстік-шығысында Имантау ауылдық округімен, оңтүстігінде және оңтүстік-шығысында Ақмола облысымен шектеседі.

Ауылдық округ екі елді мекеннен тұрады: Төменгі Бұрлық және Жақсы Жалғызтау ауылдары. Әкімшілік орталығы – Төменгі бұрлық ауылы.

Нижнебурлукский сельский округ расположен в южной части Айыртауского района. Он граничит на западе с Константиновским сельским округом, на севере – с Арықбалыкским сельским округом, на северо-востоке с Имантауским сельским округом, а на юге и юго-востоке – с Акмолинской областью.

Сельский округ состоит из двух населенных пунктов – сёл Нижний Бурлук и Жаксы Жалгызтау. Административный центр – село Нижний Бурлук.

1. ЖАҚСЫ ЖАЛҒЫЗТАУ-I, ҚОРЫМ

Ерте темір дәуірі, Орта ғасыр.

Ескерткіш Жақсы Жалғызтау ауылынан батысқа қарай 2,5 км жерде орналасқан. Ескерткішті 1956 ж. К.А. Ақышевтың жетекшілігімен Солтүстік Қазақстан археологиялық экспедициясының барлау жасағы анықтады (I – № 924). 1972 ж. Т.А. Бойко және С.С. Заевтың жетекшілігімен Солтүстік Қазақстан археологиялық экспедициясының барлау жасағы, келесі – 1987 ж. А.М. Кисленконың жетекшілігімен Солтүстік Қазақстан археологиялық экспедициясының барлау жасағы ескерткішті екінші рет тексерді. Ескерткішті 2005 ж. В.Ф. Зайберттің жетекшілігімен Солтүстік Қазақстан археологиялық экспедициясының Көкшетау барлау жасағы қайта тексерді.

Қорым Жақсы Жалғызтау көлінің солтүстік жағалауына 0,3–0,5 км ішке кіріп тұрған Якшин мүйісінің төбесі мен баурайында орналасқан. 28 нысаннан тұрды.

Соңғы тексеріс кезінде диаметрі 7–16 м және биіктігі 0,3–1 м жеті топырақ үйіндісі тіркелді. Мүйістің жоғарғы жағында орналасқан оба үйіндісіне тас төселген. Жанында тас төселген жиырмаға жуық топырақ жерлеу орны табылды. Қазіргі уақытта ескерткіштің жағдайы тұрақты, обалардың беті шымдалған.

2023 ж. қайта тексерілді және түсірілім жүргізілді. Екі тас-топырақ үйіндісі тіркелді. Үйінділердің диаметрі 8–10 м. Үйінділер өте биік емес, шамамен 0,4 м. Үйінділердің орталық бөлігі ортасына түсіп кеткен — тонау іздері бар.

Ескерткіш ерте темір дәуіріндегі және орта ғасырдағы Солтүстік Қазақстан тайпаларының жерлеу салты мен қоныстану дәрежесін сипаттайды. Материалдар Ә.Х. Марғұлан атынд. Археология институтында және Солтүстік Қазақстан облыстық тарихи-өлкетану музейінің қорларында сақтаулы.

Солтүстік Қазақстан облысының жергілікті маңызы бар тарих және мәдениет ескерткіштерінің мемлекеттік тізімінде бар.

Әдебиет

1. Археологическая карта Казахстана. Алма-Ата: Изд-во Академии наук Казахской ССР, 1960. С. 81. № 981.

2. Бойко А.Т., Заев С.С. Археологические разведки в Кокчетавской и Целиноградской областях. Отчет. Полевые археологические исследования на территории Северного Казахстана в 1972 году. Петропавловск 1973. С. 61–73.

3. Кисленко А.М. Разведочные обследования в Арык-Балыкском районе. Отчет. О научно-исследовательской работе «Археологические исследования в Кокчетавской области в 1987 году». Петропавловск 1988. Т. 3. С. 54–55.

4. Отчет. Археологические исследования на территории Северного Казахстана в 2005 году. Петропавловск 2006. С. 1–7.

5. Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

1. ЖАКСЫ ЖАЛГЫЗТАУ-І, МОГИЛЬНИК

Ранний железный век, Средневековье.

Памятник находится в 2,5 км к западу от села Жаксы Жалгызтау. Выявлен в 1956 г. разведочным отрядом Северо-Казахстанской археологической экспедиции под руководством К.А. Акишева (I – № 924). Вторичное обследование проводилось в 1972 г. разведочным отрядом Северо-Казахстанской археологической экспедиции под руководством Т.А. Бойко и С.С. Заева, следующее – в 1987 г. разведочным отрядом Северо-Казахстанской археологической экспедиции под руководством А.М. Кисленко. Проревизирован в 2005 г. Кокшетауским разведочным отрядом Северо-Казахстанской археологической экспедиции под руководством В.Ф. Зайберта.

Могильник расположен на вершине и склонах Якшинского мыса, вдающегося в северный берег оз. Жаксы Жалгызтау на 0,3–0,5 км. Состоял из 28 объектов.

При последнем обследовании было зафиксировано семь земляных насыпей диаметром от 7 до 16 м и высотой от 0,3 до 1 м. Насыпь кургана, расположенного на вершине мыса, выложена камнем. Рядом было обнаружено около 20 грунтовых погребений, также выложенных камнем. В настоящее время состояние памятника стабильное, поверхность курганов задернована.

В 2023 г. проведена ревизия и съемки. Зафиксированы две каменно-земляные насыпи. Диаметр насыпей – 8–10 м. Высота насыпей небольшая – около 0,4 м. Центральная часть насыпей провалилась – присутствуют следы ограбления.

Памятник характеризует погребальный обряд и степень расселения племен Северного Казахстана в эпоху раннего железного века и Средневековья. Материалы хранятся в Институте археологии им. А.Х. Маргулана и фондах Северо-Казахстанского областного историко-краеведческого музея.

Состоит в Государственном списке памятников истории и культуры местного значения Северо-Казахстанской области.

Литература

1. Археологическая карта Казахстана. Алма-Ата: Изд-во Академии наук Казахской ССР, 1960. № 981. С. 81.

2. Бойко А.Т., Заев С.С. Археологические разведки в Кокчетавской и Целиноградской областях. Отчет. Полевые археологические исследования на территории Северного Казахстана в 1972 году. Петропавловск, 1973. С. 61–73.

3. Кисленко А.М. Разведочные обследования в Арык-Балыкском районе. Отчет. О научно-исследовательской работе «Археологические исследования в Кокчетавской области в 1987 году». Петропавловск 1988. Том 3. С. 54–55.

4. Отчет. Археологические исследования на территории Северного Казахстана в 2005 году. Петропавловск 2006. С. 1–7.

5. Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

2. ЖАҚСЫ ЖАЛҒЫЗТАУ-II, ҚОРЫМ

Орта ғасыр.

Ескерткіш Жақсы Жалғызтау ауылынан батысқа қарай 2,5 км жерде орналасқан. Ескерткішті 1956 ж. К.А. Ақышевтың жетекшілігімен Солтүстік Қазақстан археологиялық экспедициясының барлау жасағы анықтады (I – № 924). 1972 ж. Т.А. Бойко және С.С. Заевтың жетекшілігімен Солтүстік Қазақстан археологиялық экспедициясының барлау жасағы, келесі – 1987 ж. А.М. Кисленконың жетекшілігімен Солтүстік Қазақстан археологиялық экспедициясының барлау жасағы ескерткішті екінші рет тексерді. Ескерткішті 2005 ж. В.Ф. Зайберттің жетекшілігімен Солтүстік Қазақстан археологиялық экспедициясының Көкшетау барлау жасағы қайта тексерді.

Қорым Жақсы Жалғызтау көлінің солтүстік жағалауындағы Якшин мүйісінің түбінде орналасқан. Бір-бірінен 0,15 км алыста екі ықшам топ болып орналасқан он бір оба мен алты тас сақиналы қоршаудан тұрады.

Обалардың үйіндісі аласа, жақсы шымдалған, тек №1 обаның үйіндісіне тас толтырылған. Сақиналы қоршаулардың диаметрі 2–5 м. Қазіргі кезеңде обалар жақсы шымдалған.

2023 ж. қайта тексерілді және түсірілім жүргізілді. Ерте темір дәуіріндегі обалардың айналасында тас үймелерден тұратын ортағасырлық бейіттер табылды. Бейіттердің пішіні сәл сопақтау және аласа. Қорымның ортағасырлық бөлігі әртүрлі – ерте орта ғасырдан кейінгі орта ғасырға дейін болуы мүмкін.

Ескерткіш орта ғасырдағы Солтүстік Қазақстан тайпаларының жерлеу салты мен қоныстану дәрежесін сипаттайды. Материалдар Ө.Х. Марғұлан атынд. Археология институтының архивінде және Солтүстік Қазақстан облыстық тарихи-өлкетану музейінің қорларында сақтаулы.

Солтүстік Қазақстан облысының жергілікті маңызы бар тарих және мәдениет ескерткіштерінің мемлекеттік тізімінде бар.

Әдебиет

1. Археологическая карта Казахстана. Алма-Ата: Изд-во Академии наук Казахской ССР, 1960. С. 81. № 982.

2. Бойко А.Т., Заев С.С. Археологические разведки в Кокчетавской и Целиноградской областях. Отчет. Полевые археологические исследования на территории Северного Казахстана в 1972 году. Петропавловск, 1973. С. 61–73.

3. Кисленко А.М. Разведочные обследования в Арык-Балыкском районе. Отчет. О научно-исследовательской

работе «Археологические исследования в Кокчетавской области в 1987 году». Петропавловск, 1988. Т. 3. С. 54.

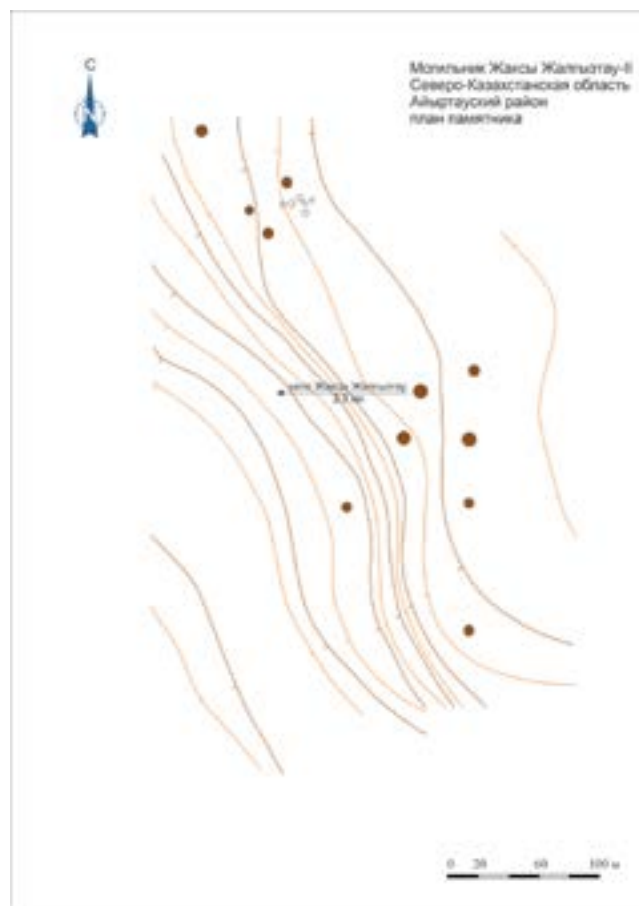
4. Отчет. Археологические исследования на территории Северного Казахстана в 2005 году. Петропавловск, 2006. С. 1–7.

5. Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

2. ЖАҚСЫ ЖАЛҒЫЗТАУ-II, МОГИЛЬНИК

Средневековье.

Памятник находится в 2,5 км к западу от села Жаксы Жалғызтау. Выявлен в 1956 г. разведочным отрядом Северо-Казахстанской археологической экспедиции под руководством К.А. Акишева (I – № 924). Вторичное обследование проводилось в 1972 г. разведочным отрядом Северо-Казахстанской археологической экспедиции под руководством Т.А. Бойко и С.С. Заева, следующее – в 1987 г. разведочным отрядом Северо-Ка-

захстанской археологической экспедиции под руководством А.М. Кисленко. Проревизирован в 2005 г. Кокшетауским разведочным отрядом Северо-Казахстанской археологической экспедиции под руководством В.Ф. Зайберта.

Могильник расположен у основания Якшинского мыса на северном берегу оз. Жаксы Жалгызтау. Состоит из одиннадцати курганов и шести каменных кольцевых оградок, расположенных двумя компактными группами на расстоянии 0,15 км друг от друга.

Курганы имеют невысокие, хорошо задернованные земляные насыпи, за исключением кургана 1, насыпь которого забурована камнем. Диаметр кольцевых оградок от 2 до 6 м. На современном этапе курганы хорошо задернованы.

В 2023 г. проведена ревизия и съемки. Вокруг курганов эпохи раннего железного века обнаружены могилы средневекового времени, состоящих из каменных набросок. Могилы по форме чуть вытянутые и невысокие. Скорее всего, средневековая часть могильника разновременная – от раннего до позднего Средневековья.

Памятник характеризует погребальный обряд и степень расселения племен Северного Казахстана в эпоху Средневековья. Материалы хранятся в

архиве Института археологии им. А.Х. Маргулана и фондах Северо-Казахстанского областного историко-краеведческого музея.

Состоит в Государственном списке памятников истории и культуры местного значения Северо-Казахстанской области.

Литература

1. Археологическая карта Казахстана. Алма-Ата: Изд-во Академии наук Казахской ССР, 1960. № 982. С. 81.
2. Бойко А.Т., Заев С.С. Археологические разведки в Кокчетавской и Целиноградской областях. Отчет. Полевые археологические исследования на территории Северного Казахстана в 1972 году. Петропавловск, 1973. С. 61–73.
3. Кисленко А.М. Разведочные обследования в Арык-Балыкском районе. Отчет. О научно-исследовательской работе «Археологические исследования в Кокчетавской области в 1987 году». Петропавловск, 1988. Том 3. С. 54.
4. Отчет. Археологические исследования на территории Северного Казахстана в 2005 году. Петропавловск, 2006. С. 1–7.
5. Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

3. ЖАҚСЫ ЖАЛҒЫЗТАУ-II, ҚОНЫС

Қола дәуірі.

Қоныс өзі аттас елді мекен – Жақсы Жалғызтау ауылынан оңтүстікке қарай 0,6 км жерден табылды. Ескерткішті 2023 ж. Ә.Х. Марғұлан атынд. Археология институтының Солтүстік Қазақстан кешенді археологиялық-этнографиялық экспедициясының барлау жасағы анықтады.

Жақсы Жалғызтау көлінің шығыс жағалауында, ендік бағытта ағып, көлге құятын атаусыз шағын өзеннің құйылысынан солтүстік-шығысқа қарай 22 нысан табылды. Олар диаметрі 6–10 м ретсіз, шашыраңқы ойпаң

жерлер түрінде сипатталды. Олардың кейбіреулерінің ортасында аласа дөңдер бар.

Нысандардың біріне солтүстік–оңтүстік бағыты бойынша ұзындығы 2,9 м және ені 0,45 м, учаскені ойпаң жердің шетінен ортасына дейін алып жатқан шурф салынды. Мәдени қабат анықталмады.

Әдебиет

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

3. ЖАКСЫ ЖАЛГЫЗТАУ-II, ПОСЕЛЕНИЕ

Эпоха бронзы.

Поселение обнаружено в 0,6 км к югу от одноименного населенного пункта – села Жаксы Жалгызтау. Выявлен в 2023 г. разведочным отрядом Северо-Казахстанской комплексной археолого-этнографической экспедиции Института археологии им. А.Х. Маргулана.

На восточном берегу оз. Жаксы Жалгызтау, северо-восточнее от места впадения в него небольшой безымянной речки, текущей в широтном направлении, зафиксированы 22 объекта. Они представляют собой бессистемно разбросанные западины диаметром от 6 до

10 м. В некоторых из них в центре имеются невысокие холмики.

На одном из объектов по направлению север–юг заложен шурф длиной 2,9 м и шириной 0,45 м, охватывающий участок от края западины до центра. Культурный слой не выявлен.

Литература

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

СЫРЫМБЕТ АУЫЛДЫҚ ОКРУГІ СЫРЫМБЕТСКИЙ СЕЛЬСКИЙ ОКРУГ

Сырымбет ауылдық округі Айыртау ауданының солтүстік бөлігінде орналасқан. Оңтүстік-батысында Қаратал ауылдық округімен, батысында Шал ақын ауданымен, солтүстігінде және шығысында Қамысақты ауылдық округімен, оңтүстік-шығысында Антонов ауылдық округімен, оңтүстігінде Елец ауылдық округімен шектеседі.

Сырымбет ауылдық округінің құрамына сегіз елді мекен кіреді: Сырымбет, Дәуқара, Егіндіағаш, Қарақамыс, Сарыбұлақ, Сұлукөл, Шоққарағай және Шолақөзек ауылдары. Әкімшілік орталығы – Сырымбет ауылы.

Сырымбетский сельский округ расположен в северной части Айыртауского района. На юго-западе он граничит с Каратальским сельским округом, на западе – с районом Шал акына, на севере и востоке – с Камсактинским сельским округом, на юго-востоке – с Антоновским сельским округом, на юге – с Елецким сельским округом.

В состав Сырымбетского сельского округа входят восемь населённых пунктов: сёла Сырымбет, Даукара, Егиндыағаш, Каракамыс, Сарыбулак, Сулуколь, Шоққарағай и Шолақөзек. Административный центр – село Сырымбет.

1. АЙҒАНЫМ, ҚОРЫМ

Этнографиялық кезең (XIX–XX ғғ.).

Ескерткіш Сырымбет ауылынан оңтүстікке қарай 1,8 км жерде, Ш. Уәлихановтың әжесі Айғанымның мазары жанында орналасқан. Ескерткішті 2023 ж. Ә.Х. Марғұлан атынд. Археология институтының Солтүстік Қазақстан кешенді археологиялық-этнографиялық экспедициясының барлау жасағы анықтады.

Қорым XIX ғ. қабір үстіндегі үйінділерден және қазіргі қабірлерден тұрады. Құмдыкөл көлі мен тағы бір атаусыз суқойма арасында орналасқан биік дөңде қорым үйінділері табылды. Бейіт алаңының аумағында жиырмаға жуық жерлеу орындары бар. Олар топырақ пен тастардан салынған шағын үйінділер түрінде сипатталды. Олардың биіктігі 0,1–0,3 м. Кейбір нысандар кішкене шұңқырлармен қоршалған.

Оңтүстікке қарай 60 м-де қазір қолданыстағы зират, батысқа қарай 121 м-де Сырымбет ауылына апаратын автожол өтеді.

Әдебиет

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

1. АЙҒАНЫМ, НЕКРОПОЛЬ

Этнографический период (XIX–XX вв.).

Памятник находится в 1,8 км к югу от села Сырымбет, около мазара Айғаным – бабушки Ш. Уалиханова. Выявлен в 2023 г. разведочным отрядом Северо-Казахстанской комплексной археолого-этнографической экспедиции Института археологии им. А.Х. Маргулана.

Некрополь состоит из надмогильный насыпи XIX в. и современных захоронений. Могильные насыпи обнаружены на высоком холме, расположенном между озером Кумдыколь и еще одним безымянным водоемом. На территории могильного поля насчитывается около 20 захоронений. Они представляют собой небольшие насыпи, сооруженные из земли и камня. Их высота колеблется от 0,1 м до 0,3 м. Некоторые объекты окружены ровиками.

В 60 м к югу расположено действующее кладбище, в 121 м к западу проходит автодорога к селу Сырымбет.

Литература

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

2. АЙДАРБЕК, ҚОРЫМ

Кейінгі орта ғасыр, Жаңа дәуір.

Қорым Қарақамыс ауылынан оңтүстік-оңтүстік-батысқа қарай 3 км жерде орналасқан. Ескерткішті 2023 ж. Ә.Х. Марғұлан атынд. Археология институтының Солтүстік Қазақстан кешенді археологиялық-этнографиялық экспедициясының барлау жасағы анықтады.

Ескерткіш Қамысақты өзенінің сол жағалауындағы суайрықта, екі батпақты көл мен көктерек орманының арасында орналасқан. Ескерткіш 30 × 100 м аумақты алып жатқан және солтүстік-оңтүстік бағытта созылған кейінгі ортағасырлық зират түрінде сипатталды.

Қорымның батыс бөлігіндегі жартысында өлшемдері 5 × 5-тен 7 × 7 м-ге дейінгі алты шаршы қоршау тіркелді. Тағы 29 нысан диаметрі 7–10 м үйінді түрінде болды. Үйінділер мен қоршаулардың айналасында көзге әрең байқалатын кішкене шұңқырлар бар. Солтүстік-батыс бөлігінде XX ғ. басындағы араб графикасымен жазылған жазулары бар тас плиталар – стелалар анықталды.

Әдебиет

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

2. АЙДАРБЕК, МОГИЛЬНИК

Позднее Средневековье, Новое время.

Могильник находится в 3 км к юго-юго-западу от села Каракамыс. Выявлен в 2023 г. разведочным отрядом Северо-Казахстанской комплексной археолого-этнографической экспедиции Института археологии им. А.Х. Маргулана.

Памятник расположен на водоразделе левобережья р. Камысақты, между двумя заболоченными озерами и осиновыми колками. Памятник представлен позднесредневековым кладбищем, занимающим участок площадью 30 × 100 м и вытянутым по направлению север-юг.

В западной половине могильника зафиксированы шесть квадратных оградок размерами от 5 × 5 до 7 × 7 м. Еще 29 объектов представляют собой насыпи диаметром 7–10 м. Вокруг насыпей и оградок наблюдаются еле заметные ровики. В северо-западной части выявлены каменные плиты – стелы с арабско-караимскими надписями начала XX в.

Литература

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

3. БЕСАТА, ҚЫСТАУ

Этнографиялық кезең (XIX–XX ғғ.).

Ескерткіш Дәуқара ауылынан солтүстікке қарай 2 км жерде орналасқан. Ескерткішті 2023 ж. Ө.Х. Марғұлан атынд. Археология институтының Солтүстік Қазақстан кешенді археологиялық-этнографиялық экспедициясының барлау жасағы анықтады.

Қыстау Қамысақты өзенінің сол жағалауында орналасқан Бесата ауыл шатқалынан табылды. Ескерткіш аумағында биіктігі 0,4 м-ден аспайтын топырақ үймек түріндегі қираған сегіз нысан тіркелді.

Әдебиет

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

3. БЕСАТА, ЗИМОВКА

Этнографический период (XIX–XX вв.).

Памятник находится в 2 км к северу от села Даукара. Выявлен в 2023 г. разведочным отрядом Северо-Казахстанской комплексной археолого-этнографической экспедиции Института археологии им. А.Х. Маргулана.

Зимовка обнаружена в урочище Бесата ауыл, расположенном на левобережье р. Камысақты. На территории памятника фиксируются восемь руинированных объектов, представляющих собой земляные валы высотой не более 0,4 м.

Литература

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

4. БЕСАТА, ҚАЗАҚ ЗИРАТЫ

Этнографиялық кезең (XIX–XX ғғ.).

Ескерткіш Дәуқара ауылынан шығыс-солтүстік-шығысқа қарай 7,3 км жерде орналасқан. Ескерткішті 2023 ж. Ә.Х. Марғұлан атынд. Археология институтының Солтүстік Қазақстан кешенді археологиялық-этнографиялық экспедициясының барлау жасағы анықтады.

Зират Қамысақты өзенінің сол жағалауындағы суайрықта, Үлкен Қаракамыс көлінен солтүстік-батысқа қарай 2,3 км жерде, екі ойпат арасындағы қырқада орналасқан. Қырқаның бойымен солтүстіктен оңтүстікке созылып жатқан 24 жерлеу орны (Кеңес кезеңіндегі екі бейіт) визуалды бақыланады. Жотасы жазық, оңтүстікке қарай аласарған.

Қабір үйіндісінің биіктігі 0,2 м-ге дейін. Солтүстікке қарай орналасқан нысандар негізінен тас-топырақ, оңтүстікке қарай орналасқан нысандар топырақ түрінде. Екі бейіт таспен жиектелген. Зират аумағынан тағы үш қабір тасы тіркелді.

Әдебиет

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

4. БЕСАТА, КАЗАХСКОЕ КЛАДБИЩЕ

Этнографический период (XIX–XX вв.).

Памятник находится в 7,3 км к востоку-северо-востоку от села Даукара. Выявлен в 2023 г. разведочным отрядом Северо-Казакстанской комплексной археолого-этнографической экспедиции Института археологии им. А.Х. Маргулана.

Кладбище расположено на водоразделе левобережья р. Камысақты, в 2,3 км к северо-западу от оз. Большой Каракамыс, на возвышении между двумя впадинами. Визуально наблюдается до 24 захоронений (две могилы советского периода), вытянутых вдоль гребня с севера на юг. Гребень пологий с понижением к югу.

Высота могильных насыпей до 0,2 м. Объекты, расположенные севернее в основном каменно-земляные, южнее – земляные. Две могилы обрамлены каменной кладкой. На территории кладбища также зафиксированы три надгробных камня.

Литература

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

5. БЛОМБАЙ АУЫЛЫ, ҚЫСТАУЫ, ҚАЗАҚ ЗИРАТЫ

Этнографиялық кезең (XIX–XX ғғ.).

Ескерткіш Егіндіағаш ауылынан (бұрынғы Восточное) солтүстік-батысқа қарай 6,3 км жерде орналасқан. Ескерткішті 2023 ж. Ә.Х. Марғұлан атынд. Археология институтының Солтүстік Қазақстан кешенді археологиялық-этнографиялық экспедициясының барлау жасағы анықтады.

Сарыөзек өзенінің сол жағалауында және Тораңғыл көлінен оңтүстік-шығысқа қарай 9,4 км жерде орналасқан Бломбай ауылы шатқалынан биіктігі 0,4 м-ден аспайтын шағын үйінді түріндегі төрт құрылыс анықталды.

Олардан солтүстік-батысқа қарай 330 м жерде қазіргі ескерткіш белгісімен белгіленген қабірлер табылды. Зират батысында егіс алқабымен шектеседі. Биік шөп қаулап өсіп кеткендіктен қабірлердің өзін табу қиын.

Әдебиет

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

5. БЛОМБАЙ АУЫЛ, ЗИМОВКА, КАЗАХСКОЕ КЛАДБИЩЕ

Этнографический период (XIX–XX вв.).

Памятник находится в 6,3 км к северо-западу от села Егіндыағаш (бывш. Восточное). Выявлен в 2023 г. разведочным отрядом Северо-Казахстанской комплексной археолого-этнографической экспедиции Института археологии им. А.Х. Маргулана.

В урочище Бломбай ауыл, расположенном на левобережье р. Сарыөзек и в 9,4 км к юго-востоку от оз. Торанғыл, зафиксированы четыре сооружения в виде небольших насыпей высотой не более 0,4 м.

В 330 м к северо-западу от них обнаружены захоронения, обозначенные современным памятным знаком. С запада кладбище граничит с посевным полем. Непосредственно сами захоронения из-за густого и высокого травостоя обнаружить затруднительно.

Литература

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

6. ДӘУҚАРА ЗИРАТЫ, ҚАЗАҚ ЗИРАТЫ

Этнографиялық кезең (XIX–XX ғғ.).

Ескерткіш Дәуқара ауылынан солтүстік-батысқа қарай 1,5 км жерде орналасқан. Ескерткішті 2023 ж. Ә.Х. Марғұлан атынд. Археология институтының Солтүстік Қазақстан кешенді археологиялық-этнографиялық экспедициясының барлау жасағы анықтады.

Зират даланың терең түкпірінде, Қамысақты өзенінің сол жағалауында тіркелген. Шұңқыры бар топырақ үймекпен қоршалған зират қайыңды ормандардың арасында орналасқан. Үймектің биіктігі 0,4 м. Алаңның ішінде қабірлер мүлдем байқалмайды, тек бірнеше ойпаң жерлер анықталды. Аумақта үш ескерткіш белгі анықталды. Олардың бірі қазіргі кезеңге жатады (2010). Қалған екеуі қабіртас түрінде, зират қолданыста болған кезде орнатылған. Екеуі де жартылай бұзылған. Олардың беткі жағында арабтың өрме жазуы және кириллицамен жазылған жазу сақталып қалған.

Әдебиет

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

6. ДАУКАРА ЗИРАТЫ, КАЗАХСКОЕ КЛАДБИЩЕ

Этнографический период (XIX–XX вв.).

Памятник находится в 1,5 км к северо-западу от села Даукара. Выявлен в 2023 г. разведочным отрядом Северо-Казахстанской комплексной археолого-этнографической экспедиции Института археологии им. А.Х. Маргулана.

Кладбище зафиксировано глубоко в степи, на левобережье р. Камысақты. Зират, окруженный земляным валом со рвом, расположен между березовыми колками. Высота вала 0,4 м. Внутри площадки захоронения практически не прослеживаются, отмечаются лишь несколько западин. На территории выявлены три памятных знака. Один из них относится к современному периоду (2010 г.). Остальные два в виде надгробия, установлены в период функционирования кладбища. Оба частично разрушены. На их лицевой поверхности сохранились надписи, написанные арабской вязью и на кириллице.

Литература

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

7. ДӘУҚАРА ЗИРАТЫ-ІІ, ҚАЗАҚ ЗИРАТЫ

Этнографиялық кезең (XIX–XX ғғ.).

Ескерткіш Дәуқара ауылынан оңтүстік-батысқа қарай 0,7 км жерде орналасқан. Ескерткішті 2023 ж. Ә.Х. Марғұлан атынд. Археология институтының Солтүстік Қазақстан кешенді археологиялық-этнографиялық экспедициясының барлау жасағы анықтады.

Зират даланың терең түкпірінде, Қамысақты өзенінің сол жағалауында орналасқан. Ескерткіш аумағы топырақ үймекпен және соған іргелес таяз шұңқырмен қоршалған. Қазіргі уақытта ол қосымша металл қоршаумен қоршалған. Жоспарда ұзын жағы солтүстік-батыстан оңтүстік-шығысқа бағдарланған тіктөртбұрыш пішінді. Зират өлшемі 50 × 77 м учаскені алып жатыр.

Зират аумағындағы қабірлердің көбі тіркелмеді. Олардың кейбіреуін шағын дөңестерден немесе соның жанында қазылған ойпаң жерлерден анықтауға болады. Үш нысан арабтың өрме жазуымен және кириллицамен жазылған құлпытастары бар металл қоршау түрінде белгіленді.

Әдебиет

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

7. ДАУКАРА ЗИРАТЫ-ІІ, КАЗАХСКОЕ КЛАДБИЩЕ

Этнографический период (XIX–XX вв.).

Памятник находится в 0,7 км к юго-западу от села Даукара. Выявлен в 2023 г. разведочным отрядом Северо-Казахстанской комплексной археолого-этнографической экспедиции Института археологии им. А.Х. Маргулана.

Кладбище расположено глубоко в степи, на левобережье р. Камысақты. Территория памятника окружена земляным валом и примыкающим к нему неглубоким рвом. В настоящее время дополнительно обнесена металлической оградой. Они в плане образуют прямоугольник, длинной стороной ориентированной с северо-запада на юго-восток. Кладбище занимает участок размерами 50 × 77 м.

На территории кладбища большинство захоронений не фиксируется. Некоторые из них можно установить по небольшим всхолмлениям или по вырытым рядом западинам. Три объекта отмечены металлической оградкой с надгробными кулпытасами с эпитафией выполненной арабской вязью и на кириллице.

Литература

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

8. ДӘУҚАРА ЗИРАТЫ-III, ҚАЗАҚ ЗИРАТЫ

Этнографиялық кезең (XIX–XX ғғ.).

Ескерткіш Дәуқара ауылынан оңтүстік-оңтүстік-батысқа қарай 1,5 км жерде орналасқан. Ескерткішті 2023 ж. Ә.Х. Марғұлан атынд. Археология институтының Солтүстік Қазақстан кешенді археологиялық-этнографиялық экспедициясының барлау жасағы анықтады.

Зират Қамысақты өзенінің сол жағалауында, даланың терең түкпірінде орналасқан. Солтүстігі мен шығысы орман алабына еніп жатқан зират аумағы биіктігі 0,6 топырақ үймекпен және шұңқырмен қоршалып жатыр. Жоспарда ол солтүстік-батыстан оңтүстік-шығысқа қарай созылып жатқан қисық тікбұрыш пішінді. Зират алаңында биіктігі 0,1 м-ге жететін көп қабір байқалады. Олардың біреуінің жанына өңделмеген тастан жасалған, биіктігі 0,4 м болатын қабіртас қойылған. Қазіргі жердің бетінде тағы бір кішкене құлпытас жатыр.

Әдебиет

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

8. ДАУКАРА ЗИРАТЫ-III, КАЗАХСКОЕ КЛАДБИЩЕ

Этнографический период (XIX–XX вв.).

Памятник находится в 1,5 км к юго-юго-западу от села Даукара. Выявлен в 2023 г. разведочным отрядом Северо-Казахстанской комплексной археолого-этнографической экспедиции Института археологии им. А.Х. Маргулана.

Кладбище расположено на левобережье р. Камысақты, в глубине степи. Территория кладбища, укрытая с севера и востока лесным массивом, окружена земляным валом высотой 0,6 м и рвом. В плане имеет неправильную прямоугольную форму, вытянутую с северо-запада на юго-восток. На площади кладбища прослеживаются многочисленные захоронения, достигающие высоту до 0,1 м. Возле одного из них установлено надгробие высотой 0,4 м, изготовленный из дикого камня. Еще один небольшой кулпытас лежал на современной дневной поверхности.

Литература

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

9. ЖАҚСЫМБЕТ КЕШЕНІ, ҚЫСТАУ-ЗИРАТ

Этнографиялық кезең (XIX–XX ғғ.).

Ескерткіш Дәуқара ауылынан солтүстік-батысқа қарай 5,4 км жерде орналасқан. Ескерткішті 2023 ж. Ө.Х. Марғұлан атынд. Археология институтының Солтүстік Қазақстан кешенді археологиялық-этнографиялық экспедициясының барлау жасағы анықтады.

Кешен Қамысақты өзенінің сол жағалауындағы суайрықта орналасқан Жақсымбет ауыл шатқалында орналасқан. Оның орнынан биіктігі 0,4 м-ден аспайтын топырақ үйректер сақталып қалған қираған құрылыс байқалды.

Қыстаудан солтүстік-батысқа қарай 329 м жерде қара жолдың жанында таспен қапталған отызға жуық қабір анықталды. Кейбір нысандарда құлпытас орнатылған. Олардың ішінде сұрғылт түсті ұсақ түйіршікті мәрмәрдан жасалған қабіртастардың бірі ерекшеленеді. Ол шеттері ойып салынған сызықпен жиектелген, бас жағы доғал тікбұрыш блок түрінде сипатталған. Ұштары жартылай шеңбер осындай тағы бір сызық монолитті екі бөлікке бөліп тұр. Шеңберлермен безендірілген жоғарғы жартысына арабтың өрме жазуымен жазу сызылған. Төменгі бөлігінде қазақ тілінде эпитафия жазылған.

Әдебиет

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

9. КОМПЛЕКС ЖАҚСЫМБЕТ, ҚЫСТАУ-КЛАДБИЩЕ

Этнографический период (XIX–XX вв.).

Памятник находится в 5,4 км к северо-западу от села Даукара. Выявлен в 2023 г. разведочным отрядом Северо-Казахстанской комплексной археолого-этнографической экспедиции Института археологии им. А.Х. Маргулана.

Комплекс устроен в урочище Жаксымбет ауыл, расположенном на водоразделе левобережья р. Камысақты. На его месте прослеживаются руинированные сооружения, от которых сохранились земляные валы высотой не более 0,4 м.

В 329 м северо-западнее от кыстау, за грунтовой дорогой обнаружено кладбище, состоящее из около 30 обложенных камнем захоронений. У некоторых из объектов установлены кулпытасы. Среди них выделяется одно из надгробий, изготовленное из мелкозернистого мрамора сероватого цвета. Представляет собой прямоугольный блок с округлым завершением, края которой обрамляет высеченная линия. Еще одна такая линия с двумя полукруглыми окончаниями делит монолит на две части. В верхней половине, украшенной окружностями, начертаны надписи арабской вязью. В нижней части на казахском языке нанесена эпитафия.

Литература

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

10. ҚАБАҚКӨЛ, МАУСЫМДЫҚ ТҰРАҚ

Этнографиялық кезең (XIX–XX ғғ.).

Ескерткіш Егіндіағаш ауылынан солтүстікке қарай 4,8 км жерде орналасқан. Ескерткішті 2023 ж. Ә.Х. Марғұлан атынд. Археология институтының Солтүстік Қазақстан кешенді археологиялық-этнографиялық экспедициясының барлау жасағы анықтады.

Ескерткіш Қамысақты өзенінің сол жағалауындағы даланың түкпірінде, Қабақкөл және Орынбай шағын көлдер жүйелері арасында табылды. Бұл учаскеде ретсіз орналасқан 35–40-қа жуық құрылыс тіркелді. Нысандар диаметрі 10–23 м, биіктігі 0,1 м болатын тұзу шеңбер түрінде болады. Беті жайпақ, аздап шымдалған.

Нысандардың бірінде солтүстік-оңтүстік бағыты бойынша өлшемі 0,5 × 1,65 м шурф салынған. Ол нысанның шетінен ортасына дейінгі бөлікті қамтып тұр. Топырақ қабаты оның бетінен 0,4 м тереңдікте кездеседі. Мәдени қабат байқалмайды. Жер бетінде жатқан материал табылған жоқ.

Әдебиет

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

10. КАБАККОЛЬ СЕЗОННОЕ СТОЙБИЩЕ

Этнографический период (XIX–XX вв.).

Памятник находится в 4,8 км к северу от села Егіндыағаш. Выявлен в 2023 г. разведочным отрядом Северо-Казахстанской комплексной археолого-этнографической экспедиции Института археологии им. А.Х. Марғұлана.

Обнаружен глубоко в степи на левобережье р. Камысақты, между системами небольших озер Кабакколь и Орынбай. На данном участке зафиксировано около 35–40 сооружений, размещенных хаотично. Объекты имеют форму правильного круга диаметром от 10 до 23 м, высота 0.1 м. Поверхность уплотненная, слабо задернованная.

На одном из объектов по направлению север-юг заложен шурф размером 0,5 × 1,65 м. Он охватывал участок от края объекта до его центра. Материковый слой обнаружен на глубине 0,4 м от его поверхности. Культурный слой не наблюдается. Подъемный материал отсутствует.

Литература

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

11. КРОМБАЙҚАРАҒАШ, МАУСЫМДЫҚ ТҰРАҚ

Этнографиялық кезең (XIX–XX ғғ.).

Ескерткіш Егіндіағаш ауылынан батысқа қарай 5,6 км жерде орналасқан. Ескерткішті 2023 ж. Ә.Х. Марғұлан атынд. Археология институтының Солтүстік Қазақстан кешенді археологиялық-этнографиялық экспедициясының барлау жасағы анықтады.

Маусымдық тұрақ Қамысақты және Сарыөзек өзенаралығының суайрығында, Кромбайқарағаш тоғайының маңында табылды. Ескерткіш аумағында биіктігі 0,3–0,4 м болатын шағын дөңестер түріндегі құрылым қалдықтары анықталды. Барлығы 17 нысан белгіленді.

Әдебиет

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

11. КРОМБАЙКАРАГАШ, СЕЗОННОЕ СТОЙБИЩЕ

Этнографический период (XIX–XX вв.).

Памятник расположен в 5,6 км к западу от села Егіндыағаш. Выявлен в 2023 г. разведочным отрядом Северо-Казахстанской комплексной археолого-этнографической экспедиции Института археологии им. А.Х. Маргулана.

Сезонное стойбище обнаружено на водоразделе междуречья Камысақты и Сарыөзек, вблизи урочища Кромбайкарагаш. На территории памятника выявлены остатки строений в виде небольших всхолмлений высотой 0,3–0,4 м. Всего отмечено 17 объектов.

Литература

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

12. ҚҰМДЫКӨЛ, МЕКЕН (ТАБЫЛУ ОРНЫ)

Этнография (XVIII–XIX–XX ғ. басы).

Ескерткіш Сырымбет ауылынан оңтүстікке қарай 2,5 км, «Айғаным қонысы» туристік орталығынан солтүстік-батысқа қарай 0,6 км жерде орналасқан. Ескерткішті 2023 ж. Ә.Х. Марғұлан атынд. Археология институтының Солтүстік Қазақстан кешенді археологиялық-этнографиялық экспедициясының барлау жасағы анықтады.

Этнографиялық кезеңнің мәдени қалдықтар (керамика, тас құралдар) мекені (анықталған орны) Құмдықөл көлінің бірінші жайылма террасасында, көлдің оңтүстік-шығыс бөлігінде орналасқан. Мәдени қалдықтары бар террасаны Сырымбет ауылына апаратын асфальтталған жол кесіп өтеді.

Жағалау алаңында шарықта жасалған сырлы керамиканың фрагменттері, граниттен жасалған диірмен тастарының сынықтары, көптеген сүйек қалдықтары, ойпаң жерлер (жартылай жеркепе қалдықтары?) табылды. Табылу орны этнографиялық кезеңнің жайлауы болуы мүмкін.

Әдебиет

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

12. КУМДЫКОЛЬ, МЕСТОНАХОЖДЕНИЕ

Этнография (XVIII–XIX – начало XX в.).

Памятник находится в 2,5 км к югу от села Сырымбет, 0,6 км к северо-западу от туристического центра «Усадьба Айғаным». Выявлен в 2023 г. разведочным отрядом Северо-Казакстанской комплексной археолого-этнографической экспедиции Института археологии им. А.Х. Маргулана.

Местонахождение культурных остатков (керамики, каменных орудий) этнографического периода расположено на первой надпойменной террасе юго-восточного берега оз. Кумдыколь. Террасу с культурными остатками пересекает асфальтированная дорога, ведущая в село Сырымбет.

На береговой площадке обнаружены фрагменты станковой поливной керамики, обломок жернова из гранита, множественные костные остатки, западины (жилищные?). Возможно, местонахождение является пространством, на котором находились летовки этнографического периода.

Литература

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

13. МӘМБЕТ, ҚОНЫС

Этнографиялық кезең (XIX–XX ғғ.).

Ескерткіш Сырымбет ауылынан солтүстік-шығысқа қарай 6 км жерде орналасқан. Ескерткішті 2023 ж. Ә.Х. Марғұлан атынд. Археология институтының Солтүстік Қазақстан кешенді археологиялық-этнографиялық экспедициясының барлау жасағы анықтады.

Қоныс Сарыөзек өзенінің оң жағалауында, Мәмбет көлінен оңтүстік-шығысқа қарай 1,7 км жерде орналасқан. Шағын қайыңды орманның жанында диаметрі 10 м-ге дейін, тереңдігі 0,7 м болатын шұңғыма тәрізді ойыс түрінде шамамен он нысан табылды. Ойпаң жерлер батыстан шығысқа қарай екі тізбек болып созылып жатыр. Ескерткіш аумағы шығыстан жырылған егістікпен шектелген.

Ойыстардың біріне өлшемі 0,4 × 1,0 м шурф салынған. Қазба жұмыстары 0,2 м тереңдікке дейін жүргізілді. Мәдени қабат пен жалпы материал анықталды.

Әдебиет

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

13. МАМБЕТ, ПОСЕЛЕНИЕ

Этнографический период (XIX–XX вв.).

Памятник находится в 6 км к северо-востоку от села Сырымбет. Выявлен в 2023 г. разведочным отрядом Северо-Казахстанской комплексной археолого-этнографической экспедиции Института археологии им. А.Х. Маргулана.

Поселение расположен на правом берегу р. Сарыөзек, в 1,7 км к юго-востоку от небольшого озера Мамбет. У небольшой березовой колки обнаружены около десяти объектов в виде воронкообразных углублений диаметром до 10 м, глубиной 0,7 м. Западины вытянуты двумя цепочками с запада на восток. Территория памятника с востока ограничена распахиваемым полем.

В одном из углублений заложен шурф размером 0,4 × 1,0 м. Раскоп произведен до глубины 0,2 м. Выявлены культурный слой и подъемный материал.

Литература

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

14. ОРЫНБАЙ, ҚЫСТАУ

Этнографиялық кезең (XIX–XX ғғ.).

Ескерткіш Дәуқара ауылынан батысқа қарай 5,3 км, Егіндіағаш ауылынан солтүстікке қарай 4,3 км жерде орналасқан. Ескерткішті 2023 ж. Ә.Х. Марғұлан атынд. Археология институтының Солтүстік Қазақстан кешенді археологиялық-этнографиялық экспедициясының барлау жасағы анықтады.

Нысан Орынбай деген кішкене көлдің маңында табылған қыстау түрінде сипатталды. Қыстау аттас Орынбай тоғайында жеті жартылай жер үй типтес болуы мүмкін құрылымдардың қалдықтары байқалды. Нысандардың 0,3–0,4 м биіктігі сақталып қалған. Құрылым бұталардың шығыс жиегін бойлай созылып жатыр, жанынан дала жолы өтеді.

Әдебиет

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

14. ОРЫНБАЙ, ЗИМОВКА

Этнографический период (XIX–XX вв.).

Памятник находится в 5,3 км к западу от села Даукара, в 4,3 км к северу от села Егіндыағаш. Выявлен в 2023 г. разведочным отрядом Северо-Казакстанской комплексной археолого-этнографической экспедиции Института археологии им. А.Х. Маргулана.

Объект представлен зимовкой, обнаруженной у маленького оз. Орынбай. У одноименного урочища Орынбай наблюдаются остатки строений предположительно полуземляночного типа в количестве семи штук. Объекты сохранились на высоту от 0,3 до 0,4 м. Строения вытянуты вдоль восточной опушки подлеска, рядом проходит полевая дорога.

Литература

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

15. СЕГИЗЕКАТА, ҚЫСТАУ-ҚАЗАҚ ЗИРАТЫ

Этнографиялық кезең (XIX–XX ғғ.).

Ескерткіш Дәуқара ауылынан оңтүстік-шығысқа қарай 2 км жердегі ормандар арасында орналасқан. Ескерткішті 2023 ж. Ә.Х. Марғұлан атынд. Археология институтының Солтүстік Қазақстан кешенді археологиялық-этнографиялық экспедициясының барлау жасағы анықтады.

Биіктігі 0,5 м-ге дейінгі топырақ үймекпен және шұңқырмен қоршалған зират Қамысақты өзенінің сол жағалауында орналасқан. Ескерткіш аумағында екі қабіртас және бір ескерткіш белгі визуалды түрде бақыланады. Қабірлердің өзі көзге байқалмайды. Биіктігі 0,4 м-ге дейінгі топырақ үймектері сақталған бес нысанның қалдықтары байқалады.

Әдебиет

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

15. СЕГИЗЕКАТА, ЗИМОВКА-КАЗАХСКОЕ КЛАДБИЩЕ

Этнографический период (XIX–XX вв.).

Памятник находится между лесными колками в 2 км к юго-востоку от села Даукара. Выявлен в 2023 г. разведочным отрядом Северо-Казахстанской комплексной археолого-этнографической экспедиции Института археологии им. А.Х. Маргулана.

Кладбище, окруженное земляным валом высотой до 0,5 м и ровом, расположено на левобережье р. Камысақты. На территории памятника визуально просматриваются два каменных надгробия и один памятный знак. Непосредственно сами захоронения не прослеживаются. Наблюдаются остатки от пяти объектов, от которых сохранились земляные валы высотой до 0,4 м.

Литература

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

16. СЫРЫМБЕТ, ОБА

Ерте темір дәуірі.

Ескерткіш Сырымбет ауылының элеваторынан шығысқа қарай 500 м жерде, егіс алқабының ортасында орналасқан. Нысанның солтүстігінде 90 м. далалық жол өтеді. Ескерткішті 2023 ж. Ә.Х. Марғұлан атынд. Археология институтының Солтүстік Қазақстан кешенді археологиялық-этнографиялық экспедициясының барлау жасағы анықтады.

Оба екі деңгейлі: бірінші деңгейдің биіктігі 2 м, екіншісі 1,2 м. Обаның жалпы биіктігі 3,2 м, диаметрі 55,5 м. Үйінді топырақ, жақсы шымдалған. Жайпақ төбесінде триангуляциялық белгі орнатылған. Оңтүстіктегі жоғарғы бөлігінде ойыс бар – ол тонау мақсатында қазылған болуы мүмкін.

Әдебиет.

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

16. СЫРЫМБЕТ, КУРГАН

Ранний железный век.

Памятник находится в 500 м к востоку от элеватора села Сырымбет посреди пахотного поля. В 90 м к северу от объекта проходит полевая дорога. Выявлен в 2023 г. разведочным отрядом Северо-Казакстанской комплексной археолого-этнографической экспедиции Института археологии им. А.Х. Маргулана.

Курган двухъярусный: первый ярус высотой 2 м, второй – 1,2 м. Общая высота кургана 3,2 м, диаметр 55,5 м. Насыпь земляная, хорошо задернована. На уплощенной вершине установлен триангуляционный знак. В верхней части с юга наблюдается углубление – предположительно от грабительских вкопов.

Литература

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

17. СЫРЫМБЕТ, ТАБЫЛУ ОРНЫ

Қола дәуірі, орта ғасыр, этнографиялық кезең (XIX–XX ғғ.).

Табылу орны Сырымбет ауылының шетінен оңтүстік-батысқа қарай 200 м жерде, Құмдыкөл көлінің солтүстік-шығысындағы екінші және үшінші жайылма террасаларында орналасқан. Ескерткішті 2023 ж. Ө.Х. Марғұлан атынд. Археология институтының Солтүстік Қазақстан кешенді археологиялық-этнографиялық экспедициясының барлау жасағы анықтады.

Тұрақта, атап айтқанда екінші жайылма үстіндегі террасада көптеген остеологиялық материалдар, сондай-ақ соңғы қола дәуіріндегі керамика сынықтары табылды, Сырымбет ауылына жақын жердегі үшінші террасада ортағасырлық шарықта жасалған керамиканың фрагменттері анықталды.

Мәдени қалдықтардан басқа, қола дәуіріндегі керамиканың орналасқан жерінде жартылай жеркепенің қалдықтары болуы мүмкін көптеген ойпаң жерлер мен дөңгелек және сопақ пішінді ойыстар анықталды.

Әдебиет

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

17. СЫРЫМБЕТ, МЕСТОНАХОЖДЕНИЕ

Эпоха бронзы, Средневековье, этнографический период (XIX–XX вв.).

Местонахождение расположено в 200 м к юго-западу от окраины поселка Сырымбет, на второй и третьей надпойменной террасах к северо-востоку от оз. Кумдыколь. Выявлен в 2023 г. разведочным отрядом Северо-Казахстанской комплексной археолого-этнографической экспедиции Института археологии им. А.Х. Маргулана.

На местонахождении, а именно на второй надпойменной террасе обнаружены многочисленный остеологический материал, а также фрагменты керамики позднего бронзового века. На третьей террасе, находящейся ближе к поселку Сырымбет локализованы фрагменты станковой средневековой керамики.

Помимо культурных остатков, в месте локализации керамики эпохи бронзы фиксируются множественные западины и углубления круглых и овальных форм, которые могут быть остатками жилищных котлованов.

Литература

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

18. СЫРЫМБЕТ, ЖЫЛУТЕХНИКАЛЫҚ ҚҰРЫЛЫСТЫҢ ҚАЛДЫҚТАРЫ

Қола дәуірі.

Жылутехникалық құрылыстың қалдықтары Шолақ-өзек ауылынан оңтүстік-шығысқа қарай 4,7 км, Сарыбұлақ ауылынан солтүстік-шығысқа қарай 7,3 км жерде орналасқан. Ескерткішті 2023 ж. Ә.Х. Марғұлан атынд. Археология институтының Солтүстік Қазақстан кешенді археологиялық-этнографиялық экспедициясының барлау жасағы анықтады.

Геоархеологиялық және археометаллургиялық проблематиканы зерттеу аясында Айыртау ауданында, негізінен Сырымбет кен алаңы орналасқан аймақта археологиялық нысандарды іздеу жүргізілді. Сырымбет ықшамауданындағы касситериттің үгілу қыртысындағы шашыранды кен түрінде шоғырлануына байланысты ежелгі қазындыларды іздеу қиын болатындығын ескере отырып, кеңес кезеңіндегі кен орындары мен қазіргі карьерлерге жақын жерде геоархеология ескерткіштерін анықтау мақсатында тексерілді.

Зерттеу барысында қазір жұмыс істеп тұрған Сырымбет кен орны ауданында, карьердің жиегінен батысқа қарай 200 м және Сарыбұлақ-Шолақөзек өндірістік грейдерінен оңтүстік-шығысқа қарай 80 м жерде орналасқан бұта мен қайың қаулап өсіп кеткен шағын карст көлінің батыс беткейінен жылутехникалық құрылыстың қалдықтары табылды. Жылутехникалық құрылыс өлшемдері орташа құмтас плиталармен қаланып, топыраққа көміп қойған

қиық күмбез түрінде болды. Күмбездің ішкі бөлігінің әр жерінде күмбез қабырғасынан түскен құм мен тастар жатыр, тіркелген тереңдігі шамамен 1,0–1,5 м. Тас қалау үшін құмайт балшық пайдаланған, онымен күмбездің ішкі жағын да сылаған. Тас қаламаның ені 0,3–0,4 м-ге дейін жетеді. Күмбездің жоғарғы жағында диаметрі 1,5 м ойық бар. Күмбездің ішкі бөлігі қазылмады, сол себепті құрылыстың тереңдігі мен төменгі диаметрін анықтау мүмкін болмады. Күмбездің төменгі бөлігінің болжамды диаметрі 2,5–2,7 м-ге жетуі мүмкін. Күмбездің бетіндегі тастар, батпақ, сондай-ақ құрылысқа жақын жердегі топырақ жоғары термиялық әсерге ұшыраған, қатты қыздыру іздері мен күйдірілген топырақ анық байқалады.

Аталған нысан металлургиялық қайта өңделген құрылыс болуы мүмкін, алайда ескерткіш тұрған уческенің қатты шымдалып кетуі себепті балқытуға немесе кенді басқаша өңдеуге дәлел болатын басқа қалдықтарды анықтау мүмкін болмады. Құрылысты тұрмыстық материалдарды термиялық өңдеу үшін және басқа да шаруашылық мақсаттар үшін пайдаланған болуы мүмкін екенін жоққа шығаруға болмайды. Құрылыстың нақты техникалық міндеті алдағы далалық маусымдардағы жете барлау барысында айқындалатын болады.

Әдебиет

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

18. СЫРЫМБЕТ, ОСТАТКИ ТЕПЛОТЕХНИЧЕСКОГО СООРУЖЕНИЯ

Эпоха бронзы.

Остатки теплотехнического сооружения находятся в 4,7 км к юго-востоку от села Шолакозек, в 7,3 км к северо-востоку от села Сарыбулак. Выявлены в 2023 г. разведочным отрядом Северо-Казахстанской комплексной археолого-этнографической экспедиции Института археологии им. А.Х. Маргулана.

В контексте изучения геоархеологической и археометаллургической проблематики был проведен поиск археологических объектов в Айыртауском районе, преимущественно в зоне локализации Сырымбетского рудного поля. Учитывая сложность в поиске древних выработок, что во многом связано с тем фактом, что касситерит в Сырымбетском микрорайоне сосредоточен в виде россыпей в коре выветривания было предпринято обследование с целью выявления памятников геоархеологии вблизи рудников советского периода и современных карьеров.

В ходе исследования в районе действующего современного рудника Сырымбет, расположенного в 200 м к западу от края карьера и в 80 м к юго-востоку от производственного грейдера Сарыбулак – Шолакозек, на западном склоне небольшого карстового озера, сильно поросшего кустарником и берёзой, обнаружены остатки теплотехнического сооружения.

Теплотехническое сооружение представляет собой усеченный купол, выложенный из плит песчаника средних размеров и утопленный в грунт. Внутренняя часть купола частично засыпана песком и камнями стенок купола, фиксируемая глубина достигает около 1,0–1,5 м. В качестве связки для каменной кладки использована супесчаная глина, которой также обмазана внутренняя часть купола. Ширина каменной кладки достигает 0,3–0,4 м. Отверстие в верхней части купола диаметром 1,5 м. Внутренняя часть купола нами не подвергалась раскопу, в связи с чем глубину сооружения и нижний диаметр нам установить не удалось. Предположительный диаметр нижней части купола может достигать 2,5–2,7 м. Поверхность купола – камни, глина, а также грунт, прилегающий к сооружению, подвергнуты высокому термическому воздействию, чётко прослеживаются интенсивный обжиг и прокаленная почва.

Названный объект, возможно, является сооружением, относящимся к металлургическому переделу, но сильная

задернованность участка к прилегающему памятнику не позволила выявить иные остатки, свидетельствующие о плавке, либо иной обработке руд. Не стоит исключать, что сооружение могло использоваться для термической обработки бытовых материалов и в целом, для иных хозяйственных целей. Конкретное техническое назначение сооружения будет определено в ходе глубинной разведки в предстоящие полевые сезоны.

Литература

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

19. СЫРЫМБЕТ (АЙҒАНЫМ), ҚОНЫСЫ

Этнографиялық кезең (XIX ғ.).

Қоныс Сырымбет ауылынан оңтүстікке қарай 3 км жерде орналасқан. Ескерткішті 2023 ж. Ә.Х. Марғұлан атынд. Археология институтының Солтүстік Қазақстан кешенді археологиялық-этнографиялық экспедициясының барлау жасағы анықтады.

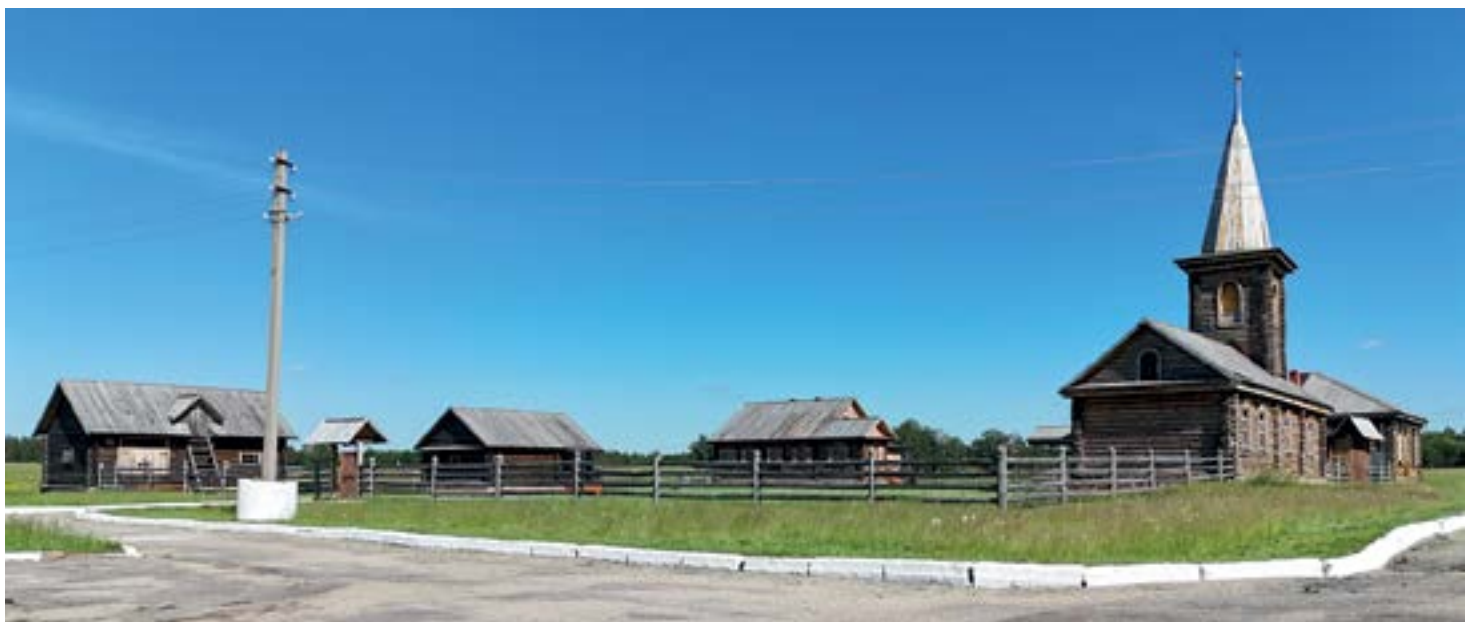
Айғаным қонысы (Уәлихановтардың рулық иелігі) деп те аталатын ескерткіш Құмдықөл көлінің оңтүстік-шығысындағы суайрықта орналасқан. Қазіргі уақытта ол музей-қоныс ретінде қызмет жасайды. Барлық құрылым XX ғ. 1980 жылдардағы іргелі зерттеулер барысында алынған деректер негізінде Тәуелсіздік кезеңінде

тұрғызылған. Бұған дейін Сырымбет ауылындағы Уәлихановтар қонысында археологиялық жұмыстарды «Қазпроектреставрация» жобалау-конструкторлық институты жүргізген болатын.

Әдебиет

1. Мирзабаев А.С., Сагинғалиев К.К. Археологические работы на усадьбе Валихановых в селе Сырымбет // Архив Института археологии им. А.Х. Маргулана. Ф. 11, Оп. 2, Дело 2222, 78 л.

2. Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

19. СЫРЫМБЕТ (АЙГАНЫМ), УСАДЬБА

Этнографический период (XIX в.).

Усадьба находится в 3 км к югу от села Сырымбет. Обследована в 2023 г. разведочным отрядом Северо-Казахстанской комплексной археолого-этнографической экспедиции Института археологии им. А.Х. Маргулана.

Памятник, известный также как усадьба Айганым (родовое поместье Уалихановых), расположен на водоразделе к юго-востоку от оз. Кумдыколь. В настоящее время он функционирует как музей-усадьба. Все строения воздвигнуты в период Независимости, на основе данных полученных в ходе фундаментальных исследований в

1980-е гг. XX в. Ранее археологические работы на усадьбе Уалихановых в селе Сырымбет проводил проектно-конструкторский институт «Казпроектреставрация».

Литература

1. Мирзабаев А.С., Сагингалиев К.К. Археологические работы на усадьбе Валихановых в селе Сырымбет // Архив Института археологии им. А.Х. Маргулана. Ф. 11, оп. 2, дело 2222. 78 л.

2. Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

20. ШОҚҚАРАҒАЙ, ҚЫСТАУ

Этнографиялық кезең (XIX–XX ғғ.).

Ескерткіш Шоққарағай ауылынан оңтүстікке қарай 2,5 км, Елецкое ауылынан шығысқа қарай 8,4 км жерде орналасқан. Ескерткішті 2023 ж. Ә.Х. Марғұлан атынд. Археология институтының Солтүстік Қазақстан кешенді археологиялық-этнографиялық экспедициясының барлау жасағы анықтады.

Сырымбет орман шатқалының солтүстігіндегі орманның ортасында тоғыз құрылыстың қалдықтары табылды. Болжам бойынша олар жартылай жер үй типті нысандарға жатады. Сақталған биіктігі 0,3–0,4 м. Нысандар тығыз шымдалған. Олардың бірінде өлшемі 2,5 × 3,5 см болатын қоңыр түсті керамика фрагменті табылды.

Қазіргі уақытта ескерткіштің аумағын шабындық ретінде пайдаланады.

Әдебиет

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

20. ШОККАРАГАЙ, ЗИМОВКА

Этнографический период (XIX–XX вв.).

Памятник находится в 2,5 км к югу от села Шоккарагай, в 8,4 км к востоку от села Елецкое. Выявлен в 2023 г. разведочным отрядом Северо-Казакстанской комплексной археолого-этнографической экспедиции Института археологии им. А.Х. Маргулана.

Посреди леса к северу от урочища Сырымбетский Бор обнаружены остатки девяти сооружений. Предположительно они относятся к объектам полужемляночного типа. Их сохранившаяся высота от 0,3 до 0,4 м. Объекты густо задернованы. На одном из них найден фрагмент керамики коричневого цвета размером 2,5 × 3,5 см.

В настоящее время территория памятника используется как сенокосные угодья.

Литература

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

21. ШОҚҚАРАҒАЙ, ОБА

Ерте қола дәуірі.

Оба Шоққарағай ауылынан шығыс-солтүстік-шығысқа қарай 1,5 км және Шоққарағай – Сарыбұлақ рейдер жолынан оңтүстікке қарай 280 м жерде орналасқан. Ескерткішті 2023 ж. Ә.Х. Марғұлан атынд. Археология институтының Солтүстік Қазақстан кешенді археологиялық-этнографиялық экспедициясының барлау жасағы анықтады.

Жалғыз оба Сарыөзек және Қамысақты өзенаралығының суайрығында, Құмдықөл көлінен шығысқа қарай 7,6 км жерде орналасқан. Обаның үйіндісі топырақ, төбесі жайпақ. Диаметрі 40 м, биіктігі 1,0 м. Обаның бетінде төрт ойпаң жер байқалады, олар нысанның бетін деформациялаған тонаушылар қазған ойықтардан және суырлардан қалған болуы мүмкін.

Обаның конструктивті ерекшеліктері нысанның өте ескі екенін көрсетеді және шамамен ерте қола дәуіріне тән деп мерзімделеді. Құрылыстың конструктивті ерекшеліктері синташта мәдениеті обаларының параметрлеріне жақын.

Әдебиет

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

21. ШОҚҚАРАҒАЙ, КУРГАН

Эпоха ранней бронзы.

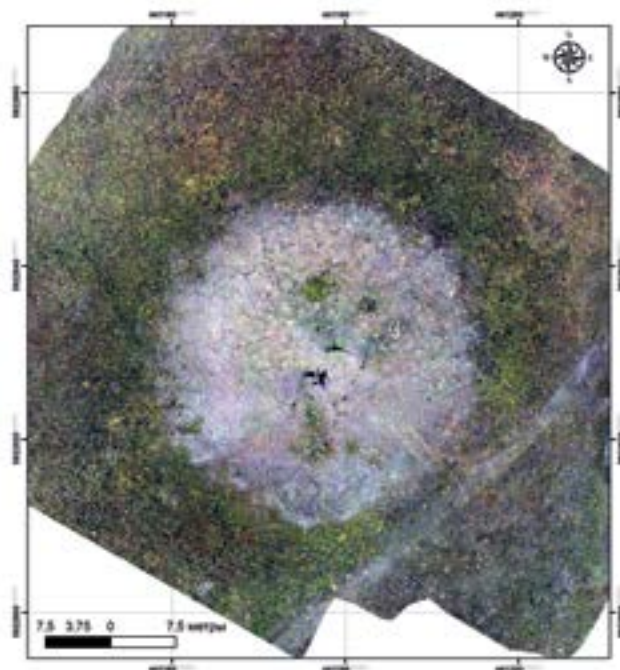
Курган находится в 1,5 км к востоку-северо-востоку от села Шоққарағай и в 280 м югу от рейдерной дороги Шоққарағай – Сарыбұлақ. Выявлен в 2023 г. разведочным отрядом Северо-Казахстанской комплексной археолого-этнографической экспедиции Института археологии им. А.Х. Маргулана.

Одиночный курган расположен на водоразделе междуречья Сарыөзек и Камысақты, в 7,6 км восточнее оз. Кумдыколь. Насыпь кургана земляная, с уплотненной вершиной. Его диаметр 40 м, высота – 1,0 м. На поверхности кургана наблюдаются четыре западины, скорее всего, от грабительских лазов и множество сурчин, деформирующие верхнюю площадку объекта.

Конструктивные особенности кургана указывают на ранний характер объекта и предположительно датируется периодом ранней бронзы. Конструктивные особенности сооружения близки к параметрам курганов синташтинской культуры.

Литература

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

22. ШОҚҚАРАҒАЙ, ҚОРЫМ – ҚАЗАҚ ЗИРАТЫ

Ерте темір дәуірі, этнографиялық кезең (XIX ғ. соңы – XX ғ. ортасы).

Ескерткіш Шоққарағай ауылынан оңтүстік-шығысқа қарай 1,2 км жерде орналасқан. Ескерткішті 2023 ж. Ә.Х. Марғұлан атынд. Археология институтының Солтүстік Қазақстан кешенді археологиялық-этнографиялық экспедициясының барлау жасағы анықтады.

Қорым шағын көлдің солтүстік-шығысына қарай және қазақ зиратының батысына қарай табылды, іргелес шұңқыры бар топырақ үймекпен қоршалған. Сопақ және дөңгелек пішінді үйіндісі бар 17 қабірден тұрады. Топырақ және тас-топырақ обалар. Жайпақ төбесінің ортасында ойпаң жері бар ең үлкен обаның диаметрі 18 м-ге жетеді. Биіктігі 0,2-ден 1,1 м-ге дейін өзгереді. Кейбір обалардың түбі шұңқырлармен қоршалған.

Құлпытастардағы жазуларға сүйене отырып, қоршалған аумақтың ішінде орналасқан қабірлерді шамамен XIX ғ. соңы – XX ғ. ортасына жатқызуға болады.

Әдебиет

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

22. ШОККАРАГАЙ, МОГИЛЬНИК – КАЗАХСКОЕ КЛАДБИЩЕ

Ранний железный век, этнографический период (конец XIX – середина XX вв.).

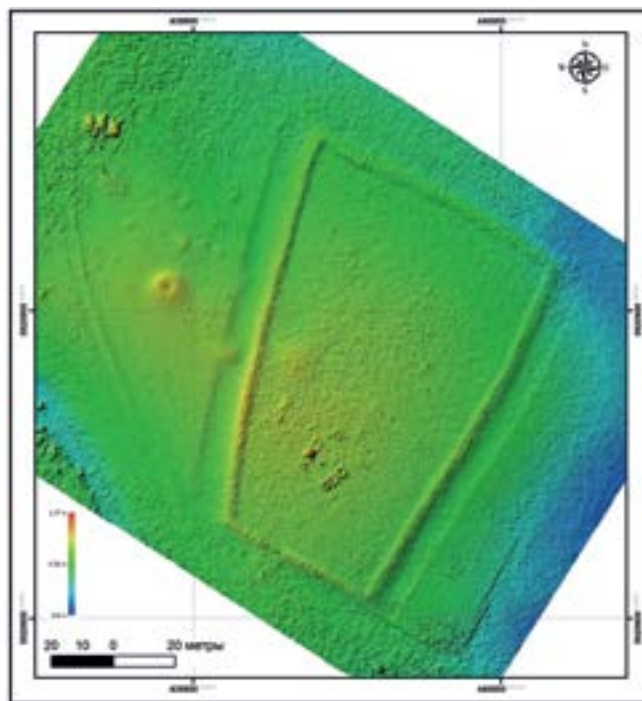
Памятник находится в 1,2 км к юго-востоку от села Шоккарагай. Выявлен в 2023 г. разведочным отрядом Северо-Казахстанской комплексной археолого-этнографической экспедиции Института археологии им. А.Х. Маргулана.

Моги́льник обнаружен севернее небольшого озера и западнее казахского кладбища, окруженного земляным валом с примыкающим рвом. Состоит из 17 захоронений с насыпями овальной и круглой форм. Курганы земляные и каменно-земляные. Диаметр самого большого кургана, имеющего уплощенную вершину с западиной по центру, достигает 18 м. Высота варьирует от 0,2 до 1,1 м. Некоторые курганы по основанию окружены рвами.

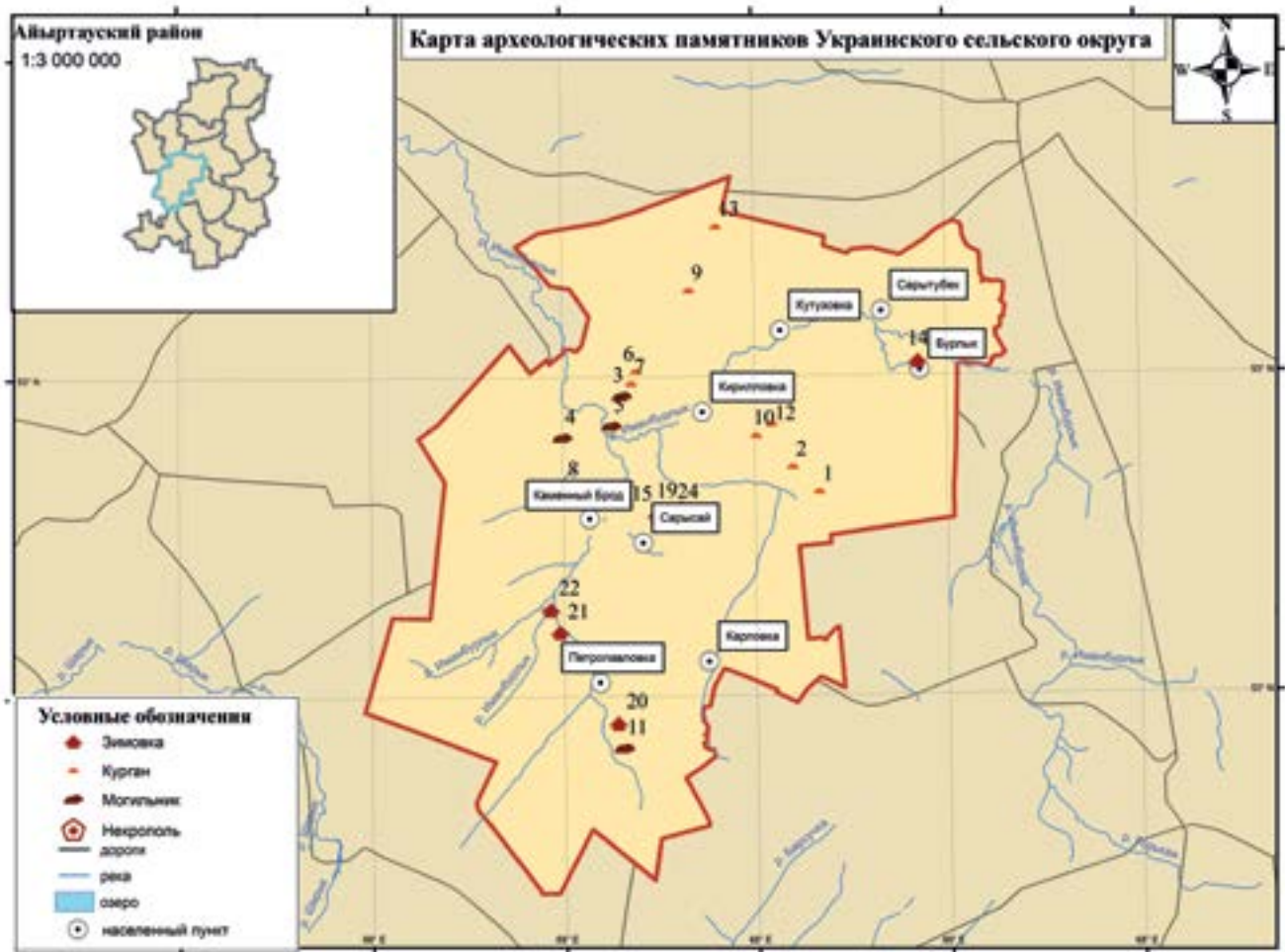
Захоронения, расположенные внутри огороженной территории, судя по эпитафиям на курганах, ориентировочно датируются концом XIX – серединой XX в.

Литература

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

УКРАИНА АУЫЛДЫҚ ОКРУГІ
УКРАИНСКИЙ СЕЛЬСКИЙ ОКРУГ

Украина ауылдық округі Айыртау ауданының батыс бөлігінде орналасқан. Оңтүстік-батысында және батысында Ғабит Мүсірепов ауданымен, солтүстік-батысында Қазан ауылдық округімен, солтүстігінде Қаратал және Володар ауылдық округтерімен, шығысында және оңтүстік-шығысында Арықбалық ауылдық округімен, оңтүстігінде Константинов және Гусаков ауылдық округтерімен шектеседі.

Украина ауылдық округінің құрамына сегіз елді мекен кіреді: Кирилловка, Бұрлық, Каменный Брод, Карловка, Кутузовка, Петропавловка, Сарысай және Сарытүбек ауылдары. Әкімшілік орталығы – Кирилловка ауылы.

Украинский сельский округ расположен в западной части Айыртауского района. На юго-западе и западе он граничит с районом имени Габита Мусрепова, на северо-западе – с Казанским сельским округом, на севере – с Каратальским и Володарским сельскими округами, на востоке и юго-востоке – с Арыкбалыкским сельским округом, а на юге – с Константиновским и Гусаковским сельскими округами.

В состав Украинского сельского округа входят восемь населённых пунктов: сёла Кирилловка, Бурлык, Каменный Брод, Карловка, Кутузовка, Петропавловка, Сарысай и Сарытубек. Административный центр – село Кирилловка.

1. АҚҚАНБҰРЛЫҚ, ҚЫСТАУ

Этнографиялық кезең (XIX–XX ғғ.).

Ескерткіш Петропавловка ауылынан солтүстік-солтүстік-батысқа қарай 3,3 км жерде орналасқан. Ескерткішті 2023 ж. Ө.Х. Марғұлан атынд. Археология институтының Солтүстік Қазақстан кешенді археологиялық-этнографиялық экспедициясының барлау жасағы анықтады.

Қыстау Қараменді өзенаралығы мен Каменный Брод сайының суайрығына тұрғызылған үш топырақ құрылыстан тұрады. Нысандар Қараменді өзенінің сол жағалауындағы биік террасаны алып жатыр және жоспарда солтүстік-батыстан оңтүстік-шығысқа қарай созылған тізбекті құрайды. Жоспарда тікбұрыш пішінге ұқсас. Қыстау жақсы сақталған. Көші-қон ыдыстарының сынықтарынан тұратын жер бетінде жатқан материалдар жиналды. Ескерткіштің батыс жағында дала жолы бар.

Нысандардың пішіні мен өлшемдері.

1-құрылыс. Жоспарда тікбұрыш-дөңгелек пішінге ұқсас. Өлшемдері 4 × 6 м. Биіктігі 0,2 м.

2-құрылыс. Жоспарда тікбұрыш-дөңгелек пішінге ұқсас. Өлшемдері 6 × 8 м. Биіктігі 0,2 м.

3-құрылыс. Жоспарда тікбұрыш-дөңгелек пішінге ұқсас. Өлшемдері 4 × 7 м. Биіктігі 0,3 м.

Әдебиет

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

1. АКАНБҰРЛЫҚ, ЗИМОВКА

Этнографический период (XIX–XX вв.).

Памятник находится в 3,3 км к северо-северо-западу от села Петропавловка. Выявлен в 2023 г. разведочным отрядом Северо-Казахстанской комплексной археолого-этнографической экспедиции Института археологии им. А.Х. Маргулана.

Зимовка состоит из трех земляных сооружений, возведенных на водоразделе междуречья Караменды и лога Каменный Брод. Объекты занимают высокую надпойменную террасу левобережья р. Караменды и в плане образуют цепочку, вытянутую с северо-запада на юго-восток. В плане имеют подпрямоугольную форму. Сохранность зимовки хорошая. Были обнаружены подъемные материалы, которые входят в фрагменты переселенческой посуды. С западной стороны от памятника протекает полевая дорога.

Форма и размеры объектов:

- строение 1. В плане имеет подпрямоугольно-округлую форму. Размеры 4 × 6 м. Высота 0,2 м;
- строение 2. В плане имеет подпрямоугольно-округлую форму. Размеры 6 × 8 м. Высота 0,2 м;
- строение 3. В плане имеет подпрямоугольно-округлую форму. Размеры 4 × 7 м. Высота 0,3 м.

Литература

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

2. АҚҚАНБҰРЛЫҚ-2, ҚЫСТАУ

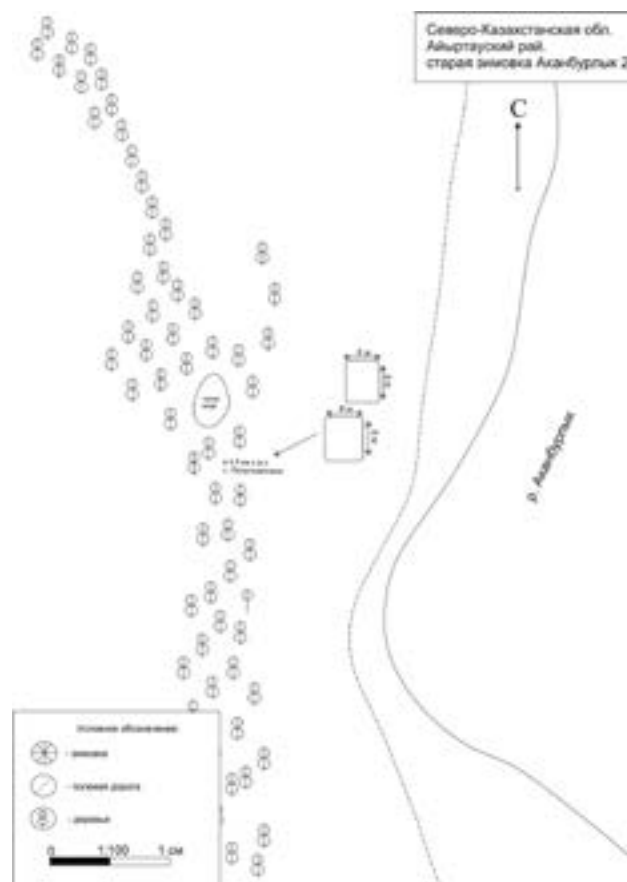
Этнографиялық кезең (XIX–XX ғғ.).

Ескерткіш Петропавловка ауылынан солтүстік-солтүстік-батысқа қарай 4,2 км жерде орналасқан. Ескерткішті 2023 ж. Ә.Х. Марғұлан атынд. Археология институтының Солтүстік Қазақстан кешенді археологиялық-этнографиялық экспедициясының барлау жасағы анықтады.

Қыстау Қараменді өзенінің сол жағалауында, Жолтомарсай және Каменный Брод сайларының тоғысқан жерінен оңтүстік-батысқа қарай 0,6 км жерде орналасқан. Екі топырақ құрылыстан тұрады. Жоспарда өлшемдері 6 × 6 м болатын шаршы пішінге ұқсас. Екі құрылыстың қазіргі биіктігі 0,2 м. Қыстау жақсы сақталған. Жер бетінде жатқан материалдар табылған жоқ. Қаулап өскен биік өсімдіктер себепті ескерткіштің нақты планиграфиясын жасау мүмкін емес. Ескерткіштің батыс жағында 20 м жерде дала жолы бар.

Әдебиет

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

2. АКАНБУРЛЫК-2, ЗИМОВКА

Этнографический период (XIX–XX вв.).

Памятник находится в 4,2 км к северо-северо-западу от села Петропавловка. Выявлен в 2023 г. разведочным отрядом Северо-Казахстанской комплексной археолого-этнографической экспедиции Института археологии им. А.Х. Марғұлана.

Зимовка расположена на левобережье р. Караменды, в 0,6 км к юго-западу от места слияния логов Жолтомарсай и Каменный Брод. Состоит из двух земляных сооружений. В плане имеют подквадратную форму размерами 6 × 6 м. Современная высота обеих построек 0,2 м. Сохранность зимовки хорошая. Подъемные материалы отсутствуют. Точную планиграфию памятника установить из-за высокой и плотной растительности не представляется возможным. С западной стороны памятника, на расстоянии 20 м пролегает полевая дорога.

Литература

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

3. БАЯН-І, ОБА

Ерте темір дәуірі.

Ескерткіш Кирилловка ауылынан оңтүстік-шығысқа қарай 7,5 км жерде орналасқан. Ескерткішті 1985 ж. В.Ф. Зайберттің жетекшілігімен Солтүстік Қазақстан археологиялық экспедициясының барлау жасағы анықтады. 1987 ж. А.М. Кисленконың жетекшілігімен Солтүстік Қазақстан археологиялық экспедициясының барлау жасағы екінші рет зерттеу жүргізді. Ескерткішті 2005 ж. В.Ф. Зайберттің жетекшілігімен Солтүстік Қазақстан археологиялық экспедициясының Көкшетау барлау жасағы қайта тексерді.

Оба Аралтөбе жылғасының оң жағалауындағы суайрықта, жылға аңғарымен және қайыңды орманмен шектелген аласа дөңесте орналасқан. Топырақ үйіндінің диаметрі 18 м, биіктігі 0,7 м. Ескерткіш ерте темір дәуіріндегі Солтүстік Қазақстан тайпаларының жерлеу салты мен қоныстану дәрежесін сипаттайды. Материалдар Солтүстік Қазақстан облыстық тарихи-өлкетану музейінің қорларында сақталып тұр.

Солтүстік Қазақстан облысының жергілікті маңызы бар тарих және мәдениет ескерткіштерінің мемлекеттік тізімінде бар.

Әдебиет

1. Зайберт В.Ф. Разведочные работы в Кокчетавской области. Отчет. Полевые исследования Северо-Казахстанской археологической экспедиции в 1985 году. Петропавловск, 1986. С. 150.
2. Кисленко А.М. Разведочные обследования в Володаровском районе. Отчет. О научно-исследовательской работе «Археологические исследования в Кокчетавской области в 1987 году». Петропавловск, 1988. Т. 3. С. 38.
3. Отчет. Археологические исследования на территории Северного Казахстана в 2005 году. Петропавловск, 2006. С. 1–7.
4. Свод памятников истории и культуры Республики Казахстан. Северо-Казахстанская область. Алматы: «Аруна», 2007. С. 93–94.

3. БАЯН-І, КУРГАН

Ранний железный век.

Памятник находится в 7,5 км к юго-востоку от села Кирилловка. Выявлен в 1985 г. разведочным отрядом Северо-Казахстанской археологической экспедиции под руководством В.Ф. Зайберта. Вторичное обследование было проведено в 1987 г. разведочным отрядом Северо-Казахстанской археологической экспедиции под руководством А.М. Кисленко. Проревизирован в 2005 г. Кокшетауским разведочным отрядом Северо-

Казахстанской археологической экспедиции под руководством В.Ф. Зайберта.

Курган расположен на правобережном водоразделе р. Аралтөбе, на легком всхолмлении, оконтуренном долиной ручья и березовыми колками. Насыпь земляная диаметром 18 м, высотой 0,7 м. Памятник характеризует погребальный обряд и степень расселения племен Северного Казахстана в эпоху раннего железного века. Материалы хранятся в фондах Северо-Казахстанского областного историко-краеведческого музея.

Состоит в Государственном списке памятников истории и культуры местного значения Северо-Казахстанской области.

Литература

1. Зайберт В.Ф. Разведочные работы в Кокчетавской области. Отчет. Полевые исследования Северо-Казахстанской археологической экспедиции в 1985 году. Петропавловск, 1986. С. 150.
2. Кисленко А.М. Разведочные обследования в Володаровском районе. Отчет. О научно-исследовательской работе «Археологические исследования в Кокчетавской области в 1987 году». Петропавловск, 1988. Том 3. С. 38.
3. Отчет. Археологические исследования на территории Северного Казахстана в 2005 году. Петропавловск, 2006. С. 1–7.
4. Свод памятников истории и культуры Республики Казахстан. Северо-Казахстанская область. Алматы: Аруна, 2007. С. 93–94.

4. БҰРЛЫҚ, ҚЫСТАУ

Этнографиялық кезең (XIX–XX ғғ.).

Ескерткіш Бұрлық ауылынан солтүстік-шығысқа қарай 0,9 км жерде орналасқан. Ескерткішті 2023 ж. Ө.Х. Марғұлан атынд. Археология институтының Солтүстік Қазақстан кешенді археологиялық-этнографиялық экспедициясының барлау жасағы анықтады.

Қыстау Иманбұрлық өзенінің оң жақ жағалауында, оның иіндері арасындағы жайылма террасада орналасқан. Тікбұрыш пішінге ұқсас екі топырақ құрылыстан тұрады. Бірінші құрылыс солтүстіктен оңтүстікке, екіншісі солтүстік-батыстан оңтүстік-шығысқа бағытталған. Нысандар жақсы сақталған. Ескерткіш аумағынан XIX ғ. соңына жататын көші-қон ыдыстарына кіретін ыдыс сынықтары түріндегі жер бетінде жатқан материалдар жиналды. Олар XIX ғ. Ресейде және одан тыс жерлерде танымал фарфор бұйымдарын шығарған М.С. Кузнецов фабрикасының ыдыстарына жатады.

Нысандардың пішіні мен өлшемдері.

1-құрылыс. Жоспарда тікбұрыш-дөңгелек пішінге ұқсас. Өлшемдері 6 × 15 м. Биіктігі 0,2 м.

2-құрылыс. Жоспарда тікбұрыш-дөңгелек пішінге ұқсас. Өлшемдері 4 × 8 м. Биіктігі 0,2 м.

Әдебиет

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

4. БУРЛЫК, ЗИМОВКА

Этнографический период (XIX–XX вв.).

Памятник находится в 0,9 км к северо-востоку от села Бурлык. Выявлен в 2023 г. разведочным отрядом Северо-Казахстанской комплексной археолого-этнографической экспедиции Института археологии им. А.Х. Маргулана.

Зимовка расположена на надпойменной террасе правого берега р. Иманбурлык, между ее излучинами. Состоит из двух земляных сооружений подпрямоугольной формы. Первое сооружение ориентирована с севера на юг, второй – с северо-запада на юго-восток. Сохранность объектов хорошая. На территории памятника обнаружены подъемные материалы в виде фрагментов сосуда, которые входят в раздел переселенческой посуды датирующей концом XIX в. Они относятся к посуде, произведенной фабрикой М.С. Кузнецова, ко-

торая выпускала фарфоровые изделия, популярные в России и за ее пределами в XIX в.

Форма и размеры объектов:

строение 1. В плане имеет подпрямоугольно-округлую форму. Размеры 6 × 15 м. Высота 0,2 м;

строение 2. В плане имеет подпрямоугольно-округлую форму. Размеры 4 × 8 м. Высота 0,2 м.

Литература

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

5. ЖАҚСЫМБЕТ-ҚОСАЛЫ, ҚОРЫМ

Этнографиялық кезең (XIX–XX ғғ.).

Ескерткіш Сарысай ауылынан (Наурызым – ескі этнографиялық атауы) солтүстік-шығысқа қарай 2,5 км жерде орналасқан. Ескерткішті 2023 ж. Ө.Х. Марғұлан атынд. Археология институтының Солтүстік Қазақстан кешенді археологиялық-этнографиялық экспедициясының барлау жасағы анықтады.

Қорым Тұяқ тауының солтүстігіне қарай, Қараменді және Аралтөбе өзенаралығындағы жазық жерде – Иманбұрлық өзенінің оң жақ саласының жағалауында орналасқан. Ақ тастардан тұрғызылған жүзден астам қабірден тұрады. Қабірлер сопақ пішінді. Олардың орташа өлшемдері 4 × 2 м, 3 × 2 м, 5 × 3 м, биіктігі 0,2–0,45 м. Батыс бөлігіндегі нысандардың көпшілігінде қабіртас ретінде қойылған үлкен, көлемді тастар тіркелді. Ескерткіш аумағының көп бұрыс пішінді және солтүстік-шығыс – оңтүстік-батыс бағытқа бағдарланған тас қоршаумен қоршалған. Оның сыртында жиырмадан астам қабір тіркелді.

Ақпарат берушінің айтуынша, қорымды XIX ғ. ортасынан бастап XX ғ. ортасына дейін пайдаланған. Олардың көпшілігінде Арғын руы, Қарауыл елінің адамдары жерленген. Ақпарат беруші – Ахметжан Бейсенбаев, 1952 ж.т., Сарысай ауылының тұрғыны.

Әдебиет

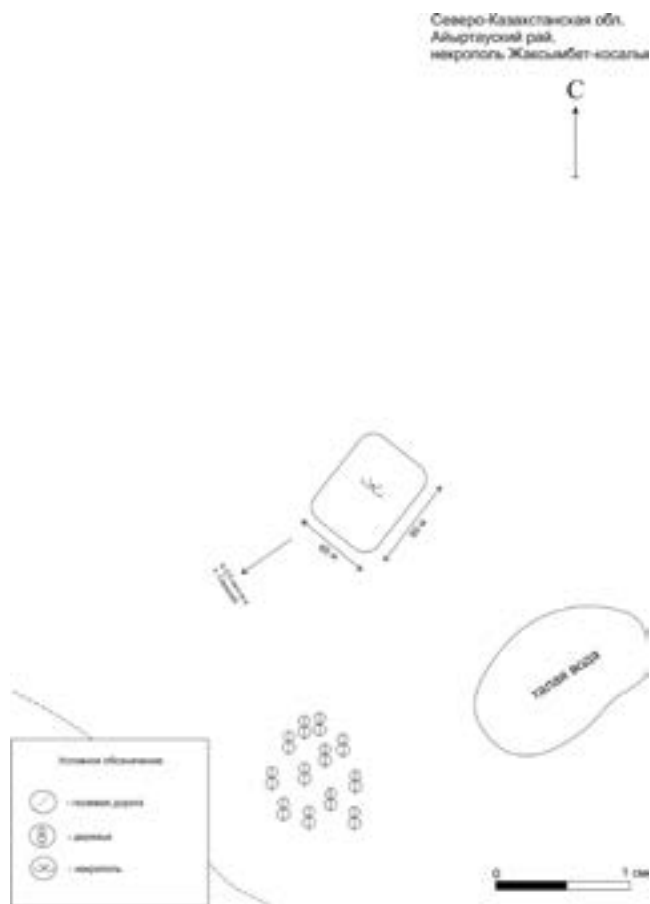
Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

5. ЖАҚСЫМБЕТ-КОСАЛЫ, НЕКРОПОЛЬ

Этнографический период (XIX–XX вв.)

Памятник находится в 2,5 км к северо-востоку от села Сарысай (Наурызым – старое этнографическое название). Выявлен в 2023 г. разведочным отрядом Северо-Казахстанской комплексной археолого-этнографической экспедиции Института археологии им. А.Х. Маргулана.

Некрополь расположен севернее горы Туяк, на равнинной местности междуречья Караменды и Аралтобе – правобережных притоков р. Иманбурлык. Состоит из более чем сотни захоронений, сооруженных из белых камней. Захоронения имеют овальную форму. Их размер в среднем 4 × 2 м, 3 × 2 м, 5 × 3 м, высота 0,2–0,45 м. У большинства объектов с западной части были зафиксированы большие, массивные камни, скорее всего, служившие в качестве надгробий. Большая часть

территории памятника окружена каменной оградой, имеющей неправильную форму и ориентированную по направлению северо-восток – юго-запад. За ее пределами фиксируются более 20 захоронений.

По словам информатора, некрополь функционировал с середины XIX – до середины XX в. В большинстве из них захоронены представители подрода карауыл из рода арғын. Информатор – Ахметжан Бейсенбаев, 1952 г.р., житель села Сарысай.

Литература

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

6. ЖАРАҒАШ-I және II, ОБАЛАР

Ерте темір дәуірі.

Ескерткіш Кирилловка ауылынан солтүстік-батысқа қарай 3,9 км, иесіз қалған Жарағаш ауылынан солтүстік-шығысқа қарай 3 км жерде орналасқан. Ескерткішті 1987 ж. А.М. Кисленконың жетекшілігімен Солтүстік Қазақстан археологиялық экспедициясының барлау жасағы ашқан және зерттеген.

Обалар Иманбұрлық өзенінің оң жағалауындағы суайрықтағы шоқылар тізбегінің басына салынған. №1 обаның диаметрі 30 м және биіктігі 3,6 м. Үйінді топырақ пен қиыршық тастан тұрады. Обаның батыс жағынан кішкене шұңқырды байқауға болады. №2 оба оңтүстік-батысқа қарай 66 м жерде орналасқан. Диаметрі 16 м, биіктігі 1,4 м, топырақ пен қиыршық тастан тұрады. Үйінді беткейлері шымдалған, төбесі жайпақ, ортасында 0,3 м-ге жететін ойыс бар.

Материалдар Солтүстік Қазақстан облыстық музей қорларында сақталып тұр.

Солтүстік Қазақстан облысының жергілікті маңызы бар тарих және мәдениет ескерткіштерінің мемлекеттік тізімінде бар.

Әдебиет.

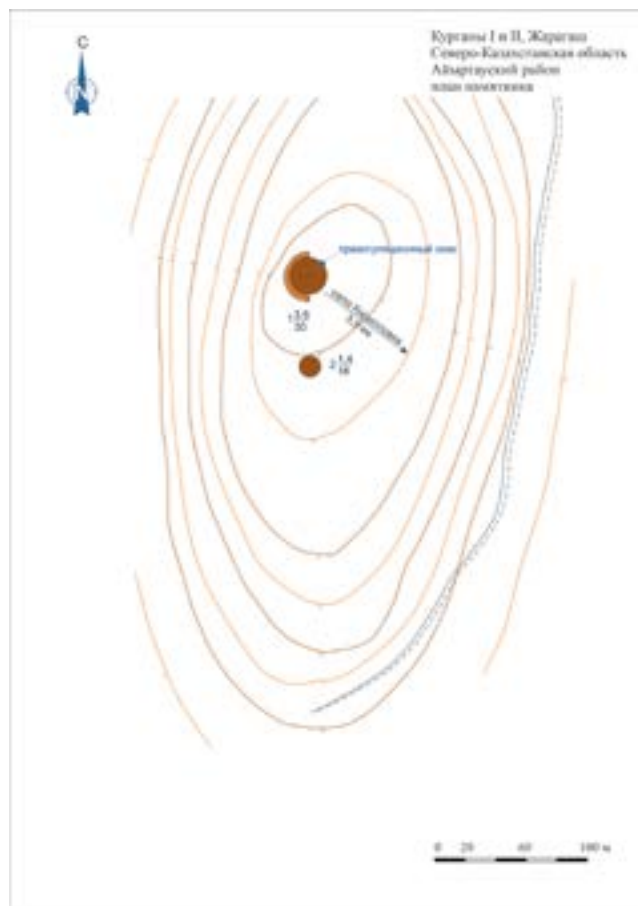
Кисленко А.М. Археологические исследования в Кокчетавской области. «Разведочные работы в Кокчетавской области в 1987 году». Петропавловск, 1988. Т. 3. С. 40.

6. ЖАРАҒАШ-I и II, КУРГАНЫ

Ранний железный век.

Памятник находится в 3,9 км к северо-западу от села Кирилловка, в 3 км к северо-востоку от заброшенного села Жарағаш. Обнаружен и обследован в 1987 г. разведочным отрядом Северо-Казахстанской археологической экспедиции под руководством А.М. Кисленко.

Курганы сооружены на вершине сопочной гряды правобережного водораздела р. Иманбурлык. Курган 1 имеет диаметр 30 м и высоту 3,6 м. Насыпь состоит из земли и гравия. С западной стороны кургана прослеживается ровик. Курган 2 находится в 66 м к юго-западу. Диаметр 16 м, высота 1,4 м, сложен из

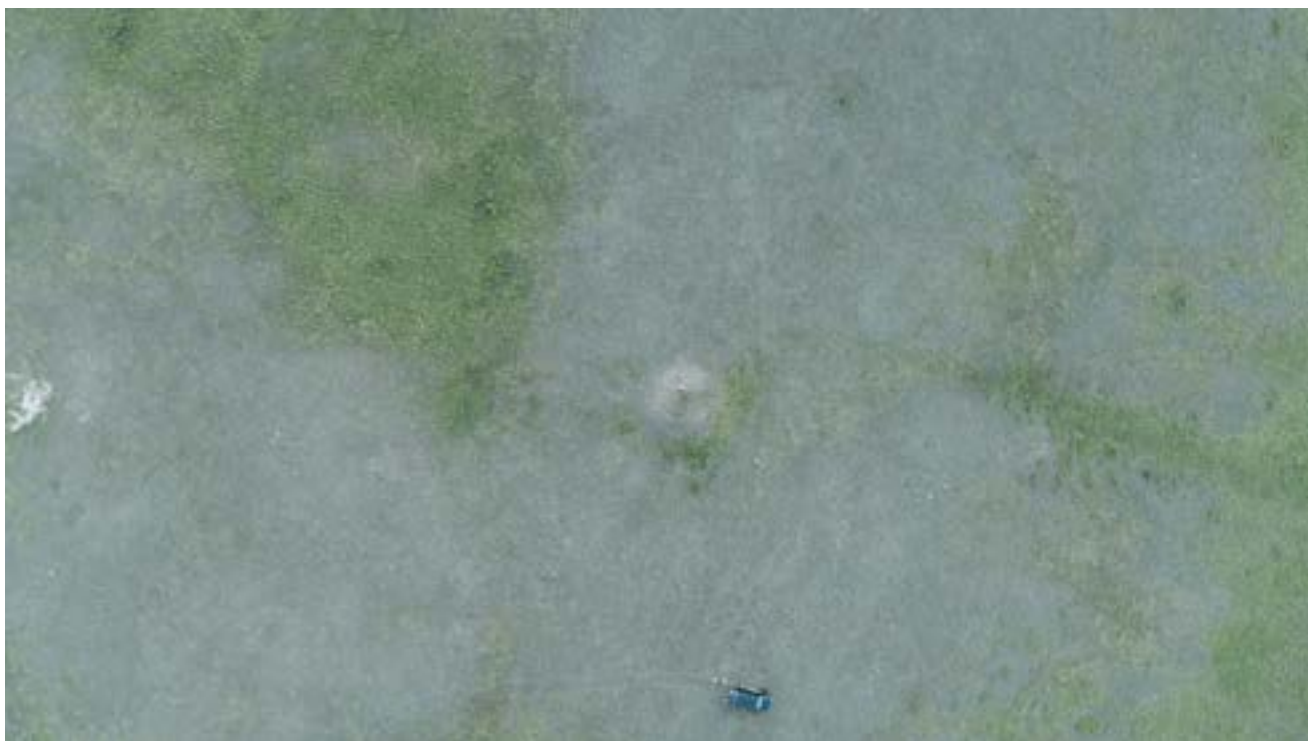
земли и гравия. Склоны насыпи задернованы, вершина уплощенная с углублением в центре до 0,3 м.

Материалы хранятся в фондах Северо-Казахстанского областного музея.

Состоит в Государственном списке памятников истории и культуры местного значения Северо-Казахстанской области.

Литература

Кисленко А.М. Археологические исследования в Кокчетавской области. Разведочные работы в Кокчетавской области в 1987 году. Петропавловск, 1988. Том 3. С. 40.

7. ЖАРАҒАШ-І, ҚОРЫМ

Ерте темір дәуірі.

Ескерткіш Кирилловка ауылынан батыс-солтүстік-батысқа қарай 4,1 км, иесіз қалған Жарағаш ауылынан солтүстік-шығысқа қарай 2 км жерде орналасқан. Ескерткішті 1956 ж. К.А. Ақышевтың жетекшілігімен Солтүстік Қазақстан археологиялық экспедициясының барлау жасағы анықтады (I – № 924). 1987 ж. А.М. Кисленконың жетекшілігімен Солтүстік Қазақстан археологиялық экспедициясының барлау жасағы ескерткішті екінші рет зерттеді. Ескерткішті 2005 ж. В.Ф. Зайберттің жетекшілігімен Солтүстік Қазақстан археологиялық экспедициясының Көкшетау барлау жасағы қайта тексерді.

Қорым Иманбұрлық өзенінің оң жағалауындағы суайрықтағы шоқыда орналасқан. 1956 ж. К.А. Ақышев бірнеше оба қазды. Қазіргі уақытта диаметрі 6–10 м, биіктігі 0,4–0,8 м топырақ пен тастан үйілген төрт үйінді сақталған.

Ескерткіш ерте темір дәуіріндегі Солтүстік Қазақстан тайпаларының жерлеу салты мен қоныстану дәрежесін сипаттайды. Материалдар Ә.Х. Марғұлан атынд. Археология институтының архивінде және Солтүстік Қазақстан облыстық тарихи-өлкетану музейінің қорларында сақтаулы.

Солтүстік Қазақстан облысының жергілікті маңызы бар тарих және мәдениет ескерткіштерінің мемлекеттік тізімінде бар.

Әдебиет

1. Археологическая карта Казахстана. Алма-Ата: Изд-во Академии наук Казахской ССР, 1960. С. 36.
2. Кисленко А.М. Разведочные обследования в Володаровском районе. Отчет. О научно-исследовательской работе «Археологические исследования в Кокчетавской области в 1987 году». Петропавловск, 1988. Т. 3. С. 40.
3. Отчет. Археологические исследования на территории Северного Казахстана в 2005 году. Петропавловск, 2006. С. 1–7.
4. Свод памятников истории и культуры Республики Казахстан. Северо-Казахстанская область. Алматы: «Аруна», 2007. С. 99.

7. ЖАРАҒАШ-І, МОГИЛЬНИК

Ранний железный век.

Памятник находится в 4,1 км к западо-северо-западу от села Кирилловка, в 2 км к северо-востоку от заброшенного села Жарағаш. Выявлен в 1956 г. разведочным отрядом Северо-Казахстанской археологической экспедиции под руководством К.А. Акишева (I – № 924). Вторично обследован в 1987 г. разведочным отрядом Северо-Казахстанской археологической экспедиции под руководством А.М. Кисленко. Проревизирован в 2005 г. Кокшетауским разведочным отрядом Северо-Казахстанской археологической экспедиции под руководством В.Ф. Зайберта.

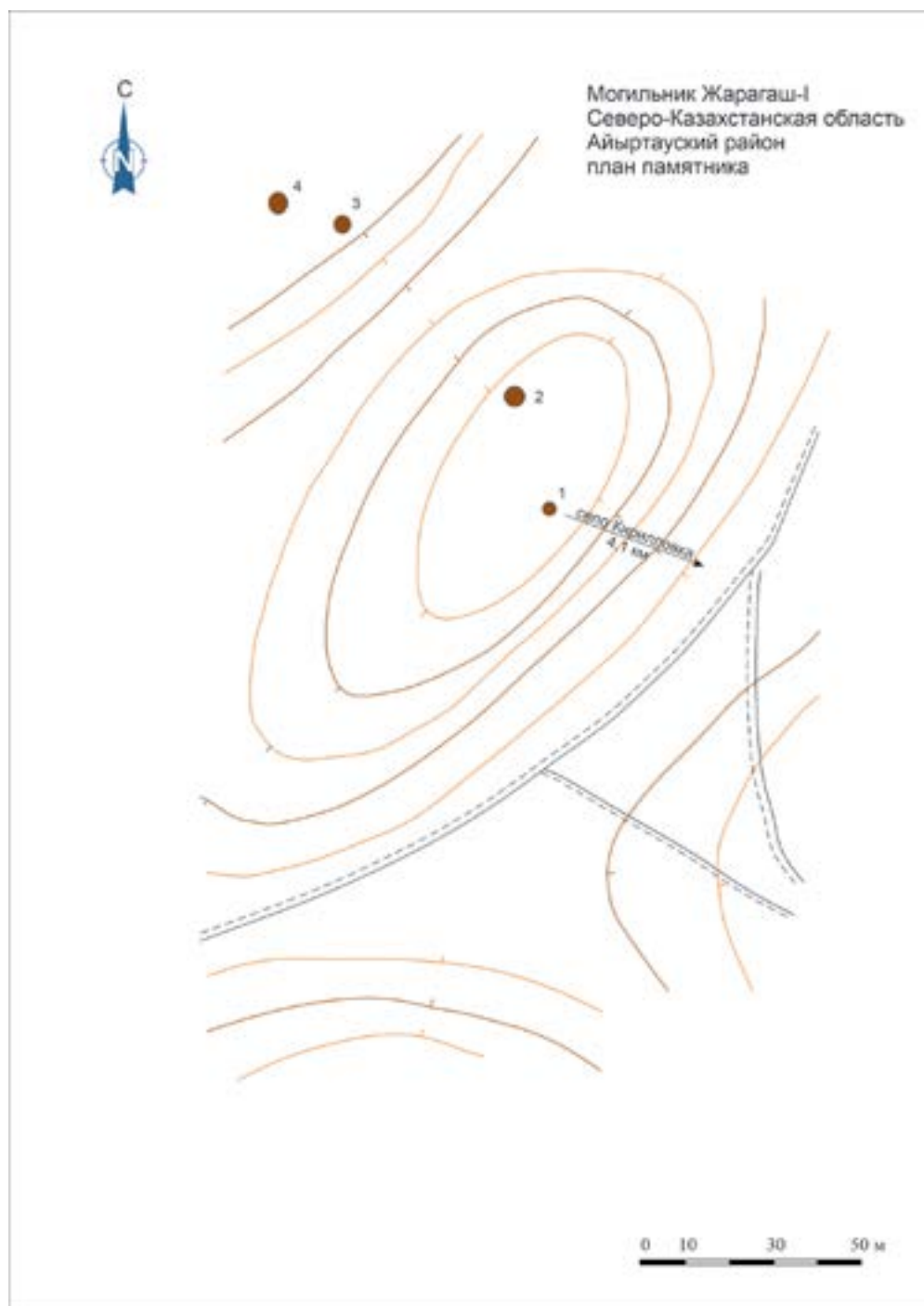
Могильник расположен на сопке правобережного водораздела р. Иманбурлык. В 1956 г. несколько курганов были раскопаны К.А. Акишевым. В настоящее время сохранились четыре насыпи, сложенные из земли и камня диаметром 6–10 м, высотой 0,4–0,8 м.

Памятник характеризует погребальный обряд и степень расселения племен Северного Казахстана в эпоху раннего железного века. Материалы хранятся в архиве Института археологии им. А.Х. Маргулана и фондах Северо-Казахстанского областного историко-краеведческого музея.

Состоит в Государственном списке памятников истории и культуры местного значения Северо-Казахстанской области.

Литература

1. Археологическая карта Казахстана. Алма-Ата: Изд-во Академии наук Казахской ССР, 1960. С. 36.
2. Кисленко А.М. Разведочные обследования в Володаровском районе. Отчет. О научно-исследовательской работе «Археологические исследования в Кокчетавской области в 1987 году». Петропавловск, 1988. Том 3. С. 40.
3. Отчет. Археологические исследования на территории Северного Казахстана в 2005 году. Петропавловск, 2006. С. 1–7.
4. Свод памятников истории и культуры Республики Казахстан. Северо-Казахстанская область. Алматы: Аруна, 2007. С. 99.

8. ЖАРАҒАШ-II, ҚОРЫМ

Орта ғасыр.

Ескерткіш бұрынғы Жарағаш ауылынан оңтүстік-батысқа қарай 2 км жерде орналасқан. Ескерткішті 1987 ж. А.М. Кисленконың жетекшілігімен Солтүстік Қазақстан археологиялық экспедициясының барлау жасағы анықтады. 2005 ж. В.Ф. Зайберттің жетекшілігімен Солтүстік Қазақстан археологиялық экспедициясының Көкшетау барлау жасағы ескерткішті қайта тексерді.

Қорым Иманбұрлық өзенінің сол жағалауында орналасқан. Он үш нысаннан тұрады. Үйінділер дөңгелек және сопақ пішінді. Диаметрі 4–6 м, биіктігі 0,3–0,4 м. Қазіргі кезеңде обалар жақсы шымдалған.

Ескерткіш орта ғасырдағы Солтүстік Қазақстан тайпаларының жерлеу салты мен қоныстану дәрежесін сипаттайды. Материалдар Солтүстік Қазақстан облыстық тарихи-өлкетану музейінің қорларында сақталып тұр.

Солтүстік Қазақстан облысының жергілікті маңызы бар тарих және мәдениет ескерткіштерінің мемлекеттік тізімінде бар.

Әдебиет

1. Археологическая карта Казахстана. Алма-Ата: Изд-во Академии наук Казахской ССР, 1960. С. 81. № 981.

2. Бойко А.Т., Заев С.С. Археологические разведки в Кокчетавской и Целиноградской областях. Отчет. Полевые археологические исследования на территории Северного Казахстана в 1972 году. Петропавловск, 1973. С. 61–73.

3. Кисленко А.М. Разведочные обследования в Арык-Балыкском районе. Отчет. О научно-исследовательской работе «Археологические исследования в Кокчетавской области в 1987 году». Петропавловск, 1988. Т. 3. С. 54–55.

4. Кисленко А.М. Разведочные обследования в Володаровском районе. Отчет. О научно-исследовательской работе «Археологические исследования в Кокчетавской области в 1987 году». Петропавловск, 1988. Т. 3. С. 40.

5. Отчет. Археологические исследования на территории Северного Казахстана в 2005 году. Петропавловск, 2006. С. 1–7.

6. Свод памятников истории и культуры Республики Казахстан. Северо-Казахстанская область. Алматы: «Аруна», 2007. С. 99–100.

8. ЖАРАҒАШ-II, МОГИЛЬНИК

Средневековье.

Памятник находится в 2 км к юго-западу от бывшего села Жарағаш. Выявлен в 1987 г. разведочным отрядом Северо-Казахстанской археологической экспедиции под руководством А.М. Кисленко. Проревизирован в 2005 г. Кокшетауским разведочным отрядом Северо-Казахстанской археологической экспедиции под руководством В.Ф. Зайберта.

Могильник расположен на левом берегу р. Иманбурлык. Состоит из тринадцати объектов. Насыпи округлой и удлиненной формы. Диаметр от 4 м до 6 м, высота от 0,3 м до 0,4 м. На современном этапе курганы хорошо задернованы.

Памятник характеризует погребальный обряд и степень расселения племен Северного Казахстана в эпоху Средневековья. Материалы хранятся в фондах Северо-Казахстанского областного историко-краеведческого музея.

Состоит в Государственном списке памятников истории и культуры местного значения Северо-Казахстанской области.

Литература

1. Археологическая карта Казахстана. Алма-Ата: Изд-во Академии наук Казахской ССР, 1960. № 981. С. 81.

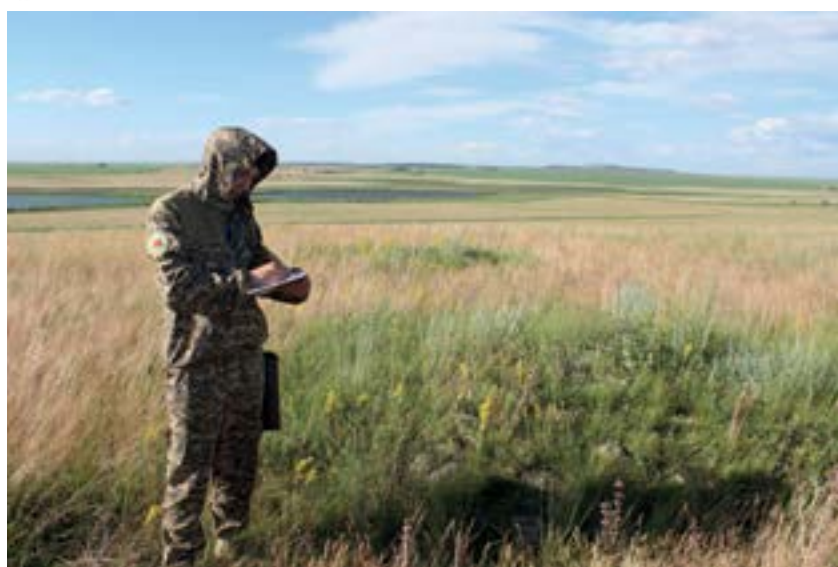
2. Бойко А.Т., Заев С.С. Археологические разведки в Кокчетавской и Целиноградской областях. Отчет. Полевые археологические исследования на территории Северного Казахстана в 1972 году. Петропавловск, 1973. С. 61–73.

3. Кисленко А.М. Разведочные обследования в Арык-Балыкском районе. Отчет. О научно-исследовательской работе «Археологические исследования в Кокчетавской области в 1987 году». Петропавловск, 1988. Том 3. С. 54–55.

4. Кисленко А.М. Разведочные обследования в Володаровском районе. Отчет. О научно-исследовательской работе «Археологические исследования в Кокчетавской области в 1987 году». Петропавловск, 1988. Том 3. С. 40.

5. Отчет. Археологические исследования на территории Северного Казахстана в 2005 году. Петропавловск, 2006. С. 1–7.

6. Свод памятников истории и культуры Республики Казахстан. Северо-Казахстанская область. Алматы: Аруна, 2007. С. 99–100.

9. ЖАРАҒАШ-III, ОБА

Ерте темір дәуірі.

Ескерткіш Кирилловка ауылынан солтүстік-батысқа қарай 4 км, бұрынғы Жарағаш ауылынан солтүстік-шығысқа қарай 3,5 км жерде орналасқан. Ескерткішті 1987 ж. А.М. Кисленконың жетекшілігімен Солтүстік Қазақстан археологиялық экспедициясының барлау жасағы ашқан және зерттеген.

Обалар Иманбұрлық өзенінің оң жағалауындағы суайрықтағы шоқылар тізбегінің басына салынған. Диаметрі 10 м, биіктігі 1,5 м. Үйінді дөңгелек пішінді, тік беткейлі, тастардан үйілген. Айналасында ені 1 м-ге дейін кішкене шұңқыр байқалады.

Материалдар Солтүстік Қазақстан облыстық музей қорларында сақталып тұр.

Солтүстік Қазақстан облысының жергілікті маңызы бар тарих және мәдениет ескерткіштерінің мемлекеттік тізімінде бар.

Әдебиет

Кисленко А.М. Разведочные работы в Кокчетавской области в 1987 году. Петропавловск, 1988.

9. ЖАРАҒАШ-III, КУРГАН

Ранний железный век.

Памятник находится в 4 км к северо-западу от села Кирилловка, в 3,5 км к северо-востоку от бывшего села Жарағаш. Обнаружен и обследован в 1987 г. разведочным отрядом Северо-Казахстанской археологической экспедиции под руководством А.М. Кисленко.

Курган сооружен на вершине сопочной гряды правобережного водораздела р. Иманбурлык. Его диаметр 10 м, высота – 1,5 м. Насыпь округлая, с крутыми склонами, сложена из камня. Вокруг прослеживается ровик шириной до 1 м.

Материалы хранятся в фондах Северо-Казахстанского областного музея.

Состоит в Государственном списке памятников истории и культуры местного значения Северо-Казахстанской области.

Литература

Кисленко А.М. Разведочные работы в Кокчетавской области в 1987 году. Петропавловск, 1988.

10. ЖАРАҒАШ-III, ҚОРЫМ

Ерте темір дәуірі.

Қорым Жарағаш ауылынан оңтүстік-шығысқа қарай 1,3 км жерде, Иманбұрлық өзенінің оң жағалауында орналасқан. Ескерткішті 1987 ж. А.М. Кисленконың жетекшілігімен Солтүстік Қазақстан археологиялық экспедициясының барлау жасағы ашқан және зерттеген.

Обалар едәуір үлкен аумаққа таралған (80 × 200 м). Диаметрі 5 м және биіктігі 0,1–0,4 м болатын бес тас үйме анықталды. Сонымен қатар қорымның солтүстік-шығысында тас толтырылған шағын бес бейіт бар. 1956 ж. обалардың бір бөлігі қазылды (АКК – 197, АКК – 199, 36). Олардың екеуі кенотаф болып шықты, біреуіндегі мәйіт тоналған.

Материалдар Солтүстік Қазақстан облыстық музейі қорларында сақталып тұр.

Солтүстік Қазақстан облысының жергілікті маңызы бар тарих және мәдениет ескерткіштерінің мемлекеттік тізімінде бар.

Әдебиет.

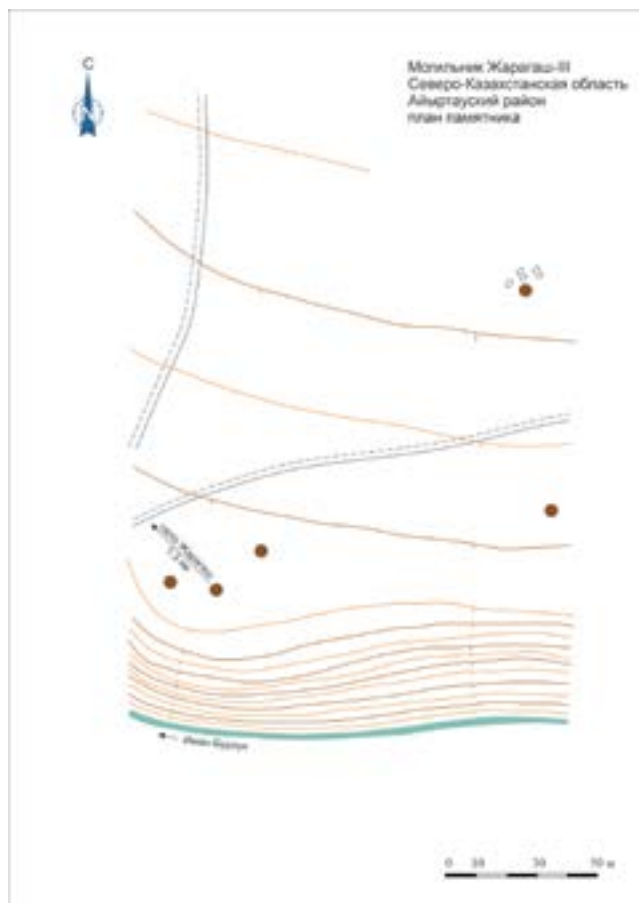
Кисленко А.М. Археологические исследования в Кокчетавской области. «Разведочные работы в Кокчетавской области в 1987 году». Петропавловск, 1988. Т. 3. С. 40.

10. ЖАРАҒАШ-III, МОГИЛЬНИК

Ранний железный век.

Могильник находится в 1,3 км к юго-востоку от села Жарағаш на правом берегу р. Иманбурлык. Обнаружен и обследован в 1987 г. разведочным отрядом Северо-Казахстанской археологической экспедиции под руководством А.М. Кисленко.

Курганы рассредоточены на довольно значительной площади (80 × 200 м). Зафиксировано пять каменных набросов диаметром 5 м и высотой 0,1–0,4 м. Кроме того, на северо-востоке могильника расположено пять небольших могил, фиксируемых по каменной забутовке. В 1956 г. часть курганов была раскопана (АКК – 197, АКК – 199, 36). Два из них оказались кенотафами, один с разграбленным труположением.

Материалы хранятся в фондах Северо-Казахстанского областного музея.

Состоит в Государственном списке памятников истории и культуры местного значения Северо-Казахстанской области.

Литература

Кисленко А.М. Археологические исследования в Кокчетавской области. «Разведочные работы в Кокчетавской области в 1987 году». Петропавловск, 1988. Том 3. С. 40.

11. КАМЕННЫЙ БРОД, ҚОРЫМ

Ерте темір дәуірі.

Ескерткіш Каменный Брод ауылынан солтүстік-батысқа қарай 1 км жерде орналасқан. 1987 ж. А.М. Кисленконың жетекшілігімен Солтүстік Қазақстан археологиялық экспедициясының барлау жасағы анықтады. Ескерткішті 2005 ж. В.Ф. Зайберттің жетекшілігімен Солтүстік Қазақстан археологиялық экспедициясының Көкшетау барлау жасағы қайта тексерді.

Қорым Каменный Брод жылғасының сол жағалауында орналасқан. Үш обадан тұрады. Обаның диаметрі 12 м, биіктігі 1 м. Үйіндінің төбесінде топографиялық белгінің қалдықтары тіркелді. Беті шымдалған, қиыршық тас пен тастан үйілген, айналасында кішкене шұңқыр бар. №2 оба №1 обадан оңтүстікке қарай 35 м жерде орналасқан. Диаметрі 6,5 м, биіктігі 0,3 м. Беткейдің солтүстік биігі ерекшеленіп тұр, ал оңтүстігі бетпен тұтасып кеткен. Оба топырақ пен қиыршық тастан үйілген, үйіндіден үлкен екі тас шығып тұр. №3 оба №1 обадан солтүстік-солтүстік-батысқа қарай 0,45 км жерде орналасқан, диаметрі 10 м, биіктігі 0,5 м. Тас пен қиыршық тастан үйілген, әлсіз шымдалған. Қазіргі кезеңде үйінділер жақсы шымдалған.

Ескерткіш ерте темір дәуіріндегі Солтүстік Қазақстан тайпаларының жерлеу салты мен қоныстану дәрежесін сипаттайды. Материалдар Солтүстік Қазақстан облыстық тарихи-өлкетану музейінің қорларында сақталып тұр.

Солтүстік Қазақстан облысының жергілікті маңызы бар тарих және мәдениет ескерткіштерінің мемлекеттік тізімінде бар.

Әдебиет

1. Кисленко А.М. Разведочные обследования в Володаровском районе. Отчет. О научно-исследовательской работе «Археологические исследования в Кокчетавской области в 1987 году». Петропавловск, 1988. Т. 3. С. 43.

2. Отчет. Археологические исследования на территории Северного Казахстана в 2005 году. Петропавловск, 2006. С. 1–7.

3. Свод памятников истории и культуры Республики Казахстан. Северо-Казахстанская область. Алматы: «Аруна», 2007. С. 101–102.

11. КАМЕННЫЙ БРОД, МОГИЛЬНИК

Ранний железный век.

Памятник находится в 1 км к северо-западу от села Каменный Брод. Выявлен в 1987 г. разведочным отрядом Северо-Казахстанской археологической экспедиции под руководством А.М. Кисленко. Проревизирован в 2005 г. Кокшетауским разведочным отрядом Северо-Казахстанской археологической экспедиции под руководством В.Ф. Зайберта

Могильник расположен на левом берегу ручья Каменный Брод. Состоит из трех курганов. Курган 1 диаметром 12 м, высотой 1 м. На вершине насыпи фиксируются остатки топографического знака. Поверхность задернована, сложена из щебня и камня, вокруг ровик. Курган 2 находится в 35 м южнее кургана 1. Диаметр 6,5 м, высота 0,3 м. Резко выделяется северная высота склона, а южная сливается с поверхностью. Курган сложен из земли и щебня, из насыпи выступают два больших камня. Курган 3 расположен в 0,45 км северо-северо-западнее кургана 1, диаметром 10 м, высотой 0,5 м. Сложен из камня и щебня, слабо задернован. На современном этапе насыпи хорошо задернованы.

Памятник характеризует погребальный обряд и степень расселения племен Северного Казахстана в эпоху раннего железного века. Материалы хранятся в фондах Северо-Казахстанского областного историко-краеведческого музея.

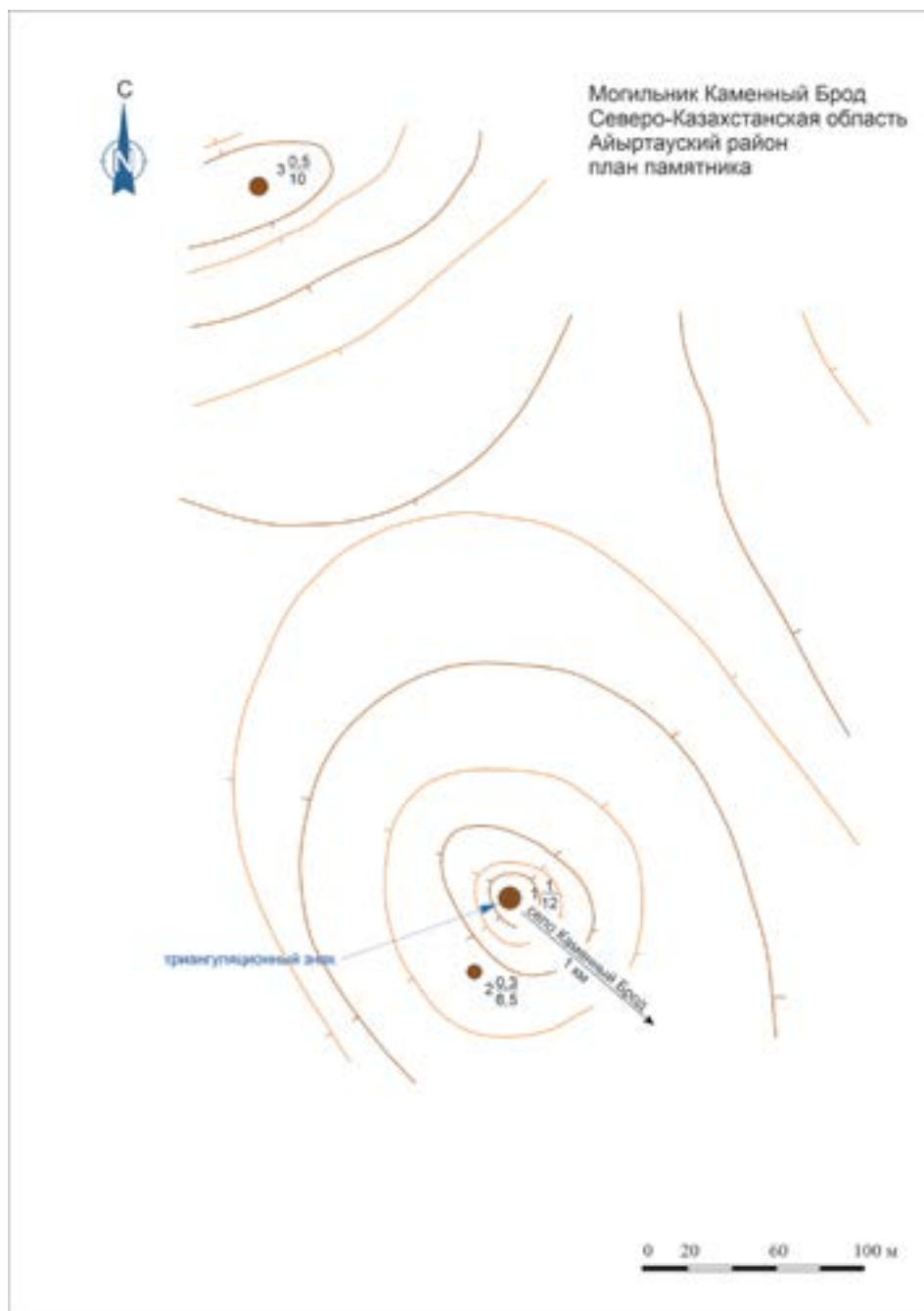
Состоит в Государственном списке памятников истории и культуры местного значения Северо-Казахстанской области.

Литература

1. Кисленко А.М. Разведочные обследования в Володаровском районе. Отчет. О научно-исследовательской работе «Археологические исследования в Кокчетавской области в 1987 году». Петропавловск, 1988. Том 3. С. 43.

2. Отчет. Археологические исследования на территории Северного Казахстана в 2005 году. Петропавловск, 2006. С. 1–7.

3. Свод памятников истории и культуры Республики Казахстан. Северо-Казахстанская область. Алматы: Аруна, 2007. С. 101–102.

12. КИРИЛЛОВКА-I, ОБА

Ерте темір дәуірі.

Ескерткіш Кирилловка ауылынан солтүстік-солтүстік-батысқа қарай 6 км жерде орналасқан. Ескерткішті 1980 ж. В.И. Заитов пен В.Ф. Зайберт жетекшілік еткен Солтүстік Қазақстан археологиялық экспедициясының барлау жасағы тексерді. 1987 ж. А.М. Кисленконың жетекшілігімен Солтүстік Қазақстан археологиялық экспедициясының барлау жасағы ескерткішті екінші рет зерттеді. Ескерткішті 2005 ж. В.Ф. Зайберттің жетекшілігімен Солтүстік Қазақстан археологиялық экспедициясының Көкшетау барлау жасағы қайта тексерді.

Оба Иманбұрлық өзеніндегі суайрықтың түкпірінде, оң жағалауда орналасқан. Обаның оңтүстік және батыс жағына жыртылған егістік тиіп тұр. Үйіндінің солтүстік және шығыс жағын қайыңды-көктеректі орман қоршап жатыр. Обаның биіктігі 3 м, диаметрі 50 м. Үйіндінің беті әлсіз шымдалған. Солтүстік бөлігінде қазба іздері шаршыға ұқсас үлкен шұңқырлар түрінде тіркелді.

Ескерткіш ерте темір дәуіріндегі Солтүстік Қазақстан тайпаларының жерлеу салты мен қоныстану дәрежесін сипаттайды. Материалдар Солтүстік Қазақстан облыстық тарихи-өлкетану музейінің қорларында сақталып тұр.

Солтүстік Қазақстан облысының жергілікті маңызы бар тарих және мәдениет ескерткіштерінің мемлекеттік тізімінде бар.

Әдебиет

1. Заитов В.И., Зайберт В.Ф. Разведочные работы в Кокчетавской области. Отчет. Полевые исследования Северо-Казахстанской археологической экспедиции в 1980 году. Петропавловск, 1981. С. 134.

2. Кисленко А.М. Разведочные обследования в Володаровском районе. Отчет. О научно-исследовательской работе «Археологические исследования в Кокчетавской области в 1987 году». Петропавловск, 1988. Т. 3. С. 37.

3. Отчет. Археологические исследования на территории Северного Казахстана в 2005 году. Петропавловск, 2006. С. 1–7.

4. Свод памятников истории и культуры Республики Казахстан. Северо-Казахстанская область. Алматы: «Аруна», 2007. С. 103.

12. КИРИЛЛОВКА-I, КУРГАН

Ранний железный век.

Памятник находится в 6 км к северо-северо-западу от села Кирилловка. Выявлен в 1980 г. разведочным отрядом Северо-Казахстанской археологической экспедиции под руководством В.И. Заитова и В.Ф. Зайберта. Вторично обследован в 1987 г. разведочным отрядом Северо-Казахстанской археологической экспедиции под руководством А.М. Кисленко. Проревизирован в 2005 г. Кокшетауским разведочным отрядом Северо-Казахстанской археологической экспедиции под руководством В.Ф. Зайберта.

Курган расположен на правом берегу, в глубине водораздела р. Иманбурлык. С южной и западной стороны к кургану вплотную подступает распахиваемое поле. С северной и восточной стороны насыпь окружена березово-осиновыми колками. Высота кургана 3 м, диаметр 50 м. Поверхность насыпи слабо задернована. В северной части фиксируются следы вкопов в виде подквадратных больших ям.

Памятник характеризует погребальный обряд и степень расселения племен Северного Казахстана в эпоху раннего железного века. Материалы хранятся в фондах Северо-Казахстанского областного историко-краеведческого музея.

Состоит в Государственном списке памятников истории и культуры местного значения Северо-Казахстанской области.

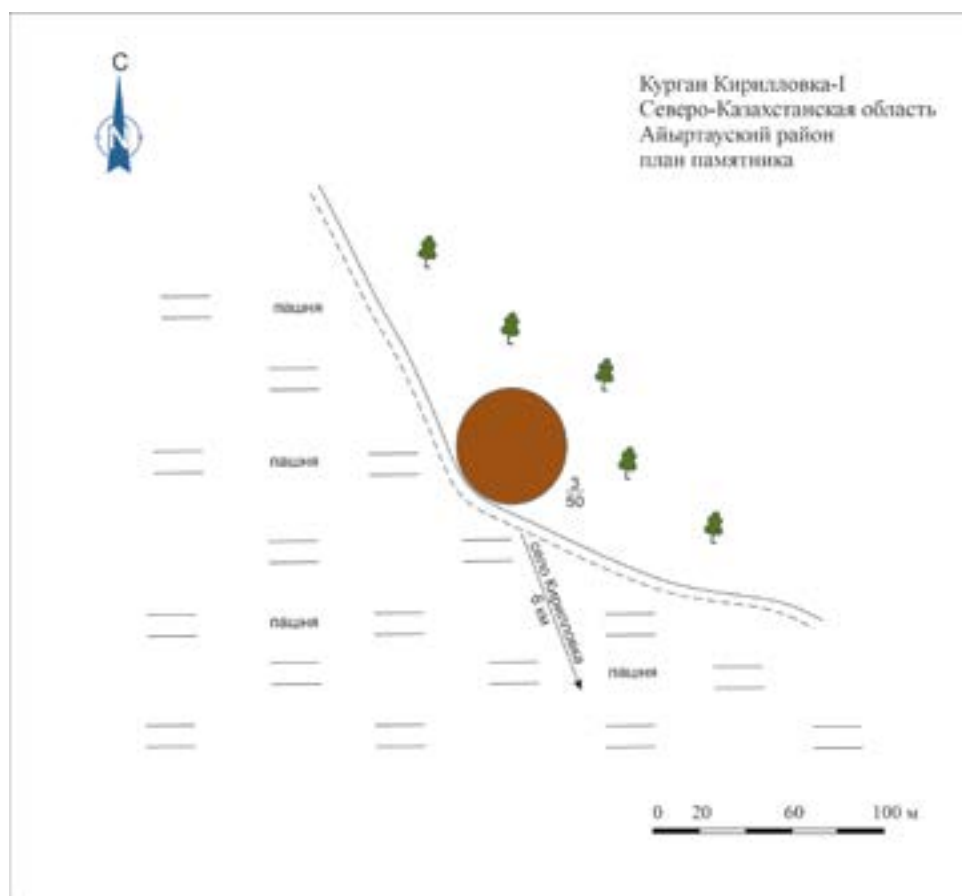
Литература

1. Заитов В.И., Зайберт В.Ф. Разведочные работы в Кокчетавской области. Отчет. Полевые исследования Северо-Казахстанской археологической экспедиции в 1980 году. Петропавловск, 1981. С. 134.

2. Кисленко А.М. Разведочные обследования в Володаровском районе. Отчет. О научно-исследовательской работе «Археологические исследования в Кокчетавской области в 1987 году». Петропавловск, 1988. Том 3. С. 37.

3. Отчет. Археологические исследования на территории Северного Казахстана в 2005 году. Петропавловск, 2006. С. 1–7.

4. Свод памятников истории и культуры Республики Казахстан. Северо-Казахстанская область. Алматы: Аруна, 2007. С. 103.

13. КИРИЛЛОВКА-II, ОБА

Ерте темір дәуірі.

Ескерткіш Кирилловка ауылынан оңтүстік-шығысқа қарай 5,5 км жерде орналасқан. Ескерткішті 1980 ж. В.И. Заитов пен В.Ф. Зайберт жетекшілік еткен Солтүстік Қазақстан археологиялық экспедициясының барлау жасағы тексерді. Ескерткішті 2005 ж. В.Ф. Зайберттің жетекшілігімен Солтүстік Қазақстан археологиялық экспедициясының Көкшетау барлау жасағы қайта тексерді.

Оба Иманбұрлық өзенінің сол жағалауындағы суайрықта орналасқан. Топырақ үйіндісінің диаметрі 42 м, биіктігі 2,7 м. Үйіндінің айналасындағы алаңның топырағы қатты қопсып кеткен. Оба 1981 ж. зерттелді. Қуатты шымтезек қабатының астында диаметрі 20 см-ге дейін жететін, сазды жыныс линзалары бар, қарашірікті топырақтан тұратын үйінді болды. Үйіндінің конструктивті ерекшелігі – ерекше үймек ретінде қолданылуы мүмкін тығыздалған перифериялық бөлігі. Жерлеу орнының топырақ деңгейінде ені 0,8–1,2 м және тереңдігі 0,3 м-ге дейін жететін шұңқыр тіркелді. Үйінді астынан қабір шұңқыры табылған жоқ. Үймектің артындағы обаның солтүстік және оңтүстік бөлігінде, шұңқырда және оның шетінде бес құрбан шалатын жер тіркелді. Олардың төртеуі үйіндінің солтүстік бөлігінде орналасқан. Құрбан шалатын жерден жылқы аяқтарының қалдықтары табылды.

Осылайша, үйіндінің, шұңқырдың, үймектің, құрбандық үстелдерінің болуы және қабір шұңқыры мен жерленген адамның болмауы фактісіне сүйене отырып, бұл құрылыс біздің дәуірімізге дейінгі бірінші мыңжылдықтың соңында салынған кенотаф деген қорытынды жасауға болады.

Ескерткіш ерте темір дәуіріндегі Солтүстік Қазақстан тайпаларының жерлеу салты мен қоныстану дәрежесін сипаттайды. Материалдар Солтүстік Қазақстан облыстық тарихи-өлкетану музейінің қорларында сақталып тұр.

Солтүстік Қазақстан облысының жергілікті маңызы бар тарих және мәдениет ескерткіштерінің мемлекеттік тізімінде бар.

Әдебиет

1. Заитов В.Л., Зайберт В.Ф. Разведочные работы в Кокчетавской области. Отчет. Полевые исследования Северо-Казахстанской археологической экспедиции в 1980 году. Петропавловск, 1981. С. 134.
2. Отчет. Археологические исследования на территории Северного Казахстана в 2005 году. Петропавловск, 2006. С. 1–7.
3. Плешаков А.А., Мартынюк О.И. Раскопки кургана у села Кирилловна. Отчет. Полевые исследования Северо-Казахстанской археологической экспедиции 1981 года. Петропавловск, 1982. С. 152–153.
4. Свод памятников истории и культуры Республики Казахстан. Северо-Казахстанская область. Алматы: «Аруна», 2007. С. 103–104.

13. КИРИЛЛОВКА-II, КУРГАН

Ранний железный век.

Памятник находится в 5,5 км к юго-востоку от села Кирилловка. Выявлен в 1980 г. разведочным отрядом Северо-Казахстанской археологической экспедиции под руководством В.И. Заитова и В.Ф. Зайберта. Проревизирован в 2005 г. Кокшетауским разведочным отрядом Северо-Казахстанской археологической экспедиции под руководством В.Ф. Зайберта.

Курган располагается на левобережном водоразделе р. Иманбурлык. Диаметр земляной насыпи 42 м, высота 2,7 м. Площадка вокруг насыпи интенсивно распахивается. В 1981 г. курган был исследован. Под мощным слоем дерна шла насыпь, сложенная из гумусированной почвы, с линзами суглинистых пород до 20 см в диаметре. Конструктивной особенностью насыпи является ее уплотненная периферийная часть, по всей видимости, служившая своеобразным валом. На уровне погребенной почвы выявлен ров шириной от 0,8 до 1,2 м, глубиной до 0,3 м. Могильной ямы под насыпью не обнаружено. В северном и южном секторах кургана, за валом, во рву и у его края зафиксировано пять жертвенников, четыре из них находятся в северной части насыпи. В жертвенниках найдены фрагменты конечностей лошади.

Таким образом, исходя из факта наличия насыпи, рва, вала, жертвенников и отсутствия могильной ямы и

погребенного, можно сделать вывод о том, что данное сооружение представляет собой кенотаф, сооруженный в конце I тыс. до н. э.

Памятник характеризует погребальный обряд и степень расселения племен Северного Казахстана в эпоху раннего железного века. Материалы хранятся в фондах Северо-Казахстанского областного историко-краеведческого музея.

Состоит в Государственном списке памятников истории и культуры местного значения Северо-Казахстанской области.

Литература

1. Заитов ВЛ., Зайберт В.Ф. Разведочные работы в Кокчетавской области. Отчет. Полевые исследования Северо-Казахстанской археологической экспедиции в 1980 году. Петропавловск, 1981. С. 134.
2. Отчет. Археологические исследования на территории Северного Казахстана в 2005 году. Петропавловск, 2006. С. 1–7.
3. Плешаков А.А., Мартынюк О.И. Раскопки кургана у села Кирилловна. Отчет. Полевые исследования Северо-Казахстанской археологической экспедиции 1981 года. Петропавловск, 1982. С. 152–153.
4. Свод памятников истории и культуры Республики Казахстан. Северо-Казахстанская область. Алматы: Аруна, 2007. С. 103–104.

14. КИРИЛЛОВКА-III, ОБА

Ерте темір дәуірі.

Ескерткіш Кирилловка ауылынан шығысқа қарай 3 км жерде орналасқан. Ескерткішті 1980 ж. В.И. Заитов пен В.Ф. Зайберт жетекшілік еткен Солтүстік Қазақстан археологиялық экспедициясының барлау жасағы анықтады. 1987 ж. А.М. Кисленконың жетекшілігімен Солтүстік Қазақстан археологиялық экспедициясының барлау жасағы ескерткішті екінші рет зерттеді. Ескерткішті 2005 ж. В.Ф. Зайберттің жетекшілігімен Солтүстік Қазақстан археологиялық экспедициясының Көкшетау барлау жасағы қайта тексерді.

Оба Иманбұрлық өзені суайрығының сол жақ жағалауында орналасқан. Үйіндінің диаметрі 40 м, биіктігі 2 м. Топырақ, жақсы шымдалған төбенің үстіне триангуляциялық белгі орнатылған.

Ескерткіш ерте темір дәуіріндегі Солтүстік Қазақстан тайпаларының жерлеу салты мен қоныстану дәрежесін сипаттайды. Материалдар Солтүстік Қазақстан облыстық тарихи-өлкетану музейінің қорларында сақталып тұр.

Солтүстік Қазақстан облысының жергілікті маңызы бар тарих және мәдениет ескерткіштерінің мемлекеттік тізімінде бар.

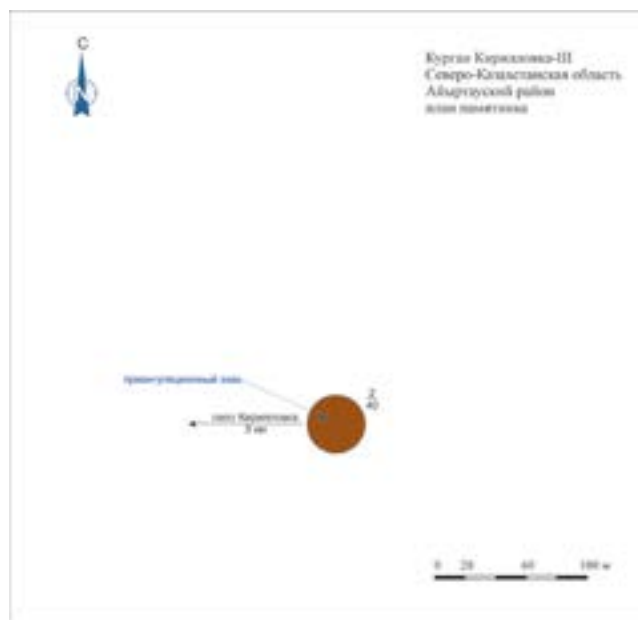
Әдебиет

1. Заитов В.И., Зайберт В.Ф. Разведочные работы в Кокчетавской области. Отчет. Полевые исследования Северо-Казахстанской археологической экспедиции в 1980 году. Петропавловск, 1981. С. 134.

2. Кисленко А.М. Разведочные обследования в Володаровском районе. Отчет. О научно-исследовательской работе «Археологические исследования в Кокчетавской области в 1987 году». Петропавловск, 1988. Т. 3. С. 37–38.

3. Отчет. Археологические исследования на территории Северного Казахстана в 2005 году. Петропавловск, 2006. С. 1–7.

4. Свод памятников истории и культуры Республики Казахстан. Северо-Казахстанская область. Алматы: «Аруна», 2007. С. 104.

14. КИРИЛЛОВКА-III, КУРГАН

Ранний железный век.

Памятник находится в 3 км к востоку от села Кирилловка. Выявлен в 1980 г. разведочным отрядом Северо-Казахстанской археологической экспедиции под руководством В.И. Заитова и В.Ф. Зайберта. Вторично обследован в 1987 г. разведочным отрядом Северо-Казахстанской археологической экспедиции под руководством А.М. Кисленко. Проревизирован в 2005 г. Кокшетауским разведочным отрядом Северо-Казахстанской археологической экспедиции под руководством В.Ф. Зайберта.

Курган расположен на левом берегу, в глубине водораздела р. Иманбурлык. Диаметр насыпи 40 м, высота 2 м. На вершине земляной, хорошо задернованной насыпи установлен триангуляционный знак.

Памятник характеризует погребальный обряд и степень расселения племен Северного Казахстана в эпоху раннего железного века. Материалы хранятся в фондах Северо-Казахстанского областного историко-краеведческого музея.

Состоит в Государственном списке памятников истории и культуры местного значения Северо-Казахстанской области.

Литература

1. Заитов В.И., Зайберт В.Ф. Разведочные работы в Кокчетавской области. Отчет. Полевые исследования

Северо-Казахстанской археологической экспедиции в 1980 году. Петропавловск, 1981. С. 134.

2. Кисленко А.М. Разведочные обследования в Володаровском районе. Отчет. О научно-исследовательской работе «Археологические исследования в Кокчетавской области в 1987 году». Петропавловск, 1988. Том 3. С. 37–38.

3. Отчет. Археологические исследования на территории Северного Казахстана в 2005 году. Петропавловск, 2006. С. 1–7.

4. Свод памятников истории и культуры Республики Казахстан. Северо-Казахстанская область. Алматы: Аруна, 2007. С. 104.

15. КИРИЛЛОВКА-IV, ОБА

Ерте темір дәуірі.

Ескерткіш Кирилловка ауылынан солтүстік-шығысқа қарай 3,5 км жерде орналасқан. Ескерткішті 1980 ж. В.И. Заитов пен В.Ф. Зайберт жетекшілік еткен Солтүстік Қазақстан археологиялық экспедициясының барлау жасағы анықтады. 1987 ж. А.М. Кисленконың жетекшілігімен Солтүстік Қазақстан археологиялық экспедициясының барлау отряды ескерткішті екінші рет зерттеді. Ескерткішті 2005 ж. В.Ф. Зайберттің жетекшілігімен Солтүстік Қазақстан археологиялық экспедициясының Көкшетау барлау жасағы қайта тексерді.

Оба Иманбұрлық өзенінің сол жағалауындағы суайрықта орналасқан. Обаның диаметрі 40 м, биіктігі 3,6 м. Үйіндінің беті қатты қопсып жатыр. Қазіргі уақытта ескерткіш табылған жоқ.

Ескерткіш ерте темір дәуіріндегі Солтүстік Қазақстан тайпаларының жерлеу салты мен қоныстану дәрежесін сипаттайды. Материалдар Солтүстік Қазақстан облыстық тарихи-өлкетану музейінің қорларында сақталып тұр.

Әдебиет

1. Заитов В.И., Зайберт В.Ф. Разведочные работы в Кокчетавской области. Отчет. Полевые исследования Северо-Казахстанской археологической экспедиции в 1980 году. Петропавловск, 1981. С. 134.

2. Кисленко А.М. Разведочные обследования в Володаровском районе. Отчет. О научно исследовательской работе «Археологические исследования в Кокчетавской области в 1987 году». Петропавловск, 1988. Т. 3. С. 38.

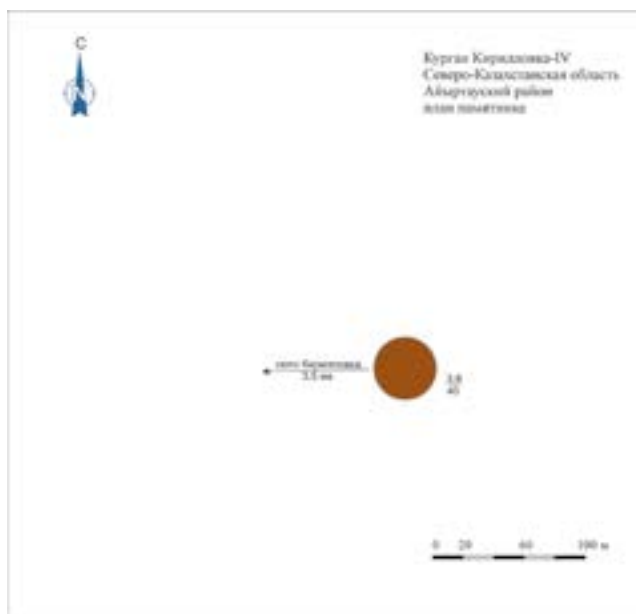
3. Отчет. Археологические исследования на территории Северного Казахстана в 2005 году. Петропавловск, 2006. С. 1–7.

4. Свод памятников истории и культуры Республики Казахстан. Северо-Казахстанская область. Алматы: «Аруна», 2007. С. 104–105.

15. КИРИЛЛОВКА-IV, КУРГАН

Ранний железный век.

Памятник находился в 3,5 км к северо-востоку от села Кирилловка. Выявлен в 1980 г. разведочным отрядом Северо-Казахстанской археологической экспедиции под руководством В.И. Заитова и В.Ф. Зайберта. Вторично обследован в 1987 г. разведочным отрядом Северо-Казахстанской археологической экспедиции под руководством А.М. Кисленко. Проревизирован в 2005 г. Кокшетауским разведочным отрядом Северо-Казахстанской археологической экспедиции под руководством В.Ф. Зайберта.

Курган располагался на левобережном водоразделе р. Иманбурлык. Диаметр кургана 40 м, высота 3,6 м. Поверхность насыпи интенсивно распахивались. В настоящее время памятник не обнаружен.

Памятник характеризует погребальный обряд и степень расселения племен Северного Казахстана в эпоху раннего железного века. Материалы хранятся в фондах Северо-Казахстанского областного историко-краеведческого музея.

Литература

1. Заитов В.И., Зайберт В.Ф. Разведочные работы в Кокчетавской области. Отчет. Полевые исследования Северо-Казахстанской археологической экспедиции в 1980 году. Петропавловск, 1981. С. 134.

2. Кисленко А.М. Разведочные обследования в Володаровском районе. Отчет. О научно исследовательской работе «Археологические исследования в Кокчетавской области в 1987 году». Петропавловск, 1988. Том 3. С. 38.

3. Отчет. Археологические исследования на территории Северного Казахстана в 2005 году. Петропавловск, 2006. С. 1–7.

4. Свод памятников истории и культуры Республики Казахстан. Северо-Казахстанская область. Алматы: Аруна», 2007. С. 104–105.

16. ҚОПАРҚАРАЗ, ОБА

Ерте темір дәуірі.

Ескерткіш Кирилловка ауылынан солтүстікке қарай 10 км жерде орналасқан. Ескерткішті 1987 ж. А.М. Кисленконың жетекшілігімен Солтүстік Қазақстан археологиялық экспедициясының барлау жасағы анықтады. Ескерткішті 2005 ж. В.Ф. Зайберттің жетекшілігімен Солтүстік Қазақстан археологиялық экспедициясының Көкшетау барлау жасағы қайта тексерді.

Оба Қопарқараз көлінің шығыс жағалауында орналасқан және ескі қазақ зиратының аумағында жатты. Топырақ үйіндісі қатты шөккен, жақсы шымдалған. Диаметрі 32 м, биіктігі 1,1 м. 2005 ж. тексеру кезінде ескерткіш табылған жоқ.

Ескерткіш ерте темір дәуіріндегі Солтүстік Қазақстан тайпаларының және қазақ халқының жерлеу салты мен қоныстану дәрежесін сипаттайды. Материалдар Солтүстік Қазақстан облыстық тарихи-өлкетану музейінің қорларында сақталып тұр.

Әдебиет

1. Кисленко А.М. Разведочные обследования в Володаровском районе. Отчет. О научно-исследовательской работе «Археологические исследования в Кокчетавской области в 1987 году». Петропавловск, 1988. Т. 3. С. 37.

2. Отчет. Археологические исследования на территории Северного Казахстана в 2005 году. Петропавловск, 2006. С. 1–7.

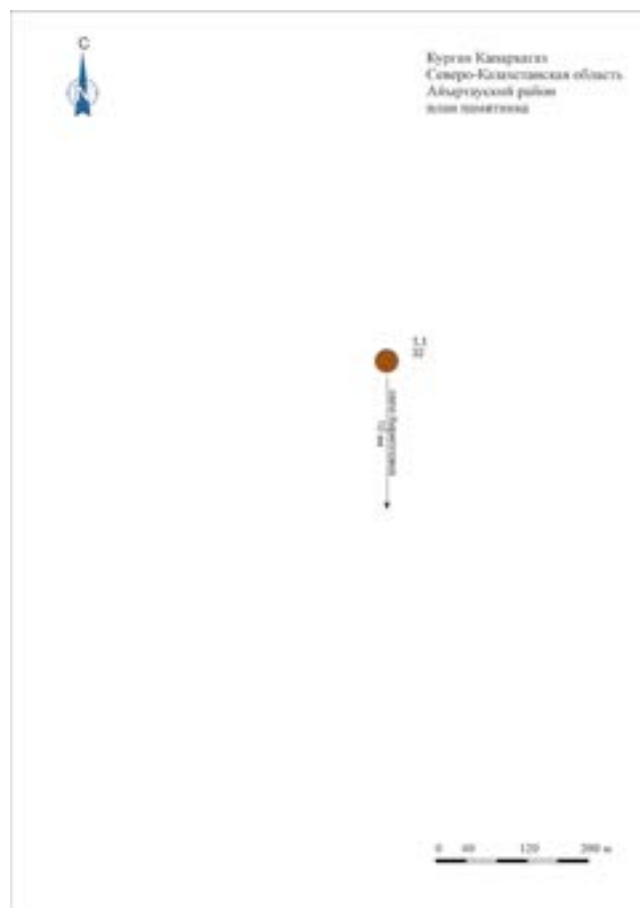
3. Свод памятников истории и культуры Республики Казахстан. Северо-Казахстанская область. Алматы: «Аруна», 2007. С. 105.

16. КОПАРКАРАЗ, КУРГАН

Ранний железный век.

Памятник находился в 10 км к северу от села Кирилловка. Выявлен в 1987 г. разведочным отрядом Северо-Казахстанской археологической экспедиции под руководством А.М. Кисленко. Проревизирован в 2005 г. Кокшетауским разведочным отрядом Северо-Казахстанской археологической экспедиции под руководством В.Ф. Зайберта.

Курган был расположен на восточном берегу оз. Копарқараз и находился на территории старого казахского кладбища. Насыпь грунтовая, сильно оплывшая, хорошо задернована. Диаметр 32 м, высота 1,1 м. При ревизии в 2005 г. памятник не обнаружен.

Памятник характеризует погребальный обряд и степень расселения племен Северного Казахстана в эпоху раннего железного века и казахского населения. Материалы хранятся в фондах Северо-Казахстанского областного историко-краеведческого музея.

Литература

1. Кисленко А.М. Разведочные обследования в Володаровском районе. Отчет. О научно-исследовательской работе «Археологические исследования в Кокчетавской области в 1987 году». Петропавловск, 1988. Том 3. С. 37.

2. Отчет. Археологические исследования на территории Северного Казахстана в 2005 году. Петропавловск, 2006. С. 1–7.

3. Свод памятников истории и культуры Республики Казахстан. Северо-Казахстанская область. Алматы: Аруна, 2007. С. 105.

17. КӨШЕРСАЙ, ҚЫСТАУ

Этнографиялық кезең (XIX–XX ғғ.).

Ескерткіш Петропавловка ауылынан оңтүстік-шығысқа қарай 2,5 км жерде орналасқан. Ескерткішті 2023 ж. Ә.Х. Марғұлан атынд. Археология институтының Солтүстік Қазақстан кешенді археологиялық-этнографиялық экспедициясының барлау жасағы анықтады.

Үш тас-топырақ құрылыстан тұратын қыстау оңтүстік-шығыстан Қараменді өзеніне құятын Терексай өзенінің оң жағалауындағы суайрық баурайында орналасқан. Жоспардағы нысандар тікбұрыш пішінге ұқсас. Әртүрлі жаққа бағдарланғанына қарамастан, олардың ортақ – батыстан шығысқа бағытталған бағыты бар. Нысандар жақсы сақталған, қатты шымдалған, сол себепті қазіргі жердің бетінен білінер-білінбес болып байқалады. Ескерткіш аумағында көші-қон ыдыстарына кіретін керамика сынықтары түріндегі жер бетінде жатқан материалдар жиналды.

Нысандардың пішіні мен өлшемдері.

1-құрылыс. Жоспарда тікбұрыш-дөңгелек пішінге ұқсас. Өлшемдері 4 × 6 м. Биіктігі 0,2 м.

2-құрылыс. Жоспарда тікбұрыш-дөңгелек пішінге ұқсас. Өлшемдері 6 × 14 м. Биіктігі 0,2 м.

3-құрылыс. Жоспарда тікбұрыш-дөңгелек пішінге ұқсас. Өлшемдері 4 × 6 м. Биіктігі 0,3 м.

Әдебиет

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

17. КОШЕРСАЙ, ЗИМОВКА

Этнографический период (XIX–XX вв.).

Памятник находится в 2,5 км к юго-востоку от села Петропавловка. Выявлен в 2023 г. разведочным отрядом Северо-Казахстанской комплексной археолого-этнографической экспедиции Института археологии им. А.Х. Маргулана.

Зимовка, состоящая из трех каменно-земляных сооружений, расположена на склоне водораздела правобережья речки Терексай, впадающей с юго-востока в р. Караменды. Объекты в плане подпрямоугольной формы. Несмотря на то что они ориентированы в разные стороны, наблюдается единое направление – с запада на восток. Сохранность объектов хорошая, они сильно задернованы, в связи с чем едва заметны на современной дневной поверхности. На территории памятника обнаружены подъемные материалы в

виде фрагментов керамики, которые входят в круг переселенческой посуды.

Форма и размеры объектов:

строение 1. В плане имеет подпрямоугольно-округлую форму. Размеры 4 × 6 м, высота 0,2 м;

строение 2. В плане имеет подпрямоугольно-округлую форму. Размеры 6 × 14 м, высота 0,2 м;

строение 3. В плане имеет подпрямоугольно-округлую форму. Размеры 4 × 6 м, высота 0,3 м.

Литература

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

18. ПЕТРОПАВЛОВКА, ҚОРЫМ

Ерте темір дәуірі, орта ғасыр.

Ескерткіш Петропавловка ауылынан оңтүстік-шығысқа қарай 2,5 км жерде орналасқан. Ескерткішті 1956 ж. К.А. Ақышевтың жетекшілігімен Солтүстік Қазақстан археологиялық экспедициясының барлау жасағы анықтады (I – № 924). 1987 ж. А.М. Кисленконың жетекшілігімен Солтүстік Қазақстан археологиялық экспедициясының барлау жасағы ескерткішті екінші рет зерттеді. Ескерткішті 2005 ж. В.Ф. Зайберттің жетекшілігімен Солтүстік Қазақстан археологиялық экспедициясының Көкшетау барлау жасағы қайта тексерді.

Қорым Қараменді өзенінің оң жағалауындағы шоқыда орналасқан. 1956 ж. К.А. Ақышев диаметрі 16 м-ге дейін және биіктігі 0,7 м-ге дейін болатын 15 оба тіркеді. Қазіргі уақытта ескерткіште жеті үйінді сақталған.

№1 оба шоқының ең биік нүктесінде орналасқан. Диаметрі 10 м, биіктігі 0,8 м. Оба жартылай қираған.

№2 оба №1 обадан батысқа қарай 25 м жерде жатыр. Төбесі інмен, қазындылармен бұзылған, беткейлері шымдалған. Диаметрі 8 м, биіктігі 0,5 м.

№3 оба №1 обадан оңтүстікке қарай 0,1 км жерде жатыр. Диаметрі 16 м, биіктігі 1 м. Оба шымдалған, топырақ пен қиыршық тастан тұрғызылған.

№4 және №5 обалар – диаметрі 6 м, биіктігі 0,3 м, үйінді топырақ пен тастан тұрады.

№6 және №7 обалар – диаметрі 4 м, биіктігі 0,2 м, топырақ пен тастан тұрады.

Қазіргі кезеңде ескерткіштің жағдайы тұрақты, ашылған сәттен бастап көзге көрінетін өзгерістер тіркелген жоқ.

Ескерткіш ерте темір дәуіріндегі және орта ғасырдағы Солтүстік Қазақстан тайпаларының жерлеу салты мен қоныстану дәрежесін сипаттайды. Материалдар Ә.Х. Марғұлан атынд. Археология институтының архивінде және Солтүстік Қазақстан облыстық тарихи-өлкетану музейінің қорларында сақтаулы.

Солтүстік Қазақстан облысының жергілікті маңызы бар тарих және мәдениет ескерткіштерінің мемлекеттік тізімінде бар.

Әдебиет

1. Археологическая карта Казахстана. Алма-Ата: Изд-во Академии наук Казахской ССР, 1960. С. 41.

2. Кисленко А.М. Разведочные обследования в Володаровском районе. Отчет. О научно-исследовательской работе «Археологические исследования в Кокчетавской области в 1987 году». Петропавловск, 1988. Т. 3. С. 41–42.

3. Отчет. Археологические исследования на территории Северного Казахстана в 2005 году. Петропавловск, 2006. С. 1–7.

4. Свод памятников истории и культуры Республики Казахстан. Северо-Казахстанская область. Алматы: «Аруна», 2007. С. 107–108.

18. ПЕТРОПАВЛОВКА, МОГИЛЬНИК

Ранний железный век, Средневековье.

Памятник находится в 2,5 км к юго-востоку от села Петропавловка. Выявлен в 1956 г. разведочным отрядом Северо-Казахстанской археологической экспедиции под руководством К.А. Акишева (I – № 924). Вторично обследован в 1987 г. разведочным отрядом Северо-Казахстанской археологической экспедиции под руководством А.М. Кисленко. Проревизирован в 2005 г. Кокшетауским разведочным отрядом Северо-Казахстанской археологической экспедиции под руководством В.Ф. Зайберта.

Могильник расположен на сопке правого берега р. Караменды. В 1956 г. К.А. Акишевым было зафиксировано 15 курганов диаметром до 16 м, высотой до 0,7 м. В настоящее время на памятнике сохранилось семь насыпей.

Курган 1 находится на самой высокой точке сопки, наполовину разрушен. Диаметр 10 м, высота 0,8 м.

Курган 2 находится в 25 м на запад от кургана 1. Вершина повреждена норами и вкопами, склоны задернованы. Диаметр 8 м, высота 0,5 м.

Курган 3 находится в 0,1 км на юг от кургана 1. Задернован, сложен из земли и щебня. Диаметр 16 м, высота 1 м.

Курганы 4 и 5 – диаметром 6 м, высотой 0,3 м. Насыпь сложена из земли и камня.

Курганы 6 и 7 – диаметром 4 м, высотой 0,2 м. Сложены из земли и камня.

На современном этапе состояние памятника стабильное, видимых изменений с момента открытия не зафиксировано.

Памятник характеризует погребальный обряд и степень расселения племен Северного Казахстана в эпоху раннего железного века и средне овыя. Материалы хранятся в Архиве Института археологии им. А.Х. Марғұлана и фондах Северо-Казахстанского областного историко-краеведческого музея.

Состоит в Государственном списке памятников истории и культуры местного значения Северо-Казахстанской области.

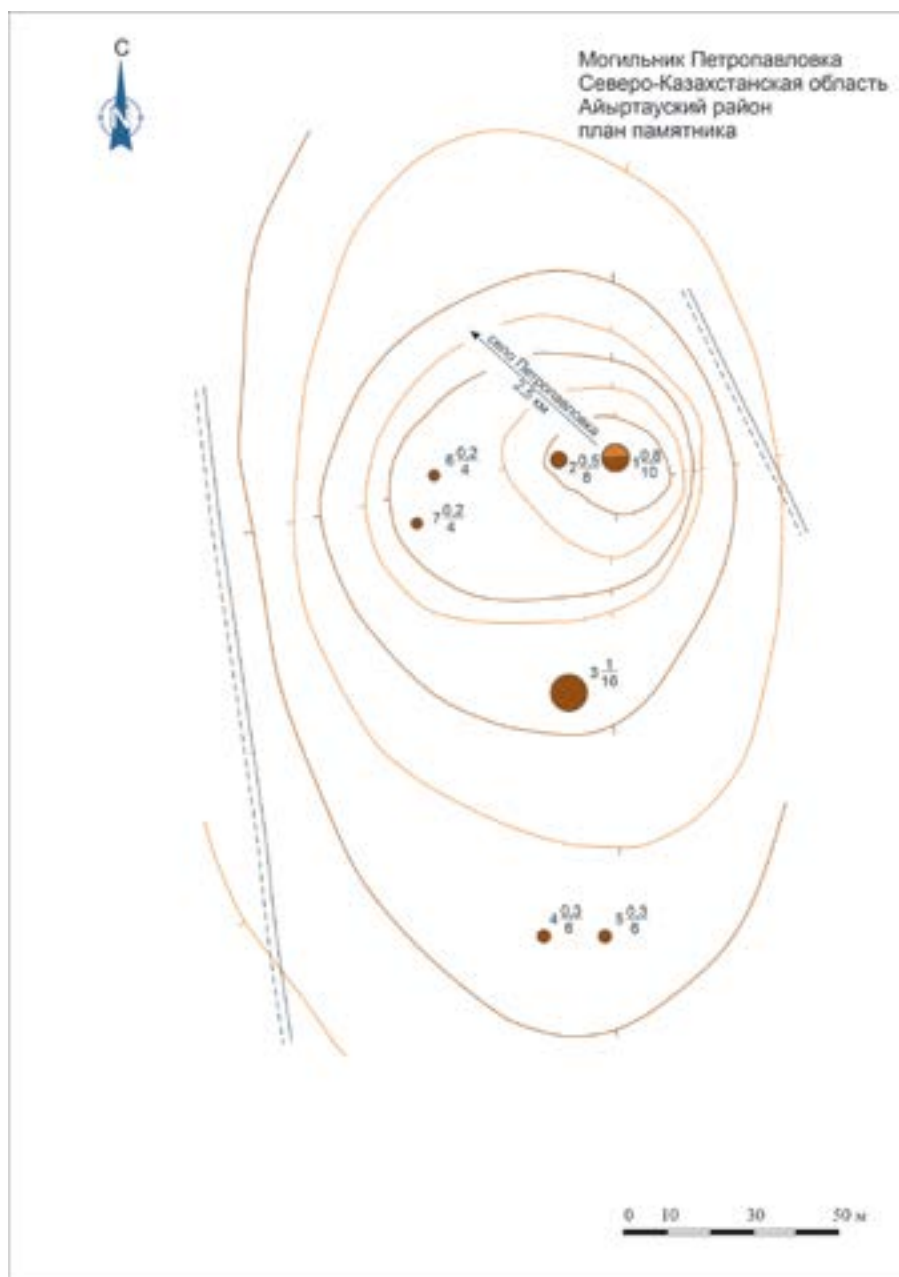
Литература

1. Археологическая карта Казахстана. Алма-Ата: Изд-во Академии наук Казахской ССР, 1960. С. 41.

2. Кисленко А.М. Разведочные обследования в Володаровском районе. Отчет. О научно-исследовательской работе «Археологические исследования в Кокчетавской области в 1987 году». Петропавловск, 1988. Том 3. С. 41–42.

3. Отчет. Археологические исследования на территории Северного Казахстана в 2005 году. Петропавловск, 2006. С. 1–7.

4. Свод памятников истории и культуры Республики Казахстан. Северо-Казахстанская область. Алматы: Аруна, 2007. С. 107–108.

19. ТҰЯҚ, ҚАЗАҚ ЗИРАТЫ

Этнографиялық кезең (XIX–XX ғғ.).

Ескерткіш Сарысай ауылынан (Наурызым – ескі этнографиялық атауы) шығысқа қарай 2,6 км жерде орналасқан. Ескерткішті 2023 ж. Ө.Х. Марғұлан атынд. Археология институтының Солтүстік Қазақстан кешенді археологиялық-этнографиялық экспедициясының барлау жасағы анықтады.

Зират Қараменді және Аралтөбе өзенаралығының суайрығында, Тұяқ тау жоталарының жазық баурайында орналасқан. Мұнда үлкен ақ тастардан тұрғызылған оннан астам қабір белгіленді. Жерлеу орындары сопақша пішінді, өлшемдері 2 × 3 м-ден 3 × 5 м-ге дейін.

Ақпарат берушінің айтуынша, зиратты XX ғ. соңынан XX ғ. ортасына дейін қолданған. Қабірлердің көп бөлігі Арғын руы, Қарауыл елінің адамдарына тиесілі. Ақпарат беруші – Ахметжан Бейсенбаев, 1952 ж.т., Сарысай ауылының тұрғыны.

Әдебиет

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

19. ТУЯК, КАЗАХСКОЕ КЛАДБИЩЕ

Этнографический период (XIX–XX вв.).

Памятник находится в 2,6 км к востоку от села Сарысай (Наурызым – старое этнографическое название). Выявлен в 2023 г. разведочным отрядом Северо-Казахстанской комплексной археолого-этнографической экспедиции Института археологии им. А.Х. Маргулана.

Кладбище расположено на водоразделе междуречья Караменды и Аралтобе, на пологом склоне отрогов горы Туяк. Здесь выявлено более десяти захоронений, сооруженных из массивных белых камней. Захоронения имеют овальную форму размерами от 2 × 3 м до 3 × 5 м.

Судя по словам информатора, кладбище функционировало с конца XX и до середины XX в. Большая часть захоронения принадлежит представителям подрода карауыл из рода арғын. Информатор – Ахметжан Бейсенбаев, 1952 г. р., житель села Сарысай.

Литература

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

20. ТҰЯҚ, ҚЫСТАУ

Этнографиялық кезең (XIX–XX ғғ.).

Ескерткіш Сарысай ауылынан (Наурызым – ескі этнографиялық атауы) солтүстік-шығысқа қарай 1,3 км жерде орналасқан. Ескерткішті 2023 ж. Ә.Х. Марғұлан атынд. Археология институтының Солтүстік Қазақстан кешенді археологиялық-этнографиялық экспедициясының барлау жасағы анықтады.

Қыстау Қараменді және Аралтөбе өзенаралығында, Тұяқ тауының солтүстік баурайында орналасқан. Төрт тас-топырақ құрылыстан тұрады. Құрылымдар тікбұрыш пішінге ұқсас, жақсы сақталған. Ескерткіш аумағынан М.С. Кузнецова фабрикасы шығарған асхана ыдыстарының керамика сынықтары түріндегі жер бетінде жатқан материалдар табылды.

Нысандардың пішіні мен өлшемдері.

1-құрылыс. Жоспарда тікбұрыш-дөңгелек пішінге ұқсас. Өлшемдері 4 × 8 м. Биіктігі 0,4 м.

2-құрылыс. Жоспарда тікбұрыш-дөңгелек пішінге ұқсас. Өлшемдері 6 × 10 м. Биіктігі 0,4 м.

3-құрылыс. Жоспарда тікбұрыш-дөңгелек пішінге ұқсас. Өлшемдері 6 × 10 м. Биіктігі 0,4 м.

4-құрылыс. Жоспарда тікбұрыш-дөңгелек пішінге ұқсас. Өлшемдері 7 × 11 м. Биіктігі 0,2 м.

Әдебиет

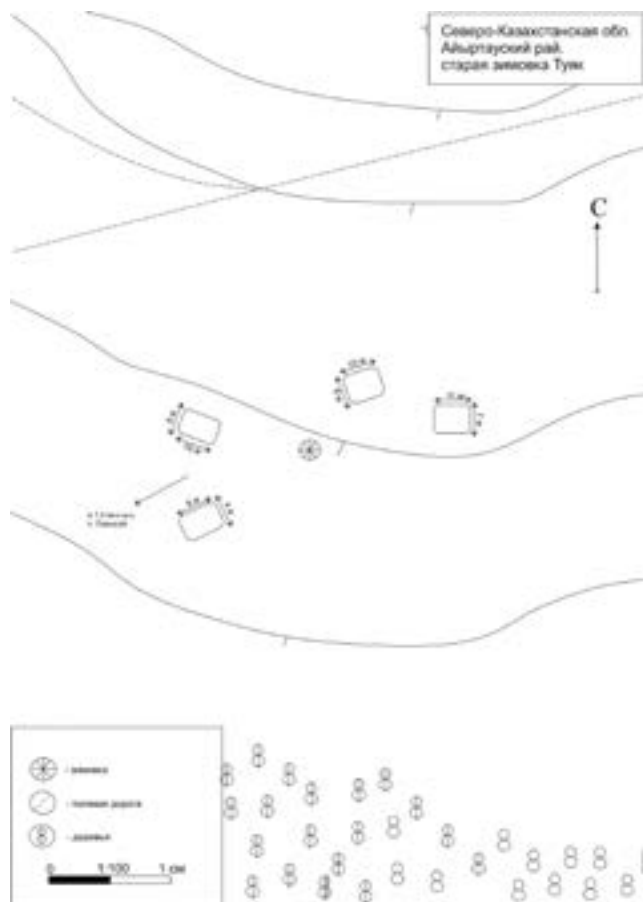
Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

20. ТУЯҚ, ЗИМОВКА

Этнографический период (XIX–XX вв.).

Памятник находится в 1,3 км к северо-востоку от села Сарысай (Наурызым – старое этнографическое название). Выявлен в 2023 г. разведочным отрядом Северо-Казахстанской комплексной археолого-этнографической экспедиции Института археологии им. А.Х. Марғұлана.

Зимовка размещена в междуречье Караменды и Аралтөбе, на северном склоне горы Туяк. Состоит из четырех каменно-земляных сооружений. Строения подпрямоугольной формы, имеют хорошую сохранность. На территории памятника были обнаружены подъемные материалы, представленные фрагментами керамики от столовой посуды производства фабрики М.С. Кузнецова.

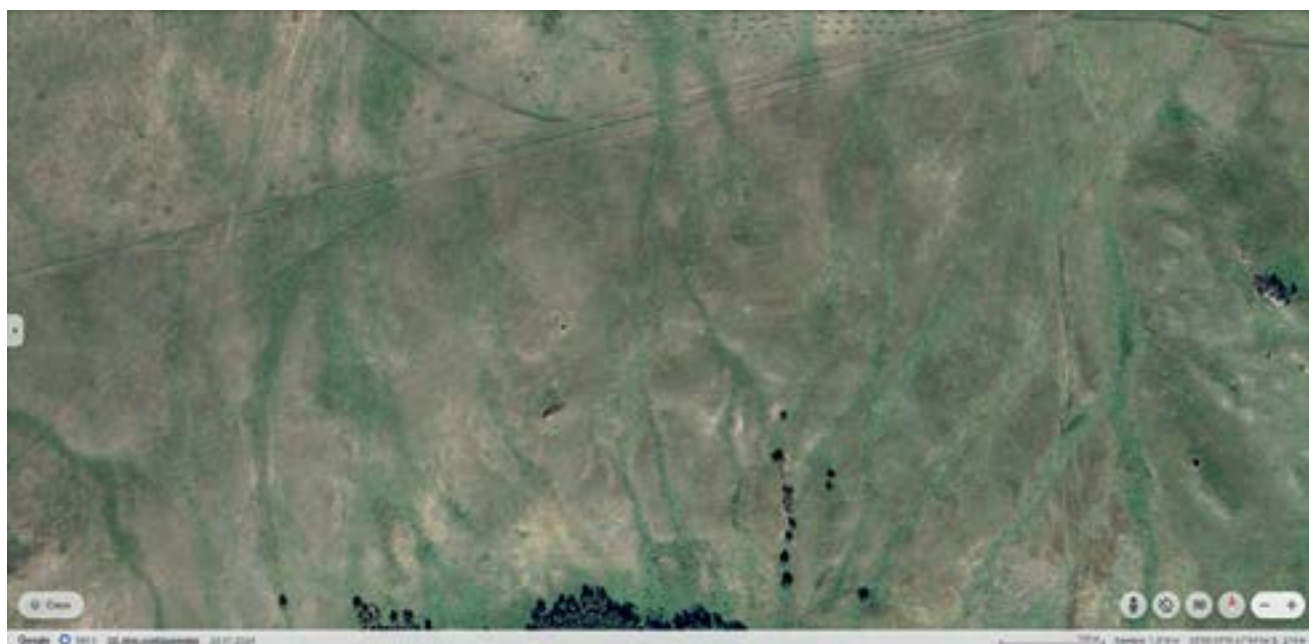

Форма и размеры объектов:

- строение 1. В плане имеет подпрямоугольно-округлую форму. Размеры 4 × 8 м. Высота 0,4 м;
- строение 2. В плане имеет подпрямоугольно-округлую форму. Размеры 6 × 10 м. Высота 0,4 м;
- строение 3. В плане имеет подпрямоугольно-округлую форму. Размеры 6 × 10 м. Высота 0,4 м;
- строение 4. В плане имеет подпрямоугольно-округлую форму. Размеры 7 × 11 м. Высота 0,2 м.

Литература

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

21. ТҰЯҚ-2, ҚЫСТАУ

Этнографиялық кезең (XIX–XX ғғ.).

Ескерткіш Сарысай ауылынан (Наурызым – ескі этнографиялық атауы) солтүстік-шығысқа қарай 1,5 км жерде орналасқан. Ескерткішті 2023 ж. Ә.Х. Марғұлан атынд. Археология институтының Солтүстік Қазақстан кешенді археологиялық-этнографиялық экспедициясының барлау жасағы анықтады.

Қыстау Тұяқ тауының солтүстік-шығыс беткейінен, Қараменді және Аралтөбе өзенаралығынан табылды. Жоспар тікбұрыш пішінге ұқсас төрт тас-топырақ құрылыстан тұрады. Нысандардың өлшемдері 4 × 8-ден 5 × 9 м-ге дейін, биіктігі 0,2–0,35 м. Қыстау нысандарын тексеру кезінде жер бетінде жатқан материалдар анықталды. Олар М.С.Кузнецова фабрикасы шығарған асхана ыдыстарының керамика сынықтары түрінде болып келді. Ескерткіш жақсы сақталған.

Әдебиет

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

21. ТУЯК-2, ЗИМОВКА

Этнографический период (XIX–XX вв.).

Памятник находится в 1,5 км к северо-востоку от села Сарысай (Наурызым – старое этнографическое название). Выявлен в 2023 г. разведочным отрядом Северо-Казахстанской комплексной археолого-этнографической экспедиции Института археологии им. А.Х. Маргулана.

Зимовка обнаружена на северо-восточном склоне горы Туяк, в междуречье Караменды и Аралтөбе. Состоит из четырех каменно-земляных сооружений, в плане образующих подпрямоугольную форму. Размеры объектов колеблются от 4 × 8 до 5 × 9 м, высота 0,2–0,35 м. При обследовании объектов зимовки были обнаружены подъемные материалы. Они представлены фрагментами керамики от столовой посуды, произведенной фабрикой М.С. Кузнецова. Сохранность памятника хорошая.

Литература

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

22. ТҰЯҚ, ТАБЫЛУ ОРНЫ

Қола дәуірі.

Мекен (археологиялық нысан) Наурыз (бұрынғы Сарысай) ауылынан солтүстік-шығысқа қарай 2,3 км, Каменный Брод ауылынан шығысқа қарай 5 км жерде орналасқан. Ескерткішті 2023 ж. Ә.Х. Марғұлан атынд. Археология институтының Солтүстік Қазақстан кешенді археологиялық-этнографиялық экспедициясының барлау жасағы анықтады.

Археологиялық артефактілерді жинау Тұяқ тауының солтүстігіне қарай орналасқан жасанды су қоймасының батыс жағалауында жүргізілді. Табылу орнынан көптеген остеологиялық қалдықтар, қола дәуірінің өрнектелген керамикасының сынықтары және шлактар тіркелді. Қола дәуірінің мәдени қалдықтары негізінен суды бөгеп тұру үшін тұрғызылған қазіргі жасанды тоғандарда (бөгеттер) орналасқан. Сол себепті қоныстың мәдени қабатының бір бөлігі қазіргі жер жұмыстары салдарынан бұзылып кетті деп болжануда.

Әдебиет

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

22. ТУЯК, МЕСТОНАХОЖДЕНИЕ

Эпоха бронзы.

Местонахождение расположено в 2,3 км к северо-востоку от села Наурыз (бывшее село Сарысай), в 5 км к востоку от поселка Каменный Брод. Выявлен в 2023 г. разведочным отрядом Северо-Казахстанской комплексной археолого-этнографической экспедиции Института археологии им. А.Х. Маргулана.

Сборы археологических артефактов произведены у западного берега искусственного водоема, расположенного севернее горы Туяк. На местонахождении фиксируются многочисленные остеологические останки, фрагменты орнаментированной керамики эпохи бронзы и шлаки. Культурные остатки эпохи бронзы преимущественно локализованы на современном, искусственно возведенном валу для удержания воды (дамбы, заводи). В этой связи предполагается, что часть культурного слоя поселения потревожена вследствие современных земляных работ.

Литература

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

23. ТҰЯҚ-1, ҚОРЫМ

Қола дәуірі.

Ескерткіш Сарысай ауылынан солтүстік-шығысқа қарай 2,1 км жерде орналасқан (Наурызым – ескі этнографиялық атауы). Ескерткішті 2023 ж. Ә.Х. Марғұлан атынд. Археология институтының Солтүстік Қазақстан кешенді археологиялық-этнографиялық экспедициясының барлау жасағы анықтады.

Қорым Қараменді және Аралтөбе өзенаралығының суайрығынан, Тұяқ тауының солтүстік жазық беткейінен табылды. Сақиналы қоршаулары бар тас-топырақ үйінділері түрінде сипатталған қабір үстіндегі алты құрылыстан тұрады. Қоршаулардың диаметрі 10–15 м аралығында, үйінділердің биіктігі 0,3–0,5 м аралығында өзгереді. Нысан үйінділерінің өзінен әртүрлі пішіндегі тас қоршаулар байқалды.

Әдебиет

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

23. ТУЯК-1, МОГИЛЬНИК

Эпоха бронзы.

Памятник находится в 2,1 км к северо-востоку от села Сарысай (Наурызым – старое этнографическое название). Выявлен в 2023 г. разведочным отрядом Северо-Казахстанской комплексной археолого-этнографической экспедиции Института археологии им. А.Х. Маргулана.

Могильник обнаружен на водоразделе междуречья Караменды и Аралтобе, на пологом северном склоне горы Туяк. Состоит из шести надмогильных сооружений, представленных в виде каменно-земляных насыпей с кольцевыми оградками. Диаметр оградок варьируется в пределах от 10 до 15 м, высота насыпей колеблется в границах 0,3–0,5 м. В теле насыпей объектов наблюдаются каменные оградки разных форм.

Литература

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

24. ТҰЯҚ-2, ҚОРЫМ

Ерте темір дәуірі, орта ғасыр.

Ескерткіш Сарысай ауылынан (Наурызым – ескі этнографиялық атауы) шығысқа қарай 2,1 км жерде орналасқан. Ескерткішті 2023 ж. Ө.Х. Марғұлан атынд. Археология институтының Солтүстік Қазақстан кешенді археологиялық-этнографиялық экспедициясының барлау жасағы анықтады.

Қорым Тұяқ тауының жазық баурайында орналасқан. Диаметрі 5–10 м, биіктігі 0,1–0,35 м болатын төрт тас-топырақ үйіндісінен тұрады – үйіндісінің төбесі жайпақ. №1 және №2 обалар үйіндінің өлшемі мен құрылымына қарай ерте темір дәуіріне жатады, ал №3 және №4 обалар түркі кезеңіне тән деп мерзімделді. Қорымның шығыс жағынан дала жолы өтеді.

№1 оба. Диаметрі 6 м, биіктігі 0,15 м. Тас-топырақ үйінді.

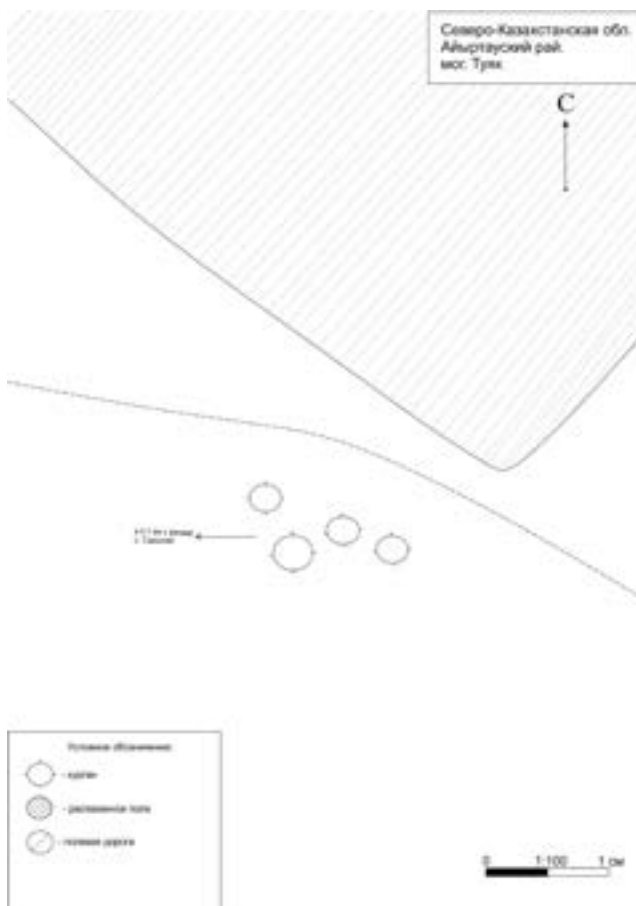
№2 оба. Диаметрі 10 м, биіктігі 0,35 м. Тас-топырақ үйінді.

№3 оба. Диаметрі 6 м, биіктігі 0,15 м. Тас үйінді. Обаның ортасында қабырғасымен тігінен орнатылған тастар анықталды.

№4 оба. Диаметрі 6 м, биіктігі 0,15 м. Тас үйінді.

Әдебиет

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

24. ТУЯК-2, МОГИЛЬНИК

Ранний железный век, Средневековье.

Памятник находится в 2,1 км к востоку от села Сарысай (Наурызым – старое этнографическое название). Выявлен в 2023 г. разведочным отрядом Северо-Казахстанской комплексной археолого-этнографической экспедиции Института археологии им. А.Х. Маргулана.

Могильник расположен на пологом склоне горы Туяк. Состоит из четырех каменно-земляных курганов диаметрами 5–10 м, высотой 0,1–0,35 м. Насыпи курганов с уплощенной вершиной. Курганы 1 и 2 по размерам и структуре насыпи соотносятся с древностями раннего железного века, а курганы 3 и 4 датируются тюркским периодом. С восточной стороны могильника проходит полевая дорога.

Курган 1. Диаметр 6 м, высота 0,15 м. Имеет каменно-земляную насыпь.

Курган 2. Диаметр 10 м, высота 0,35 м. Имеет каменно-земляную насыпь.

Курган 3. Диаметр 6 м, высота 0,15 м. Насыпь каменная. В центре кургана фиксируются камни, их укладка осуществлена вертикально на ребро.

Курган 4. Диаметр 6 м, высота 0,15 м. Насыпь каменная.

Литература

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023.

*Қайың тоғайлары
Березовые рощи*

ТАРИХИ-МӘДЕНИ МҰРА ОБЪЕКТІЛЕРІН ҚОРҒАУ ЖӘНЕ ЗЕРТТЕУ МӘСЕЛЕЛЕРІ БОЙЫНША ЗАҢНАМАЛЫҚ АКТІЛЕРДІҢ ТІЗБЕСІ

1. Қазақстан Республикасының 2003 жылғы 20 маусымдағы №442 «Жер кодексі» (127-бап).

2. Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 3 шілдедегі №226-V ҚРЗ «Қылмыстық Кодексі» (203, 294, 295 бабтары).

3. Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 5 шілдедегі №235-V ҚРЗ «Әкімшілік құқық бұзушылық туралы» Кодексі (145-бап).

4. Қазақстан Республикасының 2001 жылғы 23 қаңтардағы №148 «Қазақстан Республикасындағы жергілікті мемлекеттік басқару және өзін-өзі басқару туралы» Заңы (35 бап).

5. Қазақстан Республикасының 2006 жылғы 15 желтоқсандағы №207 «Мәдениет туралы» Заңы.

6. Қазақстан Республикасының 2019 жылғы 26 желтоқсандағы №288-VI ҚРЗ «Тарихи-мәдени мұра объектілерін қорғау және пайдалану туралы» Заңы.

7. «Қорғау міндеттемелерін беру қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Мәдениет және спорт министрінің 2020 жылғы 2 сәуірдегі № 78 бұйрығы.

8. «Тарих және мәдениет ескерткіштерін қорғау және пайдалану қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Мәдениет және спорт министрінің 2020 жылғы 7 сәуірдегі № 79 бұйрығы.

9. «Тарих және мәдениет ескерткіштерін анықтау, есепке алу, мәртебе беру және одан айыру, орнын ауыстыру және өзгерту, жай-күйін мониторингтеу және сапаны өзгерту қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Мәдениет және спорт министрінің 2020 жылғы 15 сәуірдегі № 92 бұйрығы.

10. «Археологиялық жұмыстарды жүзеге асыру қағидалары мен шарттарын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Мәдениет және спорт министрінің 2020 жылғы 17 сәуірдегі № 95 бұйрығы.

11. «Монументтік өнер құрылыстарын орнату қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Мәдениет және спорт министрінің 2020 жылғы 28 сәуірдегі № 103 бұйрығы.

12. «Тарих және мәдениет ескерткіштеріндегі ғылыми-реставрациялық жұмыстарды және (немесе) археологиялық жұмыстарды жүзеге асыру жөніндегі қызметке лицензия беру» мемлекеттік қызметін көрсету қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Мәдениет және спорт министрінің 2020 жылғы 25 маусымдағы № 188 бұйрығы.

ПЕРЕЧЕНЬ ЗАКОНОДАТЕЛЬНЫХ АКТОВ ПО ОХРАНЕ И ИЗУЧЕНИЮ ОБЪЕКТОВ ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО НАСЛЕДИЯ

1. «Земельный кодекс» Республики Казахстан от 20 июня 2003 года № 442 (статья 127).

2. «Уголовный кодекс» Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V ЗРК (статьи 203, 294, 295).

3. Кодекс Республики Казахстан «Об административных правонарушениях» от 5 июля 2014 года № 235-V ЗРК (статья 145).

4. Закон Республики Казахстан «О местном государственном управлении и самоуправлении в Республике Казахстан» от 23 января 2001 года № 148 (статья 35).

5. Закон РК «О культуре» от 15 декабря 2006 года № 207.

6. Закон Республики Казахстан «Об охране и использовании объектов историко-культурного наследия» от 26 декабря 2019 года № 288-VI ЗРК.

7. Приказ Министра культуры и спорта Республики Казахстан «Об утверждении Правил выдачи охранных обязательств» от 2 апреля 2020 года № 78.

8. Приказ Министра культуры и спорта Республики Казахстан «Об утверждении Правил охраны и использования памятников истории и культуры» от 7 апреля 2020 года № 79.

9. Приказ Министра культуры и спорта Республики Казахстан «Об утверждении Правил выявления, учета, придания и лишения статуса, перемещения и изменения, мониторинга состояния и изменения категории памятников истории и культуры» от 15 апреля 2020 года № 92.

10. Приказ Министра культуры и спорта Республики Казахстан «Об утверждении Правил и условий осуществления археологических работ» от 17 апреля 2020 года № 95.

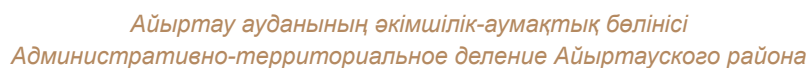
11. Приказ Министра культуры и спорта Республики Казахстан «Об утверждении Правил установления сооружений монументального искусства» от 28 апреля 2020 года № 103.

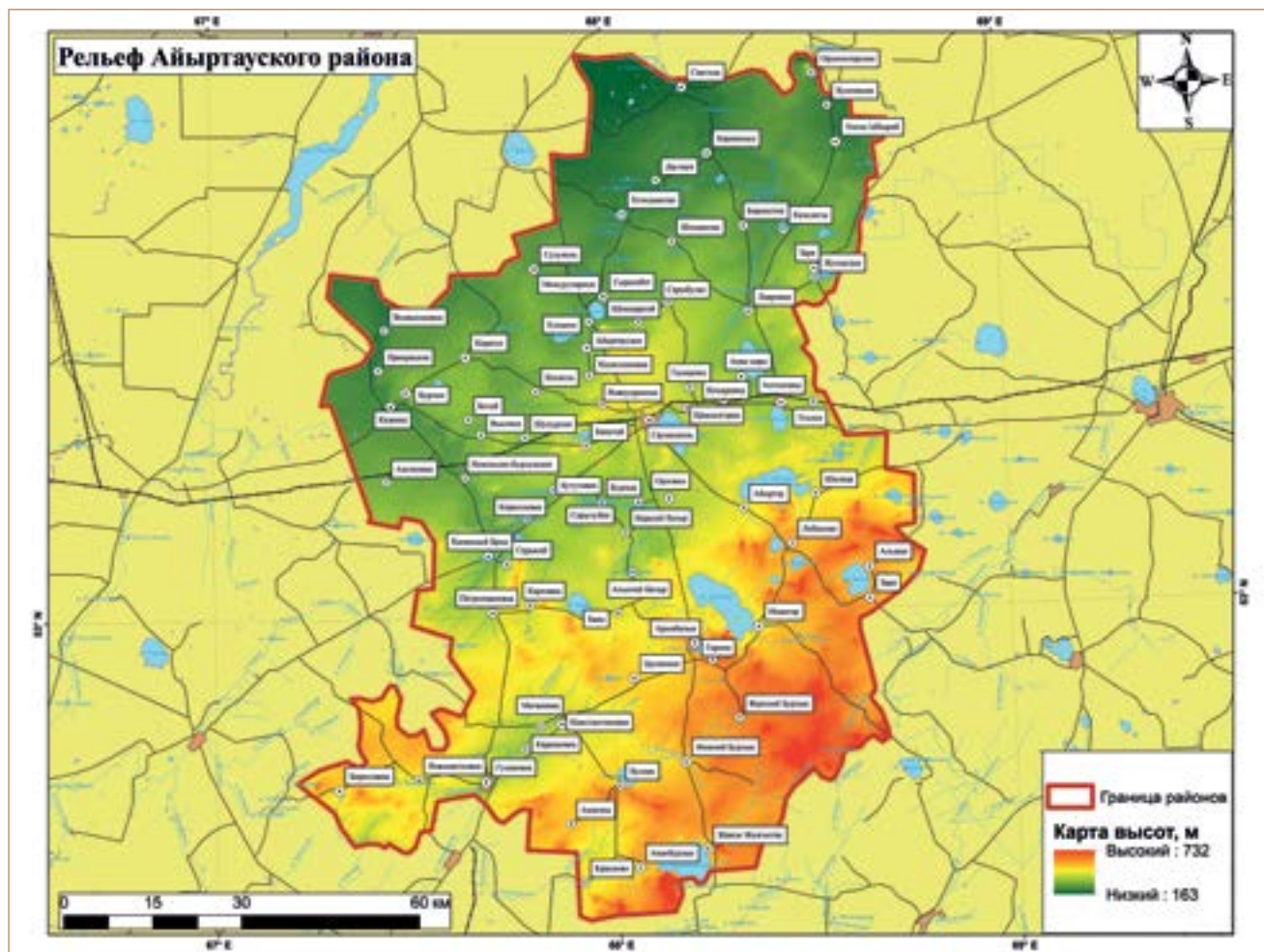
12. Приказ Министра культуры и спорта Республики Казахстан «Об утверждении Правил оказания государственной услуги «Выдача лицензии на деятельность по осуществлению научно-реставрационных работ на памятниках истории и культуры и (или) археологических работ» от 25 июня 2020 года № 188.

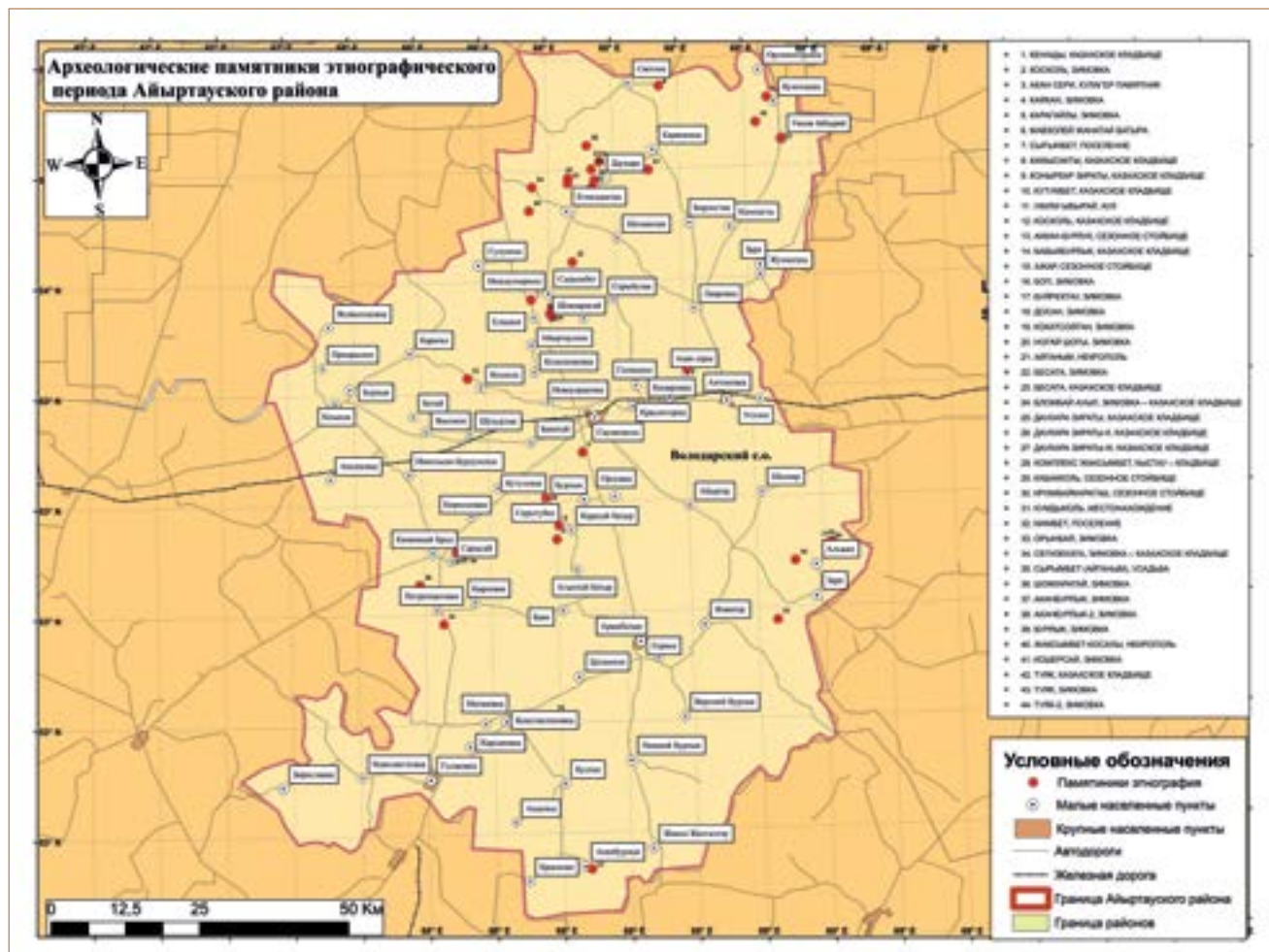

*Көлдегі аққулар
Лебеди на озере*

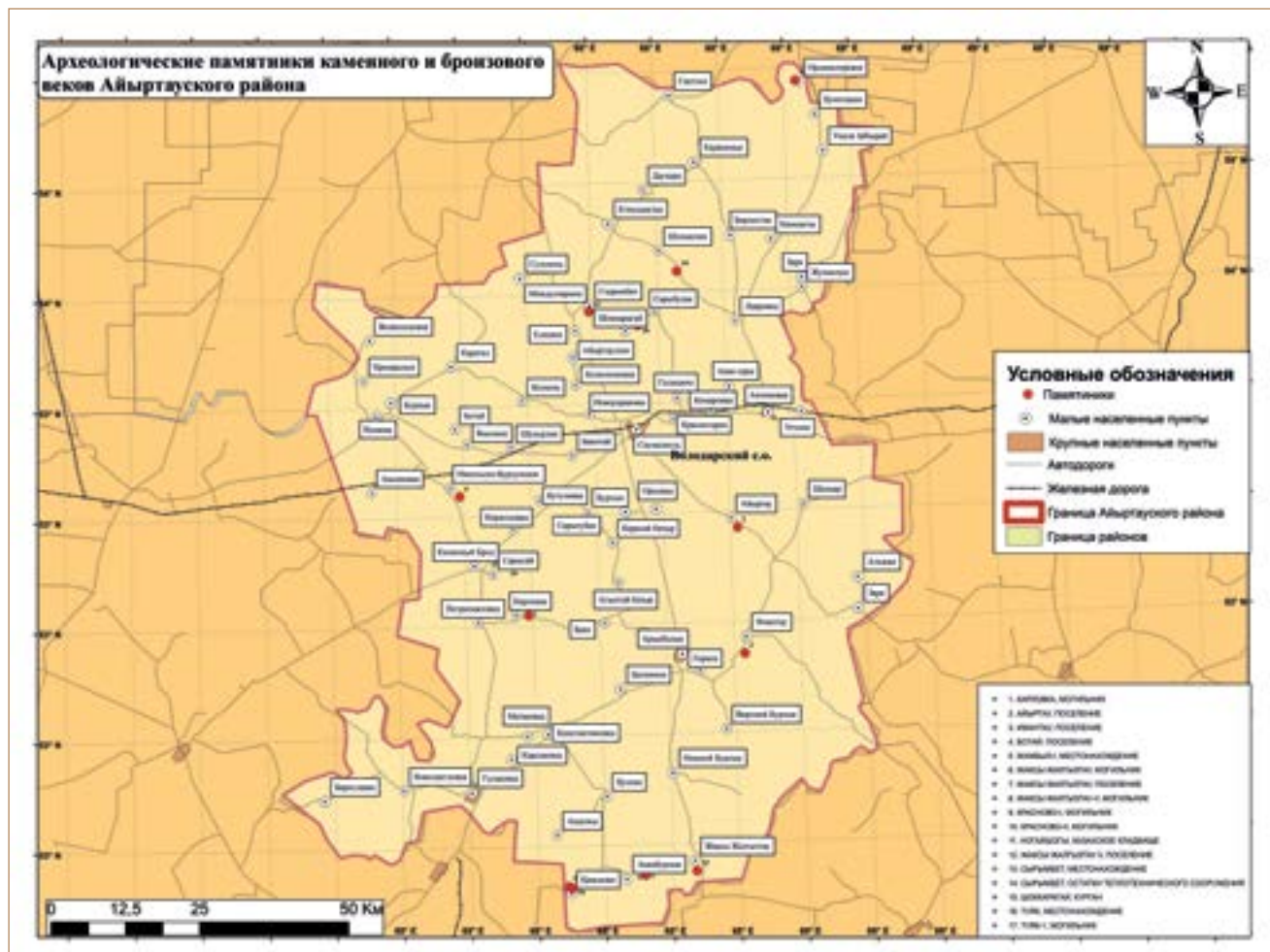

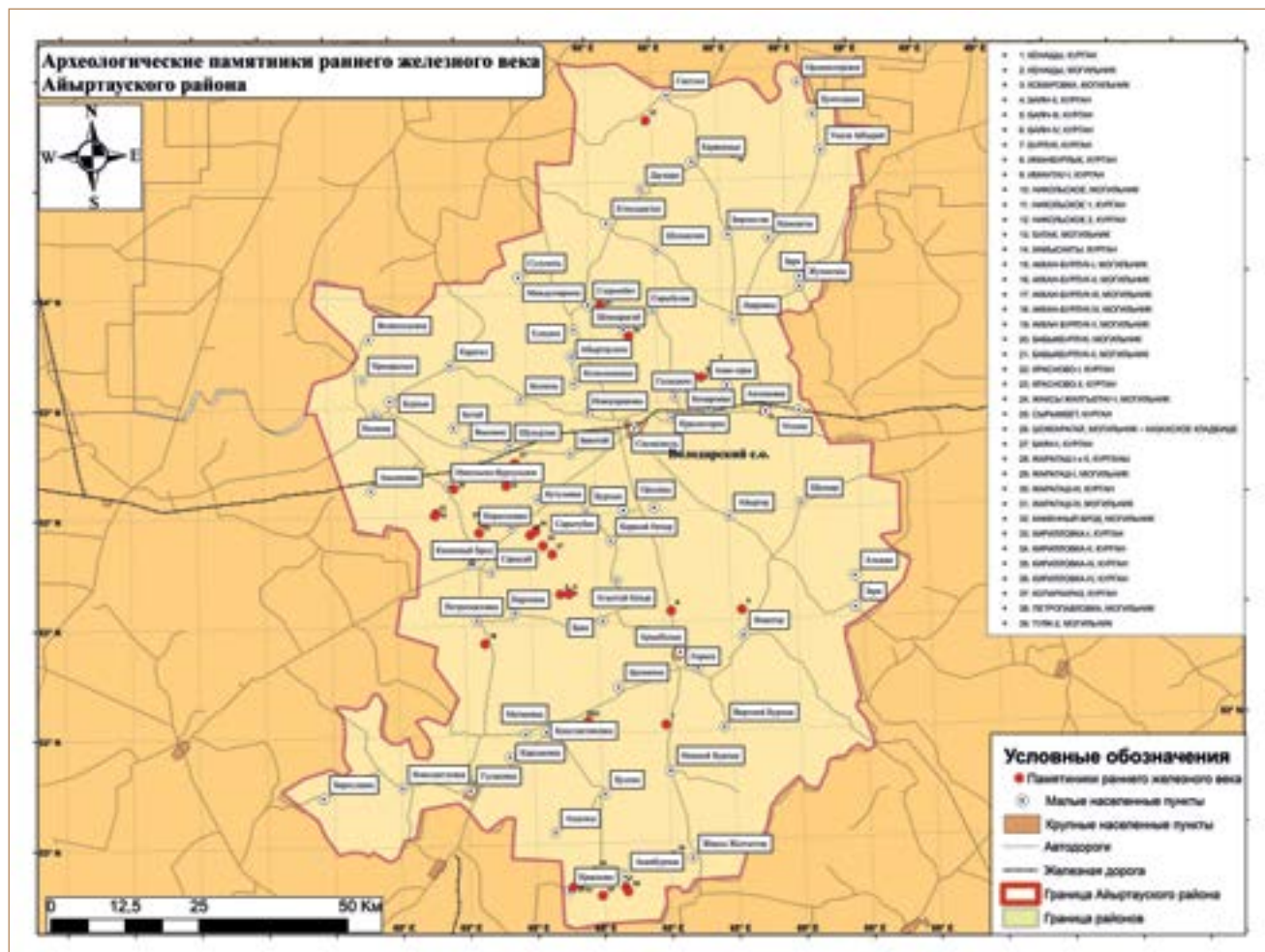
Айыртау ауданының жер бедері
Рельеф Айыртауского района

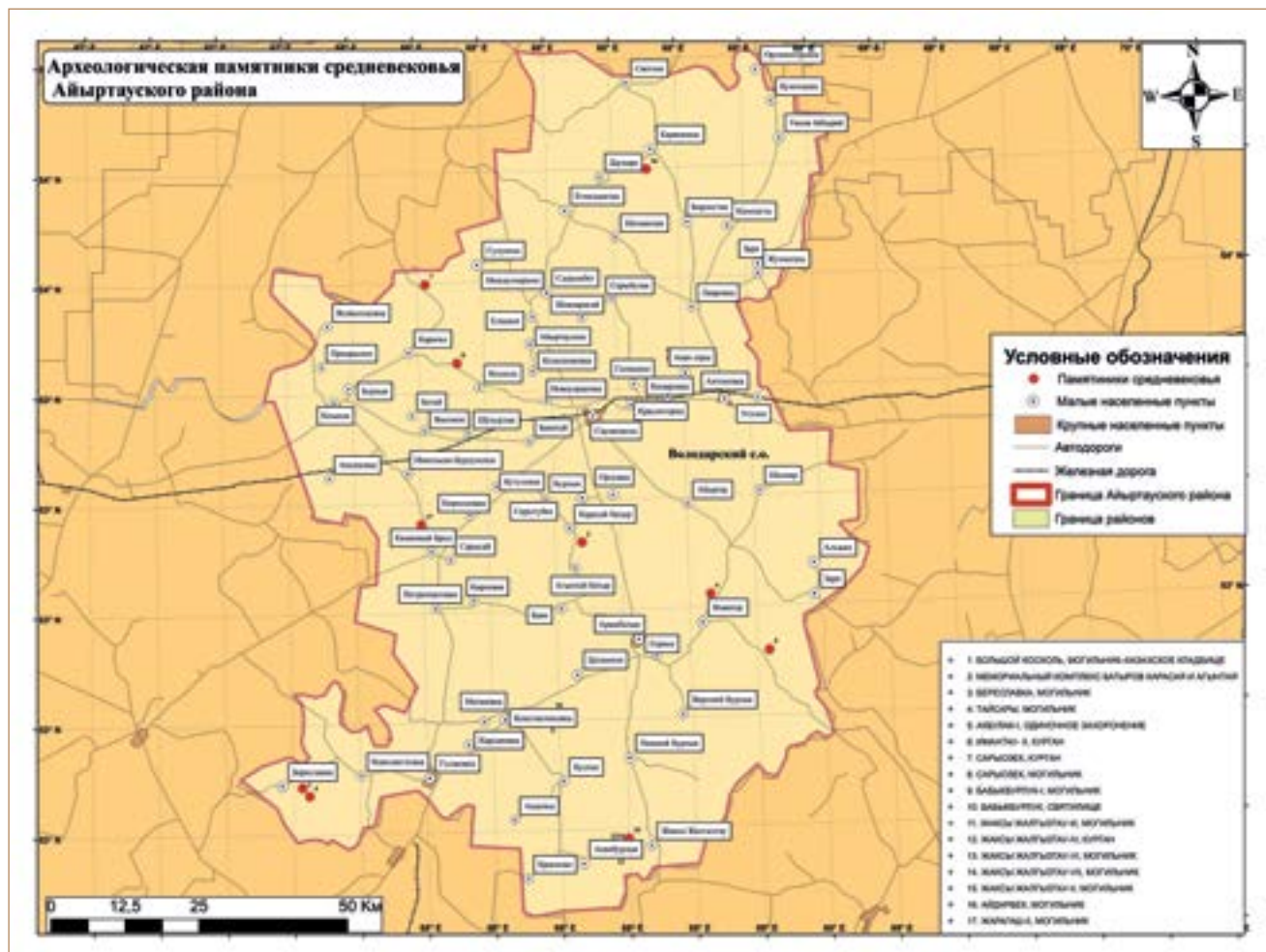
Айыртау ауданының этнографиялық кезеңінің археологиялық ескерткіштері
Археологические памятники этнографического периода Айыртауского района

Айыртау ауданының тас және қола ғасырларының археологиялық ескерткіштері
Археологические памятники каменного и бронзового веков Айыртауского района

Айыртау ауданының ерте темір ғасырының археологиялық ескерткіштері
Археологические памятники раннего железного века Айыртауского района

Айыртау ауданының орта ғасырдың археологиялық ескерткіштері
Археологические памятники средневековья Айыртауского района

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ДЕРЕКТЕР ИСПОЛЬЗОВАННЫЕ ИСТОЧНИКИ

Абдрахманов К.А., Сушко С.М. Прогнозирование и выявление крупных месторождений урана в Северо-Казахстанской уран-золото-редкометалльно-редкоземельно-алмазной провинции // Известия НАН РК. Серия геологии и технических наук. 2011. С. 24–37.

Акишев К.А. Древние кочевники и мировая цивилизация: генезис, проблемы, перспективы // Вестник АН КазССР. 1991. № 10.

Акишев К.А. К проблеме происхождения номадизма в аридной зоне древнего Казахстана // Поиски и находки в Казахстане. Алма-Ата, 1972.

Акишев К.А. Эпоха бронзы Центрального Казахстана: Автореф. дис. ... канд. ист. наук. Л.: Государственный Эрмитаж, 1953. 18 с.

Археологическая карта Казахстана. Алма-Ата: Изд-во Академии наук Казахской ССР, 1960. № 981. С. 81.

Бакенов М.М. Топонимику на службу геологии // Вестник АН КазССР. 1968. № 8. С. 25–29.

Бойко А.Т., Заев С.С. Археологические разведки в Кокчетавской и Целиноградской областях. Отчет. Полевые археологические исследования на территории Северного Казахстана в 1972 году. Петропавловск, 1973.

Боталов С.Г. Кочевая цивилизация Евразии в период поздней древности и раннего средневековья // Древние культуры Северного Китая, Монголии и Байкальской Сибири: Сборник трудов VI Международной научной конференции. Том III. Хух-Хото, 2015. С. 1007–1012.

Боталов С.Г. Урало-казахстанское и западно-сибирское единство в судьбах кочевой цивилизации Евразии. Эпоха Средневековья // Наука ЮУрГУ [Электронный ресурс]: Материалы 67-й научной конференции. Секции социально-гуманитарных наук. Челябинск: Издательский центр ЮУрГУ, 2015. С. 544–545.

Ведомости Верховного Совета СССР. 1955. № 22 (840).

Водорезов Г.И. Описание Акмолинского и Еремельтавского градусолистов общей геологической карты Казахстана ГОНТИ – НКТП СССР. 1938. Вып. 3. 71 с.

География и экология Северо-Казахстанской области (к 85-летию кафедры «География и экология» СКУ им. М. Козыбаева): Учебное пособие / Сост.: С.Б. Байбусинова, Г.В. Гордиянова, П.С. Дмитриев, Б.Б. Доскенова, З.С. Искандирова, С.М. Исмагулова, Т.Н. Лысакова, Г.З. Мажитова, И.А. Седельников, М.М. Тайжанова, И.А. Фомин, А.В. Шурр. Петропавловск: СКУ им. М. Козыбаева, 2022. 110 с.

Даниленко Т.А. Костяной инвентарь поселения Ботай // Энеолит и бронзовый век Урало-Иртышского междуречья. Челябинск, 1985. С. 34–47.

Ермолова Н.М. Остатки млекопитающих поселения Ботай (по раскопкам 1982 года) // Проблемы реконструкции хозяйства и технологий по данным археологии. Петропавловск, 1993. С. 87–89.

Жандаев М. Краткая энциклопедия «Казахская ССР». Алматы, 1973. Том 2.

Зайтов В.И., Зайберт В.Ф. Разведочные работы в Кокчетавской области. Отчет. Полевые исследования Северо-Казахстанской археологической экспедиции в 1980 году. Петропавловск, 1981.

Зайтов В.И. Характеристика каменных орудий поселения Ботай // Энеолит и бронзовый век Урало-Иртышского междуречья. Челябинск, 1985. С. 17–33.

Зайберт В.Ф. Охранные работы на поселении Ботай. Отчет. Полевые исследования Северо-Казахстанской археологической экспедиции в 1980 году. Петропавловск, 1981.

Зайберт В.Ф. Поселение Ботай и задачи исследования энеолита Северного Казахстана // Энеолит и бронзовый век Урало-Иртышского междуречья. Челябинск, 1985. С. 3–17.

Зайберт В.Ф. Разведочные работы в Кокчетавской области. Отчет. Полевые исследования Северо-Казахстанской археологической экспедиции в 1985 году. Петропавловск, 1986.

Зайберт В.Ф. Энеолит Урало-Иртышского междуречья. Петропавловск, 1993.

Зайберт В.Ф., Плешаков А.А., Толебаев Ә.Ж. Атбасар мәдениеті = Атбасарская культура. Том 1: Материалы и исследования по археологии Казахстана. Астана: Филиал Института археологии им. А.Х. Маргулана, 2012.

Зданович Г.Б. Бронзовый век Урало-Казахстанских степей. Свердловск: Уральский университет, 1988. 184 с.

Зданович Г.Б. Могильник и поселение Якши-Янгистау. Отчет. Полевые археологические исследования Урало-Казахстанской археологической экспедиции в 1980 году. Челябинск 1980.

Зданович Г.Б. Периодизация и хронология памятников эпохи бронзы Петропавловского Приишимья: Автореф. дис. ... канд. ист. наук. М.: ИА АН СССР, 1975. 27 с.

Зданович С.Я. Саргаринская культура – заключительный этап бронзового века в Северном Казахстане: Автореф. дис. ... канд. ист. наук. М.: Московский университет, 1979. 20 с.

Иманбаева А. Қазақтың Үкілі Ыбырайы // «Қазақпарат» Халықаралық ақпарат агенттігі. 2014 ж., 24 шілде (https://kaz.inform.kz/news/kazaktyn-ukili-ybyrayy-1860-1930_a2680807/).

Казахстан. Национальная энциклопедия. Том 2 / Гл. ред. Б. Аяган. Алматы: Главная редакция «Қазақ энциклопедиясы», 2005. 560 с.

Қазақстан: Ұлттық энциклопедия / Бас ред. Ә. Нысанбаев. Алматы: «Қазақ энциклопедиясы» бас редакциясы, 1998. IX том.

Қастай Д. Ақан сері Қорамсаұлы өмірі мен шығармашылығы // martebe.kz.

Кисленко А.М. Разведочные обследования в Арык-Балыкском районе. Отчет. О научно-исследовательской работе «Археологические исследования в Кокчетавской области в 1987 году». Петропавловск, 1988. Том 3.

Кисленко А.М. Разведочные обследования в Володаровском районе. Отчет. О научно-исследовательской работе «Археологические исследования в Кокчетавской области в 1987 году». Петропавловск, 1988. Том 3.

Кисленко А.М. Опыт реконструкции энеолитического жилища // Проблемы реконструкции хозяйства и технологий по данным археологии. Петропавловск, 1993. С. 117–136.

Ключарева В.В. Влияние средств массовой информации на историческое сознание жителей Северного Казахстана (по страницам газеты «Айыртауские зори») // Вестник Омского университета. Серия «Исторические науки». 2023. Том 10. № 4 (40). С. 151–156.

Койчубаев Е. Краткий толковый словарь топонимов Казахстана. Алма-Ата: Изд-во «Наука» Казахской ССР, 1974. Том 1. 275 с.

Косарев В.Б. Пятьдесят на пятьдесят. Астана: ИП «Saya_design», 2017. 292 с.

Кузовенко А.И. Геологическое строение и особенности формирования месторождения олова Сырымбет в Северном Казахстане: Автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. геол.-минерал. наук. Алматы, 2004. 30 с.

Мазуров А.К. Металлогения срединных массивов Казахстана // Известия Томского политехнического университета. Том 305. Вып. 6: Геология, поиски и разведка полезных ископаемых Сибири. Томск, 2002. С. 67–69.

Макарова Л.А. Предварительное определение костного материала из поселения Ботай. Отчет. Полевые исследования Северо-Казахстанской археологической экспедиции в 1980 году. Петропавловск, 1981. С. 109–113.

Мартынюк О.И. Керамика поселения Ботай // Энеолит и бронзовый век Урало-Иртышского междуречья. Челябинск, 1985. С. 59–72.

Материалы сайта Северо-Казахстанской областной универсальной научной библиотеки им. С. Муканова // <https://skolib.kz/>

Мәлікова С. Айыртау ауданының елді-мекен тарихынан. Atau.kz – Ономастическая электронная база. 2020.

Мирзабаев А.С., Сагингалиев К.К. Археологические работы на усадьбе Валихановых в селе Сырымбет // Архив Института археологии им. А.Х. Маргулана. Ф. 11, оп. 2, дело 2222. 78 л.

Никонов В.А. Введение в топонимику. М.: Изд-во ЛКИ, 2011. Изд. 2-е. 184 с.

Ларин И.Е. Об основании станицы Акан-Бурлукской – родины моих предков // Старт в науке. 2019. № 1. Ч. 3.

Обупорядочениитранскрибированиянарусскомязыке казахских топонимов, наименований и переименований отдельных административно-территориальных единиц Республики Казахстан. Постановление Президиума Верховного Совета Республики Казахстан от 4 мая 1993 года. Дата обращения: 29.01.2024.

Омарова Г.Т. Топонимы Акмолинской области в условиях языкового взаимодействия // Научный мир Казахстана. 2010. № 4 (32). С. 33–36.

Омирсерикова М.Ш., Исаева Л.Д. Влияние теплового поля на процесс формирования редкометалльного рудообразования (на примере месторождения Сырымбет) // Известия Национальной академии наук РК. Серия геологии и технических наук. Алматы, 2013. № 1. С. 9–15.

Оразбаев А.М. Северный Казахстан в эпоху бронзы // Труды ИИАЭ АН КазССР. 1958. Том 5. С. 216–294.

Особо охраняемые природные территории // Государственный памятник природы «Остров озера Имантау». Алматы: Terra Exploration. Дата обращения: 06.06.2024. https://www.oopt.kz/categories/view/osrtov_imantau/

Отдел архивов и документации СКО. Северо-Казахстанский государственный архив. Справочник по истории административно-территориального деления СКО. Петропавловск, 2007.

Отчет. Полевые исследования Северо-Казахстанской археологической экспедиции в 1980 году. Петропавловск, 1981. С. 109–113.

Отчет. Археологические исследования на территории Северного Казахстана в 2004 году. Петропавловск, 2005.

Отчет. Археологические исследования на территории Северного Казахстана в 2005 году. Петропавловск, 2006.

Отчет о возможных воздействиях к программе «План горных работ. Отработка открытым способом вольфрамовыхрудместорожденияБаян,расположенного в Айыртауском районе Северо-Казахстанской области». Караганда, 2023. 182 с.

Отчет отдела эпохи Средневековья ИА им. А.Х. Маргулана по ПЦФ-3 BR 18574223 «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности». Алматы. 2024.

Официальный информационный ресурс КГУ «Аппарат акима Айыртауского района Северо-Казахстанской области» // Айыртауский район (www.gov.kz). Дата обращения: 12.07.2024.

Памятная книжка Акмолинской области на 1887 год. Адрес-календарь и географическо-статистические сведения // Издание Акмолинского областного правления / Сост. И.А. Козлов. Омск: тип. Акмол. обл. правл., 1887. 188 с.

Памятная книжка Акмолинской области на 1913 год. Адрес-календарь и географическо-статистические сведения // Издание Акмолинского областного правления / Сост. В.С. Недашковский. Омск: тип. Акмол. обл. правл., 1913. 558 с.

Плешаков А.А. Предварительные результаты исследования археологических памятников золотоордынского периода Северного Казахстана // Проблемы изучения истории Золотой Орды: выявление и интерпретация исторических источников: Сборник материалов научно-практической конференции. Петропавловск: СКУ им. М.Козыбаева, 2020. С. 91–100.

Плешаков А.А. Исследования в Северном Казахстане археологических памятников золотоордынского периода // Маргулановские чтения-2021: Материалы Международной научно-практической конференции «Великая степь в контексте этнокультурных исследований», посвященной 30-летию Независимости Республики Казахстан и 30-летию Института археологии им. А.Х. Маргулана (Алматы, 26–27 октября 2021 г.). В 3-х томах. Алматы: Институт археологии им. А.Х. Маргулана, 2021. Том 1. С. 115–124.

Плешаков А.А. История изучения андроновских древностей и поселенческие комплексы эпохи бронзы Северного Казахстана // Традиционная культура казахов и протоказахов (вопросы генезиса и преемственности: Материалы стендовой конференции и круглого стола,

приуроченных к 60-летию профессора А.Т. Толеубаева. Алматы: Қазақ университеті, 2013. Вып. IV. С. 78–97.

Плешаков А.А., Зайберт В.Ф. Рубящие орудия поселения Ботай // Энеолит и бронзовый век Урало-Иртышского междуречья. Челябинск, 1985. С. 48–59.

Плешаков А.А., Котляренко Е.П. Правовые аспекты закона о культурном наследии РК // Межвузовский вестник. Петропавловск: СКГУ им. М. Козыбаева, 2011. № 3 (16). С. 54–59.

Плешаков А.А., Мартынюк О.И. Раскопки кургана у села Кирилловка. Отчет. Полевые исследования Северо-Казахстанской археологической экспедиции 1981 года. Петропавловск, 1982. С. 152–153.

Почвы Казахской ССР: Кокчетавская область. Академия наук Казахской ССР. Институт почвоведения: Монография / Гл. ред. А.И. Безсонов. Алма-Ата: Наука, 1960. Вып. 2. 137 с.

Пресняков С.М. Легенды и были Северного Казахстана. Петропавловск: Северный Казахстан, 2017. 340 с.

Райымбекова Г. Ақан сері. Тарихи тұлғаның беймәлім қырлары // Ақиқат (газ.). 2023 ж., 25 желтоқсан.

Салықов К. Үкілі Ыбырай // Егемен Қазақстан (газ.). 2010 ж., 24 қараша (<https://egemen.kz/article/6501-ukili-ybyray>)

Самашев З. Отчет о НИР «Северный Казахстан в контексте культурно-исторических процессов: от эпохи камня до этнографической современности» (промежуточный). Алматы, 2023 г.

Свод памятников истории и культуры Республики Казахстан. Акмолинская область. Алматы, 2008.

Свод памятников истории и культуры Республики Казахстан. Северо-Казахстанская область. Алматы: Аруна, 2007.

Северо-Казахстанская область: страницы летописи родного края: Коллективная монография. Алматы: Казахстан, 1993. 392 с.

Северо-Казахстанская область. Энциклопедия. Изд. 2-е, доп. Алматы: Арыс, 2006. 672 с.

Сорокотяга Л. Северо-Казахстанская область. Энциклопедия. Алматы, 2004. 318 с.

Спасский Г. Извлечение из описания экспедиции в Киргизскую степь в 1816 году // Сибирский вестник, 1820.

Справочник по истории административно-территориального деления Северо-Казахстанской области (29 июля 1936 г. – 1 января 2007 г.). Петропавловск, 2007. 361 с. + 14 карт.

Султаньяев О.А. Вопросы топонимстики // Уральский гос. университет им. А.М. Горького / Под ред. А.К. Матвеева. Свердловск: УрГУ, 1967. Вып. 3. С. 64–70.

Таиров А.Д. Пастбищно-кочевая система и исторические судьбы кочевников урало-казахстанских степей в I тыс. до н. э. // Кочевники урало-казахстанских степей. Екатеринбург, 1993. С. 3–19.

Тарихи тұлғалар. Танымдық-көпшілік басылым. Мектеп жасындағы оқушылар мен көпшілікке арналған / Құраст.: Тоғысбаев Б., Сужикова А. Алматы: «Алматыкітап» баспасы, 2009.

Хабдулина М.К., Гаврилов Д.А., Свиридов А.Н. Археология Северного и Центрального Казахстана (1764–2012). Библиографический указатель. Астана: Изд-во «Сарыарка», 2013. 280 с.

Хабдулина М.К., Зданович Г.Б. Ландшафтно-климатические колебания голоцена и вопросы культурно-исторической ситуации в Северном Казахстане // Бронзовый век Урало-Иртышского междуречья: Межвузовский сборник. Челябинск, 1984.

Хабдулина М.К., Карабаспакова К.М., Усманова Э.Р., Варфоломеев В.В. Геннадий Борисович Зданович (1938–2020) // Археология Казахстана (Қазақстан археологиясы). 2020. № 4 (10). С. 138–143.

Черпай И.Л. Текстильное дело и керамика по материалам из памятников энеолита-бронзы Южного Зауралья и Северного Казахстана // Энеолит и бронзовый век Урало-Иртышского междуречья. Челябинск, 1985. С. 93–110.

*Сергеев суқоймасының көрінісі
Вид на Сергеевское водохранилище*

Ғылыми басылым
Научное издание

**Қазақстан Республикасының Тарих және мәдениет ескерткіштерінің жинағы.
Солтүстік Қазақстан облысы. 1-шығарылым. Айыртау ауданы**

**Свод памятников истории и культуры Республики Казахстан.
Северо-Казахстанская область. Выпуск 1. Айыртауский район**

Баспаға Ә. Х. Марғұлан атындағы Археология институтының Ғылыми кеңесі ұсынған
Рекомендовано к печати Ученым советом Института археологии им. А. Х. Маргулана

Шығарылымның жауапты редакторы А.М. Мамедов
Ответственный редактор выпуска А.М. Мамедов

Дизайн және түптеу: А. Исмаилова
Дизайн и верстка: А. Исмаилова

Подписано в печать
15.10. 2024 г.
Формат 84х108 1/16
Тираж 300 экз.
Заказ №_____

Отпечатано с файлов заказчика в
«Полиграфкомбинат» Республики Казахстан
050002, г. Алматы, ул. Макатаева, 41.